AMY KNIGHT

KGB după KGB Titlul

original: "Spies without cloaks: THE KGB'S SUCCESSORS"

by AMY KNIGHT

Copyright © 1996 by AMY KNIGHT
Toate drepturile asupra acestei versiuni în limba română, inclusiv pentru Republica Moldova, sunt rezervate EDITURII ELIT.
I.S.B.N. 973-581 -031 -X

AMY KNIGHT

KGB după KGB

Versiunea românească: Natalia Polikarpov

EDITURA ELIT

Pentru toți cei din Rusia care au luptat curajos pentru reformarea KGB și serviciilor speciale care i-au urmat.

INTRODUCERE

Această carte relatează ce s-a întâmplat cu cel mai puternic aparat de securitate și spionaj din lume, cunoscut până spre sfârșitul anilor 90 sub denumirea de KGB, când imperiul sovietic totalitar, care îl susținea, s-a prăbușit. Cum supraviețuiește o asemenea organizație într-o lume în care regulile jocului s-au schimbat dramatic? De ce, în fond, mai supraviețuiește, dat fiind că războiul rece s-a încheiat și Rusia a pornit pe calea transformărilor politice și economice? Oare mai reprezintă încă organizația succesoare KGB-ului o amenințare pentru interesele occidentale și mai este un inamic al dezvoltării’democrației în cadrul fostei Uniuni Sovietice?

Relatarea face parte dintr-o poveste mai amplă despre sistemul politic post-sovietic în tranziție și, deși se referă la unul din elementele acestui sistem, scopul ei final este de a asigura o înțelegere mai profundă a politicii interne și externe în fosta Uniune Sovietică. Atenția sc concentrează asupra Federației Ruse, apărută ca stat independent o dată cu dezmembrarea URSS, în decembrie 1991. 1)ar povestea despre cele petrecute cu KGB-ul implică, de asemenea, și celelalte foste republici sovietice, ale căror servicii de securitate laceau parte din KGB și care încă mai sunt strâns legate de Moscova.

Fosta Uniune Sovietică a intrat în chinurile revoluției economice și politice începând cu 1987, când Mihail Gorbaciov a inițiat programul numit *perestroika.* Observatorii occidentali au urmărit evenimentele îndeaproape, căci rezultatul lor va influența întreaga omenire pentru mult timp înainte. Totuși, din multe puncte dc vedere, procesul politic rus continuă să fie un *puzzle.* în pofida - sau poate chiar din cauza - volumului covârșitor de informații asupra evoluțiilor zilnice din Rusia, expertii și politologii occidentali au fost adesea luați prin surprindere de evenimente importante petrecute acolo, cum ar fi tentativa de lovitură de stat din august 1991, confruntarea violentă a lui Elțîn cu opoziția parlamentară în toamna lui 1993 și invadarea Ceceniei în decembrie 1994. Semnificația unor asemenea evenimente pentru evoluția politică pe termen îndelungat a Rusiei nu este întotdeauna clară.

Va fi necesar, probabil, un răgaz mai amplu, în

beneficiul perspectivei istorice, pentru a înțelege în întregime aceste prefaceri amețitoare din Rusia. Totuși, putem afla multe despre procesul politic și viitorul reformelor din Rusia urmărind cu atenție destinul KGB-ului, care a jucat, întotdeauna, un rol cheie în politica sovietică. Puterea și influența organizației care i-a succedat servește drept unitate de măsură a progresului reformei politice în Rusia. De asemenea, influența serviciilor de securitate ruse în celelalte foste republici sovietice care alcătuiesc în prezent Comunitatea Statelor Independente (CSI) ne dezvăluie multe despre evoluția politică a fostei Uniuni Sovietice ca întreg.

Evoluția serviciilor de securitate ruse după prăbușirea Uniunii Sovietice reflectă toate contradicțiile și discontinuitățile care au caracterizat evoluția politică a Rusiei în timpul lui Boris Elțîn. Pe de o parte, reformele care au început în timpul lui Gorbaciov și au fost continuate de Elțîn au avut un impact semnificativ asupra serviciilor de securitate, lipsindu-le de armele de constrângere. Astfel, ca rezultat al politicii de *glasnost,* securitatea nu mai poate impune tăcerea prin cenzură. Ilegalitățile și abuzurile comise de aceasta sunt deschis criticate în presă. Au rămas în trecut zilele în care disidenții stânjenitori puteau fi înlăturați cu ușurință prin trimiterea lor în lagăre de muncă silnică sau internarea în spitale de psihiatrie, Iară a da socoteală în fața unei instanțe sau vreunui judecător. Serviciile de securitate nu mai dispun de resursele nelimitate care le stăteau la dispoziție în perioada sovietică. Acum trebuie să se preocupe și de bugetele lor. Cum Occidentul nu mai reprezintă un inamic, spionii și agenții ruși din străinătate au fost nevoiți să-și schimbe modul de acțiune. Crimele, sprijinirea terorismului și răpirile nu se mai înscriu în arsenalul armelor folosite fără opreliști împotriva guvernelor străine.

Cu toate acestea, ar fi o greșeală să descriem organizația care i-a succedat KGB-ului ca pe o birocrație neputincioasă, mărunțită, care nu mai reprezintă o amenințare pentru reforma democrată din Rusia sau pentru guvernele occidentale. Schimbările politice și economice din fosta Uniune Sovietică le-au adus nu numai

greutăți, ci și noi avantaje și posibilități profesioniștilor securității, însuși climatul politic a acționat în favoarea unui serviciu de securitate puternic. începând cu puciul din 1991, care a creat premisele prăbușirii Uniunii Sovietice, în Rusia a predominat o atmosferă de criză. O economie slabă și instabilă, infracționalitatea ajunsă la proporții epidemice, conflictele etnice și mișcările separatiste au amenințat serios viabilitatea statului rus, iar conducerea politică a fost prinsă în lupte interne. Un asemenea mediu de instabilitate și fărădelege îi face pe oameni să tânjească după legea și ordinea impuse cu severitate în trecut.

Guvernul lui Elțîn, cu toate idealurile sale democratice afișate, nu a dorit să țină în frâu aparatul polițienesc și de informații, într-adevăr, asemenea lui Gorbaciov în trecut, Elțîn a preferat să dobândească sprijinul serviciilor de securitate și nu să li se opună. El nu a putut risca îndepărtarea acestui principal sprijin în fața dificultăților ivite la adresa sa și a guvernului său. S-a bazat pe organele ile securitate în obținerea unor informații sigure - o funcție crucială pentru supravegherea celor ce se petreceau la periferia vieții politice și printre oponenții politici. Iar trupele speciale de securitate, bine instruite și mai sigure decât armata, au fost argumente valoroase în fața violenței și tulburărilor. Un alt considerent important pentru Elțîn a fost acela că serviciile de securitate dețineau dosare bogate asupra tuturor membrilor conducerii politice. Judecând după materialele compromițătoare date publicității despre Gorbaciov, dosarele ar putea fi extrem de dăunătoare și pentru Elțîn, proeminent birocrat comunist până în 1987.

Ca rezultat al politicii lui Elțîn, noile servicii de securitate ale Rusiei au moștenit cea mai mare parte a personalului și resurselor fostului KGB și au continuat să se bucure de o influență politică fără rival. Pentru multi democrați ruși, în special pentru cei implicați în mișcarea pentru drepturile omului, lipsa de dorință a lui Elțîn de a reforma serviciile de securitate a constituit o dezamăgire profundă. Un ziarist din Moscova se lamenta: „De ce președintele a rămas la jumătatea drumului, scoțând în afara legii PCUS, dar nu s-a atins de un monstru cel puțin

la fel de primejdios - KGB-ul?“.

MOȘTENIREA KGB-ULUI

Nu este simplu să supui reformei un serviciu de securitate care, de-a lungul deceniilor, a fost atât de puternic și și-a întins tentaculele practic peste tot. KGB-ul a fost un component cheie al statului sovietic, din momentul creării lui de către Hrușciov, în 1954, pentru a înlocui serviciile secrete staliniste. Dispunând de mari resurse financiare și tehnice, un personal activ care număra cel puțin 420.000 de angajați (fără a pune la socoteală rețeaua amplă de informatori și persoane cu legături întâmplătoare cu KGB-ul) și imense dosare de arhivă cu cea mai sensibilă informație politică, KGB-ul a reprezentat un stat în stat. Valentin Koroliov, fost general KGB, nota: „In timpul perioadei de stagnare economică (epoca lui Brejnev), KGB-ul a atins asemenea proporții încât nimeni, cu excepția unui cekist, (denumirea unui vechi securist de pe vremea când acest serviciu se numea CEKA) nu și le putea imagina. în urmă cu câțiva ani au fost create noi direcții prin subdivizarea departamentelor din aparatul central al KGB“.

Datorită politicii de deschidere inițiată de Gorbaciov și continuată de Elțîn, foștii responsabili KGB și de Partid au prezentat rapoarte asupra carierei lor în perioada sovietică, iar unele surse de arhivă despre activitatea KGB și a conducerii de partid au devenit disponibile. Ca urmare, acum știm cu mult mai multe despre KGB decât atunci când acesta exista. Și totuși, noile informații nu modifică percepția generală a acestei instituții ca fiind un bastion puternic al regimului sovietic.

KGB era o structură ierarhică rigidă, condusă de un președinte (dintre care cel mai infam a fost Vladimir Kriucikov, implicat în puciul eșuat din august 1991) și câțiva adjuncți. Direcțiile KGB aveau diferite responsabilități, de la suprimarea disidenților politici la paza granițelor și organizarea campaniilor de propagandă peste hotare. Spre deosebire de guvernul Statelor Unite - care are două agenții separate, FBI și CIA, pentru contrainformații interne și informații externe - sistemul sovietic a comasat aceste funcții în cadrul KGB. Această practică a oglindit bazele ideologice ale regimului care a

estompat diferența dintre inamicul de peste hotare și amenințările politice interne pe motiv că acestea erau mereu de inspirație străină.

Tentaculele KGB s-au întins departe. Existau secții mari ale KGB în republicile nerusofone, care își dublau funcțiile la centrul din Moscova, și aveau birouri ale KGB în fiecare raion, regiune și oraș. Imperiul KGB se întindea și peste Europa Răsăriteană, unde organizațiile poliției secrete, create de sovietici după cel de al doilea război mondial, au consolidat dominația Moscovei și au efectuat operațiuni în numele KGB.

înalții demnitari ai KGB aveau grade militare și erau recrutați dintre „cei mai buni și mai inteligenți“ și s-au deprins repede cu privilegiile acordate elitei societății sovietice. De asemenea, ei obișnuiau să acționeze fără a ține seama de lege, dând socoteală numai în fața conducerii Partidului Comunist. Surse recente au dezvăluit, de exemplu, că KGB a trimis în străinătate bani care au fost depozitați în conturi secrete pentru șefii de partid. Devenise o obișnuință pentru spionii KGB din străinătate să cumpere, din banii statului, „cadouri“ pentru superiorii lor din KGB și Partid.

Principalele funcții interne ale KGB erau spionarea cetățenilor sovietici prin intermediul unui vast aparat de supraveghere, pentru asigurarea loialității acestora față de regim și suprimarea oricărei expresii de opoziție politică. KGB reprezenta ochii și urechile conducerii de partid, obținând informații pentru Politbiuro (Biroul Politic) despre toate aspectele societății sovietice. KGB era atât de eficient în ținerea sub control a disidenței, că nu a trebuit să recurgă la teroarea răspândită de poliția politică stalinistă. Era suficient, adesea, să chemi un cetățean mai guraliv la biroul KGB pentru o „discuție“ de atenționare.

In unele cazuri, KGB s-a folosit de asemenea „discuții“ pentru a convinge diferite persoane să devină informatori. Asemenea altor instituții polițienești, KGB s-a sprijinit puternic pe o rețea largă de colaboratori, care își spionau colegii și vecinii, după care raportau ofițerilor KGB. întrucât dosarele KGB sunt încă închise, nu se cunoaște cât de întinsă a fost rețeaua de informatori. însă rapoarte

neoficiale reflectă faptul că agenții și informatorii erau omniprezenți în URSS la fel ca și în celelalte țări ale Europei de Est. într-un anumit sens, cu excepția unei mici minorități de disidenți, *întreaga societate a colaborat cu KGB prin aderarea la regulile unui stat polițienesc tocmai pentru a evita neplăcerile.*

Beneficiind de accesul total la informații, KGB s-a situat în fruntea evenimentelor și a fost astfel capabil să se adapteze mai bine decât oricare altă instituție sovietică la împrejurările schimbătoare. Această flexibilitate a permis KGB să reziste în fața schimbărilor dramatice pe care le-a provocat *perestroika* lui Gorbaciov și să-și mențină influența semnificativă asupra politicii până la tentativa de lovitură de stat. Chiar și înainte de *perestroika,* conducerea KGB a recunoscut necesitatea înnoirii imaginii pentru a ține pasul cu vremurile și a încercat să evite tactica „mâinii de fier" care îi conferea un renume prost. în perioada de sfârșit a anilor ’70 și în anii ’80, KGB a trecut de la coerciție la manipulare, punând accentul în principal pe propagandă și educarea politică a disidenților în locul arestărilor și proceselor publice. KGB a încercat să-și îndulcească imaginea - și pe cea a conducerii sovietice - în străinătate prin campanii complexe de propagandă.

Către sfârșitul perioadei sovietice, KGB a evoluat spre o instituție care părea a fi evident diferită de serviciile de securitate din vremurile anterioare - nu neapărat mai benignă, dar mai complexă. Acum era mai greu să-i reperezi pe ofițerii KGB, care nu mai erau simplii câini de pază ai regimului, ci reprezentau o clasă de oameni mai educată și mai modernă decât cea a cetățeanului sovietic de rând. Ei promovau valorile democrației, susțineau reforma economică și se plângeau cu voce tare de diferitele neajunsuri ale sistemului sovietic. Despre Occident se vorbea în termeni amicali. Responsabili KGB au intrat în politică, candidând în alegerile pentru parlamentele locale și central, s-au implicat în activitatea societăților mixte. Și-au exprimat sprijinul față de *perestroika* până când aceasta a depășit limitele pe care erau ei dispuși să le tolereze.

Tentativa eșuată de lovitură de stat din august 1991,

la a cărei orchestrare a contribuit și KGB în dorința de a frâna reformele, a demonstrat superficialitatea noii imagini a KGB și ipocrizia eforturilor de a se autoportretiza ca instituție progresistă. Cei care au dorit să creadă că KGB era de partea reformei s-au simțit trădați și s-au alăturat corului celor ce cereau dizolvarea definitivă a acestuia. KGB s-a desființat, însă, spre mâhnirea democraților, a fost reconstituit sub o altă denumire.

DUPĂ KGB

Anii 1991 -1995 au văzut ieșirea de pe scena politică a câtorva politicieni ruși importanți, printre care și Gorbaciov. Structuri precum Partidul Comunist și Uniunea Sovietică s-au destrămat. Chiar și armata rusă este dezorganizată, demoralizată de reducerile de buget, corupție și pierderea misiunii sale strategice. Serviciile de securitate, pe de altă parte, au supraviețuit, întrucât a fost o perioadă de luptă politică și dezorganizare a vieții sociale, când conducătorii ruși au depins, mai mult ca oricând, de capacitatea lor de a se servi de metodele poliției secrete. In fiecare criză politică ce s-a produs în Rusia de la începutul *perestroikăi,* serviciile de securitate au jucat roluri decisive.

Iată unde se află paradoxul tranziției Rusiei spre democrație. S-au introdus reforme economice importante, mass-media a fost descătușată, s-au creat partide politice, iar oamenii se bucură de o libertate de mișcare și exprimare necunoscută în perioada sovietică. Și cu toate acestea, serviciile de securitate continuă să joace un rol mult prea mare în sistemul politic, așa cum au facut-o și în trecut. Ar fi în stare guvernarea rusă să renunțe la sprijinul acestor instituții fără a crea un vid de putere care să conducă spre haosul politic? Ar putea conducătorii politici ruși să mențină ordinea și stabilitatea fără a renunța complet la angajamentele lor privind protecția drepturilor individuale? Iată câteva dintre întrebările la care încearcă să răspundă această carte.

Volumul începe cu prezentarea puciului din august 1991. Deși alții au descris cu multe amănunte acest eveniment, propun propria mea interpretare a evoluțiilor care au condus la puci și rolul pe care l-a jucat KGB, lucru

esențial pentru înțelegerea evoluției ulterioare a serviciilor de securitate și a sistemului politic în general. Deși versiunea inițială, larg acceptată a acestui eveniment, și anume că un grup mic condus de KGB a încercat să pună mâna pe puterea lui Gorbaciov și a eșuat din cauza rezistenței curajoase a democraților, a fost discreditată de dovezi ulterioare care au demonstrat că s-a încercat să se mușamalizeze evenimentele în oarecare măsură. După cum argumentez în lucrare, eșecul societății ruse de a ajunge la un consens cu ceea ce s-a petrecut într-adevăr în august 1991 a zădărnicit procesul reformei politice.

Colapsul puciului a avut un impact imediat asupra KGB, care a fost în scurt timp desființat și înlocuit cu câteva instituții diferite ce îndeplinesc tot aceleași funcții. în Capitolul Doi este descrisă noua structură de securitate care a evoluat sub Elțîn și diferitele legi pe care Elțîn le-a introdus pentru a susține prerogativele acestui aparat.

Capitolele Doi și Trei furnizează amănunte despre rolul serviciilor de securitate în luptele pentru putere și crizele politice care au avut loc în cei doi ani și jumătate după puci. Am acordat o atenție deosebită acțiunilor aparatului de contrainformații în lupta împotriva încălcărilor legii comise de înalți funcționari, care s-a încheiat cu implicarea unora din cei mai apropiați asociați ai lui Elțîn. Capitolul Patru continuă serialul luptei împotriva infracționalității la nivel oficial, descriind noileprerogative acordate securității pentru a soluționa această problemă și crearea, la finele lui 1993, a Serviciului Federal de Contrainformații (FSK). Crearea acestuia coincide cu noul accent pus pe combaterea traficului clandestin de materiale nucleare și suprimarea separatismului etnic, în special în recalcitranta republică Cecenia.

în Capitolul Cinci revin la Serviciul de Informații Externe (FIS), succesor al Direcției întâia Generală a KGB. Care sunt obiectivele și misiunea aparatului rus de informații externe acum, când războiul rece a luat sfârșit? Spionarea Occidentului constituie încă o prioritatea importantă, după cum o demonstrează și cazul lui Aldrich Ames, însă FIS își canalizează o mare parte din efort

către noile state independente ale fostei Uniuni Sovietice. FIS a jucat un rol crucial în
politica externă a Federației Ruse, care nu a renunțat la obiectivul de a-și păstra statutul de mare putere. Spre deosebire de Direcția întâia Generală a KGB, FIS a trecut de la acțiunea de culegere a informațiilor și alte operațiuni în străinătate, către formularea actuală a politicii pentru administrația lui Elțîn.

Capitolul Șase descrie situația de-a lungul granițelor rusești și rolul Serviciului de Grăniceri, anterior parte a KGB, în protejarea intereselor de securitate ale Rusiei. Aceasta este urmată de o discuție privind serviciile de securitate ale celorlalte țări din CSI și eforturile Federației Ruse pentru integrarea operațiunilor acestor servicii cu cele ale Rusiei. După cum argumentez, succesul eforturilor Rusiei sporește posibilitatea reconstituirii parțiale a imperiului KGB.

Mă refer, după aceea, în Capitolul Șapte, la importanta problemă a drepturilor omului în Rusia și celelalte state din CSI. Mai încalcă încă serviciile de securitate aceste drepturi? Ce legi au fost stabilite pentru a proteja indivizii de persecuția poliției? în câteva din țările CIS, guvernele au tergiversat instituirea restricțiilor legale asupra
serviciului de securitate, în mare parte pentru că conducătorii lor politici sunt membri ai vechii gărzi, care a avut strânse legături cu KGB. într-adevăr, Gheidar Aliev, președintele Azerbaidjanului, a fost în fruntea KGB al republicii timp de trei ani. Iar Evgheni Marciuk, noul premier al Ucrainei, a fost ofițer KGB de carieră.

Strâns legată de aspectul privind drepturile omului este problema modului de a se ajunge la o împăcare cu trecutul, încă îngropat în arhive, în special în cele ale KGB. Arhivele, prezentate în Capitolul Opt, ocupă un loc central în procesul de reforme din Rusia. Fără a rezolva direct istoria represiunilor polițienești, societatea rusă nu va reuși să-și soluționeze problemele politice de astăzi. Arhivele KGB au constituit subiectul unor dezbateri intense deoarece conțin dosare politice hipersensibile, în special cele care se referă la abuzurile împotriva drepturilor omului comise de foști ofițeri KGB și la

folosirea informatorilor. în plus, arhivele de informații externe dețin răspunsul la probleme-cheie din istoria războiului rece. Deși arhivele KGB trebuiau să fie predate Comitetului de Stat al Arhivelor și astfel să fie protejate de posibila dezvăluire a unor documente, nu s-a întâmplat așa. Ele au rămas în custodia serviciilor de securitate, ai căror funcționari au profitat de pe urma vânzării unor documente secrete Occidentului.

în Capitolul Nouă expun o vedere de ansamblu asupra evenimentelor politice în care au fost implicate serviciile de securitate ruse începând cu anul 1995, când tendințele autoritare din guvernare au ieșit la suprafață. în 1995, la patru ani după puciul din august, putem în sfârșit să discernem tendințele politice pe termen îndelungat care trec dincolo de personalitatea unor conducători precum Elțîn.

în cuvântul de încheiere, încerc să arunc o lumină în viitor printr-o scurtă trecere în revistă a ceea ce s-a petrecut cu serviciile de securitate din Europa de Est, unde oamenii s-au confruntat în mare parte cu moștenirea represiunilor poliției secrete și au căutat să facă față problemelor de culpabilitate și responsabilitate. Să fie situația Rusiei atât de diferită încât să nu poată urma niciodată calea altor state din Europa de Est și să se elibereze pașnic de acest ultim vestigiu al totalitarismului, atotputernica poliție secretă? Sau va urma în final calea acelor țări care au făcut cândva parte din imperiul rus? Viitorul Rusiei ca democrație depinde în mare măsură de răspunsul la aceste întrebări. Iar noi, cei din Occident, avem o miză imensă în succesul tranziției Rusiei către un stat democratic. Dar această tranziție s-ar putea să nu se producă rapid și ușor, indiferent de rezultatul viitoarelor alegeri parlamentare și prezidențiale. Serviciile de securitate ale Rusiei, reorganizate, dar încă puternice, au menirea să ne aducă mereu aminte că viitorul curs politic al Rusiei este extrem de nesigur.

Succesiunea amețitoare de schimbări ale denumirilor serviciilor dc securitate și reorganizarea acestora sub Elțîn au creat imense dificultăți în scrierea acestei cărți. Nu am dorit să soluționez problema, așa cum au procedat

alți scriitori, prin simpla referire la noile servicii dc securitate ca fiind tot KGB. Nu numai că ar fi incorect, dar ar crea și falsa impresie că suprema conducere a Rusiei urmărește aceleași scopuri ca și în trecut. Am optat pentru folosirea corectă a terminologiei pentru noile instituții, dar pentru a evita obosirea cititorului cu denumiri nefamiliare, folosesc adesea termenul generic de „servicii dc securitate“. Tabelul 2 din Capitolul Unu ar trebui să fie de ajutor în cazul vreunei confuzii.

Cititorul va observa că în unele cazuri folosesc abrevieri din traducerea în limba engleză a denumirii unei organizații și nu cea din rusă. Aceasta se datorează faptului că unele denumiri în limba rusă sunt atât de nefamiliare, încât cititorului ar putea să-i fie greu să-și amintească de unde provine o abreviere. Astfel, folosesc FIS pentru Serviciul de Informații Externe în loc de „SVR“ prescurtarea din rusă (Slujba Vnești Razvedki). însă, în același timp, folosesc „MB“ (Ministerstvo Bezopasnosti), în locul „MS“ pentru Ministerul Securității, așa cum termenul de KGB (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti) a fost întotdeauna folosit în loc de CSS pentru Comitetul Securității Statului.

Ca surse de informare m-am bazat, în special, pe mass-media rusă. *Glasnosti-ul* a impulsionat înflorirea unei prese ruse care nu numai că prezintă evenimente politice zilnice, dar oferă analize profunde, vii și pertinente. Am folosit, de asemenea, multe din interviurile luate la Moscova în anii 1994-1995, memoriile scrise ale unor politicieni ruși și foști responsabili KGB, precum și cărți, periodice și ziare occidental

CAPITOLUL UNU

KGB ȘI MITUL PUCIULUI DIN AUGUST

Oamenii își fac propria istorie, dar nu o fac precum ar dori-o; nu o fac în împrejurările alese de ei înșiși, ci în împrejurări întâlnite, oferite și transmise direct din trecut.
Karl Marx

Rusia a avut întotdeauna înclinație către miturile istorice. Luați, de exemplu, credința larg răspândită în secolul al XIX-lea că țăranii erau adevărații purtători ai socialismului sau descrierea lui Lenin ca li ind o divinitate și a Partidului Comunist ca fiind infailibil. Sau să ne referim Ja cel mai bizar mit dintre toate, acela al „marelui lider“ Iosif Stalin. în unele cazuri a fost nevoie de mult timp pentru risipirea miturilor. Prezentarea oficială a adevăratului tablou al crimelor comise dc Stalin și critica publică ajui Lenin, de exemplu, nu s-au produs până spre finele anilor ’80. în schimb, mitul eșecului tentativei de lovitură de stat din august 1991, prezentat ca o victorie a voinței democratice a poporului rus, s-a stins doar după câțiva ani.

Puciul eșuat a reprezentat un ultim efort al subordonaților intransigenți ai lui Gorbaciov de a stăvili cursul reformelor din țară, considerate o amenințare pentru stabilitatea politică și pentru intereselor lor proprii de conducători de partid și de stat. Ei doreau, în special, să împiedice semnarea iminentă a așa-numitului Tratat Unional, care ar fi redus considerabil prerogativele guvernului central sovietic față de republici. în dimineața zilei de 19 august 1991, șeful KBG, Vladimir Kriucikov, împreună cu alți șapte membri conservatori ai guvernului, printre care ministrul apărării, Dmitri lazov, și ministrul de interne, Boris Pugo, au anunțat că Gorbaciov, care își petrecea vacanța în Crimea, s-a îmbolnăvit. Din cauza neputinței sale, au afirmat aceștia, a fost format un

Comitet de Stat pentru Stare Excepțională (SCSE) în frunte cu vicepreședintele Ghennadi lanaev pentru a conduce țara. încercarea acestora de a institui stare excepțională și de a impune legea marțială s-a soldat cu un eșec răsunător și în decurs de 72 de ore cei mai mulți puciști au fost arestați. Puciul, care a ținut omenirea cu răsuflarea tăiată timp de câteva zile, a avut un impact important asupra evoluțiilor ulterioare, dând impuls destrămării Uniunii Sovietice și contribuind mult la apariția instituțiilor succesoare ale KGB. însă, revăzute acum, evenimentele din august 1991 apar mult diferite de ceea ce păreau a fi la vremea respectivă.

O parte din atracția pe care o exercită istoria puciului se datorează faptului că forțele binelui și răului păreau a se confrunta direct și pe față. De asemenea, puciul a avut un final cu *happy end,* sau așa părea a fi, în care eroul Boris Elțîn stă victorios pe un tanc, iar răii, complotiștii KGB care au încercat să smulgă puterea, sunt trimiși în închisoare. Dar linia de demarcație dintre bine și rău, reformatori și intransigenți, victorioși și înfrânți, care părea atât de evidentă în august 1991, s-a estompat de atunci.

Până în august 1994, toți cei paisprezece complotiști, cu excepția unuia singur, au fost amnistiați, și doi dintre cei amnistiați, Vasili Starodubțev și Anatoli Lukianov, au ajuns membri ai Parlamentului rus. Singurul inculpatul rămas în detenție, generalul de armată Valentin Varennikov, a respins amnistierea și a insistat asupra judecării sale în instanță. După un proces puternic mediatizat, el a fost absolvit de toate acuzațiile. între timp, aliații lui Elțîn din august 1991, Aleksandr Ruțkoi și Ruslan Hasbulatov, care l-au ajutat să apere Casa Albă din Moscova, au devenit dușmanii lui cei mai înverșunați, ajungând chiar la închisoare pentru scurt timp după confruntarea pe care au avut-o cu Elțîn în octombrie 1993. în ceea ce privește KGB, acuzat de punerea la cale a conspirației care a dus la puci, acesta a supraviețuit revoltei și își desfășoară în continuare activitatea sub o altă denumire.

O sută cincizeci de volume de înregistrări ale interogatoriilor și anchetelor, zile întregi de mărturii în

instanță și numeroase rapoarte ale martorilor oculari apărute în presă au condus către concluzia inevitabilă că lucrurile nu stăteau chiar așa cum păreau a fi în august 1991. Nu numai că acuzațiile de trădare împotriva celor paisprezece bărbați au fost eficient combătute, dar revendicările lui Gorbaciov că ar fi fost o victimă inocentă a puciului și-au pierdut credibilitatea și chiar rolul jucat de Elțîn, ca apărător curajos aî sediului Președinției Federației Ruse în timpul crizei din august, a început să pară îndoielnic.

Deloc surprinzător, și opinia generală privind tentativa de lovitură de stat s-a schimbat. Un sondaj de opinie, efectuat cu ocazia împlinirii a trei ani de la puci, indică faptul că numai o mică parte a moscoviților și-a exprimat părerea favorabilă despre urmările acestuia. Mai puțin de un sfert dintre cei intervievați apreciază schimbările produse după puci în termeni pozitivi, iar aproape o treime au afirmat că ar dori să revină la starea de lucruri de dinainte de 1991. Circa 50 la sută au declarat că părerea lor despre evenimentele din august 1991 se schimbase în ultimii trei ani.

De fapt, multi ruși au fost de partea complotiștilor, întrucât aprobau motivația acestora privind încercarea de a împiedica dezmembrarea Uniunii Sovietice. După ce euforia inițială generată de înfrângerea puciului a dispărut și oamenii au început să se confrunte cu realitățile unui imperiu sovietic destrămat, vraja s-a rapt. în decurs de câțiva ani, însăși administrația lui Elțîn făcea presiuni, cu succese considerabile, pentru reintegrarea fostelor republici sovietice (exceptând cele trei state baltice).

După cum a reieșit, criza din august 1991 nu a reprezentat punctul revoluționar de cotitură așa cum fusese prezentată. O dată cu prăbușirea puciului, nu s-a produs și o ruptură decisivă de vechiul sistem sovietic. Sistemul începuse să dea semne de dezmembrare mai dinainte și, după cum vor arăta evenimentele ulterioare, urma să fie complet distrus. Care a fost, atunci, semnificația puciului din august? Pentru a răspunde acestor întrebări, trebuie să privim rolul jucătorului-cheie din conspirație, KGB, și să examinăm relația sa complexă

cu conducerea politică atât înainte cât și după august 1991.

GORBACIOV ȘI KGB

KGB-ul a reprezentat pentru președintele sovietic Mihail Gorbaciov una din dificultățile politice cele mai mari atunci când a pornit pe calea programului său de reformă economică și politică în 1987. Oricât de democrate erau intențiile sale, Gorbaciov știa că nu poate risca să se confrunte direct cu KGB. Așa că a menținut o situație strâns echilibrată din 1987 până la mijlocul lui 1991, o situație care adesea a dus la politici contradictorii. Pe de o parte, el a introdus *glasnost,* libertatea de exprimare fără precedent în Uniunea Sovietică, a inițiat sisteme electorale semidemocratice pentru parlament, a permis apariția unui sistem pluripartitist *de facto* și a pornit pe calea unei politici externe dramatic de nouă, cu reevaluarea totală a relațiilor Rusiei cu Europa de Vest și de Est. *Noua gândire* a lui Gorbaciov a pus capăt antioccidentalismului militant ce a justificat accelerarea cursei înarmărilor timp de patruzeci de ani. Tot aceasta a creat și cadrul ce a permis dărâmarea Zidului Berlinului și prăbușirea comunismului în Europa de Est.

Politica reformatoare era extrem de amenințătoare pentru KGB, care se bazase pe cenzura strictă, pe un sistem politic închis, o rețea extinsă de spionaj în Europa de Est și o politică externă antioccidentală virulentă pentru a-și menține puterea și influența. Dar Gorbaciov a contrabalansat aceste schimbări cu alte măsuri care au reconsolidat KGB. El l-a numit pe Vladimir Kriucikov, un vechi profesionist KGB, în fruntea organizației în septembrie 1988 și l-a făcut consilier principal, nu i-a concediat pe membri vechii gărzi a KGB de la conducerea organizației și nu a supus KGB controalelor legale. El a autorizat KGB ca, alături de poliția obișnuită și armată, să folosească forța în combaterea tulburărilor naționaliste în locuri precum Georgia, unde trupele ruse au ucis douăzeci și nouă de civili în timpul faimosului „masacru de la Tbilisi“ din aprilie 1989.

Duplicitatea lui Gorbaciov fată de KGB a fost determinată de două probleme fundamentale. In primul

rând, reformarea sistemului socialist pe care Gorbaciov a început-o cu *perestroika* i-a scăpat rapid de sub control, sistemul fiind mai degrabă subminat decât reformat. în al doilea rând, Gorbaciov nu era suficient de puternic politic pentru a putea struni KGB-ul chiar dacă ar fi vrut. Către sfârșitul anului 1990 el a suferit un declin serios în popularitate și autoritate politică. Tulburările etnice crescânde, o criză economică tot mai profundă, cererea de independență a republicilor baltice și opoziția din interiorul conducerii sale îi erodau puterea. Gorbaciov nu a putut să-și asume riscul de a intra în conflict cu KGB-ul prin cedarea la apelurile democratice privind reformarea acestei organizații, întrucât avea nevoie de forța ei coercitivă ca de un bastion pentru conducerea sa. Iată o problemă cu care urma să se confrunte și succesorul lui Gorbaciov, Boris Elțîn.

în ceea ce privește conducerea KGB, Kriucikov și adjuncții săi declarau public că sunt susținători ardenți ai reformelor lui Gorbaciov. Kriucikov, care fusese sub Iuri Andropov șef al Direcției întâia Generală a KGB (spionaj extern), în postura de nou șef al KGB părea un om calm și o personalitate deosebit de complexă în primele sale interviuri în presă, susținând necesitatea unei restructurări complete a politicii externe sovietice. El a salutat și crearea unei comisii parlamentare pentru controlul KGB-ului și a subliniat importanța reabilitării victimelor staliniste. Pe baza declarațiilor lui publice (Kriucikov a acordat nu mai puțin de optsprezece interviuri în presă în timpul primilor doi ani în funcția de șef al KGB) și a asocierii sale cu liberalul Andropov, unii analiști occidentali au considerat că numirea lui Kriucikov era un semn pozitiv pentru *perestroika.*

încercând să promoveze o imagine nouă pentru KGB și să convingă lumea că organizația lor se autoreformează drastic, responsabilii KGB își reținеau cu greu neliniștea legată de *perestroika,* în special la mijlocul anilor ’90. Și aveau motive reale să fie nervoși. Căci omologii lor din Europa de Est, unde comunismul se prăbușise deja, și-au pierdut slujbele peste noapte și unii chiar se confruntau cu urmărirea penală. în republicile nerusofone, grupări naționaliste, care vedeau în KGB ultimul simbol al

dominației ruse, îl amenințau cu utilizarea forței, în unele cazuri chiar luând cu asalt sediile acestuia. Apăruse, de asemenea, fenomenul crescând *de a-și da drumul la* gură, făcând tot felul de dezvăluiri, practicat de către funcționari KGB dați afară din serviciu. Ca rezultat al acestui *glasnost,* critica a devenit extrem de sonoră, dezvăluind presei istorii șocante despre disprețul arogant al KGB față de justiție. O asemenea privire scrutătoare a opiniei publice era insuportabilă pentru o organizație plină de secrete precum KGB-ul.

Deși responsabilii KGB-ului au ripostat prin crearea unui centru pentru relații publice (care a sponsorizat chiar un concurs de frumusețe, „Miss KGB"), ei se simțeau frustrați și alarmați. în martie 1990, un grup de funcționari KGB de la sediul din Moscova a făcut apel la Sovietul Suprem al URSS (parlamentul) cerând deputaților să pună capăt infracțiunilor și instabilității crescânde din țară prin adoptarea de legi care să întărească puterea KGB. Kriucikov și adjuncții săi au început să se plângă în gura mare despre aspirațiile naționaliste în rândul nerusofonilor din Uniunea Sovietică, precum și de pericolele unei economii de piață libere. în discursul rostit cu ocazia Congresului al XXVIII-lea al PCUS în iulie 1990, Kriucikov a avertizat că va fi „o greșeală nimicitoare să arunci țara în brațele forțelor brutale ale economiei de piață".

Gorbaciov a răspuns apelurilor KGB prin extinderea prerogativelor poliției pentru a asigura ordinea publică și pentru combaterea infracțiunilor economice și tulburărilor etnice. El și-a sporit propria autoritate convingând Congresul Deputaților Poporului să adopte o nouă „Lege asupra stării excepționale" în martie 1990. Legea stabilea baza constituțională care dădea dreptul președintelui URSS de a concentra în mâna sa puteri extraordinare. Ulterior, Gorbaciov și-a exprimat sprijinul față de o nouă „Lege a KGB", ratificată de Sovietul Suprem în mai 1991 și a acordat largi prerogative KGB. Avertismentele asupra consecințelor teribile ale tulburărilor etnice și declinul respectului față de lege și ordine au atins evident o coardă sensibilă în Gorbaciov și consilierii săi. Ei nu-și puteau permite să privească cu

ușurință aceste pericole.

CONSERVATORII SE UNESC

In spatele scenei, KGB și conducătorii militari au început, în toamna anului 1990, să facă planuri legate de posibilitatea aplicării legii marțiale prin intermediul declarării stării excepționale. Ei și-au testat planurile în Lituania, în ianuarie 1991, când trupe de securitate și militare sovietice au intrat în Vilnius și au atacat postul de televiziune. Contrar impresiei publice pe care a alimentat-o, Gorbaciov nu era un martor inocent al evenimentelor. Comandantul Forțelor Aeropurtate Ruse a declarat fără echivoc, într-un interviu ulterior, că Gorbaciov personal ordonase toate „acțiunile de reprimare“ comise de KGB și armată și minței susținând că nu știe nimic despre acestea. într-adevăr, documente din arhivele KGB indică faptul că Gorbaciov cunoștea toate planurile KGB pentru instituirea stării excepționale și susținuse această opțiune în numeroase ocazii. Biroul Politic al Partidului Comunist a avut serios în vedere instituirea stării excepționale în martie 1991, când mii de moscoviți au ieșit în stradă pentru a-și manifesta sprijinul față de Boris Elțîn.

Alte documente de arhivă descoperite de comisia parlamentară pentru anchetarea puciului din august au indicat, de asemenea, că Gorbaciov a cerut adesea KGB să efectueze operațiuni „nedemocratice“, precum urmărirea secretă și interceptarea convorbirilor telefonice ale oponenților săi politici (în unele cazuri chiar ale colegilor). Gorbaciov a citit rapoartele KGB și chiar a făcut adnotări de mână pe marginea lor. Susținătorii lui Gorbaciov au argumentat ulterior că el ar fi procedat astfel din cauză că primea informații false din partea KGB. Potrivit acestora, KGB l-ar fi copleșit pe Gorbaciov cu rapoarte exagerate care creau o impresie falsă despre situația politică. Rapoartele îi creau convingerea că lucrurile se deterioraseră într-o asemenea măsură și poziția sa proprie era atât de precară, încât măsurile extreme, incluzând starea excepțională, nu puteau fi evitate.

Este puțin probabil ca Gorbaciov să fi fost atât de naiv încât să creadă tot ceea ce îi spunea KGB-ul, dar aceasta este o falsă problemă, întrucât afirmațiile KGB nu erau

departe de realitate. în primăvara lui 1991, Gorbaciov pierdea teren atât de rapid, încât ideea de a recurge la măsuri extreme era pe deplin de înțeles. Boris Elțîn, care fusese ales președinte al Republicii Ruse în iunie și, astfel, căpătase autoritate politică legitimă, făcea presiuni asupra lui Gorbaciov să renunțe la mare parte din prerogativele sale. Elțîn nu numai că a insistat să se pună capăt roluîui conducător al Partidului Comunist în politică, dar a cerut o independență fără precedent pentru republicile URSS. Sub presiunea lui, Gorbaciov a fost de acord, la sfârșitul lui aprilie 1991, să transfere anumite funcții ale guvernului central către republici, renunțând astfel la prerogative importante. Dar nu era suficient. Rusia și alte republici au început să revendice o nou structură federală.

în timp ce negocierile cu conducători ai republicilor și regiunilor au continuat pe parcursul verii, fără vreun rezultat, Gorbaciov a început să se întâlnească în secret cu Elțîn și liderul kazah de partid, Nursultan Nazarbaiev, pentru a elabora detaliile unui acord. Acesta a căpătat formă juridică la 23 iulie la Novo-Ogarevo, având denumirea de Tratatul Unional, pregătit pentru a fi semnat la 20 august 1991. Tratatul îi situa pe Gorbaciov și pe toți membrii guvernului central în roluri politice secundare, o perspectivă pe care Gorbaciov nu a savurat-o deloc. El a avut, astfel, un motiv serios să evite semnarea documentului. în ceea ce-i privește pe subordonații săi imediați, șeful personalului lui Gorbaciov, Valeri Boldin, își amintește: „Erau convinși că un asemenea rezultat va însemna falimentul economic și politic, va ruina forțele armate și toate celelalte structuri economice și politice, decimând în același timp cultura noastră comună și agravând tensiunile etnice“.

TENTATIVĂ DE A PRELUA PUTEREA

Versiunea inițială a crizei din august 1991, general acceptată în Rusia și în Occident, a fost clară: conducerea KGB plănuise de câteva luni să-l înlăture pe Gorbaciov și se pregătea cu grijă pentru marele moment. Kriucikov și colegii săi considerau că Gorbaciov mersese prea departe cu schimbarea sistemului și, din acest motiv, doreau să-1 îndepărteze. Ei au înscenat un puci, surprinzându-1

complet pe Gorbaciov prin punerea lui sub arest la domiciliu la Foros, vila sa de vacanță din Crimeea, la 18 august. Tentativa lor de a pune mâna pe putere a eșuat datorită rezistenței curajoase al lui Elțîn și adepților lui.

Nu a fost nevoie de mult timp pentru ca această imagine a puciului să-și piardă orice credibilitate în Rusia. Când întrebări fără răspuns și relatări contradictorii au început să fie completate cu amănunte, multi ruși au început să se îndoiască de faptul că Gorbaciov ar fi fost o victimă inocentă a complotiștilor și au presupus, în schimb, că el fusese adânc implicat în tentativa de lovitură de stat. Cum, se întrebau ei, ar fi putut Gorbaciov să fie trădat de oamenii pe care îi cunoștea atât de bine? Șeful KGB, Vladimir Kriucikov, de exemplu, era un coleg de încredere. El s-a aflat alături de Gorbaciov în prima vizită a acestuia în Statele Unite în 1988 și era un membru-cheie al grupului său de experți. Gorbaciov îl cunoscuse pe Anatoli Lukianov, care a sprijinit CSSE după crearea acestuia, pe vremea studenției lor la Facultatea de Drept din cadrul Universității din Moscova. Chiar și pateticul Ghennadi lanaev, criticat de mass-media pentru bețiile și incapacitatea sa, se bucura de încrederea deplină a lui Gorbaciov. Când deputății în parlament au obiectat față de candidatura lui lanaev pentru funcția de vicepreședinte al Uniunii Sovietice spre sfârșitul anilor ’90 pe motiv că se opunea reformelor, Gorbaciov i-a forțat să-1 accepte, insistând: „Vreau să am lângă mine o persoană în care să am încredere totală în acest moment de cotitură deosebit de dificil.“

Faptul că Gorbaciov, un politician perspicace, ar fi putut să nu perceapă intențiile colegilor săi, este cel puțin uimitor, mai ales după ce a fost avertizat, în repetate rânduri și din diferite surse, că intransigenții doreau o „disciplinare“. Lista convorbirilor telefonice relevă că Gorbaciov a discutat timp îndelungat cu Kriucikov și alți membri ai viitorului CSSE în dimineața presupusei sale arestări la domiciliu. Totuși, ca o cloșcă pe ouă, el a rămas la Foros. Chiar să fi calculat greșit? Sau le cunoștea bine planurile?

Dovezile sugerează că Gorbaciov nu a fost o victimă inocentă a complotiștilor puciului ci, mai degrabă, a fost

cel care a susținut tot timpul ideea instituirii stării excepționale în țară. Gavril Popov, fostul primar al Moscovei, care îl avertizase pe ambasadorul american, Jack Matlock, despre un plan de instituire a stării excepționale în iunie 1991, a declarat, mai târziu, că era convins că Gorbaciov îi încuraja pe membrii „duri“ ai guvernului său să facă presiuni pentru asemenea măsuri în scopul de a echilibra puterea politică crescândă a lui Elțîn. Numai după ce Matlock a interpretat greșit avertismentul lui Popov și i-a povestit lui Gorbaciov și nu lui Elțîn despre „măsurile disciplinare“, Gorbaciov a renunțat la ideea de a declara stare excepțională în luna iunie. Două luni mai târziu, confruntați fiind cu semnarea iminentă a Tratatului Unional, colegii lui Gorbaciov au pus, din nou, în funcțiune planurile pentru starea excepțională, semnarea tratatului fiind amânată. Ei susțin că Gorbaciov le cunoștea bine mișcările. „Organizatorii acestei acțiuni l-au înștiințat în primul rând pe președinte, a declarat mai târziu Lukianov. Și el nu a luat nici o măsură pentru a o împiedica.“

Complotiștii au insistat cu toții că Gorbaciov le-a dat lumină verde pentru pregătiri însă apoi, în loc să vină la Moscova pentru a prelua sarcina, s-a retras pe neașteptate, invocând boala și lăsându-și tovarășii să „ducă greul“, (întâmplător, boala s-a dovedit a fi o durere de spate. Unul dintre medicii lui Gorbaciov a relatat ulterior că a plecat la Foros pe data de 18 august, în ziua în care Gorbaciov se afla, chipurile, în arest la domiciliu și i-a făcut o injecție cu un calmant puternic care l-a și făcut să doarmă câteva ore). Aceasta era o strategie tipică pentru Gorbaciov, la care recursese și în situații anterioare când trebuiau luate măsuri coercitive, iar el nu dorea să-și asume responsabilitatea. Deși Gorbaciov se afla în fruntea guvernării în momentul masacrului de la Tbilisi, la începutul lui 1991, el a reușit să scape de acuzații invocând ignoranța. Intr-adevăr, Gorbaciov a câștigat o mare parte din capitalul său politic deoarece a fost prezentat ca fiind continuu presat și chiar trădat de subordonații săi conservatori. Aceasta i-a permis să-și păstreze imaginea democratică în Vest, blocând, în același timp, reforma.

Ca fost premier și fiind unul dintre inculpați, Valentin Pavlov a afirmat : „Gorbaciov s-a hotărât să joace un joc pe care nu putea să-l piardă. Dacă ar fi rămas acolo (la casa sa de vacanță din Crimeea) și starea excepțională ar fi funcționat, el s-ar fi întors la Moscova mai târziu, restabilit după boală, și și-ar fi reînceput activitatea. Dacă încercarea ar fi eșuat, ar fi putut să se întoarcă și să aresteze pe oricine și, din nou, și-ar fi reluat locul. în ambele cazuri, el ar fi putut arătat oamenilor că nu are mâinile pătate. „Când cei patru emisari (Boldin, Varennikov, Oleg Baklanov, primul-vicepreședinte al Consiliului de Securitate și Oleg Șenin, unul din secretarii Comitetului Central) au ajuns la Foros la 18 august, așteptându-se să discute cu Gorbaciov aranjamentele pentru starea excepțională, ei au descoperit, cu mâhnire, că atitudinea acestuia se schimbase brusc. El le-a vorbit dur și a refuzat să aprobe declararea stării excepționale, spunându-le ambiguu să facă ce vor.

ÎNTREBĂRI DESPRE CAPTIVITATEA LUI GORBACIOV

Afirmația că ar fi fost vorba despre un complot condus de KGB pentru a prelua cu forța puterea din mâinile președintelui se învârte în jurul versiunii lui Gorbaciov, și anume că fusese ținut în izolare completă la Foros. Dacă s-ar fi opus cu adevărat instituirii stării excepționale, atunci este de presupus că ar fi încercat să-și transmită opiniile lumii din afară dacă ar fi putut. Comunicațiile cu Foros au fost tăiate, se pare, la 18 august, înainte de sosirea la ora 16:50 a celor patru emisari, însoțiți de Iuri Plehanov, șeful direcției de pază din KGB. (vezi tabelul 1)

Potrivit relatării lui Gorbaciov, când a fost anunțată vizita neașteptată a puciștilor, el a ridicat telefonul pentru a se convinge de intențiile lor și a descoperit că toate liniile erau deconectate. Apoi, a continuat el, i-a primit „în silă“, iar când a refuzat să le îndeplinească revendicările a fost pus sub arest strict la vila sa. In următoarele 72 de ore, după cum a declarat Gorbaciov ziariștilor în timpul revenirii sale dramatice la Moscova la 22 august, a fost ținut izolat, incapabil să ia legătura cu cineva din afară.

Inculpării în procesul puciului au insistat, mai târziu, că legăturile nu fuseseră tăiate și Gorbaciov ar fi putut

pleca la Moscova în orice moment. Desigur, nu putem da crezare, neapărat, celor spuse de aceștia, întrucât aveau motive serioase de a-1 implica pe Gorbaciov. Insă, de atunci, au apărut suficiente dovezi în sprijinul afirmațiilor lor. Astfel, apare un nou tablou al rolului jucat de KGB în aceste evenimente.

în primul rând, declarațiile privind tăierea comunicațiilor sunt contradictorii. Desigur, amintirile diferite sunt destul de tipice în asemenea cazuri, însă discrepanțele sugerează improvizații. Consilierul prezidențial Gheorghi Șahnazarov, care se afla la sanatoriul lujnîi (12 lan de la vila prezidențială) a declarat, la o conferință de presă la 22 august, că a avut o scurtă convorbire cu președintele la ora 16:00, pe 18 august, după care legăturile telefonice au fost imediat întrerupte. Centralista de la centrala telefonică locală a confirmat că legăturile au încetat imediat după terminarea convorbirii. Potrivit lui Gorbaciov, apelul telefonic către Șahnazarov, când au discutat despre discursul pe care președintele urma să-l rostească la apropiata sesiune a Sovietului Suprem, a venit abia la ora 16:30. Pentru a complica și mai mult tabloul, o sursă susține că legăturile au fost tăiate la 16:32, altcineva pretinde că era 17:50. Iar colonelul Oleg Klimov, ofițer din garda personală a președintelui, își amintește: „Nu știu precis dacă comunicațiile au fost întrerupte pe 18 sau 19 august“.

Tabelul 1 Cronologia puciului din august 1991

18 august	Legăturile telefonice de la vila lui Gorbaciov
16:00	din Foros sunt întrerupte (potrivit centralistei și lui Șahnazarov). Alte surse au fost întrerupte la 16:30,16:32 și 17:50.
16:50	Emisarii CSSE (Comitetul de Stat pentru Starea Excepțională) - Boldin, Varennikov, Baklanov și Șenin ajung la Foros.
18:00	Emisarii CSSE pleacă.

19 august
4:00 Trupe speciale Alfa ajung la vila lui Elțîn, însă nu încearcă să-l aresteze.
6:00 CSSE anunță starea excepțională.
22:30 Elțîn emite un decret din Casa Albă în care condamnă CSSE.
Primakov pleacă înapoi la Moscova.

20 august
Primakov dă o declarație în care se spune că Gorbaciov nu este bolnav, ci ostatic.
Tancurile armatei sosesc la Moscova și se îndreaptă către Casa Albă.

21 august
1:00 Trei tineri civili sunt uciși în timpul încercării de a se urca pe tancuri.
8:00 Ministerul Apărării decide să retragă forțele
17:00 din capitală. Cinci puciști, printre care și Kriucikov, sosesc la Foros și sunt ulterior arestați.
18:38 Legăturile telefonice de la Foros sunt restabilite (alte surse afirmă că acesta s-a petrecut la scurt timp după ora 17:00).

22 august
2:30 Avionul cu Gorbaciov și puciștii sosește la Moscova.

Istoricul John Dunlop, în analiza sa detaliată a puciului, a observat și alte nepotriviri din relatarea lui Gorbaciov. Gorbaciov l-a sunat pe aliatul său Arkadi Volski în perioada în care se spune că legăturile erau întrerupte. Dunlop a menționat și semnele de întrebare legate de telefoanele din limuzinele lui Gorbaciov. Acest aspect a fost clarificat la procesul lui Varennikov, în iulie 1994. Potrivit gărzii de corp a lui Gorbaciov, deși unele linii telefonice erau închise, telefoanele speciale din mașinile președintelui funcționau, iar garajul era deschis. De asemenea, liniile din anexa administrativă, la vreo sută și ceva de metri de casa lui Gorbaciov, erau pe deplin operaționale. Unii membri ai gărzii de corp și-au sunat familiile de la aceste telefoane și Gorbaciov cunoștea aceasta. în plus, adaugă ei, deși porțile către Foros erau blocate, nu s-a făcut nici un efort pentru deblocarea lor,

deși nu ar fi fost prea greu.

Apoi vine și așa-zisa îmbolnăvire a lui Gorbaciov. Printre numeroasele apeluri telefonice pe care se pare că le-ar fi făcut la ora 16 pe data de 18 august se numără și cel către un fost secretar de partid din Ucraina, Stanislav Gurenko. Gurenko a depus mărturie că Gorbaciov l-a sunat și i-a spus că este bolnav, dar că va pleca, totuși, la Moscova. Arkadi Volski, pe de altă parte, a afirmat că Gorbaciov l-a sunat special pentru a-i spune că, în pofida a ceea ce va auzi, el (Gorbaciov) nu era bolnav.

Dacă dușmanii lui Gorbaciov ar fi vrut serios să-1 țină izolat și în captivitate, este surprinzător că i-au permis lui Șahnazarov, împreună cu soția și fiul, să i se alăture lui Gorbaciov îa vilă, după cum au declarat aceștia. între timp, Evgheni Primakov, un alt consilier al lui Gorbaciov care stătea la sanatoriul lujnîi, a primit permisiunea să plece la Moscova pe 19 august. La 20 august, Primakov, probabil dându-și seama că puciul era pe cale să eșueze, a dat publicității o declarație în care spunea că Gorbaciov este sănătos, iar comitetul pentru stare excepțională era neconstituțional.

Este și mai dificil de explicat de ce gărzile de corp ale lui Gorbaciov, 32 la număr, nu au încercat să opună rezistență celor care, chipurile, îi luaseră în captivitate (cinci oameni înarmați cu mitraliere Kalașnikov). Șeful gărzii de corp a lui Gorbaciov, Vladimir Medvedev, care a fost văzut șușotind pe furiș cu Plehanov, șeful gărzilor KGB, a plecat inopinat la Moscova cu acesta și ceilalți emisari CSSE. Dar garda care a rămas cu Gorbaciov era în continuare înarmată. Este curios că toți au stat cuminți în timp ce președintele lor încerca de unul singur, disperat, să părăsească Foros sau, cel puțin, să ia legătura cu lumea dm afară. Să nu-i fi trecut prin cap lui Gorbaciov să le ceară ajutorul?

Comandantul grănicerilor din Crimeea, colonelul Piotr Karmalov, s-a comportat, de asemenea, destul de curios. Un democrat convins și adept loial al lui Gorbaciov, aflat în orașul Foros din apropiere, Karmalov a recunoscut că a fost îngrijorat când și-a dat seama că legăturile telefonice fuseseră întrerupte: „M-am temut că familia Gorbaciov este în pericol“, a spus el mai târziu. Totuși, în loc să-și

cheme trupele pentru a-1 apăra pe președinte, Karmalov s-a dus la biserică împreună cu familia și s-a lugat. Gorbaciov, între timp, se plimba în fiecare zi pe plajă, bronzat și relaxat, după cum au declarat cei care l-au văzut. El a declarat, ulterior, în fața ziariștilor că fusese înconjurat de grăniceri care erau în cârdășie cu puciștii, contrazicând astfel afirmațiile lui Karmalov. într-adevăr, Dunlop citează raportul unui responsabil ucrainean care aflase de la grănicerii KGB din Crimeea că aceștia nu jucaseră nici un rol în izolarea președintelui.

COMITETUL PENTRU STARE EXCEPȚIONALĂ DIN MOSCOVA

Reveniți la Moscova, membrii CSSE nu au excelat cu nimic mai mult în rolurile lor de uzurpatori ai puterii decât a făcut-o Gorbaciov în rolul de captiv neajutorat. în plus, situația a devenit tensionată după ce tancuri ale armatei au apărut pe străzile capitalei. Totuși, nu s-a deranjat nimeni să-1 împiedice pe Elțîn să țină o conferință de presă, și cu atât mai puțin să-l aresteze. Deși unitatea specială de asalt „Alfa“ (care aparținea KGB) a sosit la vila lui Elțîn pe 19 august, la ora 4 dimineața, ea a stat în pădure timp de câteva ore fără a întreprinde vreo mișcare, permițându-i astfel lui Elțîn să plece la Moscova. Potrivit îui EÎțîn, Kriucikov „a decis să nu precipite evenimentele“.

în pofida afirmațiilor taberei lui Elțîn, Comitetul de Stat pentru Stare Excepțională nu a plănuit deloc să ia cu asalt Casa Albă din Moscova, unde erau încartiruiți Elțîn și ceilalți oponenți ai puciului pe perioada existenței CSSE. De fapt, membri acestuia chiar au negat că ar fi chemat tancurile. într-o scrisoare pătimașă către Elțîn, publicată în ziarul *Pravda* în vara lui 1992, fostul președinte al KGB, Vladimir Kriucikov, l-a acuzat pe acesta de distrugerea Uniunii Sovietice prin exploatarea evenimentelor din 19-21 august pentru scopurile sale politice: „Am reușit să apărăm Casa Albă, spuneți dumneavoastră. De cine? Dumneavoastră personal cunoașteți toate circumstanțele. Nu a existat nici o amenințare de atac asupra Casei Albe și știați bine acest lucru, întrucât ați primit toate asigurările necesare în acest sens.“ Susținând că se așteaptă la luarea cu asalt a

Casei Albe, Elțîn a urmărit doar să facă din el însuși un erou, susține Kriucikov.

Elțîn a făcut chiar el referire, în memoriile sale, la o convorbire telefonică pe care o avusese cu Kriucikov, în care acesta îi spusese că CSSE nu va utiliza forța armată. însă, Elțîn nu i-a dat crezare și a continuat să se pregătească în vederea unui atac: „S-a scurs o noapte întreagă și apoi o zi întreagă, și nici un asalt asupra Casei Albe, nici măcar o blocadă.... Să fi fost Kriucikov atât de naiv încât să nu înțeleagă cât de primejdioasă putea fi o asemenea indecizie?“

Povestea inițială despre planurile de atac a venit din partea membrilor trupelor Alfa, care au susținut că li se dăduse ordin să ia cu asalt Casa Albă, dar refuzaseră eroic. însă comandantul unității, generalul Viktor Karputin, a declarat categoric că nu primise asemenea ordine. Aceasta a ieșit la iveală în timpul audierilor comisiei parlamentare care investiga puciul. Potrivit lui Serghei Stepașin, devenit ministru adjunct al securității după puci, conducerea KGB nu a ordonat nici arestarea lui Elțîn, nici atacul asupra Casei Albe. „Credeți-mă, i-a asigurat Stepașin pe cei prezenți la audieri, Alfa era o unitate foarte bine instruită care nu ar fi tergiversat sau nesocotit respectarea ordinelor, chiar și în momentul în care unii dintre noi cei de față apăram Casa Albă.“

De ce oare membrii Comitetului de Stat pentru Stare Excepțională nu au dat ordine de atac trupelor? Să fi fost din cauză că, bazându-se pe sprijinul lui Gorbaciov, au fost complet surprinși și nu se pregătiseră pentru o asemenea eventualitate neprevăzută? Aceasta ar explica și de ce Kriucikov, lazov, Baklanov, Tiziakov și Lukianov au plecat miercuri, 21 august, la Foros unde au fost arestați. Se pare că făceau un ultim efort de a-1 convinge pe Gorbaciov să-și exprime sprijinul față de ei. Elțîn a făcut aluzie la aceasta atunci când a afirmat: „Indiscutabil, un alt motiv al eșecului puciștilor a fost responsabilitatea lor colectivă - sau iresponsabilitatea pentru evenimentele care se petreceau... Nu, nu a existat *un geniu al răului* printre ei. Catalizatorul-șef al puciului era încă la Foros.“

ÎNAPOI LA FOROS

Succesiunea evenimentelor după sosirea celor cinci puciști la Poros este neclară din cauza relatărilor

contradictorii care au urmat. Din nou, o mare confuzie este generată de chestiunea accesului la liniile de comunicații. Conform informațiilor inițiale din presă, susținute vag de Gorbaciov în cartea sa despre puci, complotiștii au ajuns la aeroportul din Crimeea la ora 16:08 și au apărut la vila lui Gorbaciov în jurul orei 17:00. Gorbaciov a refuzat să-i vadă până când nu s-au restabilit legăturile telefonice la ora 18:38. El a început atunci să telefoneze lui Elțîn și altor conducători ai republicilor, iar apoi, la 19:19, l-a sunat pe președintelui american George Bush.

Asistentul lui Gorbaciov, Anatoli Cerneaev, a relatat evenimentele în mod diferit. După cum notează în jurnalul său, când i-a văzut pe cei cinci sosind la vilă la ora 17, s-a schimbat rapid și s-a repezit în biroul lui Gorbaciov pentru a-1 anunța despre sosirea puciștilor. Gorbaciov era deja la telefon dând ordine, vorbise cu Elțîn și cu alți conducători ai republicilor. în prezența lui Cerneaev, el l-a sunat pe comandantul gărzii de la Kremlin și, mai târziu, a avut o convorbire cu președintele Bush. Dacă raportul lui Cerneaev este corect (ulterior acesta a fost modificat în dosarul acuzării pentru a corespunde cu versiunea oficială), atunci legăturile telefonice ar fi trebuițsă fi fost restabilite la puțin timp după ora 17, nu la 18:38.

în convorbirea cu Bush, Gorbaciov l-a informat că încearcă să afle ce se petrece la Moscova, insinuând că nu avusese nici o informație în ultimele trei zile. Cerneaev notase, în mai multe rânduri, că aveau la dispoziție un mic televizor Sony și atâta timp cât aveau curent electric se presupune că puteau asculta și radioul. Luate laolaltă, toate aceste discrepanțe sugerează puternic că Gorbaciov nu era ostatic și ar fi putut pleca cu ușurință din Foros, sau cel puțin ar fi putut comunica cu îumea din afară. De fapt, aceasta a fost exact concluzia la care a ajuns Colegiul Militar al Curții Supreme a Federației Rusie în august 1994, când l-a achitat pe Varennikov de toate acuzațiile. Curtea a stabilit, de asemenea, că CSSE nu a ordonat niciodată luarea cu asalt a Casei Albe din Moscova.

Oricât de priceput ar fi fost Gorbaciov în ducerea de nas a opiniei publice, eî a subestimat evident abilitatea lui

Elțîn de a câștiga capital politic din această afacere. Tentativa de lovitură de stat a făcut din Elțîn un erou și un centru de polarizare a forțelor democratice din țară. Ea a dat impulsul final dezmembrării Uniunii Sovietice, aceasta fiind unica modalitate prin care Elțîn putea ajunge la putere. Atâta timp cât exista Uniunea Sovietică, președinția rusă a lui Elțîn ar fi ocupat un loc secundar la Kremlin. Insă prăbușirea URSS i-a permis să facă un pas înainte și să umple golul existent.

REPERCUSIUNI

Evoluțiile care au urmat crizei din august întăresc impresia că, deși părea un efort al KGB-ului de a-1 da jos pe Gorbaciov, așa-numita lovitură de stat a fost, în mare parte, o farsă. Desigur, din punctul de vedere al celor care doreau un sistem politic democratic și independență pentru republicile sovietice, motivele presupușilor complotiști erau vrednice de dispreț. Acești intransigenți vroiau să împiedice realizarea țelurilor democraților prin frânarea reformelor și restabilirea controlului Moscovei asupra republicilor. însă prezumția că ar fi acționat în opoziție cu Gorbaciov și alți membrii ai conducerii era eronată. Nu numai Gorbaciov, dar și un număr semnificativ de responsabili din partid, militari și KGB mizau pe rezultatul eforturilor de a institui stare excepțională, sperând că semnarea Tratatului Unional putea fi evitată. Indivizii care au scos capul și au format CSSE au ajuns țapi ispășitori. Soarta lor a servit drept mijloc de atenționare pentru succesorii din așa-numitele ministere ale ordinii asupra capcanelor în lupta politică. într-adevăr, asta ar putea explica reticența ulterioară a armatei și poliției în sprijinirea lui Elțîn când a vrut să treacă peste Constituție și să folosească forța împotriva oponenților săi, în martie și, din nou, în octombrie 1993.

Numai cincisprezece persoane au fost arestate în afacerea puciului. Ele au fost acuzate, conform Articolului 64 din Codul Penal al Republicii Federative Ruse, de trădarea URSS. însă, la finele lui decembrie, URSS și-a încetat existența, așa că acuzațiile nu au mai avut o bază legală. Mai mult, delictul a fost definit în parte ca „un act în detrimentul independenței statului, inviolabilității teritoriale sau a puterii militare a URSS“. Totuși,

principalul țel al inculpărilor era de a menține URSS intactă. Procuratura, care conducea cazul, s-a oprit în final la o singură clauză din Articolul 64, acuzându-i pe inculpați de „conspirație cu scopul de a prelua puterea“. Puterea cui? Atâta timp cât cei acuzați erau ei înșiși conducători din guvernare și aveau puterea în mâinile lor la vremea așa-zisei crime, singura persoană de la care puteau smulge puterea era Mihail Gorbaciov. Era, deci, esențial pentru pledoaria acuzării să se demonstreze că Gorbaciov nu știuse nimic despre intențiile complotiștilor și că fusese ținut captiv de către aceștia la Foros. Dar, după cum s-a demonstrat mai sus, acest punct era mult controversat.

Un alt aspect al cazului era acela că mulți oficiali au fost alături de CSSE până în ultimul moment, ceea ce pune într-o lumină stranie acuzarea doar a câtorva persoane. De ce, de exemplu, nu a fost niciodată arestat șeful gărzii de corp a lui Gorbaciov, Vladimir Medvedev? El, în fapt, a cooperat pe deplin cu emisarii CSSE în 18 august, plecând chiar cu ei la Moscova. Mai mult, Gorbaciov a afirmat că Medvedev a instalat microfoane secrete în vila prezidențială și i-a transmis lui Kriucikov înregistrarea convorbirilor. Deși a fost dat afară din KGB, aceasta nu pare nici pe departe o pedeapsă suficient de severă pentru presupusele sale crime. Ce să mai spunem despre garda KGB de securitate adusă la Foros pentru a-1 ține pe Gorbaciov captiv în bătaia puștii?

Apoi, au mai fost și ofițerii de armată care au participat la planificarea stării excepționale, cooperând cu CSSE până când soarta acestuia a fost pecetluită. Șeful Statului Major al Armatei Sovietice, Mihail Moiseev, a trimis ordine câtorva comandanți de armată regionali cerându-le să se pronunțe în sprijinul CSSE în fața trupelor lor și să ia măsuri categorice împotriva oponenților puciului. Totuși, la revenirea sa la Moscova din Crimeea, Gorbaciov l-a numit ministru al apărării (în locul lui Iazov), ca apoi să fie obligat să-l demită doar după două zile.

Generalul de armată Pavel Graciov, ulterior ministru al apărării în guvernul lui Elțîn, era la fel de compromis. Comandant al trupelor aeropurtate în august 1991, el a

participat la întruniri ale înalților responsabili din armată, poliție și partid care s-au desfășurat în perioada planificării puciului. Graciov a redactat documente care au fost folosite pentru instituirea stării excepționale și chiar a trimis câteva regimente la Moscova pentru a susține CSSE. După cum a recunoscut singur, el nu a renunțat la ideea de a lua cu asalt Casa Albă până la ora 23 pe 20 august. Totuși, nu a fost niciodată acuzat penal.

Irealul și confuzia care învăluiau așa-zisa tentativă de lovitură de stat au fost augmentate de seria de sinucideri stranii care s-au petrecut după eșecul CSSE. întâi s-a anunțat că ministrul de interne Boris Pugo, membru al CSSE, și-a împușcat soția și pe sine în dimineața de 22 august. Apoi, pe 24 august, generalul de armată Serghei Akromeev s-a spânzurat în biroul său, lăsând o lungă scrisoare în care își mărturisea vina față de Gorbaciov și familia lui. în aceeași zi, un înalt administrator din Comitetul Central al partidului, N. E. Knrhina, s-a sinucis aruncându-se pe fereastră. Mai târziu, un alt responsabil din partid, G. S. Pavlov, a procedat la fel.

Explicația oficială a acestor sinucideri este că persoanele respective erau vinovate și nu doreau să se confrunte cu justiția. Dar de ce s-ar fi sinucis Pugo și și-ar fi omorât și soția, înainte de a ști ce-1 așteaptă? Putea presupune că va fi arestat, doar atât. El nu fusese șeful CSSE. Toți colegii săi, inclusiv Kriucikov, au părăsit închisoarea la începutul lui 1993. Merita să mori pentru a evita o perioadă în închisoare? Leonid Șcerbașin, fost șef al informațiilor externe din KGB, consideră inexplicabilă sinuciderea lui Pugo: „L-am cunoscut, scria Șcerbașin despre Pugo. Era un om cinstit, sobru și bun, devotat muncii sale. De ce să se sinucidă? Să fi fost el și ceilalți membri ai Comitetului de Stat pentru Stare Excepțională atât de siguri de succes încât eșecul să fie echivalent cu moartea?“

în ceea ce-1 privește pe Akromeev, nici măcar nu fusese membru al CSSE și, spre deosebire de Moiseev și Graciov, nu participase la pregătirile militare ale stării excepționale. El fusese plecat din Moscova până pe 19 august și nu știa nimic despre planul real, deși a participat la întâlniri cu lazov și alți membri ai

Comitetului în acea zi. Potrivit afirmațiilor fiicei sale, Akromeev era bine dispus în seara dinaintea morții. Redactase un discurs lung pe care urma să-l rostească la sesiunea Sovietului Suprem, programată pentru 26 august. El dorea să le explice deputaților de ce sprijinise CSSE și să le ceară să ia măsuri pentru a opri dezintegrarea Uniunii Sovietice. Dat fiind respectul larg de care se bucura Akromeev ca ofițer de armată proeminent (participase la multe negocieri cu SUA asupra limitării armelor), discursul său ar fi putut avea un impact semnificativ. Dar moartea nu i-a mai permis să-l mai prezinte. Nu numai că este dificil să găsești o motivație pentru sinuciderea lui Akromeev, dar este greu de imaginat ca un ofițer de armată sovietic să se sinucidă într-o manieră deloc militară, spânzurându-se.
Câteva surse au sugerat că totul fusese o înscenare, susținând că cei patru oficiali știau prea multe și nu exista siguranța că vor tăcea. Dacă așa stăteau lucrurile, și probabil că nu o vom ști niciodată cu adevărat, atunci se explică de ce Procuratura nu a depus nici un efort să aducă atunci cazul în instanță și chiar a împiedicat faptele să iasă la lumină. Anchetatorul-șef al cazului, procurorul general Valentin Stepankov și adjunctul său, au publicat, la mijlocul anului 1992, o carte de senzație, *Conspirația de la Kremlin,* în timp ce inculpări
ise aflau încă în închisoare așteptând procesul. Cartea, care, chipurile, se baza pe datele și dovezile strânse de cei doi, era o încercare stridentă de a susține versiunea oficială a puciului eșuat.

După prelungirea cercetărilor, Procuratura a început să-i elibereze pe inculpați din închisoare în așteptarea procesului (în special pe motive de sănătate). La începutul lui 1993, toți cei acuzați, inclusiv Kriucikov, erau liberi. S-a stabilit ca procesul să înceapă la mijlocul lunii aprilie 1993, dar a fost amânat până în octombrie (la doi ani de la pretinsul puci), doar pentru a fi amânat din nou. Procesul Guvernului împotriva inculpaților a fost anulat brusc în momentul în care noul Parlament rus ales în decembrie 1993, le-a acordat amnistierea acceptată de toți cu excepția generalului Varennikov, care a dorit să se răzbune prin intermediul procesului.

De ce, s-ar putea întreba cineva, nu a făcut Elțîn presiuni asupra acuzării să conducă o anchetă obiectivă și să aducă prompt cazul în fața instanței? în primul rând, poate că a dorit să împiedice să iasă la iveală adevărul că inculpații nu amenințaseră niciodată să ia cu asalt Casa Albă, căci astfel s-ar fi pătat imaginea de eroism din zilele lui august. în al doilea rând, mulți dintre cei care au devenit membri ai guvernului lui Elțîn, inclusiv ministrul apărării Graciov, au jucat roluri dubioase în pretinsa tentativă de lovitură de stat, ceea ce îl stânjenea politic pe Elțîn. S-a sugerat, de asemenea, că Elțîn ar fi căzut la înțelegere cu Gorbaciov, promițând că nu va sufla o vorbă despre implicarea personală a acestuia în puci pentru a se asigura că va părăsi în liniște arena politică la sfârșitul lui decembrie 1991. în sfârșit, Elțîn însuși a început să se gândească la instituirea stării de urgență când opoziția din parlament a început să vocifereze tot mai tare la începutul lui 1993. El a și procedat astfel în octombrie 1993. Pentru a evita comparațiile stânjenitoare, este posibil ca Elțîn să fi dorit să abată atenția publică de la încercarea fără succes de a-și atribui puteri excepționale în august 1991.

Dacă, într-adevăr, cercetările legate de puciul din august au fost doar o înscenare în care forțele de ordine au devenit țapul ispășitor, acest gen de diversiune n-ar fi fără precedent în istoria sovietică. Atât Stalin cât și Hrușciov s-au întors împotriva conducătorilor serviciilor de securitate din vremea lor și i-au acuzat de represiuni care fuseseră, de fapt, ordonate de conducerea partidului. După cum știm acum, forțele de ordine, oricât de neîndurătoare și diabolice ar fi fost, nu au jucat niciodată un rol independent în sistemul sovietic, deși adesea acesta era tabloul. Atunci, ca și acum, ele primeau indicațiile de la politicieni.

REFORMAREA KGB

Cu riscul de a împinge comparația istorică prea departe, este util să remarcăm că, după fiecare denunțare și epurare a aparatului polițienesc în istoria sovietică, puterile acestuia au reînviat rapid. Nici un lider sovietic nu a putut să funcționeze fără o poliție politică puternică și eficientă. Observând ceea ce s-a întâmplat cu KGB după

puciul din august, remarcăm un fenomen similar. KGB a fost slăbit, dar nu pentru mult timp. în pofida tuturor discuțiilor savante despre o reformă radicală a serviciilor de securitate, rezultatul final nu a fost mai mult decât o „schimbare la vârf a gărzii".

Desigur, opinia publică avea un mare resentiment față de KGB. Conducerea KGB, învinuită de organizarea puciului, a devenit punctul central al mâniei populare împotriva regimului de la Kremlin. în noaptea de 27 august o mare mulțime strânsă în fața sediului KGB la Lubianka a pângărit statuia lui Felix Dzerjînski, primul șef al securității și a amenințat că va lua cu asalt chiar Lubianka. înăuntru, funcționari KGB agitați și speriați, au început să distrugă cu frenezie documentele. Erau atât de demoralizați că, potrivit afirmațiilor ziaristei moscovite Evghenia Albats, au început să bea vodcă în văzul tuturor, o încălcarea fără precedent a disciplinei.

Puțin probabil ca Gorbaciov să fi fost într-o stare mai bună, dată fiind puterea cu care puciul îi știrbise autoritatea. Aparent, eî anticipase că numai Kriucikov și acei câțiva responsabili KGB care fuseseră direct implicați în plănuirea pretinsului puci vor fi învinuiți, iar restul KGB va scăpa nevătămat. Aceasta ar explica de ce, la revenirea sa la Moscova, l-a numit pe Leonid Șcerbașin, vechiul adjunct al lui Kriucikov, șeful serviciului de informații externe, în funcția de președinte în exercițiu al KGB. Gorbaciov și-a dat scama rapid că Șcerbașin nu avea șanse să fie acceptat de reformatori și i-a retras numirea chiar a doua zi, înlocuindu-1 cu mult mai acceptabilul Vladimir Bakatin.

Bakatin, un democrat din generația lui Gorbaciov, avea reputația de reformator. După o carieră de *apparatcik* (membru al aparatului de partid regional) el a activat ca șef al MVD poliția — din octombrie 1988 până în decembrie 1990, când a fost demis sub presiunea intransigenților pentru că a refuzat să susțină folosirea foiței în republicile baltice. Deși telegenicul Bakatin era lăudat că nu avea trecutul pătat dc activitatea în KGB, nu ar li prea coreei să-l descriem ca fiind total străin de acesta. Fiul său era ofițer de carieră în KGB și în perioada în care a funcționat ca șef al M VD, Bakatin a colaborat

strâns cu organizația.

Vladimir Bakatin s-a afirmat prin interviuri și discursuri pertinente despre importanța reformării serviciilor de securitate. Cu ocazia unei conferințe de presă la Moscova la 30 august, el a schițat planuri optimiste pentru reînnoirea și restructurarea KGB. Legalitatea și protecția drepturilor individului vor forma baza pentru operațiunile instituției. KGB nu va mai fi stat în stat. Va urma o „descentralizare colosală“ a prerogativelor lui. Deja, a afirmat Bakatin, diviziile pentru misiuni speciale pe care KGB și le însușise de la armată în urmă cu câteva luni, fuseseră transferate Ministerului Apărării. Direcția Gărzilor, responsabilă cu paza oficialilor guvernamentali și a clădirilor, a fost plasată sub conducerea directă a lui Gorbaciov, alături de infama unitate antiteroristă Alfa. Direcția a 8-a a KGB, care controla comunicațiile și sistemele de codificare ale guvernului, a fost transformată în Agenția pentru Comunicații a Guvernului, separată. Erau în stadiul de elaborare planuri pentru transformarea trupelor de giăniceri KGB într-o instituție de stat separată și, de asemenea, transferarea Direcției a 3-a (contrainformații militare) sub jurisdicția Ministerului Apărării.

Bakatin credea, după cum a și afirmat, că doar câțiva conducători de vârf din KGB au susținut puciul și, din acest motiv, nu intenționa să inițieze epurări ample în KGB. (El a admis, totuși, că și-a concediat fiul din această organizație: „Nu doresc să lucreze ca subordonat al tatălui său.“). în primul mesaj către angajați, după preluarea funcției la 27 august, Bakatin i-a asigurat că nu are nici o intenție să declanșeze „vânătoarea de vrăjitoare“ și va permite majorității lucrătorilor să rămână în funcțiile lor.

După o scurtă investigare pentru a afla care din membrii Colegiului KGB (organismul suprem de conducere) a fost implicat în puci, Bakatin a demis paisprezece înalți funcționari. Trei dintre aceștia - Grușko, Agheev și Plehanov - erau deja arestați, împreună cu fostul lor șef, Kriucikov. Mai târziu, la 25 septembrie, o comisie internă a KGB pentru investigarea rolului jucat de organizație în puciul din august și-a încheiat activitatea și

a recomandat ca un număr mare de responsabili KGB să fie demiși, însă Bakatin a limitat represaliile la admonestări și a permis majorității să rămână în continuare în funcție. El nu s-a atins de eșaloanele mijlocii sau inferioare ale organizației.

Bakatin și-a ales ofițeri KGB experimentați pentru a servi direct sub comanda lui: Anatoli Oleinikov, care a condus comisia internă de anchetă, în calitate de prim-vicepreședinte; Feodor Miasnikov, șeful Direcției de Contrainformații și Nikolai Șam, responsabil cu Direcția a 6-a ca vicepreședinte. El l-a menținut pe Leonid Șcerbașin ca șef al Direcției I-a Generale (informații externe), însă Șcerbașin a avut atunci o neînțelegere cu Bakatin asupra persoanei care ar trebui să-i fie adjunct și a demisionat la 18 septembrie. în locul vacant, Bakatin l-a numit pe Evgheni Primakov, un bine cunoscut academician și vechi membru al anturajului oamenilor implicați în politica externă.

Bakatin și-a exprimat ulterior regretul că nu a stabilit o nouă conducere pentru KGB printr-o transfuzie de sânge nou. „Una din principalele mele greșeli, scria el mai târziu, este aceea că am ajuns la KGB fără echipa mea proprie, fără un grup mare de oameni asemănători ca gândire și devotați cauzei. Mi-am supraestimat puterea. Fără oameni proprii era aproape imposibil să zdruncini acest organism voluminos și greoi numit KGB.“ Ca fost *apparatcik* de partid, Bakatin ar fi putut să fie refractar la epurarea responsabililor KGB. „La KGB el și-a întâlnit, a afirmat fostul ofițer KGB laroslav Karpovici, în principal foștii săi tovarăși, foștii săi colegi cu care a studiat în același timp la școlile de partid și cu care a funcționat în aceeași structură.... Și nu li se putea împotrivi“.

REORGANIZĂRI

La sfârșitul lui septembrie, Bakatin a revenit la problema schimbării structurale și organizatorice a KGB. Era convins că aparatul de securitate trebuia păstrat într-o anumită formă: „Da. KGB din URSS era rău, dar nu exista nimic mai bun și problemele de apărare a securității de stat... nu vor dispărea.“ Și astfel a optat mai degrabă pentru reformă decât pentru desființare. Bakatin urma, fără îndoială, dorințele lui Gorbaciov, care se

agățase de ideea că vechii stâlpi ai sistemului sovietic trebuiau ținuți în poziție verticală. După cum a remarcat un observator, Bakatin era un adevărat *gorbaciovist,* „tăind, urzind, vorbind despre reformă, încercând să păstreze sistemul pentru alte zile prin turnarea aceleiași cantități de otravă veche în jumătate de duzină de sticle noi“. Ca bază pentru reformă, Bakatin a elaborat un concept general în șapte puncte despre securitatea statului, ținând cont de noile circumstanțe internaționale de după războiul rece. Principiile expuse erau deosebit de ambițioase: diviziunea KGB în câteva instituții independente, descentralizarea operațiunilor de securitate, depolitizarea KGB, eliminarea „obsesiei spionilor“ și a luptei împotriva disidenților, introducerea *principiului transparenței* în activitățile serviciilor; luarea tuturor măsurilor de siguranță ca acțiunile sale sănu prejudicieze în vreunfel securitatea țării.

între timp, s-a creat o comisie parlamentară pentru examinarea rolului jucat de KGB în puci. Comisia, condusă de președintele Comitetului pentru Apărare din Parlamentul rus, Serghei Stepașin, urma să elaboreze propuneri pentru restructurarea serviciilor KGB și să emită proiecte pentru o nouă legislație a organelor de securitate. Pentru a se asigura că interesele serviciilor de securitate vor fi protejate, Anatoli Oleinikov, primul-vicepreședinte al KGB și Viktor ívanenko, șeful serviciilor de securitate rusești, au fost incluși ca membri.

La finele lui octombrie 1991, Gorbaciov a emis un decret pentru desființarea KGB și crearea a trei instituții separate în locul acestuia: Serviciul Interrepublican de Securitate (pentru securitatea internă), Serviciul Central de Informații (pentru informații externe) și Comitetul pentru Apărarea Granițelor de Stat. în același timp, Bakatin a putut să raporteze că, doar în două luni, personalul KGB a fost redus de la 490.000 la circa 40.000 de lucrători. Foarte puțin, totuși, din această reducere, a fost rezultatul concedierilor. Circa 240.000 de angajați au fost mutați la noul Comitet pentru Apărarea Granițelor, 90.000 lucrători au fost puși sub autoritatea diferitelor aparate KGB din republici, 18.000 au fost transferați la KGB al Rusiei, 15.000 au trecut la Serviciul Central de

Informații, 85.000 de soldați și funcționari civili au fost mutați la serviciile separate de comunicații și pază. Bakatin a dezvăluit că se avea în vedere și o propunere de transferare a Direcției a 3-a Generale, pentru contrainformații militare, la Ministerul Apărării. Propunerea a fost respinsă pe motivul că situația din armată era atât de instabilă, încât era necesar să ai o instituție independentă de armată pe care puterea politică să se poată sprijini.

Dizolvarea KGB, ratificată oficial de Sovietul Suprem al URSS la 3 decembrie 1991, a fost salutată cu unlarg entuziasm. Monstrul fusese, în sfârșit, înfrânt. Sau așa părea. însă unii, precum ziarista Evghenia Albats, erau sceptici: „Deci, ce se schimbase în afara unor noi firme atârnate pe fațadă? Practic nimic. Numai mărunțișuri... ceea ce oamenii obișnuiau să facă înainte o fac și în continuare, deși cu mult mai puțin entuziasm, în contextul haosului actual. Unde obișnuiau să stea, acolo stau și acum. Aceleași cecuri de plată din aceeași sursă. Singura diferență este că foștii adjuncți șed în fotoliile foștilor șefi.“

Propriile cuvinte ale lui Bakatin sunau astfel: „Toți spun că Bakatin a distrus structura KGB. Pentru Dumnezeu, nu este așa. Dacă ne referim la Kazahstan, nici un fir de păr nu a căzut de pe capul vreunui funcționar. Sau în Kirghizstan - tocmai m-am întors de acolo, totul este așa cum a fost. Situația este aceeași și în departamentul din Moscova și în cel din Kemerovo. Și anume, toate ramurile de la bază și structurile au rămas aceleași.“

Evident, motivul pentru restructurarea KGB nu s-a născut din dorința de a-i ține în frâu puterea, ci din convingerea că acesta devenise punctul împotriva căruia se focaliza opoziția democrată și nemulțumirea populară. Chiar denumirea „KGB“ simboliza, chiar mai mult decât „PCUS“, tot ceea ce era rău în sistemul sovietic. Astfel, pentru a liniști publicul și a preveni orice izbucniri de violență împotriva organelor de securitate, s-a decis împărțirea KGB în departamente independente.

A apărut, de asemenea, problema resentimentelor naționaliste din republici. Odată ce acestea au început să-

și exercite controlul asupra organizațiilor KGB pe teritoriul lor, conducerea din Moscova a considerat esențial să nu lase la îndemâna lor aparatul de informații externe prin transformarea lui într-o instituție separată, unională. După cum a afirmat Bakatin: „Principala circumstanță care m-a făcut să mă grăbesc cu decizia asupra divorțului (administrarea informațiilor străine de către KGB) a fost efortul evident al câtorva republici care, sub masca discuțiilor pentru reformarea KGB, au încercat să tragă spre sine informațiile. Asemenea eforturi ar fi putut conduce la un singur lucru - un colaps total al serviciului de informații. Nu puteam admite ca Direcția l-a Generală să se divizeze în multiple instituții de informații - kirghiză, ucraineană, rusă și altele.“

Atât Bakatin cât și Gorbaciov s-au opus ferm destrămării Uniunii Sovietice și au luptat pentru menținerea unei forme de uniune, oricât de slabă, între republici. Ca parte a acestor eforturi, ei, au creat o nouă structură cu baza la Moscova - un consiliu coordonator a Serviciului de Securitate Interrepublican, din care făceau parte Bakatin, șeful informațiilor străine Primakov și șefii serviciilor de securitate din douăsprezece republici. Bakatin nu a avut probleme în încheierea acordurilor cu republicile nerusofone, întrucât majoritatea serviciilor lor de securitate, care aveau același personal și nu modificaseră prea mult modalitatea de operare, erau nerăbdătoare să coopereze cu serviciile lui.

KGB-ul rus reprezenta, totuși, un obstacol insurmontabil. A urmat o luptă imensă pentru resursele KGB între Bakatin și Gorbaciov, pe de o parte, și Elțîn pe de altă parte. La începutul anului 1991, Elțîn, ca președinte al Republicii Ruse (RSFSR), a avut ideea de a susține crearea unui KGB rus separat (deși celelalte republici aveau deja comitetele proprii de securitate, KGB din Republica Rusă era sub jurisdicția KGB al URSS). După câteva luni de negocieri cu Kriucikov, atât direct cât și prin asistentul lui Elțîn, Iuri Skokov, Elțîn a obținut un acord de înființare a KGB al Republicii Ruse în mai 1991. El a calculat corect că aceasta va asigura Rusiei o parte mai mare din patrimoniul KGB al URSS în cazul în care conducerea URSS va fi, în final, desființată. Intr-adevăr,

Elțîn a cerut ca serviciul de securitate sovietic să fie desființat și toate resursele și personalul să fie transferate la KGB al Rusiei. Tabăra lui Elțîn a fost susținută de Comisia Parlamentară de Anchetă a KGB a lui Stepașin care, potrivit lui Bakatin, „a blocat fiecare pas“ către reformă. în timpul lui noiembrie și decembrie 1991, Bakatin a încercat să-și apere terenul împotriva forțelor lui Elțîn, însă a fost o bătălie pierdută, care s-a încheiat cu dezmembrarea Uniunii Sovietice la sfârșitul lunii decembrie 1991 și crearea Federației Ruse.

Activitatea lui Elțîn în această perioadă nu a fost direcțională înspre reformarea KGB. El a dorit doar să-l mențină intact suficient de mult timp pentru a-și asigura un aparat de securitate viabil pe care să-l preia îndată ce dezmembrarea URSS va fi fapt împlinit. Pe data de 5 octombrie, Elțîn a emis un decret care stipula că succesorul legal al KGB din URSS pe teritoriul rus era KGB al Republicii Ruse. La 26 noiembrie, Elțîn a emis un alt decret prin care KGB Rus se transforma în Agenția Federală de Securitate (FSA), subordonată lui Elțîn și răspunzătoare în fața Sovietului Suprem al RSFSR. Șeful FSA, Viktor Ivanenko, a declarat că denumirea a fost schimbată pentru a termina o dată pentru totdeauna cu KGB. Potrivit lui Ivanenko, FSA avea un mandat larg de asigurarea a securității Republicii Ruse.

FSA a avut, totuși, o viață scurtă. După ce a devenit limpede că URSS va dispărea, Elțîn a mers înainte cu o altă reformă. L-a convocat pe Bakatin pentru a-i expune planurile sale, și a emis un decret pe 19 decembrie prin care unea Serviciul de Securitate Interrepublican, FSA și ministerele de afaceri interne sovietic și rus (poliția) într-o supraagenție-Ministerul Securității și Afacerilor Interne al Rusiei. întregul patrimoniu și personalul aparținând instituțiilor de securitate ale URSS intrau acum în proprietatea Republicii Ruse.

Deși preluarea de către Elțîn a aparatului de securitate sovietic nu putea fi pus sub semnul întrebării în această etapă, a existat o opoziție largă față de fuziunea organelor de securitate cu poliția. După cum nota Bakatin, acesta era probabil cel mai criticat decret semnat de Elțîn. Multi reformatori democrați l-au

considerat ca pe un efort al lui Elțîn de a crea un serviciu de securitate puternic și periculos pe care să-1 folosească la suprimarea nemulțumirilor. Angajații serviciilor de securitate, pe de o parte, se temeau că o fuziune cu poliția va duce la degradarea statutului lor și pierderea privilegiilor.

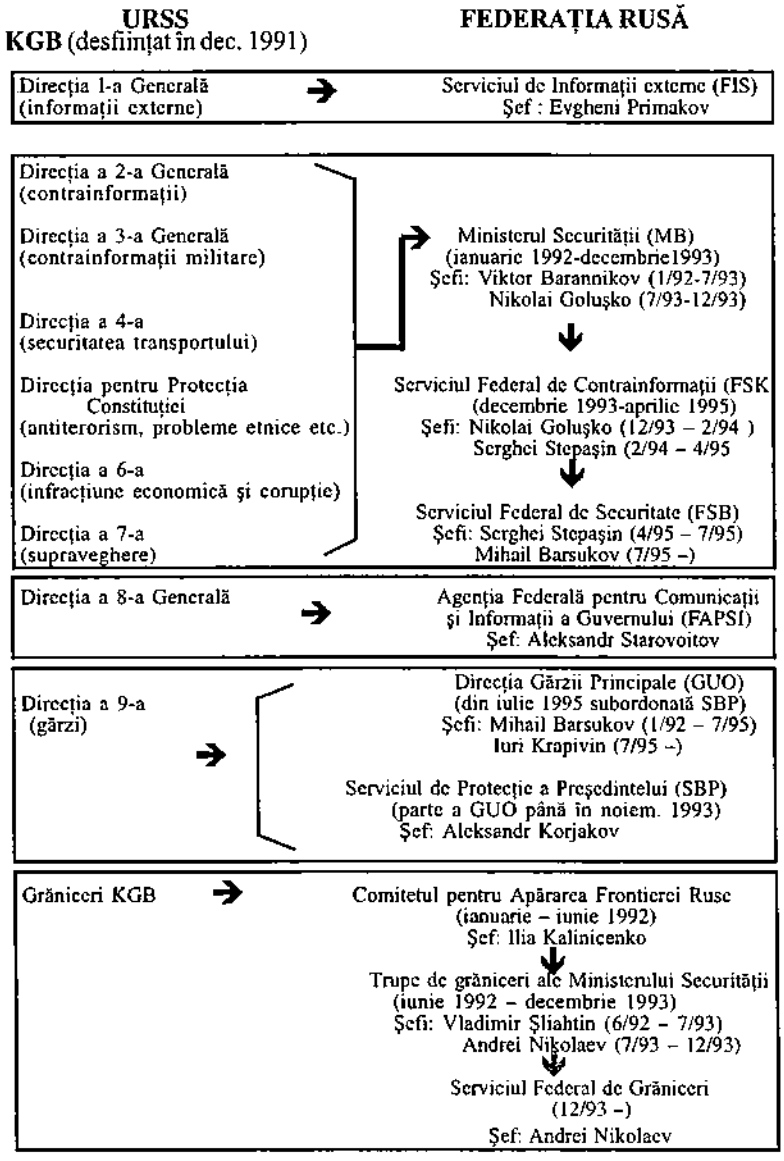
Sovietul Suprem Rus a refuzat să ratifice decretul lui Elțîn și chestiunea a fost trimisă la Curtea Constituțională, care a votat în unanimitate pentru invalidarea lui. Elțîn a fost obligat să dea înapoi și să anuleze fuziunea. Eforturile lui hazardate de creare a unui supraminister pentru afaceri interne și de securitate nu puteau să-i atragă simpatia din partea membrilor serviciilor de securitate. Impresia generală era că fusese prost sfătuit în privința aparatului de securitate, impresie ce urma să fie întărită în următorii doi ani, când serviciile de securitate au fost supuse unor șocuri continue ca urmare a luptelor dintre președinte și inamicii lui politici. Cu toate acestea, în cursul politicii aparent haotice, puteai discerne un scop distinct - acela de a impune controlul personal asupra organelor de securitate.

NOUA STRUCTURĂ DE SECURITATE A RUSIEI

După patru luni în care serviciile de securitate, atât cel sovietic cît și rus, erau prinse în vârtejul viitorului Uniunii Sovietice, URSS a fost dizolvată la 25 decembrie și s-a format Federația Rusă. Elțîn a trecut repede la crearea noii structuri de securitate a Rusiei. La sfârșitul lui ianuarie 1992, Federația Rusă avea cinci instituții separate care îndeplineau funcțiile fostului KGB. Cel mai mare era Ministerul Securității (Ministerstvo Bezopasnosti) sau MB, care număra circa 137.000 de angajați și a fost desemnat ca agenție de contrainformații. Acesta a moștenit sarcinile fostei Direcții a 2-a Generale (contrainformații împotriva străinilor), Direcției a 3-a Generale (contrainformații militare), Direcției a 4-a (securitatea transportului), Direcției pentru Protecția Constituției (securitatea internă, incluzând acțiunile împotriva terorismului, mișcărilor separatiste etc.), Direcției a 6-a (infracțiuni economice și corupția oficialităților) și Direcției a 7-a (urmărire, ascultarea

convorbirilor telefonice etc.), (vezi tabelul 2)

Tabelul 2
Organizarea serviciilor de securitate sovietice/ruse, 1991 – septembrie 1995

URSS
KGB (desființat în dec. 1991)
FEDERAȚIA RUSĂ
Direcția 1-a Generală (informații externe)
Serviciul de Informații externe (FIS)
Șef : Evgheni Primakov
Direcția a 2-a Generală (contrainformații)
Direcția a 3-a Generală (contrainformații militare)
Direcția a 4-a (securitatea transportului)
Direcția pentru Protecția Constituției (antiterorism, probleme etnice etc.)
Direcția a 6-a (infracțiune economică și corupție)
Direcția a 7-a (supraveghere)
Ministerul Securității (MB) (ianuarie 1992-decembrie1993)
Șefi: Viktor Barannikov (1/92-7/93)
Nikolai Goluşko (7/93-12/93)
Serviciul Federal de Contrainformații (FSK (decembrie 1993-aprilie 1995)
Șefi: Nikolai Goluşko (12/93 – 2/94)
Serghei Stepașin (2/94 – 4/95
Serviciul Federal de Securitate (FSB)
Șefi: Serghei Stepașin (4/95 – 7/95)
Mihail Barsukov (7/95 –)
Direcția a 8-a Generală
Agenția Federală pentru Comunicații și Informații a Guvernului (FAPSI)
Șef: Aleksandr Starovoitov
Direcția a 9-a (gărzi)
Direcția Gărzii Principale (GUO) (din iulie 1995 subordonată SBP)
Șefi: Mihail Barsukov (1/92 – 7/95)
Iuri Krapivin (7/95 –)
Serviciul de Protecție a Președintelui (SBP) (parte a GUO până în noiem. 1993)
Șef: Aleksandr Korjakov
Grăniceri KGB
Comitetul pentru Apărarea Frontierei Ruse (ianuarie – iunie 1992)
Șef: Ilia Kalinicenko
Trupe de grăniceri ale Ministerului Securității (iunie 1992 – decembrie 1993)
Șefi: Vladimir Șliahtin (6/92 – 7/93)
Andrei Nikolaev (7/93 – 12/93)
Serviciul Federal de Grăniceri (12/93 –)
Șef: Andrei Nikolaev

Nu este surprinzător faptul că, dată fiind asocierea lui strânsă cu Gorbaciov, Bakatin nu a fost ținut în fruntea noului MB. în locul lui, Elțîn l-a ales pe general-colonelul Viktor Barannikov, care a funcționat ca șef al aparatului rus de afaceri interne înainte de puci, iar apoi ca șef al Ministerului Sovietic al Afacerilor Interne (MVD) până la destrămarea statului sovietic. Responsabil MVD de carieră, Barannikov a fost pentru mult timp susținătorul lui Elțîn, fiind atât de apropiat de președinte că se bucura chiar de privilegiul de a merge împreună la saună.

Direcția a 8-a Generală a KGB care se ocupa de comunicațiile guvernului și sistemele de cifru, a devenit Agenția Federală pentru Comunicații și Informații ale Guvernului (Federalinoc Agenstvo Pravitelstvennoi Sveazi i Informații - FAPSI) condusă de general locotenent Aleksandr Starovoitov. Starovoitov, cekist de profesie, fusese șef adjunct al Direcției a 8-a Generală a KGB. Ca omolog rus al Agenției Naționale de Securitate a SUA, sarcina Agenției FAPSI era de a asigura paza și buna funcționare a liniilor de comunicații ale guvernului și de a obține informații cu ajutorul mijloacelor tehnice, prin interceptarea și decodificarea datelor.

Direcția a 9-a a KGB, însărcinată cu protecția conducătorilor guvernamentali și a clădirilor și instalațiilor-cheie, a devenit Direcția Generală de Pază (Glavnoie Upravlenie Ohranî - GUO), condusă de general-locotenent Mihail Barsukov, care a fost, de asemenea, desemnat Comandant al Kremlinului. Numărând circa opt mii de membri, administrația de pază includea o subdiviziune autonomă, Serviciul de Pază a Președintelui, sub conducerea general-maiorului Aleksandr Koijakov, primul adjunct al lui Barsukov. Koijakov fusese bodyguard-ul personal al lui Elțîn și era unul dintre prietenii lui cei mai apropiați și de nădejde. în cadrul acestui serviciu responsabil cu protecția președintelui se afla și faimoasa unitate antiteroristă Alfa care număra câteva sute de militari extrem de bine antrenați.

Direct subordonată președintelui Elțîn, Direcția de Pază nu era controlată de către organele legislative și juridice. De la momentul creării ei, Elțîn a tot sporit prerogativele acestei instituții pentru a avea un braț

puternic pe care să se sprijine. Până în septembrie 1993, aceasta a înghițit unitatea de elită *Vîmpel* de la Ministerul Securității. Pe vremea KGB, *Vîmpel* fusese o unitate cu însărcinări speciale de sabotaj și luptă peste hotare.

A patra instituție care a provenit din destrămarea KGB a fost Serviciul de Pază a Frontierei, care a devenit Comitetul pentru Apărarea Frontierei Ruse, cu un efectiv în momentul dc față de circa 180.000 de militari. Șeful ei a fost Ilia Kalinicenko, ofițer de grăniceri de carieră și fost șef al grănicerilor KGB. La începutul lui iunie 1992, Elțîn a decis să nu mai mențină serviciul de grăniceri ca serviciu separat, plasându-1 sub jurisdicția Ministerului Securității și desemnând un nou șef al grănicerilor în persoana lui Vladimir Șliahtin.

în sfârșit, Direcția I-a Generală (FCD) era acum Serviciul de Informații Externe (FSI) condus de Evgheni Primakov, fost responsabil al Serviciului Central de Informații, cu o perioadă scurtă de funcționare, creat dupăjjuci. Ca și Bakatin, Primakov fusese strâns legat de Gorbaciov. Insă, fiind un consilier cu experiență în politica externă, cu legături strânse cu fostul KGB, el avea relații cu fiecare lider în parte. Iar experiența și prestigiul său erau „comori“ de care guvernul lui Elțîn avea nevoie stringentă.

Crearea unei instituții separate pentru informații externe a fost interpretată, în general, ca o slăbire în continuare a aparatului de securitate, ceea ce nu era chiar așa. FCD fusese întotdeauna un întreg distinct, cu personal de elită, ofițeri bine instruiți care tindeau să urmeze calea carierei diferită de cea a personalului KGB intern. Sediul Direcției I-a Generală se afla la lasenevo (cunoscut sub denumirea de „pădurea“) la periferia Moscovei, departe de Lubianka. Deși toate direcțiile KGB cooperau una cu cealaltă, a existat întotdeauna o competiție - chiar animozitate - între ramurile internă și externă. Astfel, într-un anumit sens, desemnarea Direcției I-a Generală ca instituție separată, oficializa o situație existentă deja. Principala diferență era că acum Primakov îi raporta direct lui Elțîn și nu șefului securității.

Dispersarea funcțiilor KGB în câteva instituții a risipit imaginea publică a serviciilor de securitate ca fiind o

entitate îngrozitoare, atotputernică. Faptul că Elțîn a mers până într-acolo încât a vorbit despre reconstrucția fundamentală a aparatului de securitate a reîntărit imaginea KGB-lui ca un monstru doborât. în septembrie 1991, Elțîn a declarat emfatic: „Probabil că ar trebui să păstrăm, să zicem, serviciul de informații și contrainformații, ca în alte țări, însă tot restul de servicii care se ocupă de palavre - urmărire, trasul cu urechea, informatori și așa mai departe trebuie să fie desființate, fără nici o umbră de îndoială.“

Elțîn nu a continuat niciodată o asemenea reformă. Cu câteva agenții care îi dădeau direct raportul, el deținea acum o autoritate considerabilă asupra chestiunilor de securitate și informații, autoritate sporită prin legăturile sale strânse cu oameni precum Barannikov și Korjakov. El culegea roadele puciului eșuat din august, care l-a prezentat ca pe eroul ce a învins KGB-ul o dată pentru totdeauna. Cu toate înclinațiile sale democratice, Elțîn nu era pregătit să abandoneze această armă politică potențial puternică ce se afla acum în mâinile sale. în timpul următorilor patru ani în funcția de președinte al Rusiei, Elțîn urma să devină tot mai dependent de serviciile de securitate pentru a îndepărta opoziția și a-și continua programele. în loc să restrângă prerogativele aparatului său de securitate, el va proceda exact invers

.CAPITOLUL DOI
CONSTRUIREA APARATULUI DE SECURITATE AL RUSIEI

Aș dori să văd care e acea putere din țara noastră care îndrăznește să deschidă ușile de la Lubianka și să spună: „ Mulțumesc pentru munca voastră, băieți. Sunteți liberi. Nu mai avem nevoie de specialiști de genul vostru, căci vom schimba natùra acestei instituții"
(Natalia Gevorkian, *Izvestia,* **februarie 1993)**

La mijlocul anilor 1992, un fost ofițer de informații KGB a deplâns decesul KGB într-un articol publicat de ziarul ultranationalist *Deni,* interzis ulterior de Boris Elțîn. Caracterizând relațiile care au existat între KGB și partid în zilele puterii sovietice, autorul a subliniat că KGB a fost întotdeauna un instrument al conducerii de partid, începând cu Comitetul Central și coborând spre comitetele regionale de partid: „Supraveghetorii (KGB) erau persoanele numărul unu, și anume, primii secretari ai organizațiilor de partid. Această funcție a fost deținută timp de mulți ani de Mihail Gorbaciov la Stavropol, Boris Elțîn la Sverdlovsk și apoi la Moscova. Lor și nimănui altcuiva raporta KGB informațiile importante. Ei erau cei care dădeau ordine și aprobau sau dezaprobau operațiunile organelor KGB". Observația este absolut corectă. Oricât de mulți conducători de partid au încercat să acuze KGB pentru operațiunile dezgustătoare care au ieșit la lumină, KGB nu era un actor independent. Cu rare excepții, KGB a urmat ordinele partidului.

Acum nu exista o conducere de partid care să dea serviciilor de securitate ordinele de marș. Nu exista o structură stabilită la vârf prin intermediul căreia adoptarea deciziilor în probleme de securitate să fie tradusă într-o politică concretă. Era puțin probabil, dat fiind statutul lor în dizgrație și fărâmițarea lor, ca noile servicii de securitate să preia inițiativa și să se angajeze în acțiuni curajoase pe cont propriu. Cine va prelua sarcina? Evident Elțîn, intenționa să ocupe locul vacant lăsat de conducerea de partid. Dar exista, de asemenea, și Parlamentul rus, ai cărui deputați doreau să-și spună cuvântul în activitatea organelor de securitate. După cum au arătat evenimentele din 1992, agenda lor era diferită de cea a lui Elțîn.

Deși Boris Elțîn nu a făcut niciodată o declarație clară despre planurile referitoare la serviciile de securitate, în afara retoricii ocazionale despre deosebirea lor de fostul KGB, în câteva luni s-au putut distinge anumite tendințe. Elțîn a avut patru scopuri principale. In primul rând, și cel mai mult, el dorea să folosească serviciile, în special ale MB (Ministerul Securității), FAPSI (Comunicații și Informații), și Direcției Generale de Pază - pentru a-1 susține în luptele cu opoziția politică de la vârf. în al doilea rând, dorea ca aparatul de securitate să lupte împotriva amenințărilor interne mai largi - separatism etnic, terorism, revolte ale muncitorilor, trafic de droguri și crimă organizată. In al treilea rând, el intenționa ca aparatul de securitate, în special trupele de grăniceri și Serviciul de Informații Externe (FIS) să întărească puterea și influența Federației Ruse asupra CSI (Comunitatea Statelor Independente). Și, în sfârșit, serviciile de securitate aveau un scop tradițional: contrainformațiile împotriva spionilor străini, culegerea de informații și „măsurileactive“ peste hotare.

întrucât prioritar pentru Elțîn era să-și înfrângă dușmanii politici și să-și consolideze puterea, funcțiile directe de securitate au fost puse pe plan secund, în timp ce urmărirea secretă, interceptarea convorbirilor telefonice și alte metode camuflate erau folosite împotriva celor pe care Elțîn îi considera amenințări politice.

PARLAMENTUL ȘI SERVICIILE DE SECURITATE

Deși Parlamentul rus, Sovietul Suprem, a căutat să dețină controlul asupra serviciilor de securitate, vederile deputaților erau atât de diferite, încât era practic imposibil să faci referire la o agendă parlamentară privind aceste organisme. Democrații, conduși de militantul pentru drepturile omului Lev Ponomarev, părintele Gleb lakunin și Serghei Kovaliov erau preocupați, în primul rând, de limitarea prerogativelor serviciilor secrete pentru a nu fi folosite arbitrar împotriva cetățenilor. Cei trei au dorit stabilirea limitelor legale pentru securitate și asigurarea protecției drepturilor individului în structura legală. De asemenea, își doreau crearea unui sistem dc supraveghere publică.

La capătul celălalt al spectrului erau parlamentarii

conservatori, neinteresați de promovarea reformelor democratice în serviciile de securitate. Mai degrabă, ei doreau să-și exercite influența asupra acestora pentru a concura cu succes împotriva lui Elțîn în deținerea puterii. Președintele Parlamentului, Ruslan Hasbulatov, și vicepreședintele Aleksandr Ruțkoi, care s-au disociat tot mai mult de politica lui Elțîn, erau reprezentanții cei mai proeminenți ai acestui grup.

Oricât de diferiți ar fi fost, acești deputați erau uniți printr-un singur țel - acela de a impune controlul parlamentar asupra organismelor fostului KGB.

La 21 februarie 1992, Sovietul Suprem a adoptat o rezoluție semnată de Hasbulatov prin care se stabilea dreptul de a supraveghea planificarea și executarea operațiunilor de securitate internă și informații externe, precum și controlul asupra chestiunilor de buget și personal. Rezoluția „recomanda“, de asemenea, ca președintele Rusiei să se abțină de la orice alte reorganizări ale serviciilor de securitate și informații până când Sovietul Suprem nu va examina constatările Comitetului pentru Apărare și Securitate privind această chestiune.

Nu este surprinzător faptul că rezoluția nu a fost bine primită de Elțîn. Patru zile mai târziu, la 25 februarie, acesta a emis un decret prin care se stabileau prerogativele sale, în calitate de președinte, privind controlul direct al Ministerului Securității, Ministerului Afacerile Interne, Ministerului Afacerile Externe și Ministerului de Justiție și numirea personalului lor de conducere. Controlul operațional asupra Ministerului Securității și Ministerului Afacerilor Interne urma să fie îndeplinit de Serghei Șahrai, vicepremier al Federației Ruse, se spunea în document.

între timp, deputății care erau membri ai Comitetului Sovietului Suprem pentru Drepturile Omului au perseverat în eforturile de a institui controlul parlamentar efectiv asupra serviciilor de securitate. La sfârșitul lui 1992, ei au prezentat proiectul de lege privind „Controlul Sovietului Suprem al Federației Ruse asupra activităților serviciilor speciale“. Scopul acestui control, se spune în proiect, era de a proteja drepturile cetățenilor împotriva acțiunilor

arbitrare ale guvernului și de a împiedica serviciile speciale să violeze drepturile individuale. Mecanismul pentru controlul parlamentar urma să fie un comitet pentru supravegherea serviciilor de securitate compus din membri ai parlamentului.

Din păcate, legea referitoare la supraveghere nu a fost niciodată adoptată și nu a fost creat nici un comitet. In vara lui 1993, un grup de deputați din partea Comitetului pentru Drepturile Omului s-a deplasat Ia Washington, D.C. (pe cheltuiala Agenției pentru Informații a SUA) pentru a studia sistemul american de supraveghere a serviciilor secrete. Parlamentarii le-au spus gazdelor americane că erau ținuți complet în întuneric în privința serviciilor de securitate ruse. Dimensiunile bugetului și personalului, precum și informațiile despre operațiunile lor erau un secret păzit cu strășnicie.

în mod ironic, principalul obstacol pentru stabilirea unui control parlamentar efectiv asupra serviciilor de securitate era Comitetul Sovietului Suprem pentru Apărare și Securitate, alcătuit din circa cincisprezece parlamentari, cu subcomitete pentru relațiile cu serviciile de securitate ale statului. Acest comitet a proiectat versiunea sa proprie de lege privind supravegherea parlamentară, care a intrat in conflict cu proiectul propus de Comitetul pentru Drepturile Omului. Comitetul pentru Apărare și Securitate nu era interesat de controlul democratic asupra serviciilor de securitate, într-adevăr, a reieșit că acesta era, cu mici excepții, un susținător al intereselor MB și altor instituții de securitate.

Motivul pentru care era părtinitor se explica prin componența membrilor. La începutul lui 1993, patru din cei cincisprezece membri erau în același timp și în conducerea Ministerului Securității, iar unul dintre cei patru, Boris Bolșakov, era președintele subcomitetului pentru securitate și informații. în plus, Serghei Stepașin, președintele comitetului, tocmai se retrăsese recent, în octombrie 1992, din postul său de ministru adjunct al securității (din cauza presiunilor exercitate de parlamentarii democrați). Astfel, timp de aproape un an, comitetul parlamentar care supraveghea serviciile de securitate a fost dirijat de un proeminent conducător al

securității.

Stepașin, care urma să revină la MB ca prim adjunct al ministrului la mijlocul anului 1993 și care mai târziu a devenit șeful organizației succesoare a MB, Serviciul Federal de Contrainformații (FSK), nu și-a prea manifestat înclinație pentru întărirea controlului parlamentar asupra serviciilor de securitate. De la început el a acționat mai degrabă ca un purtător de cuvânt al serviciilor de securitate decât ca reprezentant al poporului. După cum observa deputatul Gleb lakutin: „îi este greu să lucreze efectiv pentru parlament. Cum să-și supravegheze propriul șef?“

Când a fost întrebat despre reformarea fostului KGB, în primăvara lui 1992, Stepașin a subliniat că ar fi o greșeală gravă să mergi prea departe cu reforma: „Experiența Europei de Esl arată cât de inutilă și periculoasă este distrugerea în grabă a fostelor servicii de informații și la ce greșeli ireversibile poate conduce aceasta. Țările acelea plătesc scump pentru o asemenea decizie impulsivă și neînțeleaptă, oricât ar fi de ușor de înțeles în termeni umani... Un stat democratic are nevoie de servicii de securitate puternice, în special în timpul perioadei de tranziție.“

Prin 1993 comitetul lui Stepașin devenise ținta principală a atacurilor ramurii parlamentare ce reprezenta opoziția față de Elțîn. Hasbulatov și susținătorii lui criticau modul în care acest comitet conducea atât serviciul militar cît și pe cel de securitate și doreau să obțină ei înșiși un control mai mare. La sfârșitul lui aprilie 1993, Sovietul Suprem, instigat de Hasbulatov, a adoptat un decret privind înființarea unei comisii pentru cercetarea Comitetului de Apărare și Securitate. Stepașin a declarat presei că ar fi posibilă desființarea comitetului său.

Ulterior, oricum, Hasbulatov a bătut în retragere, aparent din cauză că nu considera ca fiind convenabil să forțeze o confruntare cu comitetul la acel moment.

ÎNIȚIATIVELE LEGISLATIVE ALE LUI ELȚÎN

, »

în conformitate cu stilul de conducere ce avea să-i devină tipic, Elțîn a început să-și aplice programul referitor la fostul KGB cu o avalanșă de decrete și legi,

majoritatea fiind produsul comitetului lui Stepașin. Legile serveau trei scopuri. în primul rând, ele creau impresia, că administrația lui Elțîn facea ceva concret pentru normalizarea și controlul activităților serviciilor de securitate și, astfel, le alinia scopurilor sale mărturisite privind reforma democratică, în al doilea rând, au legalizat puteri substanțial sporite serviciilor de securitate în privința activității lor operative. Și în al treilea rând, au acordat președintelui Rusiei dreptul principal de control asupra acestor organisme.

Oricât de influențat ar fi fost de ideile democratice, instinctele lui Elțîn reflectau îndelungata sa carieră de *apparatcik* în birocrația de partid, unde interesele statului au prevalat întotdeauna față de cele ale individului. Unul dintre primele sale decrete se referea la secretele de stat. Decretul instruia organele de securitate să coordoneze activitatea de protejare a secretelor și de înființare, în acest scop, a unor „departamente speciale“ în instituții și întreprinderi. Pentru aplicarea unui asemenea regim de păstrare a secretului, personalul acestor departamente trebuie să se ghideze după „acte normative adoptate anterior“ (adică reglementările de dinainte privind secretele de stat, după care se ghidase și KGB-ul). Aceasta însemna că Ministerul Securității urma să trimită (sau mai precis să-i mențină) pe informatorii săi în toate instituțiile și de stat și unitățile acestuia pentru ca să împiedice ca anumite tipuri de informații să se scurgă către populație. Cu alte cuvinte, Elțîn dorea să-și protejeze guvernul de excesul de transparență.

Apoi a urmat Legea privind Activitatea Operațională de Anchetă, adoptată la sfârșitul lui 1992, care a stabilit procedura pentru prima treaptă a anchetelor penale, inclusiv a celor instrumentate de organele securității de stat. Nu este lipsit de semnificație faptul că aceasta a fost una din primele legi emise de Elțîn. Un serviciu eficient de anchetă la dispoziție constituia, evident, o prioritate de vârf pentru președinte. Legea autoriza cinci instituții să desfășoare operațiuni de anchetă: Ministerul Afacerilor Interne, ca poliție, Ministerul Securității, Trupele de Grăniceri, Serviciul de Informații Externe și „subunitățile operaționale“ ale Direcției Generale de Pază. Legea

acorda anchetatorilor o mare libertate de acțiune. Destul de uimitor, ei au primit dreptul de a desfășura urmărirea secretă, de a instala dispozitive de ascultare de a deschide corespondența și a intercepta convorbirile telefonice, deși doar în cazuri de „încălcări grave ale legii“. Pentru efectuarea acestor operațiuni era necesară o autorizație de la procuror, cu unele excepții. în „cazuri urgente, care puteau să se soldeze cu un act de terorism sau sabotaj“, singura cerință era ca procurorul să fie înștiințat și aprobarea lui să fie obținută în decurs de 24 de ore. Puține lucruri îi puteau împiedica pe anchetatori să justifice folosirea măsurilor excepționale în cazuri pe care ei le considerau, după bunul plac, amenințări de terorism și sabotaj. Mai mult, în trecut era doar o simplă formalitate pentru organele de securitate să obțină autorizația de la Procuratură. Aceasta fusese un aparat birocratic slab, corupt și ineficient care a primit întotdeauna ordine de la KGB (nu invers) și nu existau nici un fel de indicii că lucrurile se schimbaseră în perioada postsovietică.

Pentru foștii disidenți care simțiseră primii metodele sâcâitoare de spionaj și urmărire ale KGB, faptul că noile servicii de securitate ale Rusiei dispuneau de dreptul legal de folosire a acelorași metode era cel puțin îngrijorător. Un militant pentru drepturile omului, Serghei Kovaliov, afirma: „Această lege are hibe serioase. Să ne amintim că autorizația cerută procurorului pentru desfășurarea activităților operative de percheziție nu este altceva decât anularea dreptului constituțional al cetățeanului privind protecția în fața legii“.

Legea referitoare la anchete a fost urmată de Legea Securității, semnată de Elțîn în mai 1992. Cel mai remarcabil lucru legat de această lege care stabilea conceptele ample privind politica de securitate a Federației Ruse, era rolul puternic pe care îl atribuia președintelui rus. Ea acorda o anume autoritate parlamentului, stipulând că Sovietul Suprem urma să aprobe sumele de la buget pentru organele de securitate și informații, să controleze politica de cadre și să stabilească prioritățile în politica de securitate. însă limbajul era vag și mecanismele pentru un asemenea amestec din partea parlamentului nu erau specificate. Mai

mult, legea îl însărcina pe președinte cu conducerea generală a organelor de securitate ale statului, cu „supravegherea și coordonarea activității lor“, prin luarea de „decizii operaționale“ etc. întrucât Elțîn a adoptat o asemenea lege într-un moment în care putea să emită decrete fără o puternică opoziție din partea parlamentului, nu este surprinzător faptul că aceasta îi sporea puterea asupra organelor de securitate.

în iulie 1992, președintele Boris Elțîn semna - și Sovietul Suprem ratifica - legile de funcționare a celor două instituții principale de securitate, Ministerul Securității (MB) și Serviciul de Informații Externe (FIS). Legea privind Organele Federale ale Securității Statului a provocat o îngrijorarea considerabilă în rândurile democraților. Ceea ce îi deruta era similitudinea noii legi cu cea adoptată în urmă cu paisprezece săptămâni referitoare la KGB. într-adevăr, legea conferea în principal aceleași misiuni și prerogative Ministerului Securității așa cum cea anterioară le conferise KGB-ului, în unele cazuri aproape cuvânt cu cuvânt. Evident, autorii legii printre, care se numărau membri ai Comitetului Parlamentar pentru Apărare și Securitate, nu avuseseră chef „treacă la lucru“ și au optat, în schimb, pentru fotografierea legi privind KGB-ul.

După cum am remarcat mai sus, Elțîn a mutat trupele de grăniceri înapoi în subordinea Ministerului Securității în iunie 1992. Noua lege reflecta această schimbare, însărcinând Ministerul Securității cu coordonarea trupelor de grăniceri. Forța de frontieră a fost întotdeauna un element cheie al securității și apărării în vremurile sovietice și avea acum o importanță crucială pentru guvernul Rusiei, cu o situație atât de precară la hotarele țării. Dar rolul unităților de grăniceri depășea sarcina de a apăra frontiera de atacuri armate. După cum stipula noua lege, acestea trebuiau să efectueze misiune de recunoaștere și să desfășoare „cercetări operaționale“. Astfel, mare parte din culegerea de informații din statele CSI urma să fie implementată sau susținută de grăniceri.

Ce se poate spune despre restricțiile pe care trebuia să le respecte Ministerul Securității pentru a preveni încălcarea drepturilor omului? Legea stipula că

anchetatorii Ministerului Securității puteau, de exemplu, „să intre nestânjeniți în locuințele și construcțiile particulare“, însă trebuiau „să-1 informeze pe procuror despre asemenea cazuri în decurs de 24 de ore, și să obțină ulterior aprobarea acestuia“. Ce perioadă de timp însemna „ulterior“? Ce se întâmpla dacă Procuratura nu elibera o asemenea aprobare? Nimic din toate acestea nu era clarificat în noua legislație.

Legea (Articolul 11) stipula, de asemenea, că agenții puteau fi detașați la alte organizații și întreprinderi „pentru a asigura securitatea“, probabil pentru ca Ministerul Securității să aibă o viziune generală. Un decret prezidențial ulterior autoriza așa-numiții ofițeri operaționali în rezervă să fie repartizați la alte agenții fără a fi demobilizați. Acești câini de pază erau trimiși chiar și în redacțiile ziarelor pentru a lucra sub acoperire ca ziariști. In schimbul cooperării, redacția obținea de la Ministerul Securității fondurile atât de necesare pentru acoperirea costurilor de tipărire și editare. Iar Articolul 17 susținea cu sfințenie o altă practică tradițională a KGB, aceea de a menține o rețea de informatori secreți care să-i spioneze pe cetățenii sovietici. Sub noua lege, „persoanele care ajutau organele federale ale securității de stat“ puteau încheia un contract cu Ministerul Securității în schimbul unei protecții și remunerații.

CONFRUNTĂRI ÎN EXTREMA DREAPTĂ

In sine, aceste legi nu păreau deosebit de draconice sau nedemocratice. într-adevăr, detaliile ample și numeroasele referințe la drepturile și libertățile omului creau impresia deplină a efortului de structurare a unui stat de drept. însă cei care citeau tot documentul aveau impresia contrară, susținând că noua legislație deschidea calea spre încălcarea drepturilor omului. Ce putea împiedica noile servicii de securitate să profite de portițele de ieșire pentru a abuza de putere, așa cum procedase KGB? De ce, se întrebau ei, Elțîn, un democrat autoproclamat, depunea atâta efort în legi legate de securitate? De ce nu îndeplinea, în schimb, promisiunile făcute de Gorbaciov de introducere a unor noi coduri legale pentru a Ie înlocui pe cele vechi, datând de la începutul anilor ’60? în definitiv, conceptele juridice din

acea perioadă se bazau pe ideea „luptei de clasă“ și a „dictaturii proletariatului“.

Răspunsul la întrebările lor a devenit tot mai elocvent când Elțîn a început să facă față opoziției din ce în ce mai puternice din partea parlamentului și unei erodări a sprijinului acordat de opinia publică în general. Astfel, de exemplu, din partea extremei drepte au venit provocările Frontului Salvării Naționale, un grup politic neofascist format, în principal, din foști comuniști, alături de câțiva militari și ofițeri de poliție în retragere. în octombrie 1992, Frontul Salvării Naționale, care avea legături puternice cu cel mai mare bloc parlamentar, Uniunea Rusă, a început să lanseze apeluri publice pentru destituirea lui Elțîn și refacerea statului sovietic.

Replica președintelui a fost confruntarea directă cu opoziția. Pentru început el a creat o bază prin introducerea de amendamente la codurile legale cu scopul declarat de a „proteja organele constituționale ale puterii“. Acum, apelul public Ia schimbarea cu forța a sistemului constituțional era un act clandestin.

Bazându-se pe aceste amendamente legislative, Elțîn a emis apoi, la 28 octombrie, un decret de interzicere a Frontului Salvării Naționale întrucât acesta contravenea sistemului constituțional rus. El a ordonat Ministerului Securității și Ministerului Afacerilor Interne să aplice decretul. Ca răspuns, membrii Frontului au susținut că nu ceruseră niciodată folosirea forței în declarațiile lor publice și, prin urmare, interdicția lui Elțîn era clandestină și și-au exprimat intenția de a o ignora.

în fața unei asemenea sfidări ostentative, unica posibilitate a lui Elțîn era de a folosi coerciția poliției pentru destrămarea Frontul Salvării Naționale, ceea ce și părea că intenționează să facă. El, însă, nu a reușit să obțină deplina cooperare a Ministerului Securității și Ministerului Afacerilor Interne, care au preferat să stea deoparte, declarând că vor acționa strict în cadrul legii. Problema a fost trimisă Curții Constituționale, care a refuzat să susțină interzicerea. Doar după un an, în urma luptei aprige dintre Elțîn și parlament, Frontul Salvării Naționale a fost scos în afara legii.

De ce ministerele care reprezentau puterea l-au lăsat

singur pe Elțîn? Deși nu se poate ști precis, puțin probabil ca șeful Ministerului Securității, Viktor Barannikov, sau șeful Ministerului de Interne, Viktor Erin, să fi refuzat sprijinirea lui Elțîn. Un scenariu probabil ar fi acela că cei doi remarcaseră starea de spirit din organizațiile pe care le conduceau și lipsa de entuziasm pentru confruntarea cu această grupare, ale cărei vederi de extremă dreapta erau împărtășite de mulți ofițeri MB și M VD (într-adevăr, unul dintre foștii conducători ai grupării era fostul gencral-maior KGB, Aleksandr Sterligov, un proeminent naționalist rus). Barannikov și Erin l-au informat, probabil, pe Elțîn că nu poate conta pe sprijinul trupelor de securitate și poliție dacă confruntările degenerează în violențe. în sprijinul acestei ipoteze stă faptul că la 28 octombrie, chiar în ziua în care Elțîn a emis ordinul de interzicere, se anunțase în presă despre ședința Colegiului Ministerului Securității (ministrul și adjuncții săi) care tocmai avusese loc. La ședință s-au discutat „tendințele primejdioase de creare a unor structuri de putere neconstituționale care amenințau să macine sau să uzeze sau să distrugă statul rus aflat în faza embrionară“. însă în raportul de presă Colegiul era citat ca afirmând că „respinge ferm încercările de folosire a sistemului organelor federale ale securității de stat ca instrument în luptele politice“. Cu alte cuvinte, MB a refuzat să se implice.

ÎN INTERIORUL MINISTERULUI SECURITĂȚII

Avalanșa de reorganizări, schimbări de cadre, publicitatea negativă și alte modificări la care au fost supuse serviciile de securitate după august 1991 și-au pus amprenta asupra personalului. Nu era un lucru obișnuit pentru Lubianka și, de acea, una din cele mai mari probleme era demoralizarea angajaților. Un ziarist (cu simpatie evidentă pentru serviciile de securitate), care a participat, în mai 1992, la o întrunire organizată pentru tinerii ofițeri de contrainformații de șeful MB Barannikov, a descris „criza psihologică“ pe care o parcurgea MB: „Astăzi, pe lângă dificultățile economice, factorii interni, ca să spun așa, au un impact puternic asupra muncii personalului de securitate. Există o campanie de discreditare a organelor, chiar cu încercări de a le distruge complet, există dorința de a privi munca agenților

operativi ca fiind clandestină și imorală, există demascarea, fără discriminare, a agenților... în plus, angajații Ministerului Securității au trecut printr-o perioadă lungă de reorganizare în urma căreia unele subunități au fost eliminate, uneori nechibzuit. Ei s-au confruntat cu instabilitatea și nu au avut linii directoare precise în activitate."

Ziaristul a continuat cu dezbaterea „scăderii eficienței" în rândurile personalului de securitate și faptului că acesta și-a pierdut mândria și se teme chiar să spună unde lucrează. Ca rezultat, a adăugat eî, „unii angajați au început să-și caute de lucru în structuri comerciale profitabile, alții sunt în expectativă sau stau retrași într-o lume a intereselor și preocupărilor personale". Cu toate acestea, imaginea nu era complet lipsită de speranță, susținea ziaristul. Un sondaj de opinie efectuat în cadrul serviciului din Moscova al Ministerului Securității arăta că, în pofida neliniștii și îngrijorării generale, 47 la sută din ofițeri și-au exprimat optimismul și încrederea în viitor, iar 49 la sută au declarat că obțin satisfacții depline din munca lor.

O altă sursă, care s-a retras recent din serviciul de contrainformații, a văzut problema în termeni mai sumbri. în opinia sa, contrainformațiile erau în declin serios. Neliniștea care izvorâse în mințile angajaților KGB și agenților secreți ca rezultat al *perestroikăi* atinsese o intensitate febrilă după august 1991. Patriotismul sovietic fusese înlocuit cu naționalism și întregul sistem de valori a fost dat peste cap: „Trădarea foștilor prieteni și aliați la cel mai înalt nivel nu mai este o rușine, ci un comportament normal; cei condamnați pentru trădare și spionaj și-au vândut paturile de campanie pentru apartamente confortabile și au început să apară pe ecranul televizorului".

Potrivit acestui fost ofițer, cea mai mare tragedie o constituia prăbușirea rețelei de agenți, care reprezenta coloana vertebrală a activității de contrainformații. După dezmembrarea URSS și instaurarea pieței libere, agenții nu mai aveau cui să jure credință sau pentru ce să lupte și nu mai era nimeni care să-i apere sau să le garanteze onoarea. „Astăzi, unica bază pentru colaborarea secretă,

declara el cu amărăciune, sunt cei treizeci de arginți la actuala rată de schimb."

Fără îndoială, în descrierea situației curente, autorul privea în trecut prin niște ochelari cu lentile foarte roz. După toate datele, tipul de idealism elevat și patriotism devotat care, potrivit autorului, motivau activitatea lucrătorilor și agenților KGB în trecut, au fost rare. Nenumărate surse susțin că vechiul KGB era plin de acte de corupție, mită și alte tipuri de „afaceri". în absența transparenței, toate acestea treceau neraportate și imaginea oficială a KGB-ului ca organizație a onoarei era menținută. După cum nota un observator: „în trecut nimic din ceea ce se petrecea acolo nu răsufla în afară. Când academicianul Andrei Saharov a declarat, odată, că KGB este cea mai puțin coruptă organizație el se referea, probabil, că prin comparație cu fărădelegea care a domnit în timpul lui Nikolai Șcelokov (prietenul nedespărțit, ultracorupt, al lui Brejnev, care a condus poliția) la Ministerul Afacerilor Interne, KGB părea să fie cu adevărat o organizație destul de decentă."

Acum, organele de securitate erau ținta atacurilor și dezvăluirilor presei. Trezindu-se cu salarii reduse și pierzând câștigurile suplimentare și privilegiile în urma măsurilor economice drastice ale guvernului, angajații MB aveau, mai mult ca oricând, motive să se implice în afaceri ilicite, mai ales că existau și o mulțime de posibilități. Doar că riscau mai mult să fie demascați public decât pe timpul KGB.

într-un efort aparent de refacere a imaginii organelor de securitate și pentru a reduce unele din ilegalitățile cele mai răsunătoare, șeful MB, Viktor Barannikov, a inițiat o campanie internă împotriva corupției. Ca rezultat, câțiva ofițeri MB de la vârf au fost demiși din funcțiile lor la începutul lunii iunie 1992. Potrivit informațiilor furnizate de MB, aceștia deturnaseră apartamente destinate uzului oficial și își însușiseră, clandestin, alte bunuri. Primul adjunct al lui Barannikov, Anatolii Oleinikov, se număra printre cei care și-au pierdut serviciul. Oleinikov, care funcționase în KGB din 1968, a demisionat „din motive de sănătate", însă unul din asistenții săi cei mai apropiați a fost acuzat de abuzuri, prin urmare se presupunea că și

Oleinikov fusese implicat în afaceri. Anunțul dramatic al lui Barannikov referitor la scandalul iscat a creat vâlvă în presă, făcând ca unii observatori să facă speculații că ofițerii demiși erau țapii ispășitori și că Barannikov, fost șef al MVD, avea nevoie de o scuză pentru a se debarasa de vechea gardă din KGB.

Totuși, o parte din măsuri era corectă, întrucât cazuri de implicare a MB în activități clandestine continuau să apară la suprafață. Intr-un asemenea incident, care s-a petrecut în orașul natal al lui Elțîn, Ekaterinburg (fostul Sverdlovsk), operativii MB au fost acuzați de presiuni asupra poliției locale să acorde vize de plecare în străinătate pentru clienții lor, de la care au încasat apoi un comision. La începutul lunii iunie 1993, un ofițer de rang superior din MB a fost arestat pentru participarea la vânzări clandestine de muniții și a altor bunuri militare în regiunea Moscova. Parcă pentru a agrava și mai mult lucrurile, anumiți responsabili guvernamentali influenți, cărora li s-a păstrat anonimatul, au făcut atunci presiuni asupra ramurii din Moscova a MB să renunțe la cercetări, dar au fost refuzați. Deosebit de gravă a fost arestarea în iunie 1993 a ministrului adjunct al securității N. Lisovoi, care fusese numit de Barannikov și răspundea de direcțiile financiară, economică, de construcții și medicală ale ministerului. Lisovoi a fost acuzat, împreună cu alți câțiva responsabili militari, de implicarea în așa-numitul caz „Arhanghelsk“ în care se pare că a înstrăinat bunuri ale statului, a primit mită și a abuzat de putere.

Deși cazurile mediatizate ale ilegalităților comise de funcționari ai Ministerului Securității erau încă relativ rare, imaginea privind cinstea și incoruptibilitatea a fost mult umbrită. Oamenii au început să se întrebe, firesc, la fiecare caz dezvăluit câte alte cazuri rămăseseră ascunse? Multi foști și actuali ofițeri de securitate se angajau în activități ale economiei de piață, profitând de pregătirea de specialitate pe care doar ei o aveau și accesul la informații, precum și de legăturile lor vaste în guvern și cercurile militare. Nu în mod surprinzător, asemene activități au ridicat întrebări serioase despre conflictul de interese, în special când succesul economic implica adesea comiterea unor ilegalități. După cum a reieșit ulterior,

Barannikov însuși a fost implicat într-un scandal economic.

MINISTERUL SECURITĂȚII ÎN ACTIVITATE

în mod tradițional, între MVD, unde Barannikov făcuse carieră, și KGB a existat o mare rivalitate și antagonism. Când Barannikov a ajuns să preia serviciul de contrainformații, aducând cu sine câțiva subordonați din MVD, era normal să apară un anumit resentiment. Barannikov, oricât de apropiat ar fi fost de Elțîn, nu avea complet mână liberă. Vechii ofițeri KGB puteau încă să-și facă simțită influența. Aceasta ar putea explica de ce înlocuitorul lui Oleinikov în funcția de prim-adjunct al șefului MB a fost Nikolai Golușko, cu o carieră îndelungată și plină de succes ca ofițer KGB de contrainformații. Golușko, de naționalitate ucraineană, și-a început activitatea în securitate în 1936, în regiunea Kemerovo din Rusia. în 1974 el a ajuns la Moscova, și a condus departamentul pentru relații interetnice al renumitei Direcții a 5-a Generală a KGB. Ulterior, ea s-a numit Direcția pentru Apărarea Constituției și se ocupa cu persecutarea disidenților, a militanților religioși și naționaliștilor nerusofoni. După ce a funcționat ca șef al Secretariatului KGB al URSS, Golușko a devenit directorul KGB al Ucrainei în 1987, rămânând în această funcție până la destrămarea Uniunii Sovietice.

Legăturile lui Golușko cu vechea gardă a KGB, cu oameni ca Iuri Andropov și fostul șef al Direcției a 5-a, Filip Bobkov - torționarul militanților pentru drepturile omului - precum și reputația sa proprie de om neîndurător cu neconformiștii, au făcut ca Golușko să devină o figură respingătoare printre democrații ruși. Cum putea fi reformat serviciul de securitate cu cineva ca Golușko într-un post de conducere? Câțiva patrioți ucraineni l-au denunțat ca agent al Kremlinului care a implementat politica sovietică represivă împotriva ucrainenilor și unii au adăugat că Golușko a luat cu el dosare cheie din KGB ucrainean când s-a mutat la Moscova în 1991.

Prezența unuia ca Golușko în MB nu se potrivea cu noua imagine pe care încerca să o proiecteze noua organizație, iar Golușko însuși a afirmat mai târziu că are unele probleme cu Barannikov. Judecând după declarațiile publice făcute de MB, scopul acestui minister - cel puțin în

privința operațiunilor interne - era complet diferit de cel al KGB-ului. La o conferință de presă în aprilie 1992, Barannikov a declarat direct: „Mai presus de toate am respins conceptul de subversiune ideologică. Acesta era specific pentru activitățile Direcției a 5-a Generală.“ Atenția principală a eforturilor MB se concentra asupra contrainformatiilor care trebuiau să combată spionii străini, a continuat acesta. In privința altor aspecte, Barannikov a citat terorismul a fiind o amenințare majoră, alături de infracțiunea economică, în care fuseseră implicate „eșaloane înalte ale puterii și relațiilor internaționale“.

Totul suna rezonabil. Scopurile declarate ale MB se deosebeau puțin de cele ale serviciilor occidentale de contrainformații. De ce, atunci, avea Barannikov nevoie de un personal de 137.000 de angajați (comparativ cu circa 24.000 de angajați ai FBI)? Numai în 1992, potrivit afirmațiilor purtătorului de cuvânt al MB, acesta s-a confruntat cu peste 240 de explozii de natură teroristă și numeroase tentative de deturnări. Existau circa 1,5 milioane de arme de foc deținute clandestin în Rusia. Exista pericolul crescând al terorismului nuclear, biologic, chimic și industrial. Mare parte din terorism era inspirat de separatiștii etnici. Potrivit șefului Departamentului pentru Relații publice din cadrul MB, generalul Andrei Cemenko, „persoanele de naționalitate caucaziană“ reprezentau o problemă extrem de serioasă. Grupări extremiste în serviciul unor „anumite mișcări politice din afara granițelor Rusiei“ pătrunseseră în Rusia și comiteau acte de violență. Aceasta a marcat începutul unei campanii ferme împotriva cetățenilor din Caucaz, în special a cecenilor.

O problemă crescândă, potrivit MB, era și cea reprezentată de „serviciile speciale occidentale”. într-un interviu din octombrie 1992, Cemenko a afirmat că, în ultimul an, spionajul serviciilor de informații externe se dublase și triplase în anumite zone. „Adversarul nostru, a continuat el, preferă o metodă foarte simplă și de modă veche - recrutarea agenților din rândurile cetățenilor ruși. Din păcate, reușește“.

Cemenko a dezvăluit că, la începutul lui 1992, MB a

prins un grup de agenți „aparținând unui serviciu de informații puternic care a încercat să ajungă pe urmele armatei noastre în retragere“. (Sensul era că acești agenți desfășurau acțiuni subversive împotriva trupelor militare ruse din străinătate). El a menționat, de asemenea, că MB arestase un colonel rus, specialist de rang înalt, care avea legături cu CIA.

Barannikov a introdus această notă de alarmă în discursul său la Congresul Deputaților Poporului, în decembrie 1992, subliniind că transparența granițelor rusești cu noile state CSI permitea spionilor străini să scape de ancheta organelor de securitate. La o scurtă conferință de presă în ianuarie, un grup de responsabili MB a cerut ziariștilor să atragă atenția opiniei publice față de „interferența fără precedent“ a serviciilor speciale occidentale în toate sferele vieții ruse. Agenți de informații străini, spuneau aceștia, aveau virtual posibilități nelimitate să obțină acces la organele puterii de stat la toate nivelurile, precum și în locuri unde erau concentrate secrete de stat și militare ruse. Cel puțin zece agenții internaționale cu ramuri în Rusia și alte state CSI erau coordonate de servicii speciale străine, afirmau responsabilii MB. în 1992, MB a prins nu mai puțin de douăzeci de agenți străini. S-au descoperit încercări de scoatere peste hotare a unor cantități importante de țiței, metale prețioase și armament.

Declarațiile MB despre actele de subversiune ale serviciilor occidentale, blânde după afirmațiile responsabililor KGB, erau în dezacord față de cursul general al relațiilor dintre Rusia și Occident. Ministrul rus de externe, Andrei Kozîrev, cerea la acest moment Rusiei să se apropie mai mult de Occident și să înceteze să fie suspicioasă față de orice intenții. El i-a avertizat și pe ruși împotriva eforturilor de refacere a imperiului sovietic. Probabil că Andrei Kozîrev avea sprijinul lui Elțîn, care și-a exprimat prietenia față de SUA și aliații lor și sprijin pentru independența fostelor state sovietice. Să fi căzut conducerea MB sub influența naționaliștilor conservatori ruși din parlament, sau pur și simplu încerca să mobilizeze sprijinul opiniei publice pentru operațiunile sale prin scoaterea exagerată în evidență a amenințărilor la adresa

securității ruse? Dacă a doua variantă era cea reală, atunci Elțîn ar fi putut să nu aibă obiecții la linia aparent beligerantă adoptată de MB. Asemenea lui Gorbaciov înainte, el era capabil să se distanțeze public de aceste declarații și să apară conciliator față de Occident. în același timp, dacă se hotăra asupra unei atitudini mai dure, putea oricând să revină cu scuza că fusese supus presiunilor serviciilor de securitate.

De fapt, îngrijorarea manifestată de MB față de actele de subversiune occidentale nu a rămas fără ecou. Mulți ruși, se pare, au luat în serios aceste amenințanîESfrivit-unui sondaj de opinie efectuat la începutul lui 1992, în pofida încheierii războiului rece, un procent semnificativ din populație susținea eforturile serviciilor de securitate rusești. Sondajul a relevat că peste o treime din cei intervievați considerau că serviciile occidentale de informații acționau pentru subminarea Rusiei și CSI.

COMBATEREA CORUPȚIEI

Un procent tot mai mare de cetățeni ruși, potrivit acestui sondaj de opinie, era profund îngrijorat de crima organizată și considera serviciile de securitate ca fiind unica forță capabilă să soluționeze problema. Corupția nu era ceva nou. Luarea de mită și afacerile dosnice erau o practici acceptate la nivel de oficialități încă din perioada sovietică. In timpul lui Brejnev, „mafia“ sau grupurile criminale organizate împânziseră republicile sovietice, asigurând bunuri și servicii ilicite prin delapidarea proprietății de stat, contrabandă și mită. Șefii mafiei erau, câteodată, înalți responsabili de partid și de stat care se foloseau de pozițiile pe care le ocupau pentru a jefui fondurile de stat. După cum a afirmat o sursă occidentală: „Economia în fosta URSS era controlată de ceea ce era, în esență, un cartel criminal organizat: Partidul Comunist. Mita, care lua calea ierarhiei de partid, reprezenta tributul, banii de protecție sau taxele neoficiale absolut necesare pentru a-ți desfășura afacerile în URSS.“Cu mici excepții, nici poliția, M VD, nici KGB nu făceau prea multe pentru a stopa această economie clandestină înfloritoare. Majoritatea polițiștilor era implicată în aceste afaceri ilicite. După cum afirma un purtător de cuvânt al MVD, în 1991 o treime din profiturile mafiei au fost folosite pentru

mituirea angajaților MVD.

După prăbușirea Uniunii Sovietice, oficiali guvernamentali au reușit, neexistând restricții pentru abuzul în funcție, să se folosească de procesul de privatizare a proprietății de stat în folos personal. Suprapunerea dintre întreprinderile economice controlate de guvern și companiile particulare a creat largi posibilități pentru o activitate economică ilicită la cele mai înalte niveluri. Deși aceste activități nu puteau fi definite în termeni de „crimă organizată", absența mijloacelor legale de aplicare a contractelor și nerespectarea generală a legii și ordinii îi aducea adesea pe responsabilii corupți și pe oamenii de afaceri de bună credință în contact cu mafia.

Elțîn a înscris combaterea corupției în fruntea agendei sale. In acest caz, el trebuia să aibă cooperarea MB, nu numai pentru că vroia să curețe sistemul de abuzurile economice, dar și pentru că folosea campania anticorupție la contracararea oponenților politici. Corupția oficială era atât de larg răspândită încât încercările de a-i pune capăt au deschis Cutia Pandorei și au generat lupte politice intense. Tendința lui Elțîn de a ocoli canalele legale obișnuite și de a crea organisme administrative extrajuridice pentru demascarea oficialilor corupți a politizat în continuare campania împotriva corupției. Unul din primele organisme de acest gen a fost un grup *ad hoc* de lucru pentru combaterea infracțiunilor, creat în primăvara lui 1992 și condus de premierul Egor Gaidar. Se urmărea să se împiedice exproprierea proprietății de stat în timpul procesului de privatizare. Deși conducătorii grupului s-au angajat să economisească milioanele de ruble ale statului, ei au declarat că, întrucât nu avea la dispoziție serviciile MB și ale poliției, eficiența lor era limitată.

în octombrie 1992, Elțîn a creat un organism nou, mai autoritar, Comisia Independentă pentru Combaterea infracțiunilor și Corupției, care includea ministerele securității și de interne, pe șeful Serviciului de Informații Externe și directorii diferitelor ministere economice și servicii vamale. Comisia, condusă de vicepreședintele Rusiei, Aleksandr Ruțkoi, urma să coordoneze activitatea

instituțiilor de aplicare a legii în combaterea infracțiunilor. Atenția se concentra asupra împiedicării birocraților ruși să vândă proprietatea de stat, secretele economice și materie primă firmelor din țară sau din străinătate pentru câștiguri personale, precum și prevenirea infracțiunilor valutare și bancare.

De la început, comisia avea un profund rol politic. Ruțkoi, care a redactat statutul noii comisii, a declarat că ea se va ocupa de conflictele dintre ministere și departamente legate de aplicarea legii și va „examina cazurile de interferență ale organelor puterii de stat și management în activitatea operațională a instituțiilor însărcinate cu aplicarea legii“. Deși scopul declarat al lui Ruțkoi era de a-i împiedica pe politicieni să influențeze cercetările asupra infracțiunilor, atât MB cât și MVD au respins amestecul din afară în operațiunile lor.

în acest moment, MB era deja angajat activ în lupta împotriva crimei organizate și corupției la nivel oficial. Nu în mod surprinzător, dat fiind departamentul de relații publice foarte activ, MB se mândrea cu rolul său de paznic al bunurilor Rusiei și lider al luptei împotriva oamenilor de afaceri necinstiți. Deși relatări privind corupția la vârf dominau știrile, existau multe rapoarte despre succesele MB în lupta împotriva traficanților clandestini de arme, membri ai mafiei etc. în cazul unui grup de bandiți din Sankt Petersburg care comiseseră jafuri armate, MB a arestat’șaptesprezece persoane și a implicat alte câteva sute. Apoi, a fost așa-numita operațiune „Plasa“, orchestrată de MB pentru a pune capăt exportului clandestin de cherestea, metale și muniții din Rusia, estimat la 6,6 miliarde de ruble. Conform afirmațiilor șefului MB, Barannikov, MB a descoperit, până în decembrie 1992,217 cazuri penale prin această operațiune.

In mai 1993 au apărut știri despre capturarea de către MB a unui grup de ofițeri și soldați implicați în comerțul cu arme în orașul Rostov. MB a repurtat o victorie importantă împotriva unui număr mare de oameni de afaceri din Sankt Petersburg și Pskov care se ocupau cu traficul clandestin cu materie primă de valoare și bunuri industriale ce urmau a fi vândute în străinătate.

între timp, în septembrie 1992, Elțîn a plasat angajați ai securității de stat (parte din „rezervele operaționale“) în instituțiile guvernamentale ca paznici împotriva corupției. Potrivit generalului Aleksandr Gurov, șef adjunct al Direcției pentru Combaterea Corupției din MB, până în decembrie 1992 MB întocmise dosare pentru peste trei mii de persoane suspectate de infracțiuni economice, deși numai o mică parte din acestea fuseseră arestate.

Șeful lui Gurov la Direcția Anticorupție, generalul Anatoli Trofimov, un veteran al KGB, a afirmat într-un interviu acordat în luna ianuarie 1993 că, printre cei care dețineau poziții în guvern, corupția luase proporții epidemice. „Nihilismul legal, spunea el, prinde rădăcini în mințile oamenilor și ia naștere o atitudine de autoprotecție și supraviețuire, de achiziționare a mijloacelor de supraviețuire pe orice căi, inclusiv prin metode ilicite.“ Trofimov a citat câteva cazuri în care responsabili ruși s-au folosit de poziția lor pentru câștiguri personale și a cerut guvernului să adopte legi pentru reglementarea activității angajaților săi tocmai pentru a-i împiedica să fure din averea statului.

Barannikov a vorbit în termeni alarmanți cu ocazia unei conferințe de două zile pe tema criminalității, convocată de Elțîn în februarie 1993 : „Crima organizată și corupția au atins un asemenea nivel încât reprezintă o amenințare reală pentru capacitatea statului de a asigura securitatea societății și a individului“. Referindu-se la miile de cazuri de corupție în rândul funcționarilor guvernamentali, Barannikov a atribuit mare parte din vină „serviciilor speciale străine“, care recrutau, în opinia lui, oameni implicați în crima organizată și îi ajutau să-și facă relații cu organizațiile criminale internaționale. El a acuzat, de asemenea, și situația economică instabilă cauzată de privatizarea haotică. MB nu se opunea reformei economice, susținea Barannikov - „vă rog să nu includeți departamentul nostru în rândul conservatorilor încăpățânați“ - însă considera că procesul trebuia reglementat mai atent.

Elțîn a luat și el cuvântul la conferință, sprijinind afirmațiile lui Barannikov referitoare la amenințarea din partea crimei organizate: „Corupția în organele puterii și

administrației devorează literalmente trupul statului rus din creștet și până la vârful picioarelor“. Remarcând că statul pierduse miliarde de ruble în 1992 ca rezultat al corupției, Elțîn și-a manifestat nerăbdarea față de eforturile MB și MVD de a soluționa această problemă: „A sosit momentul să vedem ce se petrece la Ministerul de Interne, Ministerul Securității și Ministerul Apărării. Depozite întregi de muniții sunt furate de la Ministerul Apărării și nimeni nu spune nimic. Asta depășește toate limitele.“ Totodată, Elțîn și-a exprimat aprobarea fermă față de activitatea Comisiei Interdepartamentale pentru Combaterea Infracțiunilor, condusă de Ruțkoi: „Ne bazăm pe activitatea ei eficientă. Poate face orice, poate demasca pe oricine care fură sau ia mită.“. în cadrul conferinței s-a decis mărirea efectivul comisiei prin transferarea către acesta a treizeci de specialiști de la MB, MVD și Ministerul Apărării.

CORUPȚIA ȘI POLITICA

Mișcarea anticorupție s-a transformat în scurt timp într-un spectacol de acuzații și contraacuzații între conducătorii politici ruși, MB fiind la mijloc. Mass-media rusă, alimentată de un curent constant de dezvăluiri, sărbătorea „ziua recoltei“. Totuși, numărul condamnărilor a fost redus. Fostul angajat al K.GB, Vladimir Rubanov, declara: „Problema demascării corupției se transformă dintr-una juridică într-una politică. De îndată ce instituțiile abilitate cu aplicarea legii încep să ia măsuri împotriva unui individ corupt, apare imediat un patron sus-pus care îl apără.“

Anturajul lui Elțîn a fost curând lovit de acuzații privind tăinuirea unor ilegalități. Iurii Boldîrev, șeful Administrației de Control a Biroului Prezidențial, a anunțat la începutul lui martie 1993, la scurt timp după ce fusese concediat, că a descoperit ilegalități în procesul de privatizare din Moscova în vara lui 1992, însă Elțîn i-a cerut să sisteze cercetările. Boldîrev susținea că membri ai administrației lui Elțîn se foloseau de biroul acestuia pentru a strânge informații incriminatorii împotriva dușmanilor președintelui, însă, în același timp, suprimau investigațiile împotriva susținătorilor lui. El a menționat, de asemenea, corupția larg răspândită printre comandanții

militari ruși din Grupul de Vest al armatei, care urma să se retragă din Germania răsăriteană. Administrația de Control a lui Boldîrev pregătise un raport, cu sprijinul MB și altor instituții ale legii, documentând numeroase exemple de furt din proprietatea guvernului, spălarea banilor și alte infracțiuni în rândul ofițerilor ruși, însă succesorul lui Boldârev la Administrația de Control a emis prompt o declarație prin care erau respinse acuzațiile împotriva militarilor.

O lună mai târziu, Elțîn a primit o lovitură și mai mare. Aliatul său de odinioară, Aleksandr Ruțkoi, a făcut o dezvăluire senzațională în Parlamentul Rusiei la 16 aprilie, susținând că „terapia de șoc“ economic a cauzat o creștere intolerabilă a infracțiunilor economice și a acuzat câțiva oficiali apropiați lui Elțîn de activități ilicite. Printre aceștia se număra Egor Gaidar, fostul premier în exercițiu (înlocuit de Viktor Cemomârdin la sfârșitul lui 1992) care, după spusele lui Ruțkoi, vânduse rezervele de aur ale țării și permisese firmelor străine să exporte resurse naturale valoroase, precum și prim-vicepremierul Vladimir Șumeiko, care a abuzat de funcția sa pentru a acorda monopolul asupra drepturilor de import anumitor firme străine. în plus, Ruțkoi l-a implicat pe prim-vicepremierul Mihail Poltoranin în vânzări ilicite ale bunurilor rusești la Berlin.

Un alt scandal care l-a atins direct pe Elțîn a fost cazul „Mercurul Roșu“, poreclit în presă „Elțîngate“. Ruțkoi susținea că Elțîn și consilierul său Ghennadi Burbulis au acordat drept de monopol unei firme din orașul lor natal, Ekaterinburg, pentru producerea și desfacerea la export a unor materii prime de importanță strategică cunoscute sub denumirea de „mercur roșu“. La o zi după discursul lui Ruțkoi, ziarul procomunist Pravda a publicat câteva documente secrete legate de cazul „mercurului roșu“ care confirmau acuzațiile că Elțîn și consilierii săi apropiați erau implicați în producția și vânzarea acestui material. Este semnificativ faptul că producția secretă și exportul de „mercur roșu“ datau de pe vremea KGB-ului, când Direcția a 6-a supraveghea întreaga afacere.

Prioritare în acest moment pentru Elțîn și colegii săi au devenit acțiunile de contracarare a prejudiciilor aduse de

aceste dezvăluiri, iar reacțiile lor au fost deosebit de agresive. Ei l-au acuzat pe Ruțkoi de divulgarea secretelor de stat, susținând că primise toate informațiile despre „mercurul roșu“ și falsificase deliberat faptele pentru a-și incrimina oponenții politici. La câteva zile după apariția articolului din *Pravda,* FIS a emis o declarație susținând că un asemenea
compus - „mercurul roșu“ - nu exista, iar termenul fusese folosit drept camuflaj pentru exportul diferitelor materiale strategice valoroase, incluzând aur, plutoniu și uraniu. FIS a negat orice implicare în aceste afaceri comerciale. A doua zi, președintele de la Promekologhia, firma incriminată din Ekaterinburg, a apărut la televizor. După ce a declarat că firma sa lucrase în „strânsă colaborare“ cu Ministerul Securității și cu administrația prezidențială pentru organizarea producției și exportului unui produs pe care ei îl denumeau „mercurul roșu“, el a negat orice faptă ilicită. Firma era angajată într-o activitate comercială normală în interesul țării, iar dezvăluirile lui Ruțkoi i-au subminat activitatea.

SOCIETĂȚI COMERCIALE PENTRU FOȘTII MEMBRI AI KGB

Potopul de acuzații și contraacuzații privind cazul „mercurului roșu“ și manevrele complicate ale celor implicați erau greu de urmărit. Totuși, un lucru a devenit limpede: nu numai politicienii, dar și membri ai serviciilor de securitate erau angajați activ în afaceri comerciale, asemenea predecesorilor lor din KGB. MB era răspunzător de aplicarea unei game largi de legi care priveau tranzacțiile cu Vestul, în special legile referitoare la exportul de materii prime și tehnologie avansată. Aceasta a acordat angajaților MB acces la informații utile oamenilor de afaceri, inclusiv date despre competitorii lor și politica de reglementare a guvernului.

Rolul MB de arbitru al tranzacțiilor care implicau exporturile îi oferea, astfel, oportunități unice de participare în asemenea afaceri. Sau, cel puțin, faptul că primea majoritatea informațiilor privind aceste tranzacții îi conferea o influență considerabilă. După cum scria ziarista Evghenia Albats: „Implicarea KGB într-o companie insuflă, aparent, încredere investitorilor străini. Cu o instituție

atât de mare în spatele său, este mai puțin probabil ca o companie abia înființată să se evaporeze. Evident, lăsând la o parte considerațiile morale, oamenii de afaceri străini au dreptate când procedează așa - acești parteneri își cunosc treaba."

Primele rapoarte asupra activităților comerciale alcătuite de lucrători ai serviciilor de securitate au apărut din 1990, când câțiva angajați ai KGB făceau parte din consiliul director al companiei ANT. ANT era o firmă semiparticulară implicată, se pare, în exporturile secrete de armament sovietic care, ulterior, a fost închisă. Apoi a existat asociația economică străină „Santa", creată în toamna lui 1990 de către ofițeri din Direcția a 3-a Generală a KGB (contrainformații militare). „Santa" avea ramuri în câteva orașe și era angajată în vânzarea peste hotare a bunurilor militare, în noiembrie 1991 Jurnalul *Stolița* informa că șefii centrului bursier pe întreaga Rusie și două treimi din personalul acestuia erau ofițeri KGB. în articol se afirma că centrul avea o rețea de instituții pentru canalizarea și spălarea banilor pentru KGB, armată și Partidul Comunist.

După dezmembrarea Uniunii Sovietice și decesul Partidului Comunist, operațiunile comerciale au devenit o atracție și mai mare pentru profesioniștii din securitate. Fără constrângerea unui control de partid, ofițerii MB, dornici să-și rotunjească salariile, au devenit și oameni de afaceri. Adesea ei lucrau cu foștii lor colegi care părăsiseră KGB pentru a se angaja total în afaceri.

O organizație care a devenit activ implicată în operațiuni comerciale a fost Agenția Federală pentru Comunicații și Informații a Guvernului (FAPSI). Legea care guverna FAPSI, promulgată în februarie 1993, acorda dreptul la concesionarea liniilor de comunicații ale guvernului, băncilor comerciale și altor întreprinderi în vederea unor tranzacții confidențiale cum ar fi transferările de fonduri și taxele de credit. Astfel, FAPSI dobândea o resursă bogată de venit pentru modernizarea atât de necesară a tehnologiei sale de comunicații. Agenția a început, de asemenea, să concesioneze frecvențe de radioemisie și chiar să vândă anumite tipuri de echipament firmelor străine. Direcția Generală de Pază

căuta și ea noi surse de bani. în februarie 1992 șefiil acesteia, Mihail Barsukov, a semnat un acord lucrativ pe trei ani cu o companie particulară care obținea, contra unei sume mari de bani, dreptul exclusiv de fotografiere și filmare în cadrul Kremlinului.

FOȘTII CEKIȘTI

Oficiali în retragere sau concediați din KGB au devenit și ei oameni de afaceri. Institutul de Sociologie al Academiei Ruse de Științe a chestionat circa treizeci de foști ofițeri KGB care își părăsiseră slujbele pentru a se angaja în activități comerciale și a aflat că, în timp ce doar unul din trei avea succes financiar, majoritatea erau mulțumiți de munca lor. Cea mai mare parte dintre cei intervievați a declarat că se baza pe ajutor din partea „colegilor care mai lucrau încă la vechiul loc“ pentru a-și spori afacerile comerciale. Adesea acești „foști cekiști“ acționau ca intermediari în canalizarea investițiilor occidentale în întreprinderi rusești și nu se sfiau să-și mărturisească trecutul, „lată, îi asigurau ei pe oamenii de afaceri din Occident, noi știm cum să vă protejăm de KGB pentru că am lucrat acolo“.

O altă activitate foarte larg răspândită era asigurarea protecției și pazei și cea de detectiv particular, servicii solicitate tot mai mult în Rusia. Astfel, guvernul a adoptat în 1992 o lege care reglementa o asemenea activitate și stabilea condițiile pentru obținerea licenței de funcționare. Banca „Stolicinîi“ din Moscova, de exemplu, a angajat pentru protecție și pază foști membri ai unității de elită a KGB, Alfa. Potrivit unei surse: „KGB-iștii de la *Stolicinîi* trăgeau cu urechea la clienți și la angajați, cu echipament european de ultimă oră“. Presa rusă a relatat la începutul lui 1993 despre Compania de Construcții și Finanțe „Most“ cu sediul la Moscova, care angajase un număr mare de foști ofițeri KGB, având o foiță de pază de 450 de persoane pentru cei trei mii de angajați. O altă firmă, „Menatop“, avea o pază formată din 500 de angajați. Agenția de Pază „Baiard“ din Moscova, creată în 1990, a ajuns până în 1994 la peste o mie de angajați. în decembrie 1994, peste o sută de agenții particulare de protecție și pază și detectivi erau înregistrate oficial, în timp ce nouă sute funcționau fără licență.

Serghei Stepașin a declarat, după ce a devenit șeful serviciului de contrainformații în 1994, că: „Profesioniștii noștri au mare căutare pretutindeni și li se oferă salarii care, câteodată, sunt de zece ori mai mari față de cele primite în serviciul de stat.“ Până în 1995, conform afirmațiilor directorului executiv pe Probleme de Securitate al Asociației Băncilor Rusești, cincizeci la sută din directorii serviciilor de securitate independente erau foști angajați ai KGB, douăzeci și cinci la sută din MVD, iar restul din armată. Acest personal din securitatea particulară era bine înarmat: numai în Moscova li se eliberaseră peste 7.000 de pistoale obișnuite, 4.600 de pistoale cu gaz și circa 4.000 de puști. Deși în majoritatea cazurilor se înțelegeau bine cu foștii lor colegi de la instituțiile responsabile cu aplicarea legii, au existat și ciocniri, precum cea din decembrie 1994, prezentată mai jos, dintre echipa de pază de la „Most“ și Serviciul de Securitate al lui Elțîn.

Foștii ofițeri de informații erau căutați cu precădere, datorită instruirii lor, cunoașterii limbilor străine și familiarizarea cu afacerile internaționale. Un înalt oficial FIS a declarat la sfârșitul anului 1993 că întreprinderile comerciale și băncile îi angajau pe foștii lui subalterni pentru a lucra în serviciile lor proprii de informații. Câțiva ofițeri în retragere își deschiseseră propriile firme. Leonid Șcerbașin, care condusese departamentul de informații externe din KGB, a fondat Serviciul de Securitate Economică Națională, având circa douăzeci de foști cekiști și care asigura diferite servicii companiilor particulare și firmelor mixte. Printre angajații se număra un fost prieten și coleg, Nikolai Leonov, care răspunsese de operațiunile de spionaj în emisfera vestică în anii ’80. Grupul lui Șcerbașin verifica bonitatea firmelor partenerilor străini, oferea asistență analitică afacerilor și asigura, de asemenea, protecție fizică.

Alexei Kisiliov, alt fost ofițer de informații, a creat Serviciul de Securitate Comercială, care proteja secretele financiare de afaceri și asigura studiul pieței și analiza economică pentru firme străine. O altă firmă, „Namakom“, asigura securitatea particulară, consultanță și verificarea contextului pentru companii occidentale, sfatuindu-le

asupra fiabilității investițiilor în Rusia. Șeful acesteia, Iuri Ivanovici Drojdov, fusese în fruntea Departamentului S din KGB, care se ocupa de agenții KGB care lucrau sub acoperire în străinătate. Drojdov organizase schimbul cu spionul KGB Rudolf Abel, transmisese instrucțiuni faimosului terorist Carlos și îi antrena pe teroriștii palestinieni. La șaptezeci de ani, Drojdov s-a retras din KGB, în 1990, pentru că nu se înțelegea cu șeful său, Șcerbașin.

Foștii ofițeri de informații externe erau situați mult mai bine financiar decât omologii lor care lucraseră în operațiunile interne. Leonov, de exemplu, trăia ca un gentleman englez într-un apartament luxos (după standardele rusești), satisfacându-și toate plăcerile. Judecând după câteva contacte directe pe care le-am avut cu foști angajați ai KGB care lucraseră pentru operațiuni interne, mijloacele acestora din urmă erau mult mai modeste. Fapt deloc surprinzător, căci cei care lucraseră peste hotare se bucurau de câștiguri suplimentare și beneficii materiale ce nu erau la îndemâna ofițerilor KGB de acasă. Indivizi precum Șcerbașin și Leonov au întreținut relații bune cu serviciul de informații externe, astfel că, probabil, profitau încă de pe urma vechilor privilegii.

Potrivit unui ofițer de contrainformații în retragere, unii din foștii lui colegi erau atât de săraci încât au fost nevoiți să intre în lumea interlopă, unde puteau obține beneficii materiale substanțiale. Cu cunoștințele lor privind metodele poliției, având acces, datorită prietenilor încă angajați în serviciu, la informații economice și politice și posibilitatea de a identifica agenți de contrainformații infiltrați în grupările criminale, acești oameni erau căutați de lumea interlopă. Numeroasele reorganizări ale serviciul de contrainformații, potrivit acestei surse, îi împingeau pe unii dintre ofițeri în mâinile mafiei.

Este dificil de apreciat întinderea filierei mafiote KGB. Unele surse occidentale au relatat că multi foști cekiști lucrau acum pentru lumea interlopă, însă mare parte din dovezi sunt anecdotice. Fostul președinte al KGB, Kriucikov, după cum era de așteptat, și-a exprimat indignarea față de aceste afirmații, numindu-le

calomnioase. Angajații KGB, spunea el, au fost cinstiți și demni de onoare și înainte, și sunt în continuare. Dacă există un adevăr în spusele lui Kriucikov, atunci se potrivește mai mult perioadei sovietice. Aceasta însemna că elita conducătoare, inclusiv birocrații KGB, au putut să se servească cu bucăți mari din plăcinta statului întrucât ei fuseseră cei care controlau economia și făceau legile. Ofițerii KGB nu trebuiseră să se implice în șantaj și contrabandă pentru că o duceau destul de bine ca parte a nomenclaturii, în special dacă lucrau pentru informațiile externe. După 1991, situația s-a schimbat. Pentru a se îmbogăți rapid în condițiile economiei libere de piață, tot mai multi birocrați guvernamentali au început să încalce legea și granița dintre „mafie“ și corupția oficială din Rusia s-a estompat.

ÎNTOARCEREA „FRATELUI MAI MARE“?

Linia de separare a cekiștilor și ex-cekiștilor era, de asemenea, greu de trasat, întrucât unii ofițeri continuau să lucreze pentru foștii lor șefi în calitate de consultanți sau întrețineau legături de afaceri cu vechii colegi. în oricare dintre cazuri, personalul de securitate, trecut și actual, s-a implicat profund în afaceri comerciale. în mod normal, oamenii au început să se întrebe unde se duceau banii proveniți din afaceri și cine le autorizase. De ce permitea Elțîn funcționarea acestui sistem în continuare, în special în cazul Direcției de Pază și FAPSI, care erau sub conducerea directă a președintelui? Când a fost publicată legea sus-menționată despre organele federale de comunicații și informații ale guvernului, ea a fost primită cu proteste vii din partea presei liberale. *Nezavisimaia Gazeta* a poreclit-o legea „fratelui mai ihare“, reliefând că aceasta nu numai că acorda organelor executive ale guvernului monopolul asupra comunicațiilor și informațiilor guvernului, dar permitea și amestecul nedorit în rețelele de comunicații ale băncilor și firmelor particulare.

Legea autoriza FAPSI să emită licențe pentru exportul și importul de tehnologie de informatică, precum și pentru telecomunicațiile tuturor instituțiilor financiare particulare. FAPSI, care dispunea de trupe speciale de comunicații, primise dreptul să monitorizeze comunicațiile

cifrate atât ale instituțiilor guvernamentale cât și cele ale întreprinderilor particulare. Cu alte cuvinte, putea pătrunde în toate sistemele de informații particulare. Legea vorbea despre supravegherea parlamentară a FAPSI (Articolul 21 stipula vag că oficialii de la această instituție trebuiau să prezinte rapoarte Sovietului Suprem). Dar președintele este cel care „supraveghează executarea sarcinilor de bază încredințate FAPSI și aprobă operațiunile acestuia“.

Aparent, Elțîn acorda acestor instituții executive de securitate multă libertate, atât comercială cît și de alt gen, pentru că dorea ca ele să fie puternice și loiale. Deciziile lui Elțîn privind serviciile de securitate păruseră hazardate și impulsive atunci când devenise președinte al noi Federații Ruse, la finele lui 1991. Retrospectiv, însă, politica lui pare mai calculată. Expertul juridic rus Viktor Suslov a sugerat că încercarea eșuată a lui Elțîn de a uni ministerele de interne și al securității în decembrie 1991 era o perdea de firm pentru a abate atenția de la măsurile lui reale de a readuce sub autoritatea sa proprie instituțiile ce au preluat moștenirea KGB. După cum a evidențiat Suslov, în timpul nebuniei frenetice legată de fuziunea propusă, se crea Direcția Generală de Pază a Federației Ruse (GUO). Nimeni nu părea să fi remarcat că Elțîn crea o importantă forță de securitate care îi raporta numai lui personal. Suslov afirma: „în timp ce publicul era atent la puritatea moralei în Ministerul rus al Securității și Ministerul Afacerilor Interne, Direcția de Pază creată de președinte câștiga forță și obținea puteri suplimentare. într-un cuvânt, au fost recrutați zeci de mii de militari care, teoretic, trebuiau să asigure paza și menținerea ordinii la trei duzini de reședințe prezidențiale zi și noapte. Dar practic?“.

Funcțiile acestei instituții erau stipulate în Legea Protecției de Stat a Organismelor Guvernamentale și Oficialilor, adoptată în aprilie 1993. GUO avea statut de comitet de stat, dar în fapt nici Legea privind Guvernul, nici Legea privind Președinția nu prevedeau existența unei asemenea structuri. Suslov a presupus că legalitatea noi creații a lui Elțîn va fi examinată de Curtea Constituțională, în special după ce un grup de deputați

parlamentari depusese o cerere în acest sens. Dar nu s-a întâmplat așa. Datorită grijii față dc prerogativele fostului KGB, atenția publică continua să fie focalizată pe foarte vizibilul Minister al Securității.

Nu este greu çle înțeles de ce președintele dorea să-și creeze propriile formațiuni de elită și o instituție de comunicații puternică. El se confrunta cu opoziția din mai multe părți și, în 1993, se întrezărea o confruntare cu oponenții din parlament. După cum urmau să arate evenimentele, pentru Elțîn era esențial să aibă la dispoziție trupe de nădejde. Controlul asupra canalelor de informații, atât publice cât și secrete, reprezenta o resursă strategică crucială. Cu toate acestea, crearea unor asemenea organisme stabilea un precedent periculos și nu a ajutat la progresul democrației în Rusia.

Prerogativele largi, care fuseseră acordate instituțiilor precum GUO, FAPSI și MB, prerogative ce le îngăduia să pătrundă oriunde, au generat îngrijorarea privind o posibilă revenire în trecut, când urmărirea secretă și investigațiile politice clandestine erau la ordinea zilei. Și pe bună dreptate. Deși oficialii MB se plângeau că nu mai dispuneau de resurse și personal pentru interceptarea convorbirilor telefonice pe scară largă, ministrul adjunct al securității, Andrei Bîkov a permis personalului său format din 1.000 de angajați să supravegheze, simultan, telefoanele a 2.500 de persoane din Rusia. Astfel se ajungea la supravegherea a circa 30.000 de persoane anual. Cifrele excludeau interceptările convorbirilor telefonice efectuate de FAPSI și Direcția Generală de Pază, care supravegheau funcționari guvernamentali, politicieni și alte instituții.

Ce protecție aveau rușii împotriva unor asemenea practici? După cum s-a menționat mai sus, Procuratura era paznicul împotriva abuzurilor poliției. Dar Procuratura nu a spus niciodată nu serviciilor de securitate. După cum s-a exprimat un ziarist rus: „Dacă te decizi să depui plângere împotriva serviciilor secrete la Procuratură, procurorul va trimite pur și simplu declarația ta acelorași persoane din contrainformații și-ți va trimite de fapt răspunsul lor. Procurorul însuși nu are acces la documente secrete.“ Deși această situație era îngrijorătoare pentru apărătorii

drepturilor omului, ea convenea scopurilor lui Elțîn. La începutul lui 1993, Elțîn a început să implice poliția în urmărirea secretă a oponenților politici. Atrăgând poliția în lupta sa politică, Elțîn se îndrepta spre confruntarea cu rivalii săi.

CAPITOLUL TREI
SERVICIILE DE SECURITATE SUPUSE TESTULUI: CRIZELE POLITICE DIN 1993

Multe dintre contactele mele mi-au spus că el (Elțîn) era victima acelei vechi iluzii a noilor regimuri: sub vechiul regim al băieților răi - Gorbaciov, Brejnev, Andropov și restul - KGB era rău; sub noul regim al băiatului bun (Elțîn) KGB va fi bun. El va fi în stare să-i mențină pe linie și se va grijă de ei personal. Ce tragică eroare de judecată!
(Evghenia Albats, Statul în stat, 1994)

Privind retrospectiv evenimentele din august 1991, Elena Bonner, militant pentru drepturile omului și văduva lui Andrei Saharov, îl critica pe Elțîn că nu acționa mai curajos. Pe vremea aceea, potrivit lui Bonner, Elțîn ar fi trebuit să lase la o parte principiile democratice în favoarea acțiunilor de urgență, să dizolve parlamentul și să organizeze noi alegeri. Dacă ar fi procedat astfel, atunci ar fi putut realiza reforma economică și un guvern constituțional. „Am pierdut victoria din august, spunea Bonner. Principala greșeală istorică a lui Elțîn a fost speranța că acestea se puteau realiza și dezvolta prin mijloace parlamentare.“ Una din urmările nefericite ale acestei greșeli, a adăugat Bonner, a fost aceea că KGB „prinsese viață“ din nou. Cu alte cuvinte, dacă Elțîn ar fi acționat ferm, deși nedemocratic, el ar fi putut crea un nou sistem politic și economic înainte ca fostul KGB să aibă șansa să beneficieze de pierderile cauzate de puciul din august.

Din punctul de vedere al puterii personale a lui Elțîn și al programului său planificat de reformă, este desigur adevărat că el și-ar fi atins țelurile într-o proporție mult mai mare dacă ar fi fost mai ferm la început. Insă graba cu care a implicat serviciile nedemocratice ale fostului KGB în toate luptele politice ulterioare ridică suspiciuni asupra caracterului democratic al scopurilor sale. După cum declara un comentator politic în mai 1993: „Elțîn este simbolul democrației în ochii celor care îl sprijină. Ei îi

iartă încălcarea Constituției sau pur și simplu nu o observă, deoarece îi consideră pe oponenții săi nedemocratici. Ei bine, acești oponenți gândesc altfel. Existența a milioane de oameni de fiecare parte indică cât de mare este încă pericolul unei schisme. De fapt, o schismă este o situație în care fiecare dintre părți este ghidată de un adevăr situat mai presus de lege."

Nu trebuie să fie subestimate nici constrângerile severe sub care acționa Elțîn. Chiar și în țările democratice, autoritățile fac cu greu față tentației de a recurge la tactici de mână forte când se confruntă cu amenințări la adresa stabilității statului. Elțîn trebuia să facă față dificultăților din câteva direcții. Iar întrucât nu existau indiciile unor performanțe pozitive, el acționa tot mai mult legitimându-și autoritatea pe lupta împotriva fenomenelor negative. Principalele elemente ale programului său erau deci „anti": anticorupția, anticomunismul, antiseparatismul, iar în primăvara lui 1993, antiparlamentarismul. în toate luptele Elțîn avea nevoie de sprijinul așa-numitelor *ministere de ordine* - Ministerul Apărării, Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Securității. Fără o desfășurare de forțe în spate, Elțîn nu putea angaja o luptă hotărâtă împotriva inamicilor săi. Dar se bucura el de acest sprijin?

CRIZA DIN MARTIE

Primul test a venit în primăvara lui 1993, când armistițiul, și așa tensionat dintre Elțîn și parlament, a fost încălcat. După ce Congresul al VIII-lea al Deputaților Poporului a votat, la mijlocul lui martie, să-i retragă Iui Elțîn prerogativele prezidențiale extraordinare, Elțîn a apărut la televizor la 20 martie pentru a declara instituirea unui „regim special", care îi acorda drept de veto asupra parlamentului până la organizarea de noi alegeri. El a anunțat, de asemenea, un referendum pentru data de 25 aprilie, când cetățenii urmau să voteze o nouă Constituție și să-și exprime încrederea în președinte. Elțîn a dat limpede de înțeles că ministerele puterii au fost instruite să aplice decretul.

în următoarele câteva zile, totuși, s-a văzut că era tot mai puțin probabil ca instrucțiunile lui Elțîn să fie îndeplinite. Ministrul apărării, Pavel Gaciov, declara

insistent că armata „își va vedea de treaba ei“ și a amintit și despre disensiunile avute cu ofițerii asupra decretului lui Elțîn. Barannikov, șeful Ministerului Securității, a declarat într-un discurs la sesiunea din 21 martie a Sovietului Suprem, că ministerul său nu se va implica în confruntările politice și a cerut să se ajungă la un compromis. Purtători de cuvânt ai MB au negat că Barannikov ar fi aprobat dinainte decretul lui Elțîn și au afirmat că conducătorii lor nu au discutat despre implementarea decretului. Pe data de 24 martie, la patru zile după mesajul televizat al președintelui, presa informa că ministerele de ordine respectau o neutralitate strictă, ceea ce însemna că în cazul în care Elțîn ar fi provocat o confruntare cu parlamentul, era posibil ca ele să nu-1 sprijine.

Dată fiind o reacție atât de moderată din partea ministerelor apărării și securității, nu a fost surprinzător faptul că la publicarea decretului în formă finală, la 24 martie, nu se făcea referire la nici un „regim special“. într-adevăr, deși își menținea decizia de a organiza un referendum în aprilie, Elțîn a renunțat la atitudinea de confruntare. După cum scria mai târziu: „Acum, când eram atât de aproape de impunerea restricțiilor asupra drepturilor parlamentului printr-un act de voință politică, am dat din nou înapoi.“

Intre timp, presa rusă făcea speculații în ce direcție se vor înclina armata și poliția dacă lupta politică ajungea în impas. „Concentrarea atenției asupra oamenilor cu arme este destul de justificată astăzi“, declara un ziarist care susținea că, în pofida neutralității declarate a armatei, ministrul apărării Graciov era în tabăra lui Elfin și susținuse ordinul privind „regimului special“. Elțîn s-a hotărât să mențină bunele relații cu conducerea militară superioară, oferindu-i avantaje precum case de vacanță din fondul de stat și majorări ale salariilor, și închizând ochii la corupția înfloritoare din cadrul forțelor armate (cazul Grupului de Vest al Forțelor Armate era un exemplu elocvent). în schimb, se spunea că Graciov ar fi promis sprijinul, în caz de criză, al unor anumite unități ale armatei, inclusiv al trupelor din Garnizoana Moscova. Totuși, Graciov spera să evite o asemenea eventualitate

întrucât sentimentele anti Elțîn în rândul ofițerilor din armată erau la cote înalte și Graciov se temea de provocarea unei sciziuni în cadrul forțelor sale.

Barannikov nu plănuia o desfășurare similară de forțe din partea MB în favoarea lui Elțîn. De asemenea, poate că el s-a îndoit de capacitatea lui Elțîn de a rămâne la putere și nu dorea să se lege irevocabil de destinul președintelui. Zilele din august 1991 reaminteau vulnerabilitatea serviciilor de securitate când erau implicate în luptele pentru putere. Dacă Elfin era învins într-o ciocnire violentă cu inamicii săi parlamentari, cei care l-au sprijinit urmau să fie ținta represiunilor. Atât Barannikov cât și Erin au apărut alături de Elțîn la un miting cu 100.000 de suporteri, în apropiere de Kremlin, la 28 martie, Dar, după cum scria *Rossiiskaia Gazeta:* „Generalii nu prea păreau că participă la miting din proprie voință. După toate probabilitățile, ei fuseseră convinși să participe de către președinte.“ întrebat apoi într-un interviu despre prezența sa la manifestație, Barannikov a explicat: „Acționez nu după apartenența politică, ci după datoria mea oficială stipulată de lege. Aceasta prevede ca anumiți responsabili (Elțîn) să fie păziți luându-se toate măsurile de securitate.“

MB nu avea, evident, intenția de a-i dărâma pe dușmanii lui Elțîn. La 1 Mai, circa două mii de pro-comuniști manifestau împotriva lui Elțîn în Piața Roșie, încălcând un decret emis de președinte cu două zile mai devreme, care interzicea demonstrațiile în apropierea clădirilor guvernamentale. Peste cinci sute de oameni au fost răniți și un milițian ucis în timpul ciocnirilor dintre demonstranți și poliție. După incident, MB a adoptat o atitudine detașată cum nu-i era obiceiul, declarând că nu deținea informații cine incitase la tulburări și abținându-se de la cercetări. Potrivit purtătorului de cuvânt al MB, acesta nu intervenea în activitățile partidelor politice și asociațiilor publice.

JOCUL DUBLU AL LUI BARANNIKOV

Barannikov a declarat în interviul menționat mai sus că „atâta timp cât ocup funcția de ministru, organele de securitate nu se vor lăsa antrenate în jocuri politice, indiferent cine și cum ar dori-o“. Totuși, circulau zvonuri că ministerul lui Barannikov strângea informații compromițătoare despre membrii anturajului lui Elțîn, precum și despre oponenții acestuia, „pentru a se menține la suprafață în cazul victoriei vreuneia din părți“. Se mai

zvonea că Elțîn urma să-l demită pe Barannikov.

Deși Elțîn a câștigat o victorie împotriva oponenților lui la referendumul din 25 aprilie (care l-a susținut pe președinte și politica lui), el încă se confrunta cu dificultăți, printre care se numărau acuzațiile crescânde de corupție împotriva membrilor-cheie ai guvernului. Judecând după preocuparea intensă privind corupția a tuturor părților spectrului politic, situația era explozivă și el nu-și putea permite să aibă un ministru al securității care să nu-1 susțină cu tot sufletul. MB deținea, la urma urmelor, „date“ despre mii de oficiali corupți, precum și o mare autoritate - conferită chiar prin decretele lui Elțîn - de a desfășura cercetări și interogatorii. Elțîn nu dorea ca prerogativele de anchetă ale MB să fie exercitate contra oamenilor lui.

După cum am arătat mai sus, vicepreședintele Aleksandr Ruțkoi a fost unul dintre primii care au adus acuzații de corupție la adresa unor anumiți membri ai guvernului lui Elțîn. Opunându-se încercării lui Elțîn de a declara un regim special în martie 1993, Ruțkoi se pronunțase împotriva referendumului din 25 aprilie și se folosea aparent de acuzații pentru a-1 priva pe Elțîn de victorie. El a reușit să obțină sprijinul procurorului-general Stepankov, al cărui birou a anunțat declanșarea procedurilor în cazul „Mercurul Roșu“ și plănuia să-i interogheze pe unii membri ai personalului prezidențial. în plus, procuratura susținea că deține noi dovezi de delapidare contra unor ofițeri militari de rang înalt, inclusiv Graciov. în semn de răzbunare, Elțîn i-a retras lui Ruțkoi principalele responsabilitățile și la 28 aprilie l-a demis de la conducerea Comisiei Interdepartamentale pentru Infracțiuni și Corupție, numindu-se pe sine în locul vacant.

Aceste manevre nu au pus capăt, totuși, acuzațiilor de corupție. Ruțkoi susținea că deține materiale în sprijinul afirmațiilor sale, dintre care unele se aflau deja în mâinile procurorului-general. La sfârșitul lunii iunie, procurorul-general adjunct, Nikolai Makarov, a prezentat un raport amplu Parlamentului rus în care se spunea că, deși cercetările erau încă în curs de desfășurare, multe din acuzațiile lui Ruțkoi fuseseră deja confirmate de o anchetă

specială. Viceprim-ministrul Mihail Poltoranin încheiase, după afirmațiile lui Markov, un contract ilicit cu un om de afaceri german, iar primul viceprim-ministru Vladimir Șumeiko a semnat câteva directive de transferarea a proprietății guvernamentale ruse, inclusiv a unui apartament din Monaco în valoare de 29 de milioane de franci francezi, unor firme particulare ruse și occidentale. Makarov a recomandat în mod special ca Șumeiko și Poltoranin să fie demiși din funcție, măsură aprobată de parlament. El a acuzat și o serie de comandanți militari de delapidare a proprietății de stat și a susținut că două automobile Mercedes fuseseră cumpărate în Germania pentru ministrul apărării Graciov sub un nume fals.

De unde avea Procuratura documentația pentru toate aceste acuzații? Potrivit lui Makarov, ele fuseseră „cerute și primite de la Ministerul Securității și Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei într-un volum cuprinzând peste 3.000 de pagini". De asemenea, el a afirmat că Ministerul Securității participase la investigațiile care stăteau la baza raportului.

Nu este de mirare că zvonurile privind demiterea iminentă a lui Barannikov erau în creștere. Elțîn, însă, părea liniștit. El a respins categoric posibilitatea îndepărtării forțate din funcție a lui Barannikov atunci când s-a adresat unui grup de înalți funcționari MB la reuniunea cu ușile închise din 15 mai. Totuși, el a subliniat limpede în mesajul său, din care unele fragmente au ajuns în presă, că nu va încuraja nici o disensiune în rândul ofițerilor MB. După ce a mulțumit conducătorilor MB pentru contribuția lor la destituirea a cincizeci și șapte de responsabili guvernamentali care i se opuseseră, Elțîn l-a citat pe fostul director al CIA, Allen Dulles: „Politica trebuie să se bazeze pe analiza corectă a faptelor care pot fi strânse laolaltă. Această analiză trebuie încredințată unei instituții care nu urmărește scopuri mercenare și nu este legată de vreo orientare politică."

Să fi fost acesta un mesaj direct adresat lui Barannikov și celor care au ajutat la strângerea documentației pentru Procuratură? Pentru a-și argumenta punctul de vedere, Elțîn a continuat afirmând că, după cunoștințele lui, multi lucrători ai MB îi susțineau reformele, dar erau și alții

care aleseseră o cale diferită: „Nu solicit vreo epurare sau măsuri similare. însă, dacă unii - și avem dovezi - nu respectă programul stabilit de ministere și de președinte, și există asemenea cazuri în structura prezidențială și guvernamentală, atunci ei trebuie îndepărtați. Este deosebit de periculos să ai oameni în această instituție care ar putea să nu sprijine politica generală. Cred că sunt vreo zece, dacă punem la socoteală și organele locale. Desigur, ei nu fac valuri, dar în principiu, nu trebuie să lucreze în aceste organe."

Unii responsabili din securitate nu au fost convinși de apelurile lui Elțîn pentru un sprijin necondiționat. Ziarul *Literatumaia Rossia,* care a publicat fragmente din acest mesaj secret, a citat spusele unuia dintre cei prezenți: „Cum se împacă poziția pe care a adoptat-o Elțîn în acest mesaj cu apelurile lui la democrație reală, constituțională?"

DESTITUIREA LUI BARANNIKOV

Barannikov, după cum s-a specificat apoi în presă, a continuat, în replică, să furnizeze inamicilor lui Elțîn materiale pentru a susține acuzațiile lor de corupție împotriva taberei lui Elțîn. La 22 iulie 1993, Procuratura, cu sprijinul Ministerului Securității, a percheziționat apartamentul lui Poltoranin și l-au convocat pentru un interogatoriu de trei ore. Trei zile mai târziu, procurorul-general Stepankov a anunțat că intenționează să-l aresteze pe Șumeiko. în decursul aceleași săptămâni, Elțîn l-a destituit pe Barannikov.

Motivul oficial al destituirii a fost un incident produs la granița dintre Tadjikistan și Afganistan la 13 iulie 1993. Un grup de patru sute de soldați afgani și rebeli tadjici ostili guvernului au atacat un post de grăniceri păzit de trupele ruse care, luate complet prin surprindere, au înregistrat pierderi serioase. Douăzeci și patru de soldați ruși au fost uciși și optsprezece răniți în timpul luptelor care au durat unsprezece ore. Mai târziu, s-a susținut că MB și trupele de grăniceri cu cartierul general la Moscova aflaseră despre posibilele atacuri asupra posturile de grăniceri de-a lungul frontierei afgane, dar nu au luat nici o măsură de prevenire. Avertismentul asupra unui posibil atac nu a fost niciodată transmis postului de grăniceri în

cauză. Mai mult, nu s-au trimis nici întăriri după declanșarea luptelor.

Reacționând la tragedia petrecută, Elțîn nu numai că l-a destituit pe Barannikov, dar și pe Vladimir Șliahtin, șeful trupelor de grăniceri. El a transferat responsabilitatea coordonării forțelor de grăniceri ministrului apărării, Pavel Graciov, și l-a numit pe subordonatul acestuia, primul-adjunct la șefului statului major Andrei Nikolaev ca înlocuitor al lui Șliahtin, Toate acestea reprezentau un semnal limpede că Elțîn nu era mulțumit de conducerea MB, care fusese altădată unica autoritate pentru paza frontierei.

Elțîn a declarat public că l-a destituit pe Barannikov „pentru încălcarea normelor morale“, precum și pentru nesoluționarea crizei de la graniță. Nu a fost imediat prea cîar ce însemna „încălcarea normelor morale“, însă, la scurt timp după demiterea lui Barannikov, un ziar din Moscova susținea că Elțîn descoperise unele documente „explozive“ care îl incriminau pe Barannikov de implicare în activități ilicite: „Deasupra capului șefului serviciului rus de securitate, Viktor Barannikov, au început să se strângă norii. Instituția sa este acuzată că, deși dispune de resurse legislative și tehnice enorme, nu face nimic pentru zădărnicirea escrocheriilor internaționale, scurgerii de capital peste hotare etc.“ Se subînțelegea că, într-un fel, Barannikov și colegii lui profitau ei înșiși de aceste „escrocherii internaționale“.

Apoi a apărut informația că soția lui Barannikov efectuase o călătorie în Elveția împreună cu soția șefului adjunct al Ministerului Afacerilor Interne, Andrei Dunaev, în vara lui 1992. Se pare că cele două doamnele au cheltuit 300.000 de dolari pe obiecte de lux, plătite de firma străină „Seabeco“, care avea legături cu întreprinzătorului rus Dmitri lakubovski. După cum a reieșit, aceste informații erau doar vârful aisbergului. Scandalul „Barannikov“ se înscria într-un scandal mult mai mare în care erau implicați și câțiva membri ai administrației lui Elțîn.

Numele lui lakubovski apăruse frecvent în dezvăluirile presei referitoare la mafia internațională. El condusese, la un moment dat, o întreprindere mixtă, „Agropromhim“,

înființată de guvernul rus la Zürich și fusese implicat și în vânzarea patrimoniului armatei ruse din Germania. în iunie 1992, primul-vicepremier Șumeiko l-a numit pe lakubovski consilier al guvernului rus, iar o lună mai târziu el a devenit șef-adjunct, cu rangul de colonel, al FAPSI. Chiar în momentul când se pregătea să preia funcția de coordonator special prezidențial al serviciilor de securitate, a apărut o controversă și lakubovski a plecat rapid în Elveția.

lakubovski, care deținea informații compromițătoare despre Barannikov, a devenit în curând indispensabil pentru administrația lui Elțîn. Doi membri ai comisiei prezidențiale pentru combaterea infracțiunilor s-au deplasat special la Zurich, înapoindu-se cu dovezi că Barannikov primise mită de la directorul firmei „Seabeco“, un emigrant rus pe nume Boris Birshtein. La 23 iulie, cu numai câteva zile înainte de destituirea lui Barannikov, lakubovski a revenit la Moscova pentru a ajuta la soluționarea cazului. Barannikov, se pare, a încercat fără succes să-l aresteze la aeroport.

Dintr-o relatare ulterioară a vizitei secrete a lui lakubovski la Moscova, bazată pe mărturia consilierului juridic șef al lui Elțîn, Aleksandr Kotenkov, și din interviurile cu lakubovski, a reieșit că acesta era implicat în eforturile, cu mizã înaltă, de discreditare nu numai a lui Barannikov, dar și a lui Ruțkoi, Hasbulatov și procurorului-general Stepankov. lakubovski susținea că are documente ce dovedeau implicarea acestor oficiali în luare de mită și furt din banii statului. lakubovski era atât de important pentru succesul acuzației de corupție împotriva dușmanilor lui Elțîn, încât acesta, împreună cu ajutoarele sale, l-au ținut ascuns la Kremlin și apoi l-au scos clandestin din țară.

REACȚII LA DEMITEREA LUI BARANNIKOV

în pofida activităților clandestine și fără scrupule în care era implicat Barannikov, nu corupția a fost principalul motiv pentru care a fost destituit. La urma urmelor, corupția era în floare în cadrul guvernului și, după cum spunea unul din foștii membri ai administrației lui Elțîn, se știa prea bine că Barannikov fiisese implicat în ilegalități pe vremea când funcționa în Ministerul de Interne al

Azerbaidjanului în 1980, și totuși l-a numit șef al Ministerului Rus al Securității. Mai mult, judecând după nenumăratele informații din presa rusă, alți câțiva membri al cercului lui Elțîn, precum Șumeiko, și, probabil și Graciov, erau implicați în scandalul „îakubovski".

Elțîn, în memoriile sale, încearcă să acrediteze ideea că el habar nu avea de toate astea și că fusese șocat când a aflat de afacerile ilicite ale lui Barannikov. De fapt, el era nervos din cauza propriei sale implicări în scandal, recunoscând că participase la o cină secretă cu Boris Birstein la vila de vacanță a lui Barannikov, în mai 1993 : „întrevederea cu Boris Birstein m-a făcut să mă gândesc serios. Trebuia să aflu mai multe despre el și „Seabeco", firma rău-famată. La început, întâlnirea oarecum neplăcută cu el mi s-a părut accidentală și am încercat să alung orice gânduri rele despre o înscenare. Oricum, aceste gânduri urmau să îmi revină în minte cu insistență."

Pentru Elțîn, loialitatea politică era cea care avea importanță. Vina lui Barannikov era că îi susținuse pe inamicii președintelui în strângerea dovezilor de corupție la adresa lui Poltoranin, Șumeiko și a altora. Un fost general KGB, Oleg Kalughin, scria: „De unde vin cele unsprezece mape ale lui Ruțkoi? Cine le-a umplut cu documente secrete și a oferit opoziției posibilitatea de a se folosi de materiale senzaționale neverificate?"

Izgonirea lui Barannikov a suscitat controverse considerabile în mass-media, controverse ce reflectau divizarea profundă din cadrul guvernului rus și iminenta confruntare dintre EÎțîn și oponenții lui din parlament. Presa conservatoare îl considera pe Barannikov un țap ispășitor acuzat pe nedrept pentru incidentul de la graniță și pedepsit pentru refuzul lui de a-1 sprijini pe Elțîn în luptele politice partizane. Conform acestui punct de vedere, Barannikov a încercat doar să rămână neutru politic și să respecte Constituția. *Pravda* chiar a venit cu ipoteza că Barannikov fusese dat jos de membrii concurenți din aparatul de securitate al lui Elțîn: Mihail Barsukov, șeful Direcției Generale de Pază și Aleksandr Koijakov, șeful gărzii personale a președintelui, care erau nemulțumiți de accesul direct al lui Barannikov la

președinte și doreau să slăbească influența MB. în sprijinul acestei ipoteze, *Pravda* informa că unitatea de elită *Vîmpel* fusese transferată de Ia MB la Direcția Generală de Pază a lui Barsukov. Presa pro Elțîn, pe de altă parte, îl descrie pe Barannikov ca fiind un trădător fără caracter, care obstrucționase încercările lui Elțîn privind reforma politică și, în același timp, nu reușise să-și folosească eficient ministerul în combaterea infracțiunilor și fărădelegii.în lumina controverselor, Barannikov însuși a ieșit în sfârșit în față, făcând un pas fără precedent prin publicarea unei scrisori deschise către Elțîn, datată 23 aprilie 1993. Tonul lui Barannikov era defensiv, dar fără păreri de rău: „Nu v-am ascuns nimic niciodată, deși înțelegeam că rapoartele mele nu erau întotdeauna o sursă de bucurie pentru dv. Dar nu aveam ce face. M-ați pus în fruntea unei instituții destul de *incomode.“* Barannikov a continuat, afirmând că unii membri ai anturajului lui Elțîn, în efortul de a scăpa de el, îl convinseseră pe președinte că informațiile furnizate de șeful MB erau „filtrate“. Dar nu era adevărat.

Barannikov susținea că incidentul de la graniță avea prea puțin sau chiar deloc de-a face cu demiterea sa, întrucât acuzația era la adresa Ministerului Apărării, a cărui datorie era să respingă atacul unor agresori înarmați. Motivul real al izgonirii sale era, în opinia lui Barannikov, acela că nu susținuse planul născocit de „ultraradicalii“ din jurul președintelui pentru confiuntarea cu oponenții acestuia. Mai mult, susținea Barannikov, instituția sa începuse să-i dea în vileag pe membrii guvernului implicați în activități de tip mafiot. Ministerul Securității era considerat o amenințare extrem de periculoasă la adresa acestor oficiali, care apoi au făcut campanie împotriva lui. Barannikov a vorbit despre presiunile la care fusese supus din momentul în care a preluat postul de șef al MB și despre „găletile de noroi“ care au fost aruncate asupra instituției sale. „Dumneavoastră, domnule președinte, sunteți obligat să apărați ministerul și pe ofițerii cinstiți de presiunile dure“.

Barannikov și-a încheiat scrisoarea într-o notă amară: „Sunt ultimul ministru sau mai degrabă fost ministru, din guvernul pe care l-ați format și de care poporul rus și-a

legat atâtea speranțe. Poate că există o anumită logică, o anumită finalitate în faptul că ultimul care urma să fie destituit este ministrul securității care a fost alături de președinte de la început și credea că va merge alături de el până la sfârșit. Probabil că anturajul care nu are de-a face nici cu economicul, nici cu apărarea, și care aparent nu poate face nimic decât să se amestece în intrigi politice s-a dovedit a fi mai puternic și mai abil decât profesioniștii.“

Cu această scrisoare, Barannikov s-a detașat complet de tabăra lui Elțîn într-adevăr, el s-a aliat în acel moment cu inamicii președintelui. Președintele Sovietului Suprem, Ruslan Hasbulatov, a mers chiar mai departe încât a declarat decretul lui Elțîn de destituire a lui Barannikov ca nul și neavenit.

SEMNE DE CONFRUNTARE

Până în august 1993, fronturile de luptă dintre Elțîn și oponenții săi parlamentari fuseseră trasate și o confruntare se întrevedea la orizont. Presa liberală a atras atenția asupra acestui lucru, cerându-i în mod repetat lui Elțîn să ajungă la un compromis. Vladimir Tretiakov, redactor la *Nezavisimaia Gazeta,* l-a avertizat pe Elțîn, într-un editorial apărut la mijlocul lunii august, că ar trebui să nu permită să se ajungă într-un punct în care va fi nevoit să recurgă la vărsări de sânge pentru a salva situația politică. Tretiakov l-a sfătuit pe președinte să se împace cu parlamentul prin îndepărtarea unor subordonați precum Poltoranin și Șumeiko și prin anunțarea de noi alegeri atât pentru legislativ cât și pentru președinție.

Această sugestie nu a avut nici un efect. Elțîn elabora deja o strategie de înfrângere a lui Ruțkoi, Hasbulatov etc. La conferința de presă din 12 august el a declarat că alegerile pentru un nou parlament „trebuie să aibă loc obligatoriu în toamna acestui an“, fără a face vreo referire la alegerile prezidențiale. El a prezis că o „bătălie crucială“ va avea loc în septembrie și a adăugat categoric că „ partea noastră a pregătit opțiuni variate pentru o acțiune decisivă“. Câteva zile mai târziu, Elțîn i-a uimit pe democrați anunțând crearea Consiliului Federației, format din reprezentanți desemnați de președinte din diferite regiuni și republici ale Federației Ruse. Acest consiliu

trebuia să fie, ulterior, Camera Superioară a noului parlament, diluând astfel natura democratică a legislativului.

Elțîn și-a continuat și eforturile de discreditare a oponenților săi prin acuzații de corupție. El i-a asigurat pe participanții la conferința de presă din august că intenționa să-i pedepsească, indiferent de poziție, pe toți cei a căror vinovăție fusese stabilită. Noua sa comisie de combatere a criminalității urma să se ocupe de toți acei oficiali care se implicaseră în operațiuni ilicite. Câteva zile mai târziu, patru membri ai comisiei, un organ ad hoc fără autoritate legală oficială de a aduce acuzații penale, au făcut dezvăluiri la o conferință de presă, transmisă în direct de televiziunea rusă. Ei i-au dezvinovățit complet pe Poltoranin și Șumeiko, afirmând că nu găsiseră nici o dovadă de vinovăție împotriva lor. însă, au continuat cei patru, Ruțkoi comisese infracțiuni teribile, printre care furtul a milioane de ruble din banii statului prin intermediul unei agenții parlamentare de caritate denumită „Fundația Renașterea“. Cazul fusese înaintat procuraturii din Moscova întrucât, în opinia celor patru membrii ai comisiei, nu se putea avea încredere în procurorul-general Valentin Stepankov pe care l-au acuzat că plănuise asasinarea lui Dmitri lakubovski.

Acuzațiile și contra acuzațiile au continuat în următoarele câteva săptămâni. La un moment dat, Poltoranin a fost convocat pentru un interogatoriu de trei ore la sediul lui Stepankov, însă nu a apărut nimic împotriva lui. între timp, susținătorii lui Ruțkoi afirmau că documentele incriminatorii fuseseră inventate de membrii anturajului lui Elțîn.

Elțîn a escaladat conflictul la 1 septembrie când a emis un decret prin care îl suspenda atât pe Ruțkoi cât și pe Șumeiko din funcțiile lor, aparent datorită acuzațiilor de corupție și necesității de a „efectua cercetări obiective“ asupra acuzațiilor. După cum a reieșit apoi, Șumeiko solicitase el însuși demiterea sa din funcția de prim viceprim-ministru, însă vicepreședintele a fost destituit împotriva voinței sale. Multi au pus sub semnul întrebării legalitatea acțiunii lui Elțîn, văzând în ea o tentativă deliberată de a-și provoca adversarii. După cum considera

un observator: „Pentru a-1 ademeni pe inamic să iasă din vizuină, Elțîn s-a expus pe sine. Acum chiar și imperturbabilul Hasbulatov va reuși cu greu să-i liniștească pe deputății recalcitranți.“ Atât Hasbulatov cât și Ruțkoi au etichetat decretul lui Elțîn ca pe o violare sfidătoare a Constituției și au dat limpede de înțeles că vor riposta.

ATRAGEREA MINISTERELOR DE ORDINE

în pregătirea unei confruntări violente cu parlamentul, Elțîn a început să facă curte „ministerelor de ordine“ - Ministerul Afacerilor Interne, Ministerul Securității și Ministerul Apărării. în iunie, după ce a majorat salariile și beneficiile militarilor, Elțîn s-a adresat unei adunări a înalților comandanți din armată. El i-a lăudat pe ofițeri pentru realizările lor și a anunțat promovarea a optzeci dintre ei la rangul de generali și amirali. în septembrie, Elțîn a vizitat diviziile „Taman“ și „Cantemir“ precum și trupele aeropurtate, evident pentru a le pregăti în vederea unei confruntări decisive cu inamicii. Elțîn a împiedicat comisia pentru combaterea corupției de a ancheta acuzațiile de luare de mită și corupție în rândul ofițerilor de rang înalt, inclusiv a ministrului apărării Pavel Graciov. Aceste eforturi n-au asigurat, totuși, sprijinul ferm al forțelor armate față de președinte. La toate nivelurile militare se manifesta o nemulțumire imensă față de reformele politice ale lui Elțîn, iar Ruțkoi, ca fost comandant militar în timpul războiului din Afganistan, se bucura de popularitate în rândul ofițerilor de rând. In apelul de obținere a sprijinului armatei în viitoare sa confruntare cu Ruțkoi și Hasbulatov, Elțîn juca o singură carte.

Dându-și seama că armata ar putea reprezenta un teren slab, Elțîn a cultivat și MDV, poliția. El l-a destituit pe primul adjunct al șefului MVD Dunaev (a cărui soție fusese implicată în scandalul cu soția lui Barannikov). Dunaev s-a revoltat public, adresând un * protest parlamentului în care susținea că îndepărtarea lui și a lui Barannikov era nefondată și clandestină. Probabil pentru a compensa lovitura dată ministerului, Elțîn i-a făcut avansuri șefului MVD, Erin, „Cel văzut tot mai mult și mai frecvent în jurul lui Elțîn“, după cum observa ziarul

conservator *Pravda.* „Erin care, în general vorbind, este mediocru, dar gata să se supună oricărui ordin - chiar și unuia criminal - al patronului său“. La mijlocul lui august, Erin se odihnea la vila prezidențială de la Soci, privilegiu care nu se acorda de obicei unui ministru de rând. La mijlocul lui septembrie, Elțîn, însoțit de Erin, a vizitat renumita divizie „Dzeijinski“, trupe speciale de elită instruite pentru combaterea tulburărilor interne, încartiruită în apropierea Moscovei. Vizita a fost considerată de presă ca un efort al lui Elțîn de a obține sprijinul acestor trupe. Mai târziu, pe 1 octombrie, Elțîn a emis unordin prezidențial prin care Erin primea rangul de general de armată, probabil plata în avans pentru garanția loialității.

Ministerul Securității, al cărui sprijin era de asemenea crucial, reprezenta o problemă mai mare pentru Elțîn. îndepărtarea lui Barannikov și a consilierilor superiori precum Vladimir Bondarenko și Andrei Cemenko a cauzat neliniște și incertitudine în rândul militarilor din MB, care fuseseră deja supuși schimbărilor de personal la vârf după dizolvarea KGB. în funcția de ministru interimar al securității, Elțîn l-a numit pe Nikolai Golușko, primul-adjunct al lui Barannikov, probabil pentru a menține o anumită continuitate în cadrul conducerii MB. Dar, după cum notează în memoriile sale Elțîn, nu era sigur de loialitatea lui Golușko: „Am îndoielile mele în ceea ce-1 privește. Nu l-am cunoscut foarte bine... Nu știam cum va reacționa, în același timp, probabil că era un lucru bun că aveam posibilitatea să-1 testez într-o situație extrem de gravă. în curând va fi limpede pentru mine dacă avem un nou ministru al securității sau dacă va trebui să găsesc un alt candidat“. Elțîn l-a numit pe apărătorul său în parlament Serghei Stepașin, un susținător mai de nădejde, în funcția de locțiitor al lui Golușko. însă deciziile referitoare la rolul MB în timpul crizelor erau în mâinile lui Golușko.

în cazul în care MB se dovedea nesigur, Elțîn putea să se adreseze Direcției Generale de Pază (GUO) care se afla ferm sub controlul său. GUO nu controla numai trupele fostei Direcții a 5-a a KGB, dar înglobase și unitățile de elită *Alfa* și *Vîmpel.* Astfel că era bine echipată-pentru a

veni în apărarea președintelui.

ÎNCEPE CRIZA

Făcând aceste pregătiri și scoțându-i în evidență pe miniștrii răspunzători de ordine, Elțîn a făcut la 21 septembrie un anunț senzațional și anume că dizolva parlamentul. Răspunsul imediat al liderilor parlamentari a fost de a declara ordinul lui Elțîn nul și neavenit și de a-1 „alege“ pe Aleksandr Ruțkoi în funcția de președinte al Federației Ruse. Ruțkoi și-a desemnat proprii șefi pentru „ministerele de ordine“: Barannikov - ministrul securității, Dunaev - ministru de interne și general-colonelul Vladislav Acialov ca ministru al apărării. Acialov, asociat cu aripa de extremă-dreapta a spectrului politic, nu s-a bucurat de un sprijin larg din partea militarilor. Apelul său către trupele din jurul Moscovei de a veni la sediul Parlamentului cu arme nu a primit nici un răspuns, chiar și atunci când Hasbulatov și Ruțkoi au promis militarilor creșterea salariilor și condiții mai bune de locuit.

Deși miniștrii lui Elțîn și-au declarat sprijinul față de decizia lui de a demite legislativul și a conduce prin decrete prezidențiale, ei nu și-au manifestat entuziasmul. Golușko, mai ales, era în gardă. La 22 septembrie el a apărut la televiziune pentru a anunța că membrii conducerii MB au convenit să „implementeze“ decretul lui Elțîn, dar el s-a grăbit să sublinieze că decretul nu acorda MB prerogative de urgență, „în special de a efectua operațiuni de forță“. El a avertizat împotriva scăpării din mână a confruntărilor deoarece „dacă un politician sau altul procedează astfel, consecințele ar putea fi serioase“.

Golușko părea să spună că ministerul său va fi alături de decretul de dizolvare a parlamentului atâta timp cât acesta nu presupunea aplicarea lui cu ajutorul trupelor de securitate. într-un interviu acordat ulterior, Golușko a confirmat că dezaproba folosirea forței, adăugând că ministerul său nu era într-o poziție propice pentru așa ceva, deoarece Elțîn îi luase cele două unități de elită (Alfa și Vîmpel). Totuși, după cum a înțeles Elțîn, forța (sau amenințarea reală cu forța) era unica modalitate de a-i face pe oponenții săi să capituleze. Așa că girul lui Golușko nu îi era de folos. Problema, după cum a reieșit apoi, consta în dezacordul considerabil în cadrul MB

asupra decretului lui Elțîn, ceea ce însemna că nu se putea pune bază pe acesta în cazul unor violențe, indiferent de ceea ce dorea Golușko. La 23 septembrie, un ziar din Moscova relata că cel puțin o direcție de ofițeri de rang superior din MB a declarat că nu va acționa împotriva parlamentului în cazul în care i se va cere acest lucru. Câteva zile mai târziu, generalul Anatoli Pronin, șeful operațiunilor de securitate internă, și-a dat pe neașteptate demisia, chipurile pentru că era susținător al lui Barannikov. Barannikov însuși susținea că șapte mii de ofițeri de securitate sprijineau parlamentul împotriva lui Elțîn, cifră verificată de șeful securității din Moscova, Evgheni Savostianov. Chiar dacă aceste cifre erau exagerate, exista totuși suficientă nemulțumire în cadrul MB care săjustifice ezitările lui Golușko.

In ceea ce privește MVD, forțele sale urmau să fie în linia întâi a oricărei confruntări. Poliția MVD era deja pe străzi, responsabilă cu asigurarea ordinii publice, deci ar fi fost prima implicată în orice acte de violență. Deși a afirmat că MVD „își va îndeplini datoria profesională“ de partea lui Elțîn, Erin a fost precaut pe bună dreptate în comentariile publice, făcând tot posibilul pentru a nu se recurge la folosirea forței. în câteva zile au apărut informații că membri ai personalului MVD refuzaseră să sprijine poziția lui Erin. De fapt, Erin a chemat trupele de interne, inclusiv divizia „Dzeijinski“ și trupele OMON (trupe cu destinație specială) la Moscova pentru a întări miliția obișnuită, care număra circa 100.000 de membri doar în Moscova.

EVENIMENTELE

Situația a devenit tot mai tensionată în următoarele câteva zile. Ruțkoi, Hasbulatov, Barannikov și alții au rămas izolați în Casa Albă din Moscova (sediul Parlamentului), puternic înarmați și lansând apeluri de ajutor către armată, și în general, populației. Direcția Generală de Pază a lui Elțîn a întărit măsurile de securitate în jurul Kremlinului și altor clădiri guvernamentale, în timp ce Casa Albă era înconjurată de miliție. Criza a evoluat în violență duminică, 3 octombrie, când mii de manifestanți pro parlamentari, impulsionați de Ruțkoi și Barannikov, au mărșăluit către Primăria

Moscovei și clădirea televiziunii de la Ostankino. Aceasta era păzită de poliția specială a MVD și vreo cinci sute de trupe de interne, însă ele s-au dovedit a fi neajutorate în fața mulțimii și nu au făcut nimic pentru a o împiedica să ia cu asalt Ostankino. De fapt, circa două sute dintre aceștia au trecut de partea apărătorilor Casei Albe. Atacul asupra postului (istankino s-a soldat cu peste șaizeci de morți și sute de răniți.

Elțîn a ripostat prin decretarea stării de urgență, măsură la care Gorbaciov se gândise în diferite ocazii, însă nu se hotărâse niciodată să o aplice. Aceasta l-a făcut pe Graciov să transmită, în final, ordine anumitor unități ale armatei de a veni la Moscova (diviziile „Taman“ și „Cantemir“, alături de divizia 119 de parașutiști și 27 de infanterie motorizată), însă acestea nu au ajuns decât a doua zi. Potrivit șefului securității din Moscova, Savostianov: „Nu existau planuri operaționale pentru angajarea armatei. Problema trebuia rezolvată pe moment.“

Elțîn a făcut cunoscut într-un interviu ulterior că militarii au ajuns prea târziu. A fost, în opinia lui: „o problemă psihologică pentru conducerea Ministerului Apărării... Știți, ministrul apărării ar fi trebuit singur să decidă. La urma urmelor, aceasta era sarcina lui de a reacționa corespunzător în asemenea cazuri. Dar el nu a procedat astfel.“ Elțîn a continuat sugerând că Graciov ar fi putut avea îndoieli privind loialitatea ofițerilor săi superiori. La rândul său, Graciov l-a acuzat pe șeful MVD, Erin, pentru neprezentarea trupelor de armată la apărarea televiziunii de la Ostankino. El a spus că Erin îi convinsese pe toți în cadrul unei sesiuni guvernamentale că putea face față doar cu forțele lui.

Ministerul Securității, între timp, a acționat slab, în pofida faptului că era răspunzător prin lege de suprimarea „dezordinii maselor“ și de sprijinire a MVD în aplicarea stării de urgență. Când acesta a pus sub semnul întrebării pasivitatea MB față de actele de violență, Savostianov a susținut că instituția sa a fost luată complet prin surprindere și nu se așteptase ca Ruțkoi și aliații lui să ceară susținătorilor lor să treacă la arme. Presat de interlocutori, Savostianov a admis că „noi și forțele de

poliție nu suntem formați pentru acțiune în condiții de luptă, mai precis pentru război civil... Sincer vorbind, Ministerul Securității nu și-a jucat rolul în prevenirea evenimentelor. Faptul că am fost împiedicați să procedăm astfel - interdicții legale, lipsa structurilor de putere - este altceva. Posibil ca nehotărârea personalului operațional de a se amesteca în probleme politice să fie fost cel mai important lucru".

S-a sugerat că Elțîn a permis mulțimii să atace Ostankino pentru a avea apoi scuza de a lua cu asalt Casa Albă. Deși s-ar putea să nu fie chiar așa, este adevărat că atacul asupra postului de televiziune Ostankino a asigurat impulsul necesar pentru folosirea forței. După cum aprecia Igor Iakovlev, redactorul ziarului *Obșcia Gazeta:* „Când s-a luat decizia de înconjurare a Casei Albe, Elțîn și guvernul s-au găsit într-o poziție foarte ciudată: oamenilor le displăcea tot mai mult atitudinea lor. Dacă n-ar fi fost vorba despre atacul asupra turnului televiziunii, dacă n-ar fi fost nici o vărsare de sânge, este dificil de înțeles cum s-ar fi depășit impasul."

în final, a fost o combinație de trupe de armată și trupe MVD care au trecut la atacul inițial. Câteva ore mai târziu, un detașament de circa 180 de militari din unitățile *Alfa* și *Vîmpel* au pătruns în Casa Albă și au negociat predarea lui Hasbulatov, Ruțkoi, Barannikov și Acialov (după cum a relevat mai târziu Elțîn, el a întâmpinat dificultăți în a convinge unitățile *Alfa* și *Vîmpel* să-1 susțină, deși erau subordonate mai degrabă gărzii lui decât MB). Câteva trupe speciale MB erau masate la vedere în timpul acestor evenimente, însă rolul lor era minim.

Violențele din 3-4 octombrie s-au soldat cu 144 de morți și sute de răniți. Era pentru prima oară în istoria Rusiei de după 1917 că trupele, fie de armată sau poliție, fuseseră mobilizate forțat și folosite într-o luptă internă pentru putere. în trecut, când Hrușciov l-a învins pe Beria în 1953, de exemplu, sau în 1957 când i-a îndepărtat cu succes pe rivalii săi, Malenkov și Molotov, trupele au fost puse în stare de alertă, însă nu au fost niciodată folosite. Chiar și în timpului puciului din 1991, trupele nu s-au angajat în lupta armată împotriva civililor. Puse la încercare de partea lui Elțîn, performanța ministerelor de

ordine a fost slabă, ca să nu folosim o apreciere mai dură. Dacă aceste ministere s-ar fi angajat ferm în susținerea cu forța a decretului lui Elțîn din 21 septembrie, pasivitatea îndelungată și vărsările de sânge ar fi fost probabil evitate. Inamicii lui Elțîn au opus rezistență deoarece știau că armata și poliția aveau o poziție echivocă. După cum a aflat și Elțîn, sprijinul ministerelor nu însemna neapărat și sprijinul din partea forțelor lor.

CONSECINȚELE CRIZEI

Nu au existat acuzații publice ca urmare a violențelor. La sesiunea Consiliului Securității din 6 octombrie, la care au participat primul-ministru Viktor Cemomârdin și cei doi adjuncți ai săi, Egor Gaidar și Serghei Șahrai, erau prezenți toți șefii ministerelor de ordme. Era de așteptat să fie discutate evenimentele din ultimele zile, însă „președintele a dat imediat de înțeles că viața continuă și că nu ar trebui să privim înapoi.“ Discuțiile s-au axat pe noua doctrină militară a Rusiei. Elțîn nu numai că s-a abținut să admonesteze poliția și pe șefii militari, dar chiar i-a recompensat. Erin a primit titlul de „Erou al Federației Ruse“, în timp ce Graciov și Golușko, împreună cu ministrul adjunct al apărării, Constantin Kobeț, au primit „Ordinul pentru curaj personal“, o distincție nu chiar atât de importantă (nu s-a dat nici un motiv pentru această discrepanță, dar este posibil să se fi datorat pierderilor mai mari suferite de poliție). Ironia nu a trecut neobservată de analiștii politici. în absența unui sprijin de nădejde din partea poliției și armatei, Gaidar a cerut cetățenilor neînarmați ai Moscovei, la 3 octombrie, să apere democrația împotriva opoziționiștilor parlamentari. Ca rezultat, civili nevinovați și-au pierdut viața. Și totuși, Elțîn îi premia pe conducătorii militari și din poliție. „Când o masă de oameni moare în prima linie în timp de pace“, se întreba indignată *Izvestia* „să fie acesta rezultatul unui eroism personal sau al strategiei unui mareșal?“

De fapt, Elțîn nu era în poziția de a-i învinui pè militari. Ofițerii fuseseră puși într-o situație dificilă și nu puteau fi făcuți răspunzători pentru starea de spirit a trupelor lor. Nu era de datoria armatei să restabilească ordinea publică și să suprime tulburările interne. într-un efort aparent de a schimba această situație, Consiliul Securității Rusiei a

prezentat, la 2 noiembrie 1993, o nouă doctrină militară care autoriza folosirea trupelor de armată pentru ținerea în frâu a dezordinii publice. Această inovație urma să se dovedească a fi extrem de semnificativă: la sfârșitul anului următor, militarii vor fi implicați într-un conflict sângeros intemîn Cecenia.

în octombrie, totuși, principala responsabilitate pentru suprimarea violenței civile revenea MVD și MB. Deși șeful MVD, Erin, avusese bunăvoință, trupele lui nu se ridicaseră la nivelul sarcinii. MB, ale cărui forțe erau cu mult mai bine instruite, fusese și mai prejos. Golușko a încercat mai târziu să-și apere angajații, susținând că multi fuseseră răniți și că se comportaseră curajos. Totuși, Elțîn nu a fost convins și a început să facă planuri pentru restructurarea serviciului de securitate și reorganizarea forțelor acestuia pentru a-și asigura sprijinul și loialitatea. La mijlocul lui octombrie, zvonurile despre epurări și reorganizarea MB circulau din abundență. Structuri importante din MB urmau să fie transferate unor alte instituții, iar Golușko urma să fie destituit. Deși președinția și MB au dezmințit zvonurile, consilierul cel mai apropiat al lui Elțîn, Mihail Poltoranin, a declarat într-un interviu că ministerele apărării, de interne și securitatea ar trebui să fie epurate și reorganizate pentru că nu făcuseră suficient pentru susținerea președintelui în timpul crizei din octombrie.

O altă aluzie la o reorganizare iminentă a venit din partea șefului securității din Moscova, Sevostianov, care a declarat în noiembrie că era imperativ ca angajații să depună jurământ de credință. Argumentând că MB ar trebui reorganizat, Sevostianov a subliniat că funcțiile acestuia ar trebui să fie mai bine delimitate. Ar trebui existe fie un serviciu special, fie un organ de aplicare a legii, sau amândouă. De fapt, planuri de reorganizare a serviciilor de securitate, care erau în curs de elaborare, vor reflecta tocmai aceste aspecte. Golușko nu era nici pe departe bucuros de schimbări. Se pare că a și respins o propunere a consilierilor lui Elțîn de a plasa unitatea MB de supraveghere a convorbirilor telefonice sub conducerea FAPSI și a încercat să aibă o întrevedere cu președintele. El a avut doar o convorbire cu Serghei Filatov, șeful

administrației prezidențiale, care i-a spus că strategia fusese deja stabilită. La 5 noiembrie, Golușko s-a întâlnit cu Elțîn pentru a discuta reforma ministerului, inclusiv măsurile de prognoză mai eficientă a posibilelor amenințări interne la adresa guvernului. O propunere MB era de a organiza o secție specială a Direcției pentru Combaterea Terorismului care sase ocupe de grupările extremiste organizate în partide politice.

între timp, Elțîn a suferit o înfrângere politică la 12 decembrie 1993, când alegerile pentru noul parlament a dat ultranaționaliștilor, Partidului Liberal Democrat (LDPR) de extremă-dreaptă a lui Vladimir Jirinovski, un vot neașteptat de mare. După cum a relevat scrutinul, starea de spirit a populației ruse era departe de a fi în favoarea politicii de reformă a lui Elțîn. Alegătorii au aprobat noua Constituție, totuși, care conferea președintelui puteri extinse față de legislativ. Multi liberali s-au temut că se va ajunge la o conducere autoritară.

Noua Constituție acorda președintelui puterea de a dizolva Duma de Stat (Camera Inferioară a Parlamentului) dacă aceasta respingea candidatura propusă de președinte pentru funcția de prim-ministru sau dacă își exprima votul de neîncredere în guvern. Președintele putea, de asemenea, să desemneze sau să îndepărteze din funcție miniștri ai Cabinetului, să ceară organizarea de alegeri extraordinare, să anunțe referendumuri, să numească conducerea militară superioară și să-și numească reprezentanții personali în regiuni, să instituie stare de urgență pe întreg teritoriul țării. Aceste prerogative constituționale îi permiteau lui Elțîn, care la începutul lui noiembrie își retrăsese promisiunea de a ține alegeri prezidențiale în iunie 1994, să ocolească legislativul intr-o oarecare măsură și astfel să evite o nouă confruntare. Prin menținerea lui Viktor Cemomârdin în funcția de prim-ministru, Elțîn a redus posibilitatea unei asemenea confruntări. Cemomârdin era considerat cu mult mai puțin radical decât Gaidar (care și-a dat demisia din funcția de viceprim-ministru după alegeri) și se bucura de o simpatie mai mare în rândul parlamentarilor conservatori.

DIZOLVAREA MINISTERULUI SECURITĂȚII

Oricât de îngrijorător ar fi fost, rezultatul semnificativ

obținut de Jirinovski la alegeri i-a adus avantajele lui Elțîn. Astfel, el putea înclina spre o tactică autoritară fără a stârni prea multă critică din partea reformiștilor ruși și din partea Occidentului. Confruntat cu posibilitatea ca Jirinovski să reprezinte o alternativă, criticii democrați ai lui Elțîn vociferau mai puțin și doreau să-i acorde mai mult credit decât o făcuseră înainte. Reorganizarea serviciilor de securitate era unul din cazurile avute în vedere. Deși era descrisă ca o reformă democratică fără precedent, ea plasa, de fapt, serviciile de securitate și mai mult sub controlul lui, sporindu-i considerabil puterea. Iar reorganizarea nu schimbase prea mult situația de Ia Lubianka. Istoria se repeta.

La 21 decembrie 1993, la a 76-a aniversare a creării organelor de securitate sovietice, infama CEKA a lui Lenin, Elțîn a emis un decret prin care anunța că a desființat Ministerul Securității. Conform decretului, sistemul de securitate care existase din vremea CEKA până în prezent s-a dovedit a fi„nereformabil“, iar „încercările de reorganizare făcute în ultimii ani au fost în principal superficiale și cosmetice“. Ca rezultat, se spune în decret, sistemul existent „s-a perimat; este ineficient, împovărător pentru bugetul statului și o piedică în implementarea reformelor politice și economice“. La conferința de presă din 22 decembrie, Elțîn a afirmat că desființase „ultimul bastion al sistemului totalitar“. Urmărirea politică a oamenilor va înceta și se vor efectua numai operațiuni strict de contrainformații.

Faptul că serviciile de securitate fuseseră reformate doar superficial până în acel moment nu era o noutate pentru criticii liberali ai regimului lui Elțîn. Acesta fusese refrenul lor constant de la dizolvarea KGB în 1991. însă faptul că Elțîn recunoscuse aceasta era o întorsătură nouă. Comparând MB cu KGB și predecesoarele acestuia, el îi defăima pe actualii conducători ai MB care se autodefiniseră ca reformatori. Dar, la urma urmelor, Elțîn răspundea de structura acestor organe de aproape doi ani. Nu purta și el o parte din vină pentru eșecul de a reforma fostul KGB?

După cum reieșea din decret, Elțîn adoptase soluția predecesorilor săi : avea tot un serviciu de securitate sub

o nouă denumire. De această dată urma să se numească „Serviciul Federal de Contrainformații“ (Federalinaia Slujba Kontrarazvedki sau FSK). Golușko, numit director al FSK, trebuia să elaboreze regulamentul de funcționare al noului serviciu în decurs de două săptămâni și să-l supună spre aprobare lui Elțîn.

Decretul lui Elțîn a creat o consternare considerabilă la Lubianka. Nu numai ofițerii de rând, dar și conducătorii din MB au aflat despre dizolvarea organizației lor numai din presă. Ei erau foarte neliniștiți de ordinul lui Elțîn în care se preciza că urmau să fie considerați doar angajați provizorii ai noului serviciu de contrainformații până la „reatestarea“ lor. Nimeni nu părea să știe ce înseamnă această reatestare. Va fi folosită pentru încheierea unor vechi socoteli, pentru pedepsirea celor care nu urmaseră linia politică a lui Elțîn? într-un interviu ulterior, primul-adjunct al lui Golușko, Stepașin, a afirmat că MB fusese dizolvat din cauza „creșterii corupției în cadrul structurilor superioare, a activității tot mai susținute a serviciilor speciale străine din țări apropiate și îndepărtate și încercărilor acestora de a recruta oficiali guvernamentali“. El a adăugat, amenințător, că numai în ultimul an fuseseră condamnate pentru spionaj douăzeci de persoane. Astfel, problema MB nu consta numai în corupția structurilor de ordine, ci și într-o posibilă trădare în rândul ofițerilor. Să fi fost aceștia trădătorii despre care agentul CIA, Aldrich Ames, care va fi arestat doar peste câteva săptămâni pentru spionaj în favoarea Rusiei, îi informase pe ruși? Dacă așa stăteau lucrurile, nu era clar de ce administrația lui Elțîn așteptase atât pentru a lua măsuri punitive împotriva MB.

Ofițerii regionali ai serviciului de contrainformații erau, de asemenea, dezorientați. Un corespondent al ziarului *Izvestia* informa că starea de spirit era sumbră; angajații securității erau îngrijorați pentru slujbele lor. Domnea amărăciunea. Un profesionist de securitate mai în vârstă s-a arătat foarte supărat că instituția sa era „acuzată pentru toate belelele“. Altul a mers atât de departe încât a afirmat că ordinul lui Elțîn l-a împins în tabăra lui Jirinovski. Dacă urma să fie destituit, a afirmat acesta, „îmi va rămâne un singur lucru de făcut - să-mi ofer serviciile structurilor de

forță ale partidului lui Jirinovski. Acest politician inspiră speranța că, în cazul în care

partidul său devine partid de guvernământ, atunci statul va trata oamenii de profesia noastră cu mai mult respect decât o face astăzi“.

Angajații securității de la toate nivelurile și-au exprimat îngrijorarea că instituția lor nu poate funcționa fără a folosi urmărirea camuflată. Cum să lupte împotriva terorismului și subversiunilor fără să recurgă la aceste tehnici care reprezentau practica acceptată de toate guvernele normale? Șefii MB nu știau ce răspuns să le ofere, în întâlnirile cu personalul, ei au fost nevoiți să admită că nu exista „nici o bază pentru explicare ordinului președintelui“. însă unii ofițeri MB au opinat că declarația președintelui despre sistarea urmăririi politice era pur și simplu retorică și că lucrurile vor continua ca de obicei. După cum a reieșit, ei aveau dreptate. Când a fost întrebat, câteva săptămâni mai târziu, dacă instituția sa va continua urmărirea secretă și supravegherea telefoanelor, Stepașin a răspuns în defensivă: „Un serviciu de contrainformații fără sprijin operațional și tehnic nu are sens. Deci intenționăm să le menținem“.

Golușko a refuzat să comenteze public modificările până la 29 decembrie, când a acordat un interviu ziarului *Izvestia,* dând limpede de înțeles că nu era mulțumit: „Probabil că ne este cunoscută tuturor zicala: dacă vrei să reduci eficiența, lansează o reorganizare. Asta se petrece și în cazul de față.“ El a afirmat apoi că: „cel puțin eu, personal, nu aș fi făcut asemenea schimbări radicale după evenimentele din octombrie. Nu îl condamn pe președinte, îi dau ascultare și facem tot posibilul pentru aplicareaordinului. Dar în acest caz mă refer la sentimentele pur umane ale angajaților cinstiți.“ Golușko a negat că Ministerul Securității nu fusese reorganizat după 1991 : „Ministerul Securității a început să funcționeze pentru prima oară pe baza legii... Prin urmare, imaginea personalului nostru operațional s-a schimbat psihologic, metodologic și profesional.“ El a neglijat, de asemenea, semnificația a ceea ce Eltîn descrisese ca fiind o reformă fără precedent și a adus la cunoștință că personalul va fi redus cu 30 la sută și funcțiile noii sale instituții vor fi restrânse doar la contrainformații. Insă a adăugat că angajații rămași pe dinafară nu vor fi concediați, ci vor fi

mutați la alte instituții, precum MVD sau Procuratură. Totodată, a adăugat că de fapt majoritatea personalului său era angajat strict în activități de contrainformații. Una peste alta, era evident că pentru Golușko, un vechi cekist loial, atacul aparent impetuos al lui Elțîn asupra Ministerului Securității era greu de înghițit.

REORGANIZAREA SECURITĂȚII

Statutul Serviciului Federal de Contrainformații (FSK), semnat de Elțîn la 5 ianuarie 1994, nu a fost publicat decât trei luni mai târziu. Cu toate acestea, unele amănunte ale reorganizării fuseseră prezentate de primul-adjunct al lui Golușko, Stepașin. El a anunțat că numărul angajaților în noul FSK va fi de 75.000, cu 46 la sută mai puțin decât personalul MB. Aceasta era o reducere cu mult mai mare decât cea prevăzută de Golușko. Conducerea centrală a FSK urma să fie redusă de la 3.500 la 1.500 de oameni. Potrivit declarațiilor inițiale ale lui Stepașin, pe care le-a contrazis mai târziu, noul serviciu nu va semăna cu instituția predecesoare. FSK va combate numai spionajul străin (politic, militar și economic), terorismul, traficul de droguri și armament. Nu va mai lupta împotriva corupției din economie, care va fi cădea în sarcina MVD. Acesta va primi și fosta închisoare de anchetă a KGB din Lefortovo, unde lâncezeau organizatorii insurecției din octombrie.

Problema prerogativelor de anchetare ale noii instituții rămânea neclară, în pofida faptului că era cardinală pentru funcționarea ei eficientă. Cum puteau să opereze ofițerii de securitate fără a fi capabili să aresteze oameni și să investigheze infracțiunile? Șeful relațiilor publice al FSK, Alexei Kondaurov, a declarat clar că instituția nu va mai desfășura cercetări, care vor fi transferate Procuraturii. Un alt oficial FSK a explicat că în locul cercetărilor, ei vor face doar „investigații“ care, potrivit legii ruse, reprezintă stadiul inițial al unui caz penal. Totuși un alt purtător de cuvânt a declarat că ofițerii dispuneau încă de dreptul de a face arestări și vor ajuta Procuratura la cercetări în caz de necesitate. Stepașin a creat un tablou mai ambiguu, afirmând că FSK nu va efectua cercetări politice, „cu excepția, desigur, a acelor cazuri când vorbim despre asociații create clandestin sau

interzise, de natură extremistă, care alcătuiesc formațiuni înarmate și atacă sistemul constituțional rusesc“.

O altă ambiguitate se referea la trupele de grăniceri. Acestea urmau să fie oficial separate de serviciul de contrainformații și constituite în Serviciul Federal de Grăniceri (Federalinaia Pogranicinaia Slujba), cu statutul unui minister federal, subordonat direct lui Elțîn. General-colonelul Andrei Nikolaev își menținea funcția de șef al trupelor de grăniceri. Golușko, totuși, a afirmat că șefiil trupelor de grăniceri va fi subordonat șefului FSK „de câte ori se e fectuau sarcini operaționale de pază a frontierei“. Stepașin a declarat și el că în timp ce trupele de grăniceri au evoluat într-un serviciu autonom, „FSK va continua să asigure contrainformații pentru paza efectivă a granițelor de stat ale Rusiei“. Astfel, legăturile dintre trupele de grăniceri și serviciul de contrainformații nu erau în nici un caz rupte.

O parte din neclarități au rezultat probabil din divergențele între fosta conducere a MB, care a dorit să-și păstreze cât mai mult posibil din organizație în noua instituție, și membrii administrației lui Elțîn. Principalul scop al acestora din urmă era de a menține capacitatea serviciilor de securitate în lupta împotriva opoziției politice, prin orice mijloace necesare, iar Elțîn să aibă controlul final. Astfel, de exemplu, „anumite unități“ au fost transferate de la vechiul MB la FAPSI, propria creație a lui Elțîn. în timp ce pierderea acestor unități putea slăbi FSK, reîncarnarea MB, ea nu se sustrăgea de sub puterea lui Elțîn. într-adevăr, era în avantajul lui să aibă serviciile de securitate dispersate, atâta timp cât le avea oricum în mâinile sale.

FAPSI a câștigat și monopolul asupra sistemelor de informații ale guvernului. Elțîn a semnat un decret pentru formarea „unui singur corp informațional legal“ pentru CIS (Comunitatea Statelor Independente), care acorda FAPSI responsabilitatea de coordonare a băncilor de date și legăturilor de telecomunicații dintre Rusia și instituțiile de securitate și aplicare a legii din CÎS. După cum au observat ziariștii ruși, FAPSI câștiga lupta pentru controlul telecomunicațiilor în Rusia prin alinierea sistemelor de calculatoare ale statului și întreprinderilor comerciale la

sistemele sale de comunicații, acordând FAPSI acces la informații economice cheie asupra firmelor particulare rusești și străine.

La scurt timp după reorganizarea din decembrie, Departamentul de Securitate a Președintelui a fost separat de Direcția Generală de Pază (GUO) și s-a creat Serviciul pentru Securitatea Președintelui (Slujba Bezopasnosti Prezidenta sau SBP). Decretul lui Elțîn privind SBP, care rămânea sub conducerea lui Aleksandr Koqakov, promulgat la 13 noiembrie 1993, nu a fost publicat niciodată. Funcțiile și responsabilitățile sale precise au rămas un secret. Un consilier al lui Elțîn observa la acel moment că SBP își extinsese recent activitatea dincolo de aceea de pază a președintelui pentru a-și forma propriul personal analitic. Dată fiind relația strânsă dintre Elțîn și Korjakov, se putea aștepta ca Elțîn să sporească puterea lui Koijakov prin ridicarea statutului gărzilor acestuia. Normal, Elțîn se simțea mult mai în siguranță bazându-se pe oamenii lui Korjakov decât pe cei ai unei instituții mult mai independente.

Presa liberală a înțeles rapid ce însemna de fapt reorganizarea. *Komsomolskaia Pravda* nota: „Este evident că prin punerea FSK în subordinea directă a șefului statului, președintele a preluat conducerea tuturor serviciilor speciale ruse... Totul este acum sub controlul exclusiv al președintelui.“ Potrivit ziarului *Nezavisimaia Gazeta:* „Golușko a fost însărcinat cu elaborarea unui nou concept pentru serviciul de securitate și funcționarea personalului acestuia. Insă reforma îi cere, în realitate, păstrarea vechilor funcționari și are în vedere manipulări cosmetice și, de asemenea, probabil, creșterea influenței generalului Korjakov, care nu numai că se află în fruntea gărzii prezidențiale, dar și a câtorva structuri suplimentare incluzând chiar formațiuni militare.“ Evenimentele vor dovedi că aceste observații despre puterea lui Korjakov erau corecte.

CONTROLUL SERVICIILOR DE SECURITATE

Desigur, ar fi fost dificil pentru Elțîn însuși că supravegheze direct serviciile de securitate, dată fiind și separarea lor în câteva organisme. Nu mai exista un singur funcționar care să-i raporteze, așa cum fusese pe

vremea KGB, când Krucikov și predecesorii lui fuseseră în funcție. Și nu mai exista aparatul Partidului Comunist care să urmărească instituțiile de securitate. Cum urmau să fie atunci conduse serviciile de securitate?

La începutul lui ianuarie 1994, Elțîn l-a desemnat pe asistentul său juridic special, Iuri Baturin, să preia sarcina directă în acest domeniu, în calitate de consilier prezidențial pe probleme de securitate. Baturin, 44 de ani, era descris de presă ca un *outsider,* o persoană care nu făcea parte din aparat. Absolvent al Institutului de Drept, Baturin lucrase acolo timp de zece ani sub conducerea lui Gheorghi Șahnazarov, asistentul lui Andropov. Își luase diploma în ziaristică la Universitatea de Stat din Moscova și cunoștea câteva limbi străine. Anii de pregătire și experiența de lucru l-au pus în contact strâns cu KGB-ul.

în 1990-1991, Baturin s-a aflat în rândurile personalului lui Gorbaciov (lucrând pentru Șahnazarov) și, mai târziu, în primăvara lui 1993, s-a alăturat administrației lui Elțîn. Se pare că a reușit să câștige încrederea președintelui și a contribuit la redactarea decretului prezidențial din septembrie 1993 de dizolvare a Parlamentului rus. Atribuțiile lui Baturin erau de a „coordona activitatea serviciilor speciale și de a urmări și adopta decizii asupra chestiunilor zilnice care nu trebuiau să încarce activitatea președintelui“. Una din primele sale sarcini a fost redactarea noului statut al FSK, împreună cu Golușko și Stepașin.

Un alt oficial care avea ca sarcină supravegherea serviciilor de securitate era Oleg Lobov, secretar al Consiliului Securității. Lobov era un vechi asociat al lui Elțîn din orașul natal al acestuia, Ekaterinburg. El se afla în fruntea Comisiei de Evaluare, care reatesta ofițerii de securitate pentru noul FSK. Aproximativ 250 de ofițeri au trecut prin procesul de reatestare care implica evaluarea loialității lor față de Elțîn. Lobov a declarat limpede că FSK trebuie să-1 sprijine pe președinte și să-i apere politica în fața opoziției.

Din comisie făcea parte și Vladimir Rubanov, fost șef al Departamentului de Analiză al KGB și fondator al Institutului pentru Studiul Problemelor de Securitate al KGB, care a continuat să existe sub MB și FSK. Rubanov,

care a intrat în KGB în 1971, a părăsit serviciul de securitate în 1992. în august 1993, el a devenit secretar-adjunct al Consiliului Securității și asistent al lui Lobov.

Deși noua echipă de secretari a lui Elțîn era formată din funcționari relativ tineri și progresiști care păreau a dori reforma, ei nu au început prin a reduce drastic prerogativele serviciilor de securitate. într-adevăr, unele din declarațiile lui Baturin sugerau că el nu era partizanul impunerii unor restricții noi. Majoritatea foștilor responsabili MB au trecut cu ușurință reatestarea. Noul statut al FSK, apărut la sfârșitul lui martie 1994, diferea într-o mică măsură de legile anterioare ce guvernaseră organele de securitate. Unica modificare structurală importantă, lăsând la o parte accentul pus pe funcțiile de anchetă, era aceea că FSK era subordonat doar președintelui, fără a mai fi menționată supravegherea sa de către legislativ.

Crearea Serviciului Federal de Contrainformații a marcat un nou capitol în lupta lui Elțîn pentru a ține în mâini puterea, deși în același timp președintele vorbea de principiile democratice. Criza din octombrie 1993 fusese o încercare dificilă, în mare parte pentru că supraestimase dorința ministerelor de ordine de a-1 susține. în momentul crucial, când confruntarea cu oponenții degenerase în violență, Elțîn s-a trezit că trebuie să ceară cu umilință sprijinul celor care țineau trupele în mână. Pentru a evita o asemenea situație în viitor, el trebuia să se asigure, cât se poate de bine, că poate să se bazeze pe oamenii și instituțiile însărcinate cu menținerea securității interne și suprimarea opoziției politice. Aceasta a determinat reorganizarea din nou a serviciilor de securitate și punerea lor sub controlul ferm al președintelui.

CAPITOLUL PATRU
1994: UN ROL MAI MARE PENTRU SECURITATEA INTERNĂ

O Rusiei puternică are nevoie de servicii speciale puternice.
(Boris Elțîn, mai 1994)

Criza din octombrie 1993 și alegerile ulterioare din decembrie au schimbat dramatic constelația forțelor politice din Rusia, precum și poziția lui Elțîn în această

constelație. Ambele evenimente au servit la trasarea miei linii despărțitoare între Elțîn și grupul de reformatori care îi fuseseră aliați de când devenise președinte al Rusiei în iunie 1991. Confruntarea sângeroasă cu parlamentul în octombrie nu numai că a întărit hotărârea lui Elțîn de a crea o structură a puterii pe care să se poată baza pentru a-și susține președinția, ci l-a și îndepărtat de suporterii democrați care au pus sub semnul întrebării modul de soluționare a crizei. Rezultatul semnificativ obținut de Partidul Liberal Democrat ultraconservator al lui Jirinovski la alegerile din decembrie și performanța slabă a blocului electoral proreformist „Opțiunea Rusiei“ l-au îndepărtat pe Elțîn și mai mult de reformatori precum Gaidar, care și-a prezentat demisia din guvern după alegerile parlamentare. După cum sublinia politologul Michael McFaul, Elțîn și cercul lui de consilieri au ajuns la concluzia că starea de spirit a țării se schimbase: „Dacă Elțîn ar dori să câștige alegerile din iunie 1996, el ar trebui să se comporte și să vorbească mai mult ca Jirinovski și mai puțin ca democrații.“

Elțîn a procedat chiar așa, susținând importanța măsurilor disciplinare împotriva infracțiunilor și punând mai mult accentul pe existența statului rus puternic. Procedând astfel, Elțîn pomea pe un drum neexplorat și periculos. Privind retrospectiv, ne este clar acum că această alunecare spre dreapta a condus direct la invadarea Ceceniei în decembrie 1994, ceea ce a distrus pentru totdeauna alianța șubrezită dintre Elțîn și reformatori. Serviciile de securitate,, in particular instituțiile de interne, erau un element-cheie al noii strategii a președintelui. într-adevăr, noul Serviciu Federal de Contrainformații (FSK), creat din Ministerul Securității, a fost împins în linia întâi a luptei intense împotriva infracțiunilor și a politicii agresive față de Cccenia. Korjakov și paza de la Kremlin erau susținători mai puțin vizibili, dar nu mai puțin influenți, ai acestei linii dure.

SERVICIUL FEDERAL DE CONTRAINFORMAȚII

FSK a existat puțin mai mult de un an înainte de a fi din nou rebotezat, în aprilie 1995, fiind elaborată o nouă

lege care stipula funcțiile și prerogativele acestuia. A fost o perioadă crucială pentru serviciile de securitate și pentru soarta drepturilor democratice în general. Din momentul creării FSK, era limpede că, contrar celor afirmate de Elțîn în decretul din decembrie 1993 despre reformarea organelor de securitate o dată pentru totdeauna, el va juca un rol tot mai puternic pe scena internă. Intr-adevăr, anul 1994 a fost martorul renașterii aparatului de securitate ale cărui prerogative legale coincideau în mare parte cu cele ale KGB.

Nu se prea înțelege de ce statutul care stabilea funcțiile FSK, semnat de Elțîn în ianuarie, nu a fost publicat decât la sfârșitul lunii martie. Probabil administrația prezidențială a considerat că va fi mai prudent să aibă un moment de răgaz între anunțul inițial privind crear ea FSK și apariția statutului. Sau poate trebuiau soluționate unele divergențe interne asupra conținutului. Oricare ar fi fost motivul întârzierii, este semnificativ faptul că autorii colectivi ai statutului, Golușko, Stepașin, Baturin și Lobov, au ales nu simpla amendare a legii din 1992 privind Ministerul Securității ci, mai degrabă, au preferat să pornească de la zero. în redactarea noului statut, ei încercau să se rupă de trecut și să legitimeze FSK în ochii publicului. Dificil de făcut, întrucât statutul (comparativ cu o lege care trebuia adoptată de parlament) nu era produsul deliberărilor democratice ale reprezentanților aleși ai poporului. El întruchipa ideile și planurile unui grup mic de oameni apropiați lui Elțîn. Parlamentul rus urma, la un moment dat să promulge o lege bazată pe acest statut, însă deputății nu au avut nici un cuvânt de spus în crearea FSK.

Deși în unele privințe, destul de asemănător legii anterioare privind Ministerul Securității, noul statut avea deosebiri importante. In timp ce legea din 1992 stipulase dreptul parlamentului, președintelui și justiției de supraveghere (care s-a dovedit a fi total ineficient), Articolul 9 al statutului FSK stipula clar că „supravegherea activității FSK și a organelor de contrainformații este efectuată de președintele Federației Ruse“. Potrivit Articolului 3,,FSK este direct subordonat

președintelui Federației Ruse“. Nu se făcea referire nici la parlament, nici la justiție.

Noul statut cuprindea extrem de detaliat funcțiile FSK. în cea mai mare parte ele erau similare cu cele ale Ministerului Securității, cu excepția faptului că se punea un accent mai mare pe evaluarea situației politice și economice interne și elaborarea previziunilor și analizelor pentru președinte. Statutul specifica, de asemenea, că FSK trebuia să combată „asociațiile publice create clandestin sau interzise, care contraveneau sistemului constituțional din Rusia“, precum și terorismul și formațiunile armate clandestine. Autorii excludeau, astfel, orice ambiguitate privind responsabilitatea noului serviciu de a-1 ține pe președinte la curent cu amenințările politice interne și de a-1 sprijini în caz de criză, precum cea din octombrie 1993. într-adevăr, termenul „contrainformații“ era inadecvat unui organ de securitate ale cărui sarcini depășeau cu mult acest domeniu. După cum a afirmat unul dintre autori, Baturin: „Strict vorbind, unele funcții incluse în statut nu țin propriu-zis de contrainformații, ci aparțin mai degrabă sferei de informații interne, însă toate fac parte din securitatea statului.“ Ceea ce Baturin a omis să amintească era că aceste funcții de securitate urmau să fie îndeplinite mai mult în favoarea președintelui decât a statului în ansamblu.

Potrivit noului statut, FSK cuprindea optsprezece direcții sau departamente, un secretariat și un centru pentru relațiile cu publicul. Printre cele mai importante direcții se numărau: Contrainformațiile, Contrainformațiile Militare, Urmărirea Operativă, Direcția pentru Paza Instalațiilor Strategice (în special nucleare), Contrainformațiile Economice și Antiterorismul. Deși numărul inițial al ofițerilor FSK a fost stabilit la 75.000, la începutul lunii iulie 1994 autoritățile făceau referire la un personal de 100.000 de lucrători (fără a include persoanele angajate în cercetarea științifică, funcționarii și angajații pentru securitatea și întreținerea clădirilor). Personalul FSK continua să crească. în toamna lui 1994 a fost creată Direcția pentru Operațiuni Speciale, condusă de fostul comandant al unității de elită *Vîmpel,* Dmitri Gherasiev. Una din sarcinile acestuia consta în combaterea

terorismului și deturnărilor aeriene.

Aspectul privind prerogativele de anchetă era vag menționat în statut, acordând FSK sarcina de a „lua măsuri tehnico-operaționale, a face aprecieri și cercetări privind infracțiunile și de altă natură.“ După cum a reieșit, FSK și-a recăpătat funcțiile de organ ce poate întreprinde cercetări penale și a reintrat în posesia închisorii Lefortovo câteva luni mai târziu. La 23 noiembrie 1994, președintele Elțîn a semnat un ordin prin care autoriza refacerea organelor de anchetă in cadrul FSK și cerea angajarea în plus a o mie de lucrători. Explicând această revenire, Serghei Stepașin a afirmat: „Timpul nc-a arătat că decizia adoptată în decembrie anul trecut, în sensul că FSK trebuie să fie doar un serviciu special, s-a dovedit a fi prematură.“ De fapt, după cum a adus la cunoștință Stepașin, Elțîn intenționase să restabilească funcțiile de anchetă ale FSK în mai 1994. Nevoia de intensificare a luptei împotriva infracțiunilor și terorismului făcea ca activitatea de anchetare a FSK să fie necesară. Procuratura și Ministerul Afacerilor Interne, a continuat Stepașin, nu puteau face față singure.

DIRECTORUL FSK

Statutul concentra toate deciziile FSK în mâinile directorului, inclusiv dreptul de veto asupra membrilor Colegiului FSK, format din director, directori-adjuncți și personal de conducere. Directorul putea, de asemenea, să stabilească, cu aprobarea președintelui, numărul angajaților FSK și să înainteze propuneri de legislație legate de securitate. Dat fiind scopul lui Elțîn de aține serviciile de securitate sub un control strâns, era surprinzător că oferea asemenea puteri șefului securității, în special unei persoane ca Nikolai Golușko, un cekist de carieră cu propria sa rețea de susținători în FSK. Totuși, Elțîn l-a înlăturat brusc pe Golușko din funcția de șef al FSK la sfârșitul lunii februarie 1994, înlocuindu-1 cu primul-adjunct al acestuia, Serghei Stepașin, în care avea mai multă încredere.

Conform biroului de relații publice al FSK, Golușko și-a dat demisia „din motive familiale“, o versiune pe care a prezentat-o într-un interviu particular. Dar maj oritatea oamenilor considerau că el fusese obligat să facă acest

pas. Unii au susținut că asta se datora faptului că nu luase nici o măsură pentru a împiedica eliberarea din închisoarea Lefortovo a conducătorilor rebeliunii din octombrie - Hasbulatov, Ruțkoi și alții - amnistiați de noua Dumă de Stat. Golușko a declarat că el și Elțîn dezaprobaseră măsura. O altă teorie era aceea că demiterea lui avea o oarecare legătură cu arestarea de către serviciile secrete americane a ofițerului CIA, Aldrich Ames, cu câteva zile mai înainte, sub acuzația de spionaj în favoarea Rusiei. Cea mai probabilă explicație, dat fiind că zvonurile privind demiterea iminentă a lui Golușko circulau deja de câteva luni, era aceea că Elțîn nu l-a iertat niciodată pentru lipsa de sprijin în timpul crizei din octombrie.

După cum notează Elțîn în însemnările sale, avusese de la început îndoiel asupra lui Golușko, menținându-1 provizoriu numai ca ministru al securității „în exercițiu". Stepașin, care a fost readus în aparatul de contrainformații în vara lui 1993 în calitate de prim-locțiitor al lui Golușko, se așteptase să preia locul. Stepașin era mult mai demn de încredere din punctul de vedere al lui Elțîn, întrucât el intrase în serviciul de securitate cu sprijinul lui Elțîn. Și avea și imaginea unui om mai moderat. într-adevăr, unii, precum ziarista Evghenia Albats, care fusese împreună cu Stepașin în comisia parlamentară de investigare a rolului KGB în puciul din august, l-au considerat mult timp un reformator. Stepașin a fost acela care a spus în august 1991 că „KGB trebuie lichidat". Mai târziu, potrivit lui Albats, el „a preferat să uite acest citat". Când a devenit el însuși funcționar de securitate, a început să se schimbe, pierzându-și înclinația de a introduce reforme democratice. în 1994, susține Albats, el era cu totul în tabăra opusă.

Serghei Stepașin, care avea numai patruzeci și doi de ani când Elțîn l-a numit director al FSK, a ajuns în posturi de conducere remarcabil de repede. înainte de 1990, când a intrat în politică prin candidatura la un fotoliu de deputat al poporului, Stepașin predase istoria politică la Școala Superioară de Științe Politice a Ministerului Afacerilor Inteme(MVD). El își susținuse lucrarea de

diplomă în 1986 cu un subiect destul de neinspirat: „Indicațiile de Partid privind Formațiunile de Pompieri“. Acum devenise o personalitate națională proeminentă care apărea frecvent în fața presei și un membru-cheie al administrației Elțîn. Mulți vechi ofițeri de securitate își băteau joc de faptul că un neprofesionist precum Stepașin fusese pus în fruntea unui serviciu atât de important. însă Golușko susținea că Stepașin era extrem de inteligent și capabil și, în anumite privințe, foarte potrivit pentru funcție. Lăsând îa o parte loialitatea sa dovedită față de Elțîn, Stepașin avea o experiență valoroasă în relațiile cu parlamentul. De asemenea, el funcționase în anii ’80 în calitate de comisar politic în forțele speciale ale MVD în diferite „puncte fierbinți“ din Caucaz. întrucât administrația lui Elțîn considera separatismul etnic una din cele mai mari amenințări la adresa securității Rusiei, acest aspect urma să devină prioritar pentru FSK și va ocupa mare parte a timpului lui Stepașin.

Oricât de puternică ar fi fost funcția deținută, Stepașin era supravegheat de Iuri Baturin care, în calitate de consilier pe probleme de securitate, trebuia să se asigure că toate politicile FSK erau în interesul.președintelui. Baturin câștigase un loc ferm în cercul intim al lui Elțîn până la acel moment. Conform unei afirmații: „inteligența sclipitoare a lui Iuri Baturin, care l-a ajutat să câștige o influență colosală asupra lui Elțîn (pe cale să devină decrepit), l-a făcut să unească perfect conceptul de securitate națională cu cel de securitate a lui Elțîn“. Este semnificativ faptul că Elțîn l-a luat cu el la Washington cu ocazia vizitei din septembrie 1994.

NOI SARCINI PENTRU SERVICIUL DE CONTRAINFORMAȚII

Atât Stepașin, cât și Baturin încercau să justifice profilul noii instituții în fața criticilor și să explice semnificația statutului acesteia. Baturin, într-un lung articol, a atins problema supravegherii de către parlament, pe care statutul o ignora complet. El a subliniat defensiv că în Marea Britanie supravegherea serviciilor speciale era foarte limitată și primul-ministru deținea controlul real. Mai mult, el a continuat: „Ar trebui să nu copiem orbește orice experiență democrată, deși are

sens să o studiem... De aceea aș dori să-i previn pe cei care susțin supravegherea atotcuprinzătoare din partea deputatilor: un serviciu special aflat sub supraveghere publică este mort“

In legătură cu nevoia de a echilibra apărarea principiile drepturilor omului cu nevoia unui serviciu de securitate eficient, Baturin a spus limpede că, în opinia sa, acesta din urmă avea prioritate. El a dezaprobat faptul că în Rusia centrul de greutate s-a deplasat înspre interesul individului în detrimentul statului, „fără a se ține cont de realitățile concrete din viața societății noastre“. Aceasta, a avertizat el, ar putea să se încheie cu „punerea în pericol și a securității individului“. Cu alte cuvinte, dacă statul era incapabil să asigure stabilitatea și ordinea internă, aceasta urma să aibă un impact negativ asupra tuturor.

Baturin a continuat să se plângă de dificultățile cu care se confruntă ofițerii de securitate în demascarea spionilor și infractorilor atunci când trebuie să se supună unor legi de procedură, precum cele care îi protejează pe cetățeni de percheziții clandestine și urmărire. „Nimeni nu obiectează, a subliniat el, când serviciile de informații străine încalcă drepturile omului, pentru că operațiunile lor nu sunt îndreptate împotriva cetățenilor ruși. însă o critică vehementă este îndreptată împotriva contrainformațiilor interne. Ceea ce le lipsește contrainformațiilor noastre, a continuat el, nu este un comportament civilizat, ci mai degrabă agresivitatea, inițiativa și concentrarea asupra amenințărilor deosebite la adresa statului.“

Argumentele lui Baturin vor fi scoase în evidență în repetate rânduri în următoarele luni pentru a justifica legile privind extinderea prerogativelor poliției. Ele erau importante pentru că Baturin era principalul consilier juridic al lui Elțîn și, prin urmare, reflectau deplasarea generală a administrației prezidențiale către autoritarism, în ochii multor observatori, Baturin reprezentase noua generație de experți bine instruiți care favorizau reformele și urmau să-l sfătuiască și pe Elțîn în acest sens. însă atitudinea Kremlinului s-a schimbat. Discuțiile despre democrație au fost înlocuite cu cele despre lege, ordine și lupta împotriva spionilor.

Stepașin era la fel de categoric când s-a ajuns la necesitatea unui serviciu de contrainformații mai puternic, lucru de așteptat, dată fiind noua sa poziție. Luând cuvântul la o conferință în aprilie 1994 pe tema „Securitatea individului, a societății și statului și serviciile speciale ruse“, el a avertizat, într-un limbaj rămas de pe vremea KGB, că activitatea spionilor sporise considerabil și ar fi putut aduce prejudicii majore potențialului de apărare și economic al Rusiei. El a continuat afirmând că „o Rusie democratică puternică ar trebui să aibă organe de securitate puternice. Ca oricare alt stat, Rusia are dreptul de a recurge la măsuri adecvate pentru a-și apăra interesele naționale“. Acesta era un ecou îndepărtat al apelului euforic al lui Stepașin din august 1991 când cerea lichidarea KGB.

SCHIMBAREA CONCEPTELOR DE SECURITATE RUSĂ

Un element cheie în cadrul acestei conferințe, sub egida FSK, și la care erau prezenți peste opt sute de participând, inclusiv reprezentanți ai presei, a fost atenția acordată elaborării unui nou concept de securitate națională.

Ca parte a acestui proces, responsabili FSK au declarat că vor pune mai mult accentul pe securitatea economiei. FSK urma să-și extindă rolul în combaterea crimei organizate, protejarea secretelor comerciale și supravegherea activității întreprinderilor de pe piața liberă. Stepașin a explicat semnificația securității economiei într-un interviu acordat ziarului *Komsomolskaia Pravda.* In trecut, a spus el, o asemenea securitate se ocupa doar de factorii externi. Acum, principala amenințare venea din interior - piața neagră, corupția oficialilor, crima organizată, exporturile clandestine de materiale strategice și altele. Sarcina FSK era de a asigura informații pentru guvernanți privind aceste fenomene negative și de a combate corupția din structurile financiare, de creditare și bancare, precum și din sfera investițiilor. FSK ajuta, de asemenea, societățile comerciale să încheie contracte cu firme străine, verifica creditele și proteja datele din calculator pentru întreprinderile comerciale particulare și de stat.

Stepașin a continuat să prezinte alte detalii despre noul rol al FSK într-un interviu lung acordat la 25 mai, cu o zi înainte ca Elțîn să participe la o conferință organizată la Lubianka. Notând faptul că fusese înființată o direcție nouă de contrainformații economice în cadrul FSK, el a prezentat succesele în declanșarea procedurilor penale împotriva oficialilor implicați în delicte economice și a remarcat că erau în curs de elaborare noi legi (inclusiv o nouă lege de completare a statutului FSK), ceea ce urma să optimizeze capacitatea de combatere a corupției. Cei care credeau că piața neagră și „economia subterană" vor stimula economia națională greșeau, a opinat Stepașin. El a apărat FSK împotriva criticilor care îl acuzau de persecutarea întreprinzătorilor particulari.

Asemenea lui Baturin, Stepașin a argumentat că FSK nu putea fi eficient în apărarea societății de infracțiuni dacă trebuia să țină cont de legile de procedură ce protejau drepturile individului: „Noi vorbim despre extinderea drepturilor cetățenești fără a înțelege că astăzi, în circumstanțele dezmembrării URSS și ale creșterii elementului infracțional, care copleșește puterea politică, trebuie să renunțăm, într-o oarecare măsură, la conceptul obișnuit privind drepturile omului. Nu spun să ne întoarcem la anii '30, însă miza este supraviețuirea societății noastre."

în discursul rostit a doua zi, Elțîn a aprobat din toată inima noua linie adoptată de Baturin și oficialii FSK. „Orice schimbări ar putea apărea în Rusia și în lume, a afirmat președintele, suntem încă departe de ziua în care serviciile de contrainformații nu vor mai avea nimic de făcut." El a subliniat că, întrucât sarcina supremă pentru Rusia era depășirea crizei economice, era de preferat ca FSK să acorde o atenție deosebită contrainformațiilor economice. Crima organizată, potrivit afirmațiilor lui, nu se limita la infractorii ordinari, ci avea legături cu oameni de stat și politicieni. Era sarcina FSK să-i dea în vileag, folosind „măsuri originale, decisive și câteodată chiar agresive". Elțîn i-a asigurat pe angajații FSK că dacă vor avea rezultate în lupta împotriva infracțiunilor, populația va fi atât de recunoscătoare încât teama și neîncrederea înnăscute față de serviciile de securitate vor dispărea. Cu

alte cuvinte, lupta împotriva infracțiunilor le va da o nouă legitimitate.

După ce și-a prezentat discursul, Elțîn a avut discuții confidențiale cu responsabili de vârf din FSK. Potrivit șefului FSK din Sankt Petersburg, Viktor Cerkasov, Elțîn i-a asigurat că, exceptând refacerea aparatului de anchetă, care includea subdivizii speciale de combatere a infracționalității, nu vor mai fi reorganizări de proporții ale serviciilor de contrainformații. O lege privind organele serviciilor federale de contrainformații era deja în stadiu de proiect. Cuvintele lui Elțîn trebuie să fi fost încurajatoare pentru funcționarii din securitate. în sfârșit, după aproape trei ani de tulburări în cadrul organizației lor, președintele se afla de partea lor, acordându-le un mandat ferm să-și facă datoria așa cum trebuie. însă Elțîn reflecta și starea de spirit a populației, care se exprimase puternic în favoarea legii și ordinii la alegerile din decembrie.

PROBLEMA INFRACȚIONALITĂȚII

Câteva zile mai târziu a fost publicat decretul prezidențial privind „Măsurile de urgență pentru implementarea programului de accelerare a luptei împotriva infracționalității". Decretul anunța măsuri serioase pentru creșterea eficienței instituțiilor care aplicau legea, inclusiv materiale pentru personal, echipamente și resurse mai bune. De asemenea, făcea apel la o creștere substanțială a puterii trupelor de interne (un plus de 52.000) și pentru o coordonare mai bună în operațiunile FSK, MVD și altor organisme de aplicare a legii. Controlul asupra emiterii vizelor de intrare urma că fie înăsprit și, începând cu data de 1 iulie 1994, toate copiatoarele și printerele cumpărate de persoane individuale trebuiau înregistrate îa guvern. Decretul ordona și pregătirea legilor care să extindă drepturile poliției de a efectua percheziții și a purta arme.

La începutul anului 1994, după preocupările pentru starea economică atât de precară a Rusiei, infracționalitatea devenise problema internă numărul unu. în ianuarie, Centrul Analitic pentru Politică Socială și Economică, parte a administrației lui Elțîn, a pregătit pentru președinte un raport asupra situației criminalității.

Raportul, prezentat pe scurt în ziarul *Izvestia,* oferea o imagine sumbră. Șaptezeci până la optzeci la sută din întreprinderile particulare și băncile comerciale erau obligate să plătească taxă de protecție crimei organizate. Spre deosebire de mafia din alte țări, care controla numai activități infracționale precum drogurile și jocurile de noroc, mafia rusă controla toate tipurile de activitate economică. Raportul prezenta înțelegerile dintre bandele criminale și responsabilii cu aplicarea legii locali, ceea ce făcea extrem de dificilă anihilarea criminalității. Suprataxarea, reglementările complicate și neclare, absența unui sistem juridic eficient au contribuit la agravarea acestei situații, care s-a acutizat la mijlocul lui 1993. Grupurile criminale au lovit puternic firmele comerciale, folosindu-se de revendicarea taxei de protecție, răpiri și asasinate pentru a intimida concurența. Autorul raportului recomanda crearea unei unități speciale de combatere a infracționalității în care să nu fie incluse persoane care au lucrat fie în MVD fie în MB, din cauza complicității celor două instituții la activități clandestine. Nu este nevoie să mai spunem că Elțîn nu a urmat acest sfat.

între timp, oficiali din administrația lui Elțîn erau în curs de lansare a unei campanii în presă menită să convingă populația de necesitatea unei legislații puternice împotriva infracționalității și de extinderea corespunzătoare a prerogativelor poliției. La o conferință de presă la Moscova, la 11 iunie, Vladimir Rubanov, secretar adjunct al Consiliului Securității, a anunțat că noile măsuri vor economisi statului 11 trilioane de ruble. Stepașin, Erin și nou-numitul procuror general în exercițiu, Alexei Iliușenko, și-au exprimat cu toții sprijinul puternic pentru o legislație care să ajute la întărirea luptei împotriva criminalității. Stepașin a anunțat că opt sute de anchetatori fuseseră deja aduși înapoi la FSK pentru cruciada împotriva infractorilor.

Ziua următoare, Stepașin și șeful relațiilor publice din FSK, Aleksandr Mihailov, și-au făcut apariția surprinzătoare în programul de televiziune *I toghi.* Mihailov a făcut referiri la istorie, citând succesul obținut în 1918 de gruparea infamă „Teroarea Roșie“ în

combaterea infracțiunilor. La un an după introducerea „măsurilor extraordinare“ ale Ceka, a afirmat el, toți infractorii au fost prinși și împușcați. Ignorând faptul că „Teroarea Roșie“ ucisese un milion jumătate de oameni, inclusiv multe victime inocente, Mihailov a dat-o ca pe un exemplu pe care Rusia ar fi trebuit să-l urmeze: „Sunt sigur- că societatea sprijină măsurile cele mai dure în combaterea infracționalității.“ Apoi Stepașin, întrebat dacă legile mai dure vor viola drepturile omului, atăspuns: „Desigur, însă în interesul a 99 la sută din populație.“ Cu un asemenea mod de gândire care influența administrația lui Elțîn, erodarea libertăților democratice părea inevitabilă.

DECRETUL PREZIDENȚIAL PRIVIND COMBATEREA INFRACȚIONALITĂȚII

La 15 iunie, când presa a publicat decretul privind combaterea infracționalității emis de Elțîn, a devenit limpede care fusese ținta campaniei din mass-media. Cu scopul declarat de a păstra securitatea societății și statului, decretul a introdus un sistem de măsuri *urgente* (ca opuse celor *extraordinare)* de luptă împotriva infracțiunilor. Cei suspectați de infracțiuni grave urmau să fie reținuți până la treizeci de zile fără a fi puși oficial sub acuzare. In această perioadă, suspecții puteau fi interogați și afacerile lor financiare examinate, împreună cu afacerile rudelor lor sau persoanelor care au locuit cu ei mai mult de cinci ani. Reglementările de securitate ale băncilor și întreprinderilor comerciale nu acordau protecție suspecților în asemenea cazuri. Lucrătorii FSK și MVD dispuneau de dreptul de a pătrunde fără mandat în orice incintă, de a examina documente personale și inspecta automobilele, interoga șoferii și pasagerii.

Decretul a stârnit o furtună de proteste dm partea presei liberale și a militanților pentru drepturile omului, precum și a unor membri conservatori ai Dumei de Stat. După cum au apreciat criticii democrați, documentul încălca toate drepturile individuale câștigate atât de greu și înscrise în Constituție tocmai cu scopul de a proteja populația de puterea arbitrară a poliției. Ziaristul și expertul juridic Iuri Feofanov, s-a plâns, ca multi alții, că Elțîn nu înțelegea că tocmai garanțiile procedurale sunt

esența legii. O dată erodate, drepturile omului nu mai sunt protejate. Represiunile în masă ale lui Stalin, a sublimat Feofanov, au început cu simplificarea procedurii legale în anumite cazuri. Nu după mult timp, procesele în instanță au fost eliminate de tot.

Gruparea pentru drepturile omului „Memorial“ a dat publicității o declarație în care se afirma că decretul lui Elțîn făcea ca posibilitatea edificării unui stat de drept să devină nesigură. Dându-și seama de incapacitatea de a face față infracționalității prin metode legale, se spunea în declarație, autorii documentului au sacrificat Constituția: „Atoritățile din fiecare țară sunt tentate să impună stabilitatea și ordinea prin folosirea metodelor dictatoriale și clandestine. Știm din istorie că regimurile totalitare - Rusia sovietică, Italia fascistă - făceau față infracțiunilor. Dar cu ce preț?“ Fostul consilier economic al lui Elțîn, Grigori lavlinski, s-a pronunțat cu fermitate împotriva noilor măsuri, declarând că erau o reminiscență a vechilor decrete ale Politbiuro-ului, adoptate de un grup restrâns de conducători fără nici un respect pentru legile democratice. Din moment ce infracționalitatea era combătută cu metode neconstituționale și nelegale, exista posibilitatea perfectă pentru „reglarea socotelilor cu rivalii și pentru înscenarea unor conflicte politice între grupări“.

Ridiculizând decretul, *Nezavisimaia Gazeta a* publicat o caricatură reprezentând o mulțime de oameni în jurul unui difuzor din care ieșeau cuvintele: „Atențiune! Toți bandiții-un pas înainte!“ în articolul însoțitor, ziaristul Ivan Rodin a prezis că noile reglementări vor fi aplicate selectiv. Era îndoielnic, de exemplu, că informația despre activitățile imorale ale șefului gărzii personale a președintelui, Korjakov, care fuseseră prezentate în *Nezavisimaia Gazeta,* va duce la verificarea situației lui financiare personale. Motivația decretului, scria Rodin, era, mai presus de toate, politică: Elțîn folosea lupta împotriva infracțiunilor ca propagandă pentru a-și prelungi perioada de președinție.

Președintele Comitetului privind Legislația din cadrul Dumei de Stat, Vladimir Isakov, membru al Partidului Agrarian conservator, a afirmat, de asemenea, că decretul urmărea în principal scopuri politice. în primul rând, Elțîn

a dorit să provoace o confruntare cu Duma, care s-a opus decretului; în al doilea rând, el dorea să obișnuiască populația cu ideea că ordinele prezidențiale puteau înlocui legea și, în al treilea rând, Elțîn a prevăzut posibile tulburări populare din cauza declinului economic și a dorit să aibă detașamente puternice de poliție care să-l sprijine. Oricât de politice ar fi fost motivele lui, totuși, Elțîn răspundea evident strigătului general de alarmă în fața amplificării infracționalității. El trebuia să-și urmeze calea prin respingerea eficientă a valului de fărădelegi.

Isakov susținea că nu exista nici un mecanism legal de implementare a decretului deoarece nu avea aceeași putere ca o lege obișnuită sau Constituția: „Orice avocat va spune că într-o situație în care trebuie ales între lege și un decret, orice judecător, procuror sau anchetator trebuie să urmeze neabătut legea.“ Astfel, a continuat el, infractorii înrăiți vor avea posibilitatea perfectă de a scăpa prin angajarea unui avocat care să-i apere pe motiv că drepturile lor fuseseră violate. Din punctul de vedere al lui Isakov, decretul a anulat efectiv diferența dintre instituțiile însărcinate cu aplicarea legii și bandele criminale: „Organele de aplicare a legii care nu-și bazează activitatea pe lege sunt transformate dintr-o unealtă a luptei împotriva infracționalității în cea mai mare bandă mafiotă care susține puterea și interesele nașului lor.“

Comitetul pentru Apărare și Securitate din Dumă, ai cărui membri erau în principal conservatori și comuniști, au condamnat în unanimitate decretul lui Elțîn ca fiind o încălcare gravă a Constituției, iar președintele comitetului, Viktor Iliuhin, l-a criticat pe Elțîn că nu a cerut Dumei să elaboreze o legislație împotriva infracționalității. Membrii Dumei i-au cerut lui Elțîn să suspende decretul, după care au redactat propriul decret: „Despre protecția drepturilor și libertăților constituționale ale cetățenilor în fața măsurilor de combatere a infracționalității“.

Decretul cerea comitetelor pentru securitate și legislație ale Dumei să pregătească, în decurs de două săptămâni, proiecte pentru legislația împotriva infracțiunilor și i-a sugerat președintelui Elțîn să se abțină de la implementarea decretului său din 14 iunie.

ADMINISTRAȚIA LUI ELȚÎN ÎN DEFENSIVĂ

Decretul lui Elțîn a stârnit critici din toate părțile spectrului politic. Serghei Kovaliov, președintele mult respectat al Comisiei pentru Drepturile Omului de pe lângă președinție, i-a trimis o scrisoare lui Elțîn cerându-i să-l anuleze. Dacă ar fi fost aplicat, a avertizat Kovaliov, rezultatul ar fi fost arestări nejustificate, amestec în activitățile personale și comerciale ale oamenilor și o creștere a corupției printre oficiali. Să crezi că unii cetățeni ar putea fi protejați prin încălcarea drepturilor

altora, susținea Kovaliov, înseamnă să ignori lecția dată de trecut: „Ordinul pe care l-ați semnat este periculos și pentru că, urmărind un avantaj politic pe termen scurt, el, în esență, subminează respectul pentru lege.“

Elțîn a refuzat să dea înapoi, dar i-a răspuns lui Kovaliov. La 22 iunie el i-a trimis o scrisoare prin care îi cerea că înțeleagă împrejurările care l-au forțat să semneze decretul și spunea că împărtășește temerile lui Kovaliov privind încălcarea drepturilor omului. El i-a cerut lui Kovaliov să urmărească aplicarea decretului tocmai pentru a preveni asemenea încălcări. Șeful administrației prezidențiale, Serghei Filatov, între timp, a admis că decretul nu era o dogmă și putea fi modificat în cazul în care se abuza de drepturile omului.

Oficiali implicați cu aplicarea legii au apărat decretul în presă, dar fără prea mare succes. Stepașin, de exemplu, a afirmat: „Sunt pentru violarea drepturilor omului dacă persoana în cauză este un bandit și criminal.“ Uitând, aparent, de principiul „prezumția de nevinovăție“, el nu a explicat cum va face poliția deosebirea dintre suspecții nevinovați și vinovați atunci când aplică „măsuri de urgență“ care încalcă drepturile constituționale. Declarația lui Stepașin a stârnit o inare indignare, ducând până într-acolo că Partidul „Opțiunea Rusiei“ i-a cerut lui Elfin să-l demită. Mai târziu, Stepașin a încercat să-și retragă afirmația, explicând că se referise doar la „restricții care limitează drepturile infractorilor, împiedicându-i de a mai comite infracțiuni.“

Indiferent ce intenționase să spună Stepașin, el nu prinsese ideea. Aceasta s-a reflectat în directiva pe care a scris-o, împreună cu șeful Ministerului Afacerilor Interne, Viktor Erin, și cu procurorul în exercițiu Alexei Iliușenko, dând instrucțiuni organelor de aplicare a legii cum să aplice decretul. Faptul că această directivă detaliată a fost publicată în presă sugera că era menită, parțial măcar, să liniștească temerile legate de metodele arbitrare ale poliției, într-adevăr, procurorii însărcinați cu supravegherea operațiunile poliției au fost instruiri „să dezvăluie prompt și să stopeze cazurile de arestare clandestină a cetățenilor“ și să pună capăt inspectărilor „insuficient justificate“ ale proprietății financiare și

personale. însă rămânea ideea că garanțiile procedurale vor fi respinse când autoritățile au de-a face cu presupuși infractori. Potrivit instrucțiunilor: „Prerogativele suplimentare acordate de decret organelor de aplicare a legii urmează să fie aplicate numai în cazul persoanelor suspectate de banditism sau participare în unele grupări ale crimei organizate.“

Atât decretul lui Elțîn cât și aceste instrucțiuni erau îngrijorătoare pentru democrați, nu numai pentru că se gândeau cu teamă la evoluția situației politice, dar și pentru faptul că sugerau că administrația lui Elțîn acorda puțină importanță principiilor legale. Exprimarea vagă, ambiguă a documentelor, amintind de jargonul juridic al perioadei sovietice, permitea poliției să piardă mult timp în operațiunile de anchetă. După cum a fost și în timpul conducerii sovietice, protecția împotriva persecuțiilor arbitrare ale poliției nu era înscrisă în lege, ci lăsată la latitudinea procurorului.

în lumina unei critici intense la adresa decretului, administrația lui Elțîn a căutat să convingă populația că sacrificarea drepturilor democratice era justificată de nevoia copleșitoare de a lupta împotriva infracționalității. Astfel, instituțiile de aplicare a legii au bombardat presa cu statistici despre creșterea rapidă a ratei criminalității. Locțiitorul procurorului-general, Oleg Gaidanov, informa la începutul lunii iulie că numărul infracțiunilor serioase comise în primele șase luni ale lui 1994 era cu 30 la sută mai mare comparativ cu aceeași perioadă a lui 1993. Scriind în *Rossiskaia Gazeta,* ofițeri de informați din FSK subliniau că incidența atentatelor cu bombă teroriste crescuse rapid din 1991. în timp ce în 1991 s-au produs numai 50 de asemenea atentate, în 1992 erau 240, iar în 1993 - 350. Un responsabil MVD a estimat că existau 5.700 de bande criminale în Rusia, cu 100.000 de membri. în primul trimestru al lui 1994, în Rusia se comiteau zilnic 84 de asasinate. Multe dintre acestea erau crime comandate atribuite mafiei.

La o conferință de presă la Moscova, la 20 iunie, câțiva ziariști conservatori, printre care și Artiom Borovik, redactorul revistei lunare *Soverșenno Sekretno,* editată de foști oficiali KGB, au cerut colegilor lor să protesteze față

de dimensiunile la care ajunsese criminalitatea. în scopul de a atrage atenția asupra criminalității, ei au propus ca toate ziarele, simultan, să insereze pe prima pagină, la începutul lunii iulie, articole despre crime comise de bandele organizate. Presa nu avea nevoie de impuls când era vorba de crime, în special violente. Descrierea actelor de violență reîntărea impresia că Rusia, și în special Moscova, era asediată de crimă.

Din această dezbatere aprinsă asupra criminalității și decretului lui Elțîn, care a preocupat presa rusă timp de aproape două luni, a reieșit faptul că problema avea implicații importante pentru dezvoltarea politică a Rusiei. Argumentele nu se refereau numai la autoritatea poliției și protecția legală a cetățenilor individuali, ci și la atitudinea oamenilor față de guvern în general și concepția lor despre democrație. Unii comentatori au demonstrat o înțelegere fină a principiilor legale, subliniind esența chestiunilor discutate și ce va mai rămâne din ele în practică. însă, judecând după declarații, unii membri ai administrației lui Elțîn nu prea înțelegeau nuanțele legale considerate atât de importante în democrațiile occidentale. Ei se aflau încă în zona de legalitate socialistă. în ceea ce privește poporul rus, acesta considera, fără îndoială, că securitatea în fața criminalilor era cu mult mai importantă decât drepturile lui procedurale.

CRIMĂ ȘI PEDEAPSĂ

Elțîn a obținut un capital politic important în relațiile publice datorită girului acordat de directorul FBI, Louis Freeh, sosit la Moscova într-o vizită oficială la 21 iulie. Vizita lui Freeh, prima a unui director FBI la Moscova în întreaga istorie a acestei organizații, s-a bucurat de o atenție considerabilă din partea presei. Cu o zi înainte de sosirea lui, *Nezavisimaia Gazeta* a publicat un articol mare despre FBI, descriind în amănunt organizația și operațiunile a ceea ce a denumit „unul din cele mai puternice servicii speciale din lume“ (interesant de remarcat este faptul că articolul informa că FBI avea aproximativ 22.000 de angajați - mai puțin de un sfert din personalul FSK). Freeh s-a întâlnit cu șeful MVD, Erin, cu care a semnat un acord de cooperare între FBI și MVD și,

de asemenea, a discutat cu Stepașin la Lubianka și cu Baturin. întrebat ce părere are despre decretul prezidențial împotriva infracționalității, Freeh a afirmat că îl consideră justificat întrucât menține un echilibru rezonabil între puterea poliției și drepturile individului.

între timp, poliția rusă a acționat deja conform mandatului său extins de combatere a infracțiunilor. La 21 iunie 1994, MVD din Moscova a efectuat o operațiune pe raza întregului oraș cu denumirea de cod „Uraganul". Pe parcursul a două ore, anchetatorii, cu sprijinul a 20.000 de soldați de la divizia Dzerjinski, au efectuat razii în 689 de locuri și au reținut 2.251 de persoane. S-au inițiat proceduri administrative împotriva a 759 de arestați.

La începutul lunii iulie, centrul de presă al FSK a informat despre arestarea membrilor unei grupări extremiste de dreapta, așa-numita „Legiune a Vârcolacilor", care încercase să incendieze Complexul Sportiv „Olimpic" și planificau o serie de atentate cu bombă la cinematografele din Moscova.

Totuși, oponenții măsurilor de combatere a infracțiunilor nu au putut fi convinși. Ziarul *Moskovskie Novosti* scria la sfârșitul lunii iulie că teroarea criminală continua să se manifeste nestânjenită, iar poliția era atât de ineficientă, că asasinii plătiți puteau să acționeze în voie. Asasinarea parlamentarului Otar Kvantrișvili, de exemplu, avusese loc cu patru luni înainte, iar poliția nu venise cu nici o rezolvare. Anchetatorul care cerceta cazul era în vacanță. O problemă și mai stringentă, preciza ziarul, era aceea a cârdășiei dintre poliție și infractori: oamenii de afaceri se temeau să prezinte poliției dovezi împotriva nelegiuiților întrucât nu li se putea asigura confidențialitatea și astfel puteau deveni victime ale represiunilor.

La 23 iulie 1994, un grup de directori ai unor mari firme rusești a trimis o scrisoare deschisă președintelui Elțîn, plângându-se că decretul din iunie nu-i proteja împotriva crimei. De fapt, se spunea în scrisoare, documentul înrăutățise situația deoarece liniștise populația și împiedica autoritățile să evalueze realist starea de lege și ordine în țară. Potrivit scrisorii, când „bătăușii" intrau în birouri și cereau bani, organele de

aplicare a legii mai degrabă le luau partea, în loc să-i protejeze pe întreprinzătorii legitimi. Mai rău era faptul că poliția folosea informațiile din bănci, (adesea controlate de infractori) pentru a submina încrederea în companii și a rupe relațiile de parteneriat. „In opinia noastră", se spunea în scrisoare, „asemenea acțiuni vă discreditează decretul, subminează încrederea în guvernul dv. și capacitatea statului de a proteja interesele oamenilor cinstiți. Vă întrebăm, cine pe cine protejează? Ale cui interese sunt reprezentate de instituțiile de aplicare a legii?"

Evident, corupția în instituțiile de aplicare a legii deveniseră atât de răspândită, încât amenința serios eforturile de combatere a crimei organizate. Nu numai MVD, poliția, dar și FSK se confrunta cu probleme de corupție, dintre care unul din cele mai serioase cazuri era cel al fostului șef al securității, Viktor Barannikov. Deși el fusese amnistiat de Dumă pentru rolul său în criza din octombrie, Procuratura a inițiat procedura penală în aprilie 1994 împotriva lui Barannikov și a fostul ministru-adjunct al MDV, Dunaev, sub acuzația de luare de mită-și abuz de putere (soțiile acestora au fost acuzate de contrabandă). După ce procurorul-general Alexei Kazannik și-a dat demisia în urma disputei cu Elțîn, înlocuitorul său, Alexei Iliușenko, a anunțat că este pregătit să meargă „până în pânzele albe" pentru Elțîn. Ziarul *Pravda* a speculat că scopul era de a-1 împiedica pe Barannikov să vorbească prea mult în public, oferindu-i-se libertatea în schimbul tăcerii: „Nu este un secret că Viktor Pavlovici știe foarte multe despre secretele curții de la Kremlin. De exemplu, ce sume în dolari sunt folosite pentru educarea fiilor unor oficiali superiori în colegii din străinătate, care dintre ei au conturi și în ce bănci, sau care dintre ei sunt implicați în corupție sau comerț cu materie primă." în final, s-a renunțat la caz și Barannikov a respectat tăcerea, însă zvonurile despre corupția la vârf au persistat, afectând imaginea FSK.

ASASINAREA LUI HOLODOV

Poate cel mai serios caz criminal în care au fost implicate serviciile de securitate a fost asasinarea ziaristului Dmitri Holodov, la 17 octombrie 1994. Holodov,

redactor respectat la ziarul *Moskovski Komsomoleț,* investiga corupția în rândul ofițerilor militari de rang înalt din Grupul de Vest al forțelor armate din Germania. De asemenea, el făcuse reportaje despre acțiunile FSK în Cecenia, unde ofițerii de securitate încercaseră, prin mijloace clandestine, să submineze guvernul rebel al lui Djohar Dudaev. Se pare că Holodov a primit un telefon de la un angajat al FSK care l-ar fi îndrumat să ia o servietă depusă într-un seif la o gară din Moscova. Servieta conținea, chipurile, documente importante despre corupția militară. Când Holodov a deschis servieta în biroul său, a explodat o bombă aflată în interior și ziaristul a fost rănit mortal.

Asasinarea lui Holodov a stârnit un val de ură și indignare, în special printre ziariștii și redactorii de ziare, care au considerat-o o tentativă de intimidare a presei. Unii au acuzat direct FSK de crimă, în timp ce alții susțineau că este mâna ministrului apărării, Pavel Graciov, și a celor dm subordinea lui implicați în scandalul de corupție. Unul dintre acești subordonați era general-colonelul Matvei Burlakov, fost comandant șef al Grupului de Vest al forțelor armate. Acesta era anchetat pentru vânzarea patrimoniului militar rus în propriul folos și pentru alte tranzacții clandestine. Dacă ne amintim, și Graciov primise două automobile Mercedes în urma unui aranjament. în august 1994, Graciov a creat senzație prin numirea lui Burlakov în funcția de ministru adjunct al apărării, deși numele acestuia se afla într-un con de umbră. Elțîn, răspunzând presiunilor publice, l-a demis pe Burlakov din noua sa fimcție la începutul lui noiembrie, până la finalizarea anchetei de corupție.

Atât Graciov, cât și Burlakov au negat viguros acuzațiile de corupție și și-au susținut nevinovăția în cazul Holodov. Luând cuvântul în fața Dumei la 18 noiembrie, Graciov a declarat cu fără să clipească: „Sunt curat în fața armatei.“ însă Iuri Boldârev, fostul responsabil din administrația lui Elțîn care dezvăluise scandalul de corupție în rândul armatei în 1992, a continuat să insiste că dovezile erau, copleșitoare și totul era acoperit de președinte. Procurorul-general în exercițiu, numit de Elțîn, Iliușenko, a întărit această impresie când a anunțat, în

noiembrie, că nu existau dovezi pentru susținerea acuzațiilor aduse lui Graciov și Burlakov. Afirmațiile lui Iliușenko au făcut ca ziarul *Rossia* să se întrebe care fuseseră motivele pe care le-a avut Elțîn în vedere când l-a numit în funcție: „Dacă va reieși că.... Burlakov se face vinovat de ceva, apare întrebarea de ce președintele a fost atât de insistent în ceea ce privește candidatura lui Iliușenko. La urma urmelor, Iliușenko este persoana care, în urmă cu doi ani, fusese folosită pentru a crea aparențele că situația în Grupul de Vest al forțelor armate era bună."

Care era rolul FSK în toate acestea? în primul rând, FSK răspundea, împreună cu Procuratura, de lupta împotriva corupției în cadrai armatei. Deci, se presupune că avea acces la documentele legate de cazul Grupului de Vest al forțelor armate. Dacă a existat o camuflare, Stepașin și instituția sa erau implicați aproape sigur. în al doilea rând, ca principală organizație de combatere a terorismului, FSK ancheta moartea lui Holodov, dar nu părea să fi înaintat prea mult. într-un efort de ochii lumii, Stepașin s-a întâlnit cu membrii facțiunii „Opțiunea Rusiei" din Duma de Stat, la mijlocul lui noiembrie, pentru a anunța că asasinii fuseseră descoperiți și numele lor vor fi dezvăluite la sfârșitul anului. Deoarece el nu a afirmat că aceștia' fuseseră și arestați, anunțul era cel puțin straniu. Două săptămâni mai târziu, el a retractat oarecum cele spuse: „Am înțeles că mi-am asumat un risc cam mare când am anunțat data la care vor fi dezvăluite numele ucigașilor. Dar pe de altă parte, am făcut demersuri serioase și colaborăm, de asemenea, cu procuratura și cu MVD."

Nu este greu de înțeles de ce Stepașin acoperea un caz de corupție militară la vârf și, posibil, chiar o crimă. El era, la urma urmelor, un fidel al lui Elțîn^și prima sa sarcină era de a sprijini administrația președintelui. In trecut, organele de securitate nu ezitaseră niciodată să ancheteze și să informeze despre cazurile de crimă în cadrul armatei, mai ales pentru că între cele două structuri ale puterii exista o concurență pentru influență și resurse. La sfârșitul lui î994, guvernul lui Elțîn era asediat de probleme critice și își pierdea credibilitatea. Dacă acuzațiile de corupție împotriva lui Graciov și a ofițerilor

superiori se adevereau, aceasta ar fi prejudiciat mult imaginea președintelui, care insistase asupra nevinovăției ministrului apărării. Cu criza din Cecenia amenințând la orizont, un astfel de caz, într-un asemenea moment, ar fi fost dezastruos. Șefii ministerelor deordine trebuiau săfieuniţL

CONTRABANDA CU MATERIALE NUCLEARE

După cum remarcam mai înainte, este dificil să apreciezi gradul de implicare a ofițerilor de contrainformații (foști sau actuali) în crima organizată. Deși au existat acuzații penale - a lui Barannikov fiind cea mai notorie - dovada legăturii KSF și a predecesorilor săi cu mafia era, nu surprinzător, greu de stabilit. Iar presa, în special în Occident, a tins să exagereze relațiile de acest tip. Pe de altă parte, este puțin probabil ca infractorii să fi putut să reușească dacă nu ar fi existat o anumită cârdășie cu ofițeri de contrainformații.

Să luăm, de exemplu, cazurile raportate de contrabandă cu materiale nucleare peste granițele Rusiei. Traficul clandestin și posibila furnizare a unui asemenea material teroriștilor sau țărilor în curs de dezvoltare care doresc să obțină arme nucleare au generat o îngrijorare crescândă în Occident. Arestările pentru contrabanda cu materiale nucleare în Germania și alte țări vestice au făcut ca oficialii din Occident să ajungă la concluzia că materialele nucleare, inclusiv plutoniu și uraniu pentru armament, proveneau din Rusia. Mai mult, după două capturi, una de uraniu îmbogățit și cealaltă de plutoniu, în vara lui 1994, responsabili din poliția germană și-au exprimat bănuială că foști ofițeri ruși de contrainformații procurau materialul radioactiv pentru tranzacțiile clandestine din străinătate.

Era sarcina serviciului de contrainformații, după cum se preciza și în statutul organizației, să prevină asemenea cazuri, cu ajutorul MVD, ale cărui trupe de interne păzeau instalațiile nucleare. Deși oficial nu mai răspundea de grăniceri, FSK avea încă autoritatea să conducă investigații legate de violarea granițelor - inclusiv contrabanda cu materiale nucleare. Și mai mult, Direcția de contrainformații privind instalațiile strategice și Direcția de contrainformații militare răspundeau de paza

armamentului nuclear, a instalațiilor de energie nucleară și prevenirea furtului de arme, materiale radioactive și secrete tehnologice ale armelor strategice.

Responsabili de securitate ruși au evidențiat, cu diverse ocazii, că traficul clandestin de materiale nucleare reprezintă o gravă amenințare. La începutul lui 1993, Golușko, în calitate de prim-adjunct al ministrului securității, și-a exprimat îngrijorarea față de siguranța instalațiilor nucleare militare, inclusiv a depozitelor unde era adunat armamentul nuclear ce urma să fie distrus conform acordurilor internaționale. în același timp, Ghenadi Evstafiev, șeful Administrației serviciilor de informații externe pentru controlul armelor de distrugere în masă, a relatat presei despre încercările individuale și în grup de scoatere clandestină a materialelor nucleare din Rusia. „Aceasta se petrece în principal la nivel de amatori, însă au existat tentative de organizare a unor canale de contrabandă“, a declarat Evstafiev. în primăvara lui 1994, comandantul trupelor de interne, gcneral-colonelul Anatoli Kulikov, s-a plâns că cei care păzesc instalațiile nuclearenuerausuficientdebineantrenațipentruacombatecr imaorganizată și le lipsea, de asemenea, și echipamentul tehnic necesar. Aceasta însemna că mafia era o amenințare potențială pentru instalațiile nucleare.

De îndată ce responsabili guvernamentali occidentali au început să facă presiuni asupra chestiunii privind contrabanda cu materiale nucleare rusești, ca urmare a unei serii de capturi din Germania, oficialii din securitate ruși au adoptat o atitudine diferită. Când directorul FBI, Louis Freeh, a abordat chestiunea în timpul vizitei sale la Moscova în iulie 1994, ei au negat vehement că s-ar fi furat material radioactiv din țară. Șeful MVD, Erin, a insistat că sistemul de securitate pentru instalațiile nucleare era în deplină siguranță. Iar Stepașin a comentat mai târziu că îi ceruse lui Freeh informațiile care îi stârniseră îngrijorarea. în caz contrar, susținea el, grupările de opoziție ar putea interpreta că îngrijorarea FBI este un pretext pentru a interveni în problemele nucleare ale Rusiei.

Un asemenea răspuns era de așteptat. Chiar dacă

Stepașin și Erin cunoșteau problema furtului de materiale nucleare rusești, ei nu ar fi facut-o publică. în primul rând, ar fi însemnat să admită eșecul propriului sistem de pază. în al doilea rând, multi ruși vedeau în grija Occidentului față de securitatea nucleară a Rusiei o încercare de a exercita controlul străin asupra proprietății primordiale a Rusiei - capacitatea ei nucleară. Când FBI și serviciul german de contrainformații și-au exprimat dorința de a ajuta Rusia în zădărnicirea furtului și contrabandei cu asemenea substanțe, rușii au interpretat-o ca pe o cerere de renunțare la independența nucleară. Astfel, responsabilii FSK nu numai că au negat că plutoniul descoperit în Germania provenea din Rusia, ci au acuzat chiar Germania de orchestrarea unei campanii de propagandă pentru a convinge opinia publică de nevoia unei supravegheri străine a instalațiilor nucleare rusești și de a scoate Rusia, ca producător principal de materiale nucleare, de pe piață.

Deși FSK și alți oficiali guvernamentali au continuat să insiste că Rusia nu avea probleme cu securitatea nucleară, ei au fost de acord să discute chestiunea cu reprezentanți ai guvernului german. Stepașin a avut trei zile de convorbiri cu ministrul german de stat Bernd Schmidbauer, în august 1994, care au culminat cu un acord de cooperare între Rusia și Germania în combaterea comerțului clandestin cu materiale nucleare. O lună mai târziu, Stepașin a făcut o vizită la Bonn. între timp, Elțîn l-a numit pe Stepașin în funcția de șef al comisiei de supraveghere a neproliferării armelor nucleare. în această calitate, Stepașin a vizitat câteva instalații nucleare rusești la 23 august, aparent pentru a cerceta problemele de securitate. La scurt timp, FSK a anunțat arestarea, în două incidente separate, a câtorva persoane suspectate de furtul unor materiale radioactive, oferind astfel argumente numeroaselor relatări din presă despre comerțul nuclear ilicit. Elțîn, oricum, în ajunul unei vizite de stat la Bonn, a insistat asupra faptului că temerile germane legate de plutoniul furat din Rusia erau o simplă agitație inutilă.

După vizita lui Stepașin la Bonn, KSF și MVD au sporit eforturile pentru înăsprirea securității nucleare. Mihail Dediucin, șeful Direcției de contrainformații pentru

facilitățile nucleare, a observat că serviciul său studia îndeaproape lista cu persoane suspecte de implicarea în contrabanda nucleară, furnizată de partea germană și ajunsese la concluzia că cel puțin o persoană lucrase la o uzină nucleară rusească. El a adăugat, oricum, că cea mai mare parte a materialului în cauză nu era potrivit pentru fabricarea armelor nucleare.

Oricare ar fi fost vederile lor personale, oficialii ruși au fost obligați, în urma dezvăluirilor privind contrabanda nucleară, să acorde o atenție sporită problemei. Au fost introduse măsuri mai severe de control pentru instituțiile care foloseau materiale nucleare și a fost reîntărită paza MVD la centrele nucleare. Nu se știa dacă măsurile respective se dovedeau a fi eficiente, mai ales că informațiile contradictorii privind amploarea problemei o făceau dificil de cuprins. Ziarul *Moskovskie Novosti,* de exemplu, scria la sfârșitul lui 1994 că numărul cazurilor de tentative de contrabandă cu materiale nucleare crescuse considerabil. Publicația considera că motivul se datora veniturile scăzute ale celor angajați la instalațiile nucleare și controlului insuficient. Un înalt responsabil de securitate a declarat că, în pofida tentativelor de furt (nouăsprezece ruși au fost condamnați în a doua jumătate a lui 1994 și șaisprezece au fost arestați), „obiectivele nucleare rusești sunt bine păzite și nu există motive pentru impunea unui control internațional asupra lor".

Dată fiind posibilitatea unui dezastru în cazul în care securitatea instalațiilor nucleare ar fi fost amenințată într-o formă majoră, FSK și instituțiile corespunzătoare nu mai puteau ignora problema flirtului de materiale radioactive. Deși ezitau să facă cunoscute lipsurile serioase din sistemul de pază a instalațiilor nucleare, oficialii din securitate ruși aveau motive interne puternice de a-și ține instalațiile nucleare păzite îndeaproape.

CONFLICTELE ETNICE: NECAZURI ÎN CECENIA

Una din îngrijorările FSK era posibila apariție a terorismului din partea naționalităților disidente nerusofone din cadrul Federației Ruse. Circa o cincime din populația Rusiei este nerusofonă, incluzând peste o sută de naționalități și fiind împărțită în treizeci și două de unități federale teritoriale etnice. Tensiunile generate de

problemele etnice nesoluționate au crescut constant începând cu 1991, minoritățile nerusofone devenind tot mai insistente în revendicarea autonomiei față de Moscova. Sarcina FSK și a altor departamente ale administrației lui Elțîn, era de a urmări problemele etnice, de a suprima tulburările separatiste și de a preveni conflictele violente sau terorismul.

Zona cea mai neliniștită și turbulentă din cadrul Federației Ruse era Caucazul de Nord, unde se află fosta republică autonomă Cecenia-Ingușetia, locuită de 1,3 milioane de musulmani. Criza de aici începuse să se închege de mai mult timp. în octombrie 1991, o mișcare naționalistă cecenă condusă de generalul-maior Djohar Dudaev a răsturnat de la putere guvemul existent și l-a instalat pe Dudaev în fotoliul de președinte. în noiembrie 1991, Sovietul Suprem local a declarat independența regiunii, creând Republica Cecenia, separată de Ingușetia. Elțîn a reacționat instituind stare de urgență și desfășurând trupe MVD în regiune. Militarii au fost dezarmați de milițiile cecene și obligați să se retragă. Sovietul Suprem al Rusiei a invalidat starea de urgență declarată de Elțîn, ordonându-i să soluționeze pașnic conflictul. Din acest moment, naționaliștii ceceni și-au susținut cu ardoare revendicările pentru independența politică totală și încheierea unui tratat cu Rusia prin care Cecenia să fie recunoscută ca stat independent. Republica Ingușetia, între timp, a fost reconstituită în iunie 1992 ca parte a Federației Ruse.

Administrația lui Elțîn a refuzat consecvent negocierile cu Dudaev până când acesta nu recunoștea că republica sa este parte a Federației Ruse. însă Dudaev, în pofida opoziției crescânde a propriului său popor (el a scăpat pe muchie de cuțit dintr-un atentat în mai 1994), stătea ferm pe poziție. Cecenia a fost zguduită de violență în intervalul 1993-1994 fapt ce a afectat și alte zone din Caucazul de Nord. La sfârșitul lui iulie 1994, de exemplu, pe aeroportul Mineralinîie Vbdî un grup de ceceni au luat câțiva ostatici care și-au pierdut viața în timpul operațiunilor de salvare ale MVD.

Stepașin a vizitat Caucazul de Nord în luna mai și la începutul lui iulie 1994, pentru a vedea situația la fața

locului. Iar unul dintre adjuncții săi, șeful FSK din Moscova, Evgheni Savostianov, a efectuat o călătorie în Cecenia imediat după criza ostaticilor de la Mineralinîie Vodî. Amândoi au afirmat că primordială era stabilizarea situației din Cecenia întrucât ea punea în pericol întreaga siguranță a Caucazului de Nord. Stepașin, totuși, a reiterat ferm opinia lui Elțîn că negocierile nu erau posibile până când Cecenia nu se alătura Federației Ruse.

Apărătorii lui Dudaev, printre care se numărau șeful Serviciului de Securitate Națională a Ceceniei, Sultan Gheliskhanov, susțineau că FSK genera deliberat tensiuni în Cecenia pentru a-1 submina pe Dudaev și a avea o scuză pentru trimiterea de trupe în zonă. Potrivit lui Gheliskhanov, FSK cheltuise miliarde de ruble pentru organizarea de operațiuni subversive-teroare, sabotaj, propagandă, dezinformare -r menite să răstoarne guvernul lui Dudaev. Ca dovadă, ei au citat capturarea unui locotenent-colonel în Cecenia, la sfârșitul lui aprilie 1994. Se pare că ofițerul recunoscuse implicarea sa în operațiuni speciale ale FSK. Deloc surprinzător, responsabilii FSK au negat aceste acuzații, însă dovezile nu erau în favoarea lor. Un alt ofițer FSK a fost capturat în capitala cecenă Groznîi, Ia sfârșitul lui august și acuzat de spionaj. După cum a reieșit, FSK făcea tot ce-i stătea în putință pentru a-1 submina pe Dudaev și a-1 înlocui cu cineva mai dispus să coopereze cu administrația lui Elțîn.

Forțele de opoziție cecene, înarmate de FSK, au lansat câteva atacuri împotriva guvernului lui Dudaev în septembrie și octombrie 1994, dar fără succes. Intervievat la televiziune în septembrie, Stepașin a afirmat că Cecenia se afla în menghina unei crize profunde. El a insistat, din nou, că unica soluție era ca guvernul lui Dudaev să fie de acord cu aderarea la Federația Rusă. Spre necazul guvernării ruse, eforturile FSK în Cecenia au continuat să eșueze. La sfârșitul lui noiembrie, câțiva zeci de soldați ruși au fost capturați și s-a dovedit că erau angajați cu contract de FSK. Elțîn a răspuns acestui incident prin demiterea imediată a lui Savostianov, care ajutase la organizarea operațiunii (demiterea lui Sevastianov era legată de asemenea, de razia, la Most Bank, prezentată mai jos). Stepașin a fost iertat, însă era clar „pe jăratec.“

După cum scria un ziar moscovit: „Recentele evenimente de la Groznîi nu pot fi interpretate decât ca un eșec trist al Serviciului rus de Contrainformații.“

INVAZIA RUSĂ

în acest moment, administrația lui Elțîn a decis să acționeze militar pentru răsturnarea lui Dudaev și să supună Cecenia. în pregătirea invaziei, Stepașin, Graciov și șeful MVD, Erin, s-au deplasat în Osetia de Nord, la 5 decembrie. Două zile mai târziu, Stepașin a emis o declarație în care se afirma că Rusia trebuie să restabilească ordinea constituțională în Cecenia. La scurt timp după aceasta, pe data de 11 decembrie 1994, trupele rusești au declanșat atacul asupra Ceceniei. Stepașin, încartiruit în Osetia de Nord, insista că nu ar fi vorba despre un război, ci trupele rusești doar „dezarmau“ grupurile de bandiți de pe teritoriul cecen. Stepașin supraveghea invazia împreună cu alți conducători militari, însă instituția sa avea și o sarcină separată. Se pare că FSK formase două grupuri militare speciale care aveau menirea de a-1 „neutraliza“ pe Dudaev.

Cine luase decizia de invadare a Ceceniei? Potrivit lui Stepașin, Consiliul Securității Rusiei fusese unanim în a decide „restabilirea ordinii constituționale în Cecenia.“ Pe lângă Elțîn, din Consiliu făceau parte miniștrii apărării, afacerilor interne și afacerilor externe, secretarul Consiliului, Oleg Lobov, primul-ministru Viktor Cemomîrdin, șeful FIS, Evgheni Primakov și șeful FSK, Serghei Stepașin. Toți acești responsabili au adoptat decizia finală de invadare a Ceceniei. însă, potrivit purtătorului de cuvânt al FSK intervievat la Moscova, decizia lor se baza pe informațiile furnizate pe larg de Stepașin, a cărui instituție supraveghease îndeaproape evoluția situației din Cecenia.

Ministrul apărării, Pavel Graciov, care avea în subordine Agenția de Informații Militare (GRU) a avut, desigur, o contribuție importantă. Dată fiind deficiența notorie a capacității de luptă a armatei ruse, despre care se spunea că este prost echipată, apatică și măcinată de dezertări, și faptul că unii generali de seamă ai lui Graciov se pronunțau ferm împotriva intervenției militare în Cecenia, era de așteptat ca Graciov să se opună invaziei.

însă, deoarece se afla într-un con de umbră din cauza acuzațiilor de corupție, s-ar putea să fi sperat ca un succes militar să-i restabilească credibilitatea (el a afirmat că întreaga operațiune putea fi încheiată în câteva ore de către un singur regiment de parașutiști).

Baturin, pe de altă parte, era împotriva invaziei. Dar el era plecat în momentul luării deciziei și ulterior a susținut că nu fusese implicat cu nimic. Oricum, Baturin cunoștea fără îndoială toată problema. Stepașin vorbise despre Cecenia de-a lungul câtorva luni, implicând posibilitatea folosirii forței. întrebat la sfârșitul lui noiembrie 1994, Stepașin opinase că politica curentă de neamestec militar în Cecenia era cea corectă. Dar el a admis că „nu există nici o problemă din punct de vedere militar în dislocarea de trupe în zonă". Lucrul cel mai semnificativ în comentariile lui Stepașin era insistența lui că, în calitate de parte integrantă a Rusiei, Cecenia încălca ordinea constituțională internă a statului. Orice act violent comis de ceceni era considerat ca act de terorism și FSK organiza noi forțe pentru a-i face față. în opinia lui Stepașin, cecenii erau renegați politici, deloc diferiți de opoziționiștii care încălcau legile la Moscova.

Justificarea lui Stepașin pentru instigarea la invazie era aceea că guvernul rus trebuia să facă față cu asprime opoziției politice, așa cum procedase și în octombrie 1993. Această situație reamintea vremea KGB-ului, când ideea de compromis sau negocieri cu cei care aveau vederi politice opuse nu era încurajată. Faptul că Elțîn și Consiliul Securității au fost alături de el sugerează că opiniile lui Stepașin se bucurau de sprijin. Fostul general KGB Oleg Kalughin nota următoarele despre politica față de Cecenia: „Este un semn clar al influenței crescânde, dacă nu copleșitoare, a persoanelor din securitate asupra domnului Elțîn."

ASCENSIUNEA LUI KORJAKOV

Desigur, „oamenii securității" nu erau numai cei din FSK. Elțîn depindea mult și de alte instituții de securitate, în special de Serviciul de Pază a Președintelui (SBP) condus de generalul Aleksandr Koijakov. Koijakov fusese membru loial al anturajului lui Elțîn timp de peste nouă ani. înainte, lucrase în Direcția a 9-a a KGB, în care se

angajase în 1970, la vârsta de 20 de ani. Direcția a 9-a, după cum ne amintim, răspundea de paza conducerii sovietice și a clădirilor guvernamentale principale. Pentru a servi în această gardă de elită trebuia să treci printr-un proces de selecție riguros. Nu numai forța, dar și disciplina strictă și capacitatea de „a-ți ține gura“ făceau parte din probele de selecție pentru „deviataia“ (a 9-a).

în decembrie 1985, Koijakov a fost inclus în grupul de pază al lui Elțîn, care tocmai devenise secretarul organizației de partid din Moscova. După ce Elțîn și-a pierdut funcția la sfârșitul lui 1987 (ca rezultat al unei neînțelegeri cu Gorbaciov) și a fost transferat într-o funcție minoră ca vicepreședinte al Trustului de Stat pentru Construcții, Koijakov a nesocotit regulamentul Direcției a 9-a și a întreținut relații strânse cu Elțîn, ceea ce a condus la eliberarea lui din KGB în 1989. Când Elțîn a revenit pe scena politică și a fost ales președinte al Parlamentului rus anul următor, Koijakov a devenit șeful gărzii de pază a acestuia. Din acel moment, Koijakov s-a aflat alături de Elțîn timp de 24 de ore pe zi. El ajunsese să-i fie indispensabil președintelui. După cum afirmă ziaristul rus Andrei Jadankinin: „După separarea de turma de la Kremlin, Elțîn a cunoscut izolarea și presiunile puternice din partea KGB... A fost norocul lui Elțîn că serviciul său de pază era condus de un profesionist care cunoștea inamicul.“

Korjakov supraveghea tot ce intra sau ieșea din biroul lui Elțîn, inclusiv convorbirile telefonice personale ale acestuia. „Pe scurt, scria ziarista Evghenia Albats, el este cel care își petrece fiecare zi și noapte cu președintele.“ Deja în mai 1994, Korjakov reușise să aranjeze un acord oficial cu Stepașin asupra cooperării dintre SBP și FSK. în acord se stipula că FSK urma să pună la dispoziția SBP informațiile secrete de care dispunea, precum și anchetatori și resurse tehnice ale FSK, la cerere.

Korjakov s-a folosit de forțele sale de securitate pentru o inițiativă, aparent independentă, în favoarea lui Elțîn. La 2 decembrie 1994, un grup format din oamenii acestuia a pătruns în birourile băncii Most Bank din Moscova, condusă de omul de afaceri moscovit Vladimir Gusinski și a încercat să aresteze câțiva șoferi și garda de corp a

băncii. Profitând de decretul din iunie împotriva infracționalității, care permitea poliției să percheziționeze și să confișteă fără mandat, ei au afirmat că cercetau rolul jucat de această bancă în prăbușirea rublei în urmă cu câteva săptămâni și căutau, de asemenea, și arme deținute clandestin. Pentru a complica lucrurile, personalul de securitate al ramurii FSK din Moscova a fost chemat la fața locului pentru a proteja grupul de la Most Bank și situația a degenerat într-un schimb de focuri.

Incidentul a condus la demiterea șefului FSK din Moscova, Savostianov, care avea deja probleme cu Cecenia. Savostianov nu era un cekist de carieră și se bucura în rândul democraților de reputația unui oficial cu vederi reformiste. înlocuitorul lui, general-locotenentul Anatoli Trofimov, în schimb, servise în KGB ani îndelungați, fiind mai recent șeful Direcției Anticorupție din FSK. El era binecunoscut printre foștii disidenți, multe dintre cazurile de acest gen trecându-i prin mână în perioada sovietică. De fapt, Trofimov era cel care anchetase cazul împotriva celui ce devenise însărcinat cu problemele drepturilor omului, Serghei Kovaliov, încheiat cu o lungă perioadă de detenție a acestuia într-un lagăr (printr-o coincidență, Elțîn l-a demis pe Kovaliov din funcția de însărcinat cu problemele drepturilor omului la scurt timp după numirea lui Trofimov).

Observatorii politici au considerat razia de la Most Bank un semn că Aleksandr Korjakov își folosea poziția privilegiată față de Elțîn pentru a se remarca și a se angaja în inițiative periculoase. Ținta reală a raziei, se pare, era rivalul politic al lui Elțîn, primarul Moscovei, Iuri Lujkov, al cărui birou se afla în aceeași clădire cu Most Bank. Banca servea drept agent autorizat al guvernului orașului Moscova. într-un interviu acordat mai târziu, Korjakov și-a apărat acțiunile susținând că personalul de securitate al șefului Most Bank, Gusinski, purta clandestin arme și utilizase aparatură pentru a intercepta comunicațiile dintre serviciile speciale ale lui Elțîn. El a descris grupul de la Most Bank ca pe o organizație mafiotă „sub nasul biroului primarului Moscovei" și a declarat că sarcina serviciului său includea lupta împotriva corupției.

Interviul sfidător al lui Korjakov a cauzat un val de

indignare. Primarul Moscovei, Lujkov, a negat acuzațiile că acorda favoruri speciale lui Gusinski, iar *Moskovskie Novosti* susținea că Koijakov îl urmărește pe Lujkov pentru că acesta era un posibil contracandidat al lui Elțîn la putere. Elțîn, la rândul său, nu avea vreun motiv să descurajeze inițiativele independente al bodyguardului său credincios, într-adevăr, după cum au demonstrat evoluțiile ulterioare, Koijakov a fost răsplătit pentru eforturile sale în sprijinirea lui Elțîn.

Cu razia de la Most Bank și operațiunea din Cecenia, administrația lui Elțîn s-a angajat pe o cale de confruntare cu opoziția internă. Starea de spirit de la Kremlin era total diferită de ceea ce fusese când Elțîn se instalase în fotoliul de președinte al noii Federații Ruse, la sfârșitul lui 1991. într-adevăr, noua abordare, mai agresivă, a luptei împotriva infracțiunilor și asigurarea securității statului rus, indiferent de costurile privind drepturile și libertățile omului, au făcut ca mulți observatori să se întrebe dacă eticheta de „democrat“ mai putea fi aplicată lui Elțîn. El părea să fie mult mai receptiv la ideile șefilor din securitate și gărzilor de corp, decât la recomandările consilierilor săi prorefbrmiști, tot mai puțini la număr. Situația va deveni mult mai evidentă în 1995.

CAPITOLUL CINCI

CONTRAINFORMAȚIILE EXTERNE IMPERIUL DE LÁ IASENEVO

Serviciul de Informații rus a fost și rămâne unul dintre cele mai importante instrumente în asigurareá securității de stat și dirijarea politicii sale externe.

(Tatiana Samolis, secretar de presă al lui Èvgheni Primakov, februarie 1995)

Discuția s-a axat, până în prezent, pe ramurile interne ale serviciilor succesoare ale KGB. însă operațiunile externe reprezintă încă o parte crucială a tabloului, deși ele nu sunt prezentate în presa rusă la fel de mult precum cele interne. De asemenea, operațiunile externe sunt afectate de situația internă și au un impact asupra evoluțiilor politice interne din Rusia.

Toate statele necesită un sistem de culegere a informațiilor din afara granițelor lor pentru a realiza țelurile politicii lor externe. Faptul ca Rusia trebuia să-și mențină un aparat de informații externe eficient după dezmembrarea Uniunii Sovietice și desființarea KGB nu a fost pus niciodată sub semnul întrebării, chiar și de cei mai înflăcărați democrați ruși. Operațiunile interne ale KGB au fost acelea care au generat în trecut proteste în rândul militanților pentru drepturile omului, întrucât erau direct îndreptate în primul rând împotriva cetățenilor sovietici și erau folosite pentru reprimarea disidenței politice interne. Operațiunile externe ale KGB, învăluite în taină, nu au făcut niciodată obiectul criticii în Uniunea Sovietică așa cum erau în Occident. Situația a continuat să fie astfel și după 1991. în ochii majorității rușilor, noul Serviciu de Informații Externe (FIS), creat din fosta

Direcție I-a Generală cu sediul la periferia Moscovei, la Iasenevo, are o legitimitate care lipsește omologilor săi interni, poliția și organele de securitate, create de Elțîn.

Această atitudine poate explica de ce reformatorii ruși nu îi judecă pe foștii ofițeri operativi din serviciile de informații externe ale KGB la fel de critic ca pe cei care au funcționat în securitatea internă. Să-l luăm, de exemplu, pe generalul Oleg Kalughin, care avea la activ ani de serviciu ca spion important al KGB, înainte de a-și câștiga instantaneu faimă în iunie 1990 prin denunțarea mult mediatizată a KGB-ului. El a fost acceptat în mișcarea democrată, în pofida trecutului său în KGB, pentru că i-a spionat pe străini peste hotare, și nu pe ruși acasă. Deși unii democrați erau suspicioși în privința lui Kalughin - Elena Bonner, de exemplu, a comentat că „este foarte ciudat să vezi generali KGB care se alătură mișcării democrate“ - ei nu l-au asociat cu represiunile interne al KGB și nici nu i-au cerut să dea socoteală despre acțiunile sale din trecut.

Pentru Occident, problema este diferită. Deși s-ar putea să fi fost mai legitimă decât alte ramuri ale KGB, Direcția I-a Generală era brațul unui regim agresiv, totalitar. Ea făcea mai mult decât să culeagă informații; implementa, de asemenea, o gamă largă de „măsuri active“, menite să ducă mai departe scopurile politicii externe sovietice și, astfel, să submineze democrațiile vestice. Măsurile respective includeau dezinformarea, falsificările și alte „șmecherii murdare“, precum și susținerea teroriștilor internaționali și a crimelor politice (nu putem nega că și CIA s-a angajat în partea sa de „acțiuni clandestine“). Kalughin a recunoscut deschis că a contribuit la organizarea asasinării (cu vârful otrăvit al unei umbrele) a disidentului bulgar Gheorghi Markov, în 1978. Markov, care avea soție și copii mici, nu comisese nici o crimă, cu excepția faptului că fugise în Marea Britanie unde critica deschis regimul din Bulgaria.

Scriitorul britanic John le Carré l-a întrebat pe Kalughin, în timpul vizitei făcute la locuința acestuia din Moscova, în 1993, despre asasinarea lui Markov. Răspunsul acestuia merită redat în întregime pentru că relevă multe despre modul în care foști ofițeri de informații ai KGB își apreciau operațiunile dezgustătoare: „Oamenii mă întreabă: Ați avut de-a face cu asasinarea lui Gheorghi Markov? Ascultați, le răspund eu, nu suntem copii. Eu eram șeful întregului personal, ce Dumnezeu!

Nici o operațiune nu putea fi îndeplinită până nu trecerea prin biroul meu. O.K.? Markov fusese deja condamnat la moarte în absență de către un tribunal bulgar, însă bulgarii erau teribili. Nu erau în stare de nimic. A trebuit să facem noi totul în locul lor: să-1 urmărim pe individ, să facem umbrela, să punem otrava. Așa că n-am făcut decât să executăm sentința. Era complet legal, O.K.?“

Kalughin și colegii lui erau inamicii vicleni ai Occidentului. Ei și-au dedicat cariera distrugerii principiilor democratice și au comis crime adevărate. Kalughin nu mai lucrează pentru FIS - cel puțin nu direct - însă multi dintre foștii lui colegii o fac. Putem avea încredere în acești oameni când susțin că nu au intenții ostile față de Occident și că și-au schimbat metodele vechi de operare? După cum am arătat mai sus, responsabili ruși ai serviciilor de contrainformații - și multi ruși de rând - încă mai consideră că serviciile de informații occidentale reprezintă o amenințare pentru Rusia. Să fie oare serviciul lor propriu de informații, FIS, atât de benign cum susțin ei că ar fi?

O NOUĂ IMAGINE

După crearea FIS la sfârșitul lui 1991, Iuri Kobaladze, șeful serviciului de relații publice din cadrul FIS, a lansat o campanie de construire a unei imagini noi pentru organizația sa. El dorea să asigure publiculde acasă și din străinătate că scopul și funcțiile FIS erau foarte diferite de cele ale predecesorului său, Direcția l-a Generală a KGB. Războiul rece o dată încheiat, serviciile ruse de informații erau mult mai interesate de cooperarea cu Occidentul decât de spionarea acestuia. Ca o dovadă în acest sens, Kobaladze a susținut că FIS își redusese personalul din străinătate la jumătate și închisese treizeci de birouri de peste hotare în 1992. Nu se mai angaja în activitățile care i-au creat KGB-ului un renume infam. Evident, Kobaladze avea de transmis un mesaj și nu-i plăcea să fie abătut din drum. întrebat ia o conferință la Moscova, în mai 1994, de ce FIS reținuse atât de multi ofițeri KGB în administrația centrală, Kobaladze a ripostat: „Nu am putut să-i concediem pe toți. Ce trebuia să facem cu acești oameni? Să-i trimitem pe Lună?“

în campania sa de convingere a lumii din afară că FIS era o organizație benignă, Kobaladze era asistat de un grup de experți în relații publice. Majoritatea lor, asemenea lui, erau instruiri ca ziariști și lucraseră în străinătate pentru răspândirea dezinformărilor. Tatiana Samolis, secretarul de

presă a lui Primakov, a fost timp de optsprezece ani în colectivul redacțional al ziarului *Pravda,* oficiosul Partidului Comunist, înainte de a intra în FIS. Lucrând îndeaproape cu Kobaladze, apărând adesea alături de el, ea îi repeta declarațiile despre noul rol al informațiilor externe ruse. Intervievată la sfârșitul lui decembrie 1993, Samolis a vorbit despre schimbările din ultimii doi ani: „Acum, serviciul nostru de informații a renunțat la vechile *gusturi* și operează acolo unde avem interese reale, nu imaginare... întrucât a încetat să fie o armă de confruntare, FIS a devenit o unealtă de control care are dejucat un rol de stabilizator."

Un alt membru-cheie al echipei de relații publice a FIS era gcneral-locotenentul Vadim Kirpicenko, șeful unui grup de consilieri ai lui Primakov. Kirpicenko a intrat în serviciul de informații externe in 1952, când încă mai trăia Stalin. El fusese coleg de grupă cu Primakov la secția arabă a Institutului de Studii Orientale, ai cărui absolvenți erau adesea recrutați pentru o carieră în informații externe. Kirpicenko a ajuns șeful Direcției S (responsabilă cu agenții clandestini) în anii '70 și în 1979afostprim-vicepreședintele Direcției l-a Generală a KGB, funcție pe care a deținut-o până la puciul din august. în pofida vârstei sale înaintate, Kirpicenko a jucat un rol activ în eforturile de a promova o imagine favorabilă pentru FIS în Occident.

în nenumăratele interviuri și apariții publice, Kirpicenko a vorbit deschis despre vechea sa carieră în KGB, dând impresia că aceasta era doar de interes istoric, din cauza schimbărilor în sistemul operațiunilor de informații externe ale Rusiei. „Rusia nu-și construiește potențialul de spionaj, a afirmat el la mijlocul lui 1992. Astăzi nu mai avem tipul de abordare globală pe care l-am avut înainte." în octombrie 1993 el a prezentat o imagine detaliată a noului mod în care Rusia abordează informațiile externe. Mai întâi de toate, a spus el, FIS a renunțat la conceptul de „inamic". S-a produs o tranziție de la confruntare la colaborare, iar rolul principal al FIS era acela de stabilizare a tensiunilor internaționale prin activitatea de neproliferare a armelor nucleare și schimbul de informații cu alte țări aflate în conflict în diferite părți ale lumii, precum fosta Iugoslavie. „Metodele necivilizate" de recrutare a agenților nu mai erau permise în FIS. Recrutarea a fost redusă la „găsirea oamenilor care ei înșuși doresc să ne ajute voluntar, pentru bani sau din

dragoste pentru Rusia“. în aprilie 1992, Kirpicenko a anunțat că FIS a apelat la omologii săi din Statele Unite pentru a ajunge la un acord de cooperare care respinge recrutarea agenților prin metode coercitive, inclusiv prin utilizarea drogurilor.

Kirpicenko și-a reiterat câteva idei despre rolul informațiilor externe într-un articol apărut la sfârșitul lui decembrie 1993. El a subliniat iar că în această lume nouă, după era confruntărilor, instituția sa era, în primul rând, un instrument pentru asigurarea stabilității și a vorbit optimistdespre extinderea colaborării cu serviciile de informații occidentale: „în opinia noastră, întărirea bazei legale internaționale și rolul crescând al organizațiilor internaționale care unesc majoritatea țărilor lumii nu pe bază de bloc creează condițiile preliminare pentru formarea și dezvoltarea unei comunități mondiale de informații.“ Dar, aproape în aceeași suflare, Kirpicenko a subliniat că Rusia va avea nevoie de un serviciu de informații externe pentru mult timp înainte. „Considerăm ca fiind utopice propunerile unor entuziaști privind renunțarea reciprocă la operațiunile de informații între Rusia și anumite state.“

Ca parte a eforturilor lor de a schimba imaginea FIS în ochii Occidentului, Kirpicenko și responsabilul cu relații publice, Kobaladze, au efectuat o vizită în SU A în ianuarie 1993. Deși nu au fost invitați la CIA, ei au reușit să viziteze Comitetul Camerei Reprezentanților pentru Informații și FBI. După cum relata *Radio Rossia,* „Vânatul a discutat cu vânătorii despre colaborare.“ Responsabilii FBI și FIS au convenit în termeni largi asupra unei forme de colaborare în combaterea proliferării armelor nucleare, a traficului de droguri și terorismului, dar nu s-au făcut propuneri specifice. Pentru FIS, importanța principală a vizitei a fost aceea că și-a avansat campania de relații publice. „Le spunem celor de aici cum este serviciul de informații rus, a răspuns Kirpicenko când a fost întrebat despre scopul vizite sale. Le prezentăm noua față a informațiilor într-o societate democrată.“

Acasă, între timp, biroul lui Kobaladze a ajutat Televiziunea „Ostankino“ să realizeze un film documentar în două serii despre Serviciul de Informații Externe, menit să explice misiunea FIS publicului rus și să facă o publicitate favorabilă câtorva dintre foștii săi spioni. Au urmat alte filme. în februarie 1994, televiziunea rusă a prezentat un serial documentar despre agenții de informații sovietici din străinătate. Programul

prezenta interviuri cu o gazdă a foștilor ofițeri KGB implicați în recrutarea și coordonarea agenților. în mod ironic, serialele care glorificau munca agenților KGB au început imediat după arestarea angajatului CIA, Aldrich Ames, sub acuzația de spionaj în favoarea Rusiei.

Eforturile relațiilor publice au dat însă rezultate. în timp ce presa rusă a publicat în perioada 1991-1993 mai multe articole care criticau FIS, între anii 1994-1995 critica a scăzut considerabil.

EVGHENI PRIMAKOV

Șeful FIS, Evgheni Primakov, a contribuit, de asemenea, la promovarea noii imagini a serviciului. Lucrând direct sau indirect pentru direcțiile informațiilor externe din KGB, începând cel puțin din anii ’60, Primakov dorea să se prezinte ca un șef progresist, superior, care se despărțise de mult de comunism. Faptul că era „academician“, deci om de rang superior, susținea această impresie. Primakov, născut în 1929, a crescut la Tbilisi și vorbește georgiana fluent. El a absolvit Institutul de Studii Orientale din Moscova în 1953, după care și-a continuat studiile postuniversitare la Universitatea de Stat din Moscova. In 1956, după ce și-a luat doctoratul în arabă și engleză, a început să lucreze în calitate de corespondent în Orientul Mijlociu pentru Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radio. In anii ’60, Primakov a fost corespondent al ziarului *Pravda* în Orientul Mijlociu. După cum susține ziarista Evghenia Albats, în această perioadă el a primit numele de cod „Maxim“ și coopera activ cu KGB - o obligație pentru orice ziarist sovietic aflat peste hotare. Deloc surprinzător, Primakov a negat public că ar fi avut legături în trecut cu KGB. Insă în particular el i-a reproșat lui Albats relatarea despre relațiile sale cu KGB : „Ești cu adevărat naivă, Jenia. Niciunul din cei care doreau să lucreze în străinătate nu putea să nu aibă contacte cu organele.“

în 1970, Primakov a devenit director adjunct al Institutului pentru Economie Mondială și Relații Internaționale (IMEMO), o sucursală a Departamentului internațional al Comitetului Central al Partidului Comunist. El era șeful Institutului de Studii Orientale între anii 1979-1985, cândarevenit la IMEMO pentru a deveni directorul acestuia (ambele institute efectuau activitate de cercetare pentru conducerea KGB și a partidului). în același timp, Primakov era prim-vicepreședinte al Comitetului Sovietic pentru Pace, o organizație de frunte a KGB, al cărei

scop era de a răspândi propaganda și dezinformarea peste hotare.

în 1989 Primakov a devenit unul dintre principalii consilieri de politică externă ai lui Gorbaciov, specializat în problemele Orientului Mijlociu. El a fost emisarul lui Gorbaciov la Saddam Hussein, vizitând Bagdadul de câteva ori în timpul Războiului din Golf. Potrivit unui observator, „Șevardnadze, pe atunci ministru de externe, vota la ONU în favoarea acțiunilor militare împotriva lui Hussein, în timp ce Primakov, cu un zâmbet binevoitor, îl bătea pe Saddam pe spate în timpul unei misiuni de pace la Bagdad.“ Primakov supraveghea și politica sovietică față de Azerbaidjan în ianuarie 1990, când trupele sovietice au invadat Baku pentru a suprima, cu mari vărsări de sânge, mișcarea de independență.

După cum sugerează cariera sa, Primakov nu era un privitor din afară când a preluat aparatul de informații externe, deși s-a străduit să creeze această impresie. Făcând parte din acea rețea de vechi ziariști, specialiști în relații internaționale și birocrați de partid care aveau legături extinse cu KGB, el trebuie să se fi simțit confortabil la lasenevo, în special alături de unii dintre foștii săi colegi. Totuși, aceștia susțineau că Primakov era un democrat experimentat. Nu la mult timp după preluarea noii sale funcții, el a declarat categoric că FIS nu va continua practica KGB de folosire a ziariștilor ca acoperire pentru ofițerii KGB din străinătate (promisiune la care a renunțat la scurt timp). Totodată, a asigurat populația că FIS nu va spiona împotriva vecinilor Rusiei din spațiul CSI (o altă promisiune nerespectată). Primakov a salutat supravegherea de către parlament a serviciului de informații și a declarat că principala trăsătură a politicii externe ruse în viitor va fi „respingerea confruntărilor“.

Ce se întâmplă atunci cu vechile lui articole, ca ziarist și academician, din vremurile *dinainteaperestroikăi,* pline de ideologie comunistă și ecouri ale vederilor imperialiste sovietice? Primakov a spus: „Acum acele articole pe care le-am scris la un moment dat nu mai sună, desigur, prea bine. Dar atunci când le-am scris, credeți-mă, eram convins că scriu adevărul.“ El s-a prezentat drept o persoană complet schimbată, un democrat încrezător în amiciția cu Occidentul. După cum nota un ziarist: Academicianul Primakov este familiarizat cu standardele occidentale ale comportamentului unui șef al

serviciului de informații. El nu scapă nici o ocazie^să vorbească ziariștilor despre reformele majore de la lasenevo". în iunie 1993, Primakov a plecat în misiunea sa diplomatică proprie în Statele Unite. El s-a întâlnit cu directorul CIA, James Woolsey, pentru a discuta cooperarea dintre Rusia și SUA în problemele fierbinți precum proliferarea nucleară, terorismul și traficul de droguri. Woolsey i-a reîntors vizita în august 1993, întâlrundu-se la Moscova cu conducători ai FIS și Ministerului Securității.

Primul-adjunct al lui Primakov, Viaceslav Trubnikov, era și el adeptul proiectării unei imagini de birocrat moderat, uman și reformator, în pofida - sau poate tocmai din această cauză - a multor ani petrecuți în rândurile KGB .Cariera lui Trubnikov în KGB a început în anii '60, după ce a absolvit Institutul de Stat pentru Relații Internaționale din Moscova. Vorbind fluent engleza și hindi, el a petrecut cincisprezece ani în Asia de Sud, lucrând o perioadă sub acoperirea de ziarist. în noul său serviciu la FIS, Trubnikov a renunțat rapid la principiile tradiționale ale KGB. Apărând des în fața presei, el a vorbit despre importanța dezvoltării contactelor cu serviciile secrete occidentale și despre deplasarea accentului de la informațiile politice la cele economice. Principiul de bază în stabilirea „regulilor jocului" în relațiile reciproce între serviciile speciale, a declarat Trubnikov unui ziarist, ar trebui să fie „respectul față de onoarea și demnitatea angajaților operativi din informații și față de familiile acestora".

MITURI ȘI REALITĂȚI

Asemenea declarații din partea FIS erau cu mult diferite de ceea ce afirma KGB în anii '70 și 80. Era aceasta doar o mutare de șah în relațiile publice sau exista și un adevăr care s-o susțină? în pofida demiterilor și plecărilor unor angajați de frunte (cinci din șapte responsabili superiori din informațiile externe au fost înlocuiți până în august 1993), vechea gardă a rămas la cârmă. Să-și fi schimbat ea vederile atât de drastic?

Desigur, dizolvarea URSS și încheierea războiului rece au avut un impact substanțial asupra aparatului de informații externe și a condus la o revizuire serioasă a priorităților. Nu putea fi altfel. Climatul internațional schimbat, precum și faptul că rețeaua vastă de agenți din Europa Răsăriteană se prăbușise, însemna că FIS opera într-un context diferit de cel din perioada existenței KGB. Zilele războiului psihologic împotriva Occidentului luaseră sfârșit. Și, urmând exemplul altor foste

instituții sovietice, acesta trebuia redus, date fiind dificultățile financiare extreme ale noii guvernări ruse care a impus constrângeri bugetare asupra întregului guvern. Serviciul de Informații Externe nu era imun la reducerile de buget.

însă FIS avea încă de îndeplinit un serviciu important pentru guvernul rus. Federația Rusă continua să fie o supraputere și, ca să rămână astfel, trebuia să aibă un serviciu de informații eficient, așa cum avea nevoie și de o armată puternică. Pentru FIS au apărut noi sarcini, care să le înlocuiască pe cele vechi. în timp ce în trecut se concentra asupra Vestului, acum avea un grup de state noi de-a lungul frontierei ruse pe care să le supravegheze. Informațiile industriale și economice despre înalta tehnologie, în special software pentru calculatoare cu utilizare militară, aveau o importanță mai mare. Iar mulțimea de oameni de afaceri occidentali care au venit în Rusia și alte state din CSI, posibilitățile de recrutare a agenților și culegere de informații au sporit.

Cum putea să fie îndeplinită o asemenea sarcină cu un personal substanțial redus? Aceasta era o întrebare importantă pentru guvernele occidentale, care trebuiau să știe cu ce fel de spionaj aveau de-a face. FIS a găsit o soluție pentru problema foiței de muncă. Deși un număr mare de ofițeri de informații externe (nu există cifre exacte) și-au părăsit serviciile pentru a intra în afaceri, politică, diplomație și ziaristică, mulți dintre cei care se pensionaseră mai devreme au continuat să lucreze neoficial pentru FIS sau au menținut suficiente contacte cu foștii lor patroni pentru a câștiga ocazionalul „onorariu de consultanță“. Ziarista Evghenia Albats, de exemplu, consideră că ofițerii în retragere „umflau rândurile agenților care continuau să lucreze la reședințele ambasadelor ruse din străinătate sub acoperirea titlurilor respectabile de diplomat, ziarist, reprezentant comercial sau turist“. Astfel, deși personalul din serviciul de informații externe era redus semnificativ pe hârtie, FIS avea încă importante resurse umane la dispoziția sa.

După cum am specificat, Primakov a declarat, cu ocazia preluării funcției, că va pune capăt practicilor KGB de a folosi^ ofițerii de informații aflați în străinătate sub acoperirea de ziariști. însă Albats susține că această promisiune nu a fost respectată: „Cine erau civilii care au început imediat să apară în birourile ziarelor, susținând că, deoarece serviciul de informații

a fost redus, își ofereau ajutorul de consultanți de presă?... Primakov, obligat de reducerile de buget să-și micșoreze personalul, căuta asiduu asemenea slujbe pentru ei.“ La începutul lui 1994, problema a apărut din nou. *Nezavisimaia Gazeta* informa că Primakov ordonase ca finanțarea birourilor din străinătate ale câtorva ziare rusești folosite de angajați FIS ca acoperire să fie sistată. S-a luat decizia pentru „încetarea treptată“ a camuflajului ziaristic. Nu s-a dat nici o explicație de ce nu se procedase astfel în urmă cu doi ani.

După cum a reieșit, perioada de „încetare treptată“ a durat mult timp. La începutul lui 1995, autoritățile britanice au expulzat un corespondent al Televiziunii „Ostankino“ din țara lor pentru că fusese demascat ca ofițer al FIS. întrebat despre aceasta, un oficial FIS a răspuns că, într-adevăr, acoperirea ziaristică se folosea încă, însă numai în măsura în care era „dictată de necesități“.

în ceea ce privește corpul diplomatic, în septembrie 1991 ministrul de externe Boris Pankin (care a devenit mai târziu ambasadorul Rusiei în Marea Britanie) a declarat că personalul de informații nu va mai face parte din personalul ambasadelor ruse din străinătate. Aparent au existat reduceri considerabile ale acestui personal la început. Dar, datorită faptului că aceasta este o practică obișnuită pentru majoritatea țărilor, nu e surprinzător că FIS a continuat să trimită agenți în străinătate sub acoperirea de diplomați, ca parte a personalului Ministerului de Externe.

Refugiatul KGB Stanislav Levcenko a prezis în 1992 că o reducere a angajaților FIS aflați sub acoperire diplomatică nu va însemna, în mod necesar, o reducere a culegerii de informații de peste hotare. După părerea lui, FIS va „pune la punct sute de noi acoperiri sub deghizarea de firme mixte“. Acestea vor crea probleme agențiilor precum FBI, a afirmat Levcenko, care în trecut știau bine ce locuri din ambasadele și misiunile comerciale ruse erau rezervate KGB-ului. Acum, datorită numărului fără precedent de ruși angajați în acțiuni comerciale în străinătate, este dificil de deosebit spionii de întreprinzătorii autentici. De fapt, FBI se plângea deja de valul de spioni ruși, deghizați ca oameni de afaceri sau turiști, în SUA. Ca răspuns la afirmația făcută de FBI că FIS și GRU (informațiile militare) și-ar fi sporit activitatea de spionaj în Statele Unite cu 12 la sută în 1992, purtătorul de cuvânt al FIS a declarat că FBI și CIA

făceau afirmații exagerate despre spionajul rus pentru a împiedica reducerea bugetelor lor.

LEGEA PRIVIND INFORMAȚIILE EXTERNE

Legea privind Informațiile externe, adoptată în august 1992, prevedea clar că informațiile economice și tehnologice din Vest constituiau prioritatea de vârf a FIS. Articolul 5 al legii stipula explicit că FIS „trebuia să sprijine dezvoltarea economică și progresul tehnico-științific al țării prin culegerea de informații economice și tehnice... și să furnizeze aceste informații organelor guvernamentale.“ Legea prevedea, de asemenea, că „personalul de carieră putea să ocupe funcții în ministere, departamente, instituții, întreprinderi și organizații conform prevederilor acestei legi fără ca prezența lor acolo să compromită acele instituții și să le facă pasibile de acuzația de asociere cu instituțiile de informații externe.“ Mai mult, se preciza că „personalul de carieră al instituțiilor de informații externe nu poate ocupa alte poziții retribuite decât în cazul *când aceasta era o necesitate profesională“.* O altă parte a legii (Articolul 15) menționa în mod deosebit cooperarea dintre FIS și celelalte organisme guvernamentale: „Ministerele și departamentele Federației Ruse vor acorda asistență instituțiilor de informații externe ale Federației Ruse în activitatea lor informativă“ (Articolul 15).

Este interesant că legea se referea nu numai la FIS, ci și la alte două instituții de informații externe: aceea a Ministerului Apărării, GRU, și la cea aparținând Agenției Federale pentru Comunicații și Informații Guvernamentale (FAPSI). GRU, care culegea informații pentni armata sovietică, a existat încă din epoca lui Stalin și este binecunoscută serviciilor de contrainformații din Occident. Deoarece a fost întotdeauna mai mică și a avut o funcție mai restrânsă decât cea a KGB, nu a atras niciodată prea multă atenție. KGB și GRU erau câteodată descrise ca fiind concurente, însă orice fel de antagonism ar fi existat între cele două organizații, KGB a fost întotdeauna deasupra. Și acesta este fără îndoială valabil și pentru FIS.

Faptul că FAPSI avea propria sa instituție de informații care opera „în sfera comunicațiilor speciale codificate, clasificate și de alte tipuri“ este semnificativ. După cum am menționat mai sus, FAPSI era o mlădiță a fostei Direcții a 8-a Generale a KGB, și astfel una din funcțiile ei cheie era strângerea de informații cu mijloace tehnice, însă în perioada KGB, când toate direcțiile

se aflau sub același acoperiș, asemenea informații erau cumulate cu alte informații ce intrau în KGB înainte de a fi transmise conducerii de partid. Acum părea că FAPSI folosea informațiile culese cu mijloace tehnice separat de informațiile culese prin agenție de către FIS și le transmitea direct președintelui.

Conform Legii privind Informațiile Externe, președintele Federației Ruse avea controlul direct al instituțiilor de informații. El trebuia să-i numească pe șefi, să le supravegheze activitatea, să le stabilească strategia și să ia toate deciziile majore (Articolul 12). Deși parlamentul trebuia să participe și el la luarea deciziilor, există puține dovezi că acesta ar fi jucat vreun rol înainte și după alegerile din decembrie 1993. Articolul 24 sprijinea doar de formă supravegherea parlamentară a activității instituțiilor de informații externe, stipulând că șefii acestor instituții trebuie să raporteze asupra activității și cheltuielilor lor comisiilor permanente. Nu se specifica clar ce fel de control efectua parlamentul, dacă efectua într-adevăr vreunul. Oficiali ai FIS susțineau la finele lui 1992 că o lege privind controlul parlamentar asupra instituțiilor de informații externe era în curs de elaborare în Sovietul Suprem, însă aceasta nu s-a materializat niciodată. în iulie 1993, Subcomitetul pentru Securitate Internațională și Informații din cadrul Sovietului Suprem a efectuat o vizită oficială la lasenevo (pentru prima oară) și s-a interesat despre buget și operațiunile FIS. Judecând după relatările din presă, vizita nu s-a soldat decât cu un raport sumar către prezidiul Sovietului Suprem.

Responsabilii FIS erau mândri de Legea privind Informațiile Străine, care, după cum a reieșit, fusese scrisă chiar de ei. Ei au lăudat-o ca fiind parte marcantă a legislației deoarece asigura, pentru prima oară, baza legală pentru operațiunile de informații. După cum afirma Valeri Kantorov, șef al departamentului juridic al FIS și unul dintre autorii legii: „Necesitatea unei asemenea legi este evidentă. Strângerea de informații este o unealtă a statului prea ascuțită pentru a fi lăsată să se descurce de capul ei. înainte, când nu exista o asemenea lege, pe ce baze funcționa serviciul de informații? Pe baza deciziilor arbitrare... Nu existau garanții că unii indivizi din guvern nu vor folosi aceste servicii în interesul lor personal. Prin adoptarea acestei legi, aceste garanții există acum.“ Kantorov a continuat, subliniind că acum ofițerii FIS vor putea

să se simtă mai siguri de ei din punct de vedere moral, căci tot ceea ce urmau să facă va fi legal și indiscutabil. El s-a referit la Articolul 4 al legii care stipula respectul pentru drepturile și libertățile individuale ca fiind un principiu al activității de informații și la Articolul 5, care prevedea că „activitatea de informații nu poate fi efectuată în scopuri antiumanitare".

Deși legea promova principii democratice, ea nu oferea mijloace concrete de implementare a acestora. în acest sens, ea reflecta tradiția juridică sovietică. Din punctul de vedere al vechilor profesioniști din informații care erau obișnuiți să opereze fără a ține seama de nimic altceva decât de ordinele primite de la sediul KGB, legea servea un scop util. îi învăluia într-o aură de legitimitate și utilitate fără a le stânjeni acțiunile.

DEZERTĂRILE

FIS nu era nici pe departe imun la criza economică și politică ce asaltase Federația Rusă de la începuturile ei. Fără îndoială, prăbușirea Uniunii Sovietice și încheierea războiului rece au generat o problemă morală pentru operativii din serviciul de informații. Orice sens ar fi avut înainte misiunea lor, acesta nu mai exista. Pierderea bazei ideologice pentru operațiunile de informații și problema neclară a priorităților securității ruse - acum, când inamicul nu mai era atât de bine definit - creau o atmosferă de neliniște. Un fost ofițer de informații de rang înalt, Nikolai Leonov, declara: „Este amar să constați că societatea noastră rusă, fiind lipsită de un sistem de constrângere prin metode ideologice, a fost practic lăsată fără nici un fel de idee națională ca suport central. Unde sunt ideile despre o Rusie măreață, statutul de supraputere și structura de stat, rolul și locul ei în această lume în schimbare? Ele nu există." Declinul economic continuu al Rusiei și constrângerile asupra bugetului FIS au contribuit, fără îndoială, la creșterea nemulțumirilor la lasenevo.

Dezertările s-au înmulțit brusc. în martie 1992, colonelul Vladimir Konopliov, care opera sub acoperirea de prim-secretar al Ambasadei Rusiei din Bruxelles, s-a refugiat împreună cu familia în America. El fusese responsabil cu spionajul tehnico-științific. Konopliov, despre care se crede că avea contacte la vârf în Comisia CEE, (Comunitatea Economică Europeană), Ministerul belgian al Apărării și probabil și în NATO, a dezvăluit numele câtorva belgieni care transmiteau Rusiei informații militare și economice secrete. Printre aceștia se număra Gvido

Kindt, corespondentul științific al unui ziar belgian de prestigiu și Emil Eliar, un om de afaceri cu legături ample cu companii de comerț exterior. Fuga lui Konopliov a condus și la expunerea „diplomaților" ruși din Danemarca, Franța și Italia. Șeful Relațiilor Publice din FIS, Iuri Kobaladze, a încercat să minimalizeze importanța dezertării, arătând că Konopliov fusese implicat mai mult în spionajul industrial decât în cel politic, în care „sunt implicate toate marile puteri". Dar acesta era evident un eșec și o situație jenantă pentru FÎS.

Fuga lui Konopliov a venit ca un șoc profund pentru tovarășii ruși deoarece el avea reputația de a fi foarte mândru de activitatea sa de spionaj. După cum a reieșit, Konopliov fusese plătit de americani și de belgieni un timp destul de îndelungat. Dar, conform unei analize, nu numai banii l-au determinat să-și trădeze țara (deși și acesta era, evident, un motiv). Era și faptul că fosta sa organizație, în ansamblul ei, devenise obiectul unei asemenea critici publice încât chiar ofițerii de informații ai acesteia începeau să se simtă jenați că lucrează acolo. Iar datorită nesiguranței crescânde a guvernului în privința intereselor naționale, începea să fie tot mai greu pentru ofițerii KGB să simtă că exista un țel. Campania din presa rusă de reabilitare a unor trădători ca Oleg Gordievski și amnistierea acordată unui fost ofițer KGB din San Francisco care efectua o condamnare de cincisprezece ani în închisoare pentru colaborare cu CIA le amplifica deziluzia față de fostul KGB.

Este posibil ca reducerile de buget să fi constituit un alt factor al deciziei lui Konopliov. Potrivit unei surse, grupul de la Bruxelles nu avea suficiente fonduri nici măcar pentru transportul documentelor cu valiza diplomatică la Moscova. Când reușeau să expedieze negativele foto la Centru, nu era suficientă hârtie pentru a le imprima. Filmele zăceau la lasenevo luni întregi.

Cinci luni mai târziu, în august 1992, presa rusă a relatat că Viktor Oscenko, consilier la Ambasada Rusiei din Paris și angajat FIS, primise azil în Marea Britanie. După dezertarea lui, o serie de cetățeni francezi au fost acuzați că transmiteau informații științifice secrete rușilor. Oscenko l-a demascat pe Michael Smith, un inginer britanic pe care îl recrutase pe când lucra sub acoperire ca diplomat rus la Londra, în anii ’70. Smith primise 20.000 de lire sterline de la KGB și FIS pentru

informațiile secrete de natură militară și tehnologică pe care le furnizase.

Problema dezertorilor nu era nouă pentru aparatul de informații externe rus. între anii 1975 și 1990, după cum afirmă fostul șef al Direcției I-a Generală, Leonid Șcebarșin, cincisprezece agenți KGB au fost demascați ca trădători, dintre care șase au fost arestați în Rusia și nouă au fugit în străinătate. Al doilea grup îl includea pe Oleg Gordievski, un ofițer KGB de rang înalt care lucra la Londra și care a dezertat la britanici în 1985. De atunci, Gordievski a publicat două cărți despre KGB. în mai 1991, cu doar câteva luni înainte de desființarea KGB, maiorul KGB Mihail Butkov, care lucra sub acoperire ca ziarist pentru ziarul *Rabociaia Tribuna* la Oslo, a dezertat și el la britanici.

Dar în 1991 rata trădărilor era mult mai mare. Potrivit prim-vicepreședintelui FIS, Trubnikov, zece funcționari de la informații „au fugit în Occident" în intervalul martie 199 l-septembrie 1992. La începutul lui 1994, șeful FSK, Stepașin, a declarat că douăzeci de persoane fuseseră arestate sub acuzația de spionaj în 1993, în timp ce alte zeci de cazuri de spionaj erau în curs de investigare. După cum s-a exprimat un comentator de presă: „Numărul de spioni în favoarea Occidentului capturați în 1993 de serviciile speciale ruse era demn de a fi înregistrat în Cartea Recordurilor Guinness.

Care erau implicațiile acestui val de demascări? Pe de o parte, ele sugerau o problemă reală legată de loialitatea și moralul aparatului de informații externe (inclusiv GRU, de unde proveneau unii dintre acești trădători). Dar multe cazuri datau de mai mulți ani. Deși descoperirea a fost făcută în 1992 sau 1993, recrutarea inițială avusese loc cu mult înainte. Conform afirmațiilor lui Trubnikov, de exemplu, „trădătorii... erau rezultatul final al eforturilor îndelungate îndreptate împotriva noastră de serviciile de informații occidentale." Problema moralului putea fi, deci, considerată ca fiind o problemă mai veche.

Demascările și arestările indicau că aparatul de contrainformații presta o activitate deosebit de eficientă. Acest lucru era surprinzător. Cum putea o organizație care fusese afectată de restructurare, demiteri, dezertări și reduceri de buget - ca să nu mai menționăm atacurile continue din presă - să acționeze atât de eficient? Cu un an înainte de puciul din

august, în septembrie 1990, un colonel KGB anonim a dat un interviu în care s-a exprimat foarte critic Ia adresa conducerii serviciului de informații externe al KGB, descriind-o ca pe o birocrație degenerată și coruptă, plină de funcționari indiferenți care se gândeau numai la interesele lor și care în mod constant acopereau lipsurile și greșelile subordonaților lor. După ce i-a menționat pe unii dintre cei ce fuseseră prinși trădându-și țara, colonelul a spus: „Problema e că am reușit să-i descoperim pe acești agenți numai datorită altor trădători, dezertori din Vest". Ùn astfel de trădător, se pare, a fost ofițerul CIA, Aldrich Ames.

AFACEREA „AMES"

Aldrich Ames, care a început să lucreze pentru KGB în primăvara lui 1985, a fost fără îndoială trădătorul cu funcția cea mai înaltă care a acționat vreodată în Statele Unite. Ca șef al serviciului de contrainformații pe relația URSS al CIA între 1983-1986 și ulterior în alte funcții cheie de contrainformații, Ames cunoștea numele tuturor agenților pe care CIA îi recrutase în Rusia și practic toate operațiunile CIA de culegere de informații ce fuseseră efectuate împotriva sovieticilor și rușilor în ultimii ani. Anunțarea arestării lui împreună cu soția, Rosario, născută în Columbia, spre sfârșitul lui februarie 1994, a provocat senzație în SUA. Deși FBI bănuia trădarea lui Ames de câteva luni și strângea dovezi împotriva acestuia, dezvăluirile despre spionajul său în favoarea rușilor au venit ca o surpriză pentru marele public, mai ales dată fiind atmosfera de relații amicale dintre Rusia și Statele Unite.

Oamenii au fost și mai șocați să afle că rușii îi plătiseră lui Ames milioane de dolari pentru serviciile prestate de-a lungul anilor. Cum își puteau permite serviciile de informații externe ale Rusiei (KGB și FIS) să fie atât de darnice? Cum rămânea cu reducerile de buget și strângerea curelei începând cu 1991? Lecția, se pare, demonstra că rușii erau dispuși să plătească mult când beneficiile erau mari și, în mod sigur, acesta era cazul lui Ames. Experții occidentali estimează că Ames a dezvăluit numele a cel puțin zece ruși care lucrau pentru CIA începând cu 1984 sau 1985. Printre ei se număra general-maiorul Dmitri Poliakov, cu numele de cod „Top Hat", care a lucrat pentru GRU (serviciul militar de informații). Poliakov a fost judecat și împușcat în 1988, dar acest lucru nu a fost anunțat până în 1990.

Alte victime au fost Valeri Martinov și Serghei Motorin,

recrutați de CIA la Washington în 1980 și executați în 1985; un agent cu numele de cod „Donald“, recrutat de FBI în timp ce lucra la misiunea sovietică de pe lângă Națiunile Unite și V. Potașev, funcționar la Ambasada sovietică din Washington, care a consimțit să colaboreze cu CIA în 1981. „Donald“ a fost executat în 1990, iar Potașev a fost condamnat la treisprezece ani închisoare. Cea mai mare pierdere a fost cea a unui ofițer de rang înalt de la departamentul pentru SUA a Direcției a 2-a Generală a KGB (contrainformații) cu numele de cod „G. T. Prologue“ executat în 1990. FBI a găsit dovezi în computerul de acasă al lui Ames (pe care îl folosea pentru a redacta mesajele către KGB) că el fusese cel care îl trădase pe „Prologue“.

De ce nu fusese CIA mai vigilentă? Personalul său învățase de la cazurile mai vechi de spionaj - cum ar fi acela al familiei Walker, a cărei activitate de spionaj din marină provocase daune grave intereselor de securitate ale SUA, înainte de a fi descoperită în 1975 - că lăcomia mai degrabă decât convingerile ideologice era, de regulă, motivația trădărilor. In mod inexplicabil, familia Ames nu făcuse nimic pentru a-și ascunde averea. Potrivit purtătorilor de cuvânt ai FBI, cheltuielile lor extravagante au atras atenția FBI. Dar aceasta s-a petrecut după ce ei depuseseră deja sume substanțiale de bani în conturile lor bancare. După cum s-a exprimat un observator rus: „Cei din familia Ames au făcut, se vede, tot ce-i stătea în putere pentru a se asigura că FBI îi va descoperi. Ei și-au cumpărat o casă într-o suburbie luxoasă a Washingtonului pe care au plătit-o integral, nu în rate. Au mai cumpărat și o mașină sport extrem de scumpă. Cel mai surprinzător era faptul că își permiteau să cheltuiască sume enorme care le depășeau cu mult salariile”.

în mod evident Ames, deși nu dorea să fie prins, fusese neglijent. însă rușii s-au întrebat dacă acesta fusese unicul motiv pentru care a fost demascat. O teorie larg răspândită la Moscova după arestarea lui Ames a fost aceea că FBI, atrăgând atenția publicului asupra eșecului său de a depista la timp suspectele cheltuieli extravagante ale familiei Ames, încerca de fapt să acopere motivul real al demascării sale ca spion - existența unei „cârtițe“, a unui trădător în Serviciul de Informații al Rusiei. Potrivit ziarului rus *Kommersant Daily:* „Atmosfera de șoc și consternare [la FIS] legată de pierderea unui agent foarte valoros a fost agravată de o bănuială, care s-a transformat într-o convingere fermă, că Aldrich Ames a fost

„vândut“ americanilor de un oficial încă neidentificat chiar din cadrul FIS“. Mai mult, „cârtița“ era bănuită că ocupa o poziție înaltă - la nivelul de adjunct al lui Primakov -deoarece accesul la informațiile despre Ames era foarte restrâns. Fostul ofițer de informații Mihail Liubimov a exprimat aceeași părere: „Aldrich Ames nu a fost demascat la Washington, el a fost trădat de la Moscova. Agitația de acum din SUA este doar o perdea de fum, pentru a acoperi un agent american aflat la cel mai înalt nivel al conducerii din Rusia.“

Generalul Oleg Kalughin, acum în retragere, dar încă în legătură cu cercurile de informații externe, nu a exclus, la rândul său, posibila existență a unui trădător în interior, cineva apropiat de Primakov. Totuși, Kalughin nu putea fi considerat o sursă sigură, deoarece el îi asigurase pe americani că existau cârtițe în CIA în timpul nenumăratelor sale interviurilor și apariții în mass-media. Să fi fost acesta un alt complot propagandistic? Kalughin era, la urma urmelor, prieten cu Primakov și alți responsabili de seamă din FIS și, deși a fost mutat la contrainformații în 1980, el avea încă legături strânse cu oficiali din informațiile externe când se presupune că a fost recrutat Ames, în 1985.

Afacerea Ames a ridicat o mulțime de alte întrebări despre episoade recente ale războiului de spionaj dintre Occident și fosta Uniune Sovietică. Se cerea clarificat, de exemplu, rolul jucat de Ames în cazul lui Vitali Iurcenko, care funcționase ca ofițer KGB la Washington la începutul anilor ’80 și care a răspuns ulterior de plasarea agenților în Vest. în vara lui 1985, Iurcenko a fugit în SUA prin Roma. El era unul dintre cei mai importanți responsabili KGB care au dezertat de-a lungul anilor. După interogări îndelungate de către CIA și FBI, el a demascat doi spioni americani: Ronald Pelton, care lucra la Agenția de Securitate Națională, și Lee Howard, un angajat CIA. Pelton a fost arestat, însă Howard, care se pare că fusese prevenit, a reușit să se refugieze Ia Moscova. La începutul lui noiembrie, Iurcenko a scăpat de sub observație și a ajuns la Ambasada sovietică din Washington. La revenirea sa la Moscova, KGB a declarat că acesta nu dezertase niciodată, ci fusese răpit de CIA, și i-a conferit o distincție pentru curaj.

Deși responsabilii americani din serviciul de informații au considerat că Iurcenko era un transfug autentic care s-a răzgândit, demascarea lui Ames sugera că fuga lui Iurcenko

putea să fi făcut parte dintre-un complot al KGB. Susținând că nu mai exista nici o „cârtiță“ în CIA, Iurcenko încercase, poate, să adoarmă vigilența americanilor și astfel să asigure o acoperire pentru recrutarea lui Ames. Pentru susținerea acestei speculații trebuie să amintim că Iurcenko fusese recent numit șef-adjunct al Secției I-a din cadrul Direcției I-a Generală a KGB, fiind responsabil cu rezidențele din SUA și Canada, și ar fi trebuit să fie informat despre Ames, însă nu a menționat numele acestuia la CIA (în mod ironic, Ames a ajutat la interogarea lui Iurcenko, câteodată fiind chiar singuri, Ames putând astfel să transmită rușilor tot ceea ce declara acesta). în ceea ce privește demascarea lui Pelton și Howard, se pare că KGB reușise să obțină tot ce dorea de la ei, așa că pierderea nu era prea mare. Americanii au fost lăsați să creadă că seria de arestări ulterioare a agenților lor în Uniunea Sovietică a rezultat din informațiile furnizate de Howard și nu de o „cârtiță“ din CIA.

Fostul spion KGB Mihail Liubimov, a declarat fără echivoc că Iurcenko era implicat într-un complot al KGB și trădarea lui Howard și Pelton era considerată ca un sacrificiu necesar al KGB pentru asigurarea camuflajului lui Ames (prin demascarea celor doi, Iurcenko putea să convingă CIA că spune numai adevărul). Liubimov a susținut, de asemenea, că Ames l-a demascat pe Oleg Gordievski, ofițerul KGB care lucra pentru britanici și care a fugit în mai 1985. în loc să-l aresteze pe Gordievski și astfel să-i facă pe americani să caute sursa demascării lui, KGB l-a rechemat la Moscova și a încercat să-l „doboare“ cu ajutorul drogurilor. însă Gordievski și-a dat seama de pericol și a reușit să scape din Uniunea Sovietică cu ajutorul englezilor.

Un alt aspect era legat de posibila implicare a lui Ames în asasinarea ofițerului CIA Fred Woodruff, comisă în republica sovietică Georgia, la 8 august 1993. Se pare că Woodruff se afla într-o misiune de asistență pentru forțele de securitate ale președintelui georgian Șevardnadze, când a fost împușcat în timp ce ocupa locul din spate al unei mașini conduse de șeful securității Georgiei. Ulterior s-a aflat că Ames efectuase o vizită în republică doar cu câteva săptămâni mai devreme. Unii au speculat că Woodruff fusese ucis de FIS pentru că ar fi găsit dovezi despre trădarea lui Ames. Totuși, legătura dintre aceste evenimente pare foarte șubredă. De ce ar fi riscat rușii un incident internațional când știau probabil că autoritățile

americane erau deja pe urmele lui Ames?

RIPOSTA MOSCOVEI

Cu toată vâlva pe care a generat-o la Washington demascarea lui Ames, reacția oficială a Moscovei a fost blândă. Purtătorul de cuvânt al FIS, Iuri Kobaladze nici nu a confirmat, dar nici nu a negat că Ames fusese agent rus: „Nu este clar din ce motiv se crede că serviciul rus de informații externe este implicat în această afacere. Această întrebare ar trebui adresată americanilor, celor care au efectuat arestarea, celor care au formulat acuzațiile, responsabililor din administrația SUA. Nu este treaba noastră. Nu facem niciodată comentarii despre asemenea probleme.“ Kobaladze a fost la scurt timp contrazis de către șeful Statului Major rus, general-locotenentul Mihail Kolesnikov, care a declarat la conferința de presă din 26 februarie că Ames „ne-a apărat interesele pentru că a demascat spionii care pompau secrete rusești către Statele Unite“. Recunoașterea de către Kolesnikov a faptului că Ames fusese util Rusiei era un lucru cel puțin neobișnuit. Un comentator rus a sugerat că ar fi vorba despre un complot pentru a-i face pe americani să creadă că Ames lucrase pentru GRU (informațiile militare), nu pentru FIS. Doar după două zile, Kolesnikov a declarat că Ames nu lucrase niciodată pentru GRU, ceea ce a încurcat și mai tare lucrurile.

în pofida inconsistenței liniei politice, mesajul de bază de la Moscova era acela că Washingtonul nu ar fi trebuit să „politizeze“ cazul Ames. Kobaladze a insistat că Rusia nu promisese niciodată să sisteze activitatea de spionaj, mai ales că SUA continuaseră să desfășoare un program de spionaj activ împotriva Rusiei. „Episoade individuale nu ar trebui folosite pentru generarea de tensiuni în relațiile ruso-americane.“, a afirmat el. Ca și cum pentru a sublinia că atât Rusia cât și Occidentul erau încă antrenate în culegerea clandestină de informații, Serviciul Rus de Contrainformații (FSK) a anunțat arestarea la 15 ianuarie a unui înalt responsabil din apărare sub acuzația de spionaj în favoarea Marii Britanii. Când guvernul SUA, în semn de protest la demascarea lui Ames, a ordonat unui ofițer FIS din Washington, Aleksandr Lîsenko, să părăsească SUA, rușii au ripostat rapid. Câteva zile mai târziu, ei l-au expulzat pe reprezentantul CIA la Moscova, James L. Morris.

Oricât de nefericită era pierderea lui Ames pentru FIS, cel puțin responsabilii serviciului puteau fi mândri de vechea lor

realizare. Evident, Aldrich Ames fusese una din achizițiile cele mai bune pe care le putea face un serviciu de informații. Un funcționar din FIS declara: „Serviciul de informații l-a recrutat, practic, pe șeful agenției. Cum poate fi denumit acest lucru un eșec?!... Desigur, faptul că a fost arestat nu este un lucru burn Serviciul de informații nu poate să se bucure, desigur, de așa ceva. însă este complet greșit să consideri fără echivoc că ar fi vorba despre un eșec.“ După cum aprecia generalul KGB în retragere Boris Solomatin: „Când Rusia va privi în oglinda acestei istorii, va vedea imediat că dolarii grei cheltuiți pentru informații au dat roade. Și atunci vom înțelege importanța activității de informații pentru stat și vom începe să o organizăm cum trebuie.“

într-adevăr, FIS afirma deja în decembrie 1993 cănuvormai fi noi reduceri de personal și că și-a „păstrat pregătirea de luptă“. FIS a conferit zece din cele mai înalte distincții ofițerilor de informații pentru realizările lor în 1993 și a anunțat că va construi o bază de antrenament și tehnică ultramodernă în afara Moscovei. In iunie 1994, primul șef-adjunct al FIS, Trubnikov, a declarat mândru că, în pofida tuturor remanierilor și dificultăților financiare, serviciul rus de informații se număra printre primele patru servicii din lume, împărțind această onoare cu CIA, Mossadul israelian și Serviciul Secret britanic. Afacerea Ames era deja de domeniul trecutului.

GIRUL LUI ELȚÎN

Elțîn însuși, deținând autoritatea supremă asupra FIS, a acordat instituției un mandat puternic pentru a urma obiectivele politicii externe ample a Rusiei. La sfârșitul lui aprilie 1994, Elțîn a vizitat sediul FIS de la lasenevo pentru prima oară din decembrie 1991 și a rostit un discurs de treizeci de minute în fața a circa opt sute de lucrători, după care s-a întâlnit cu conducerea superioară a FIS timp de două ore. Discursul a fost aprobat cu entuziasm de asistență. Nu trebuie să ne mire, date fiind promisiunile lui Elțîn: „Vom întări serviciul și spori prestigiul celor care lucrează aici. Acesta nu este numai opinia de principiu a președintelui, ci este politica mea.“ Elțîn le-a spus celor prezenți că, într-un moment în care bugetul militar este redus, serviciul de informații externe a devenit cea mai importantă garanție a securității Rusiei. Aceasta înseamnă, a continuat el, că rolul informațiilor externe trebuie să crească și va crește. „Așteptăm, a subliniat Elțîn, ca informațiile externe

să aducă datele necesare pentru adoptarea deciziilor de stat fundamentale în politica externă și internă a Rusiei, implementarea politicii noastre economice și să asigure progresul științific și tehnic.“

Deși a salutat relațiile tot mai bune cu Occidentul, Elțîn a avertizat împotriva tentativelor acestuia de a domina Rusia și de a impune acțiuni opuse intereselor țării. Așa ceva, a continuat el, era inacceptabil. El a criticat Statele Unite pentru campania lor politică în afacerea Ames: „Serviciile de informații din SUA își sporesc eforturile pentru a recruta agenți în Rusia. Serviciile speciale americane consideră, însă, că FIS și omologii săi militari nu au dreptul să acționeze în același sens. Vă asigur că Rusia nu intenționează să mai accepte acest gen de discriminare.“ Și Elțîn a dat limpede de înțeles că, în pofida îngrijorărilor occidentale privind ambițiile imperialiste ale Rusiei, guvernul lui își va promova interesele în statele CSI și va lucra pentru o integrare mai strânsă a acestora cu Rusia.

Printre obiectivele expuse de Elțîn era și culegerea de „informații prezumtive“ asupra planurilor și intențiilor Occidentului față de alte state CSI și „urmărirea sistematică“ a situației de la granițele ruse. De asemenea, a afirmat președintele, era nevoie de date precise și detaliate despre modul în care este privită Rusia de către celelalte state, pentru a se opune oricăror tentative de influențare a politicii interne a acesteia. Elțîn a subliniat, în continuare, importanța serviciului de informații pentru securitatea economică a Rusiei și pentru combaterea crimei organizate. în final, el a amintit rolul FIS în lupta împotriva terorismului, traficului de droguri și proliferării nucleare, care ar trebui înfăptuite în cooperare cu serviciile speciale străine.

Discursul lui Elțîn era un gir puternic pentru FIS; el a exprimat clar că FIS va juca un rol de pivot în proiectarea și implementarea politicii externe. De fapt, așa stăteau lucrurile. Primakov însuși făcuse „navetădiplomatică“ în folosul lui Elțîn, călătorind frecvențatât în Europa cât și în Orientul Mijlociu, precum și în alte state CSI. în iulie 1993, Primakov a plecat în Iran și Afganistan ca emisar special al președintelui. El s-a întâlnit cu ministrul iranian de externe la Teheran și cu președintele Afganistanului la Kabul, în special pentru a discuta conflictul de la frontiera tadjiko-afgană. La întoarcerea sa la Moscova la începutul lui august, Primakov s-a dus direct să-1

vadă pe Elțîn și să raporteze asupra rezultatelor vizitei.

Mai devreme, în februarie 1993, Primakov a efectuat o călătorie la Bonn jjentru consultări cu șefi ai serviciilor speciale germane. în cadrul întrevederii, s-a discutat despre cooperarea în combaterea traficului de droguri, terorismul internațional și neproliferarea nucleară precum și aspectele legate de contaminarea radioactivă a Mării Baltice și Mării Nordului. După Bonn, Primakov a vizitat Budapesta, unde a avut convorbiri cu conducători din securitatea ungară despre formele de cooperare și despre mijloacele de stabilizare a situației din Iugoslavia. Apoi, în mai, a efectuat o vizită de patru zile la Praga pentru discuții pe teme obișnuite precum terorismul internațional și proliferarea nucleară. în anul următor, printre călătoriile lui Primakov s-a numărat un turneu, în luna iunie, în nordul Africii, unde a avut o întrevedere cu vechea sa cunoștință Yasser Arafat la Tunis și a discutat cu alți conducători despre procesul de pace din Orientul Mijlociu. O asemenea diplomație externă era fără precedent - șefi ai KGB și serviciului de informații externe nu se implicaseră în așa măsură până acum - și sugera că rolul lui Primakov era cu mult mai influent decât al șefilor precedenți ai serviciului de informații.

SERVICIILE SPECIALE șl FORMULAREA POLITICII

Această ipoteză este susținută de faptul că, sub auspiciile lui Primakov, FIS a publicat trei evaluări majore ale politicii externe. în ianuarie 1993, Primakov a scris un raport pentru guvernul rus în care afirma că răspândirea armelor nucleare submina speranțele într-o ordine mondială stabilă. El a evidențiat că unele din fostele state sovietice de la granița cu Rusia dispuneau de armament nuclear și, în același timp, erau măcinate de conflicte etnice și instabilitatea politică ceea ce crea o situație extrem de schimbătoare și primejdioasă. Faptul că raportul a fost transmis guvernului SUA sugerează că Primakov dorea să pregătească Washingtonul pentru o posibilă tactică de forță împotriva celorlalte state CSI.

în noiembrie 1993, Primakov a făcut o declarația amplă despre NATO și extinderea preconizată a Alianței. Raportului susținea că includerea statelor din estul și centrul Europei în NATO afecta direct interesele de securitate ale Rusiei și de aceea se solicita o evaluare amănunțită a situației. După ce a expus poziția actualelor țări NATO și a tuturor membrilor

propuși, documentul prezenta perspectivele Rusiei. Rusia era îngrijorată că NATO nu va putea să se transforme rapid dintr-o alianță militară și politică îndreptată împotriva Rusiei într-un instrument pentru asigurarea păcii și stabilității. Și problema se complica în cazul în care NATO includea țări est-europene.

Extinderea NATO, în opinia lui Primakov, va plasa o mare forță militară cu potențial ofensiv în imediata apropiere a granițelor ruse, ceea ce va face ca Rusia să-și revizuiască toate conceptele de apărare și să-și restructureze forțele de apărare. Aceasta ar fi întărit grupările reacționare, antioccidentale din Rusia, și ar fi creat „mentalitatea de asediu." Raportul sublinia, în final, că atunci când se discută calendarul de aderare a țărilor din Europa Centrală și de Est la NATO și termenii calității de membru, trebuie să țină cont și de interesele Rusiei.

Era un lucru tară precedent ca un aparat de informații externe să facă declarații politice în public. KGB, în întreaga sa istorie, nu și-a dezvăluit niciodată punctele de vedere ca entitate independentă. Mai mult chiar, opiniile expuse în raportul FIS despre NATO erau cu mult diferite de cele ale Ministerului Rus de Externe, care, în acele momente, exprimase o opinie mai favorabilă referitoare la preconizata extindere a NATO. Și mai surprinzător era faptul că FIS a îndrăznit să vorbească și în numele puterii militare ruse, avertizând că lărgirea NATO va presa asupra resurselor acesteia și va genera nemulțumirea politică în cadrul forțele armate. După cum explica prim-vicepreședintele FIS, Trubnikov, după publicarea celui de al doilea raport FIS: „Faptul că serviciul de informații a făcut publice două rapoarte este o indicație clară că dorim să fie auzite aceste păreri. Atât privind problema răspândirii armelor de distrugere în masă, cât problema lărgirii NATO și ce ar însemna aceasta pentru Rusia. Ne exprimăm punctul de vedere după cum credem că este necesar."

Primakov a dat publicității un al treilea raport FIS în ajunul vizitei lui Elțîn la Washington, la sfârșitul lui septembrie 1994. Raportul, intitulat „Rusia - CSI: Sunt necesare modificări ale poziției Occidentului?", avertiza țările din vest să nu se opună reintegrării economice și politice a statelor CSI. Această tendință, se preciza în raport, era inevitabilă și nu reprezenta revigorarea imperialismului rus, după cum susțineau unii observatori. Vestul nu dorea să accepte că Rusia devenea mai tare ca putere mondială. Dacă guvernele occidentale încercau

să intervină în procesul de reintegrare, continua raportul, aceasta va conduce la o răcire a relațiilor lor cu Rusia. Prezentându-și raportul înainte ca Elțîn să fi avut posibilitatea de a face o declarație asupra poziției Occidentului față de CSI, Primakov a anticipat poziția președintelui. Când a expus acest subiect la sediul Națiunilor Unite, Elțîn a aprobat fără echivoc linia FIS, așa că poate declarația lui Primakov fusese un fel de testare a terenului. In orice caz, FIS și-a depășit funcția de culegere și analizare a informațiilor și încerca să influențeze politica.

Implicarea activă a FIS în neproliferarea nucleară era o altă ilustrare a acestei tendințe. FIS a înființat Direcția pentru Controlul Armelor și Răspândirea Armelor de Distrugere în Masă, care urmărea cu atenție chestiunea neproliferării. Șeful acesteia, general-locotenentul Ghennadi Evstafiev, își exprimase îngrijorarea față de apariția armelor nucleare în Coreea de Nord, Israel, India și Pakistan. Insă, într-un interviu acordat în ianuarie 1994, el a căutat să stăvilească temerile imediate la adresa Coreii de Nord afirmând că aceasta își înghețase programul nuclear și nu trebuia supusă presiunilor Occidentului - sub forma sancțiunilor ONU - pentru a accepta cererile privind inspectarea instalațiilor nucleare. întrebat cât de aproape se afla Coreea de Nord de fabricarea armamentului nuclear, el a afirmat că aceasta realizase mijloacele pentru fabricarea bombei, însă se afla într-o fază de tranziție.

Un document din 1990, descoperit de ziarista Evghenia Albats în arhivele KGB, descria un tablou diferit al progresului Coreii de Nord în fabricarea bombei. Scris de șeful KGB Kriucikov, documentul confirma că în Coreea de Nord se încheiase realizarea primului dispozitiv exploziv nuclear la un centru de cercetări din orașul Zonghzong. Dacă acest raport era corect, atunci nord-coreenii erau cu mult mai avansați în 1994 decât doreau FIS și Ministerul rus al Afacerilor Externe să admită în fața Occidentului. în iunie 1994 Primakov însuși s-a întâlnit cu președintele Kim al Coreii de Sud și apoi cu Hans Blix, directorul Agenției Internaționale pentru Energie Atomică, însă întrevederile nu au dus la o modificare a politicii Rusiei, care continua să se opună sancțiunilor ONU împotriva Coreii de Nord.

Cum privea armata rusă rolul activ pe care îl juca FIS în politica externă? Existau puține semne de dezacord cu FIS în

problemele-cheie. într-adevăr, militarii ruși erau la fel de expliciți ca și FIS în exprimarea dezacordului față de includerea statelor est-europene în NATO. Atât FIS, cât și armata, făceau apel la integrarea în continuare a statelor CSI cu Rusia în domeniile privind securitatea și apărarea. Ministerul rus al Apărării negociase cu succes acorduri pentru a menține o prezență semnificativă a trupelor ruse în statele CSI. FIS nu a comentat public pe tema trupelor rusești, dar evident că aceasta se potrivea scopurilor serviciului. Deși s-ar putea ca FIS să se fi aflat în competiție cu armata pentru resursele bugetare, ea împărtășea cu aceasta dorința de a menține statutul Rusiei de mare putere și de a reține sau reafirma unele forme de suveranitate asupra altor state care făcuseră parte din Uniunea Sovietică.

FIS ÎN „ZONA APROPIATĂ“

La începutul lui 1993, politica externă rusă devenise perceptibil mai agresivă decât fusese în primele zile ale Federației Ruse, în special în ceea ce privește celelalte state CSI și țările baltice, așa-numita „zonă apropiată“. Responsabili de la Ministerul rus al Afacerilor Externe și Elțîn însuși au adoptat un fel de „doctrină Monroe“ de tip rusesc în declarațiile lor privind relațiile Rusiei cu țările care fuseseră cândva republici sovietice. Rusia se prezenta ca fiind prima între egali în CSI, exprimând hotărârea puternică de a proteja drepturile etnicilor ruși din CSI și statele baltice.

Armata confirma suveranitatea rusă în primul rând prin înarmarea forțelor pe care le favoriza în conflictele etnice și politice din diferite state CSI (pe conducătorii procomuniști din Tadjikistan, pe abhazii din Georgia, pe Gaidar Aliev din Azerbaidjan, pe separatiștii ruși în regiunea Transnistria din Moldova) și prin menținerea multor trupe ruse staționate în republicile fostei Uniuni Sovietice. După cum aprecia o sursă occidentală în 1993 : „Rusia nu a făcut nimic pentru a ajuta la realizarea unei soluții pașnice și echitabile în nici unul din conflicte. în Azerbaidjan, Georgia și Moldova, trupele ruse au contribuit la dezmembrarea *de facto* a republicilor. în regiunile unde nu exista vreun semn de conflict violent, declarații provocatoare ale politicienilor ruși și acțiunile de pedepsire ale Moscovei au servit la sporirea tensiunilor.“

FIS a jucat un rol mai subtil, dar nu mai puțin important în politica rusă față de zona apropiată. în primul rând, a asigurat

guvernului rus informațiile și analizele asupra situației politice în aceste țări. In cazul statelor din Asia Centrală și Belarus, ai căror conducători politici, în mare parte, urmează dispozițiile Moscovei, aceasta a fost o sarcină directă. în primăvara lui 1992, FIS a semnat acorduri cu aceste state privind cooperarea în schimbul de informații, operațiuni comune și antrenament. Un consiliu format din conducători ai fiecărei instituții de stat implicate în activitatea de informații urma să se reunească la fiecare trei luni. Ucraina și Armenia nu făceau parte din această înțelegere, însă Armenia a ajuns la aranjamente similare de cooperare cu FIS spre mijlocul lui 1992, și în martie 1993, Serviciul ucrainean de Securitate (SBU) a semnat un acord de cooperare cu FIS prin care s-a convenit ca de acum cele două instituții să nu acționeze una împotriva celeilalte. în aprilie 1994, Primakov și președintele Moldovei, Mircea Snegur, au ajuns la un acord privind cooperarea în domeniul informațiilor.

Responsabili FIS au afirmat, de nenumărate ori, că instituția lor nu spionează alte state CSI, ceea ce putea fi adevărat, cu unele excepții. Atâta timp cât are o cooperare strânsă cu serviciile de securitate ale acestor state și poate obține toate informațiile de care are nevoie de la acestea, nu ar exista motive pentru ca FIS să-și cheltuiască propriile resurse pentru spionaj în acea zonă. De asemenea, FIS își poate umple lipsurile prin canale lăturalnice. Fără îndoială, toate serviciile de securitate și informații ale tuturor statelor CSI sunt pline de foști angajați ai KGB, care au urmat strict ordinele Moscovei în perioada sovietică. Deși multi oficiali ruși din KGB și-au părăsit funcțiile din fostele republici și au revenit la Moscova după prăbușirea Uniunii Sovietice, majoritatea lucrătorilor KGB localnici au rămas la lucru în noile structuri de securitate. Orice informație pe care FIS nu o primește prin contactele sale oficiale cu instituțiile CSI, o obține, probabil, prin „rețeaua vechilor băieți“. Ucraina este un bun exemplu în acest sens. Ofițerii săi de informații actuali au absolvit aceleași cursuri de instrucție ca și ofițerii ruși și au lucrat cu rușii la Moscova și în străinătate.

în afară de Rusia, celelalte state din CSI nu au propriile lor structuri eficiente de culegere a informațiilor deoarece Federația Rusă a moștenit cea mai mare parte din personalul și resursele Direcției l-a Generală a KGB. în Ucraina, de exemplu, majoritatea personalului din securitate are o experiență mult

mai bună în contrainformații și securitatea internă, decât în informații externe. în această privință, ei au acționat întotdeauna la inițiativa Moscovei. De asemenea, afluxul masiv de străini în Ucraina și alte state CSI și problemele generate de conflictele etnice, infracționalitatea și terorismului au sporit mult responsabilitățile personalului lor de contrainformații și au pus la grea încercare resursele serviciilor lor de securitate.

Se poate bănui, de aceea, că strângerea de informații în țările de la granița cu CSI - China, Afganistan, Iran, Turcia - vor fi conduse în principal de FIS, cu cooperarea serviciilor de securitate din statele CSI adiacente. în plus, trupele ruse de grăniceri staționate de-a lungul granițelor cu aceste țări au, de asemenea, unități de informații. Desigur, din cauza tulburării politice și economice continue din statele CSI și instabilității granițelor cu Rusia, funcțiile contrainformațiilor interne și externe adesea se suprapun. Aceasta impune o coordonare mai strânsă a operațiunilor FIS cu serviciile de contrainformații ale Rusiei și statelor CSI.

MĂSURI ACTIVE

Au existat numeroase rapoarte că FIS se angajează în „măsuri active“ în zona apropiată, încercând să influențeze evenimentele politice pentru ca ele să convină scopurilor Moscovei. Deși armata rusă și-a asumat rolul cel mai vizibil în exercitarea voinței Moscovei asupra fostelor republici și implicării Rusiei în conflictele regionale, FIS asigură dezlegarea pentru o asemenea implicare. în Georgia, de exemplu, se crede că FIS a condus o amplă campanie de dezinformare pentru a-1 discredita pe Zviad Gamsahurdia, care fusese ales președinte al Parlamentului georgian în 1990 și apoi a devenit primul președinte al Georgiei independente. După ce conflictul civil l-a forțat pe Gamsahurdia să părăsească repede capitala Tbilisi, la începutul lui 1992, FIS a căutat atunci să asigure sprijin pentru Eduard Șevardnadze, care fusese lider de partid în Georgia în perioada sovietică și apoi ministru de externe al Uniunii Sovietice. Se pare că Șevardnadze este într-o relație strânsă cu șeful FIS, Primakov, și unii georgieni consideră că el cooperează cu serviciul rus de informații în schimbul sprijinului acestuia. Pentru a complica și mai mult tabloul, se pare că fostul șef al serviciului de securitate georgian, Igor Giorgadze (demis în august 1995 pentru o presupusă implicare într-un complot împotriva lui Șevardnadze), era un protejat al lui Primakov, care

oferise ofițerilor de securitate georgieni instructaj gratuit la Moscova.

în Armenia, umblau zvonuri că FIS era implicat în fuga din martie 1994 a lui Vahan Avakian, primul șef-adjunct al Administrației Securității Naționale a Armeniei, la Moscova și apoi în Bulgaria. Fuga a fost determinată și de arestarea soției sale pe aeroportul din Erevan în timp ce încerca să scoată documente secrete din republică. FIS a fost acuzat și de asasinarea fostului președinte al KGB din republică, Marius luzbașian. Potrivit afirmațiilor ministrului de interne al Armeniei, Vano Siraghedian, luzbașian devenise indezirabil Moscovei deoarece cunoștea prea multe despre rolul ascuns jucat de Moscova în conflictul din enclava Nagomîi Karabah.

Legăturile strânse dintre responsabilii FIS și SBU al Ucrainei au condus la speculații considerabile despre colaborarea lor. Ziarul *Argumentî i Faktî,* de exemplu, a publicat un raport în primăvara anului 1993 susținând că cele două servicii încercau intenționat să stârnească tensiuni între guvernele Ucrainei și Rusiei pentru a submina relațiile dintre cele două țări. Deloc surprinzător, afirmația a fost imediat negată atât de FIS cât și de SBU.

în ceea ce privește Letonia, Lituania și Estonia, care nu fac parte din CSI, FIS a dat limpede de înțeles că spionează în aceste țări în aceeași manieră cum spionează și în Occident, folosind agenți secreți și recrutând „clandestini" din rândul populației locale. Desigur, FIS profită de faptul că mii de foști angajați și informatori KGB trăiesc încă în statele baltice, unii dintre ei ocupând chiar poziții importante în guvern. Se pare că aceștia au continuat să transmită informații rușilor, adesea de teama că vor fi demascați drept colaboratori dacă nu o vor face. Controversa asupra informatorilor KGB în statele baltice și scandalurile izbucnite de descoperirea legăturilor dintre KGB și personalități publice proeminente a oferit, de asemenea, serviciilor ruse de securitate, posibilitatea de a manipula politica din aceste state, întrucât ele dispuneau și de dosarele foștilor agenți pe care le puteau folosi în avantajul propriu.

Un alt mijloc prin care FIS a cules informații în statele baltice a fost Gruparea militară Nord-Vest a forțelor armate ruse, care avea trupe în Letonia și Estonia din 1994. Gruparea dispunea de unități de contrainformații și informații care operau în anumite locuri din Letonia și Estonia. Personalul lor recruta

agenți din toate sferele vieții guvernamentale și publice și, de asemenea, aveau unități speciale pentru interceptarea radio. Potrivit surselor letone, serviciul de informații era folosit atât de FIS, cât și de GRU. Aceasta ar putea fi unul din motivele pentru care guvernul rus nu dorea să-și mute trupele din statele baltice.

FIS ȘI EUROPA DE EST

încă de pe vremea când țările est-europene au devenit state-satelit ale Uniunii Sovietice, după încheierea celui de-al doilea război mondial, serviciile lor de securitate și informații au fost subordonate serviciilor de securitate sovietice. KGB avea reprezentanți permanenți în toate statele din Europa de Est pentru îndeplinirea funcțiilor de legătură cu Moscova și pentru a fi sigur că țările respective erau supuse. Instruirea personalului-cheie se desfășura în Uniunea Sovietică, iar Moscova aproba toate deciziile operaționale majore. Serviciile de securitate est-german, cehoslovac, polon, ungar și bulgar strângeau informații și luau „măsuri active“ în numele KGB, în timp ce acesta, la rândul său, furniza serviciilor-satelit consilieri și resurse. Astfel, de exemplu, când bulgarii s-au decis să scape de disidentul incomod Gheorghi Markov, sovieticii le-aû pus la dispoziție mijloacele de a o face. După cum afirma generalul Oleg Kalughin: „Bulgarii nu făceau nimic fără noi. Ni se adresau cu toate problemele... Nu am refuzat niciodată să le acordăm ajutor.“

Prăbușirea comunismului în Europa de Est a condus la desființarea poliției secrete în aceste țări și, într-o măsură și mai mare decât în țările baltice, la o vânătoare de vrăjitoare contra foștilor angajați și colaboratori ai poliției secrete. în Germania reunită, de exemplu, serviciile de contrainformații au folosit dosarele STASI (poliția secrètă est-germană) pentru a depista sutele de foști agenți. Ei l-au arestat astfel pe Marcus Wolf, fostul șef al serviciului de informații externe est-german care a colaborat strâns cu KGB, sub acuzația de trădare și luare de mită.

Aceste evenimente, desigur, au reprezentat o lovitură puternică dată KGB, care depinsese de omologii săi est-europeni pentru operațiunile de spionaj, în special împotriva statelor NATO. însă, potrivit unor numeroase relatări, KGB și, mai recent, FIS au menținut contactele cu multi foști spioni și agenți, stabilind o rețea subterană în Europa de Est. în

Germania, de exemplu, Rusia a păstrat, se pare, un sediu al spionilor în ambasada sa, de unde conducea agenții clandestini. Eforturile lor erau orientate spre culegerea de secrete economice și tehnice, precum și pentru a menține Rusia informată despre condițiile economice și evoluțiile politice din Germania. Aceasta nu a împiedicat serviciile de securitate germane să stabilească relații oficiale cu FIS. Primakov a creat emoție la Bonn cu ocazia vizitei efectuate la sediul Serviciului german de Informații la începutul lui 1993 pentru a discuta o serie de domenii de colaborare.

Zvonuri privind activitățile KGB subterane și existența unei mafii comuniste internaționale clandestine au persistat în Polonia mult timp după preluarea puterii de către primul guvern condus de Solidaritatea în 1989. Deși KGB și-a mutat oficial personalul la ambasada sovietică din Varșovia, unități KGB și GRU au rămas în forțele armate sovietice care erau încă staționate în Polonia și, probabil, își continuau eforturile de culegere a informațiilor. Oficiali din contrainformațiile poloneze, totuși, susțineau că lucrurile erau „sub control“ și relațiile lor cu KGB se bazau pe principiul egalității.

în timp ce în Republica Cehă circulau informații că spionajul rus era încă activ în această țară, Evgheni Primakov a efectuat o vizită la Praga în mai 1993 pentru a restabili relațiile dintre FIS și serviciile de securitate cehe la nivel oficial. Primakov și ministrul de interne al Cehoslovaciei, Jan Ruml, au convenit să facă schimb de informații asupra crimei organizate, a traficului de droguri și de armament. Presa cehă a susținut că oficialii cehi ar fi solicitat o listă cu colaboratorii cehi ai KGB, dar Primakov i-a refuzat. Secretarul de presă al lui Primakov a negat că ar fi existat o asemenea solicitare. Mai târziu, în 1993, Ruml a efectuat o vizită de răspuns la Moscova, unde el și Primakov au convenit că agențiile lor nu vor opera una împotriva celeilalte. Scriind în ziarul *Izvestia,* ziaristul Leonid Mlecin s-a arătat sceptic asupra promisiunilor ruse de a nu spiona în Republica Cehă: „Doar o persoană naivă ar putea crede că serviciul rus de informații va ignora Europa de Est.“ Mai mult, a subliniat el, serviciile de contrainformații din Europa de Est nu au experiența, personalul sau resursele tehnice pentru a contracara eficient spionajul rus.

Lipsa unui personal experimentat, bine instruit, alături de alte considerente, însemna, de fapt, că serviciile de securitate

din diferite state - Polonia, republicile cehă și slovacă, Bulgaria - continuă să angajeze un număr considerabil de ofițeri de carieră de pe vremea imperiului sovietic. Deși acești ofițeri au jurat credință țărilor lor și au trecut în multe cazuri printr-un proces de verificare, legăturile lor cu Moscova nu pot fi șterse ușor, mai ales dacă FIS îi poate ademeni cu bani. Pe de altă parte, acești ofițeri sunt cunoscuți serviciilor de contrainformații. Aceasta, probabil, îi face mai puțin periculoși decât agenții subterani și foștii spioni care s-au infiltrat în întreprinderi particulare, dar care mai mențin contacte cu Rusia.

Schimbările politice și economice care s-au produs în fostul bloc sovietic au modificat tabloul spionajului în mod dramatic. Schimbările au cauzat, fără îndoială, o revizuire completă a priorităților și metodelor de operare în Europa de Est. Dar aceasta nu a împiedicat Serviciul rus de Informații Externe să-și urmeze misiunea - susținerea obiectivelor politicii externe a Rusiei prin culegerea informațiilor și măsuri active. Mediul creat după războiul rece solicită acum Serviciului rus de Informații Externe să folosească metode mai subtile și mai puțin agresive, iar circumstanțele economice acționează ca o constrângere suplimentară. însă ofițerii de informații ruși operează într-un climat politic mai favorabil decât în perioada sovietică, ceea ce face ca sarcinile lor de spionare și măsurile active să fie mai ușoare. Deși în unele privințe FIS este un adversar mai puțin de temut pentru Occident decât era KGB, el a moștenit personalul de agenți KGB cu experiență, care își cunosc meseria și continuă să o facă bine.

CAPITOLUL ȘASE
ÎNTRE HOTARELE RUSIEI ȘI DINCOLO DE ELE

Aș fi foarte precaut în a vorbi despre granițele de stat cu fostele republici ale Uniunii Sovietice. Sunt profund convins că mai devreme sau mai târziu vom fi împreună.

(Șeful Serviciului rus de Contrainformații, Serghei Stepașin, iunie 1994)

Istoria succesorilor KGB nu se referă numai la Rusia. Ea este, de asemenea, istoria celor petrecute în statele care făceau parte din Uniunea Sovietică până în 1991 și sunt acum membre ale Comunității Statelor Independente (CSI).

înainte de 1991 între Rusia și celelalte republici sovietice nu existau granițe; serviciile lor de securitate erau parte a unui întreg, KGB, controlat de la Moscova. Dezmembrarea Uniunii Sovietice a avut drept rezultat crearea a cincisprezece state noi

independente, dintre care douăsprezece s-au alăturat CSI.

Cum este administrat noul regim de frontieră, controlat în perioada sovietică de KGB? Care sunt serviciile de securitate ale noilor state CSI și care sunt relațiile lor cu Moscova?

NOILE FRONTIERE ALE RUSIEI

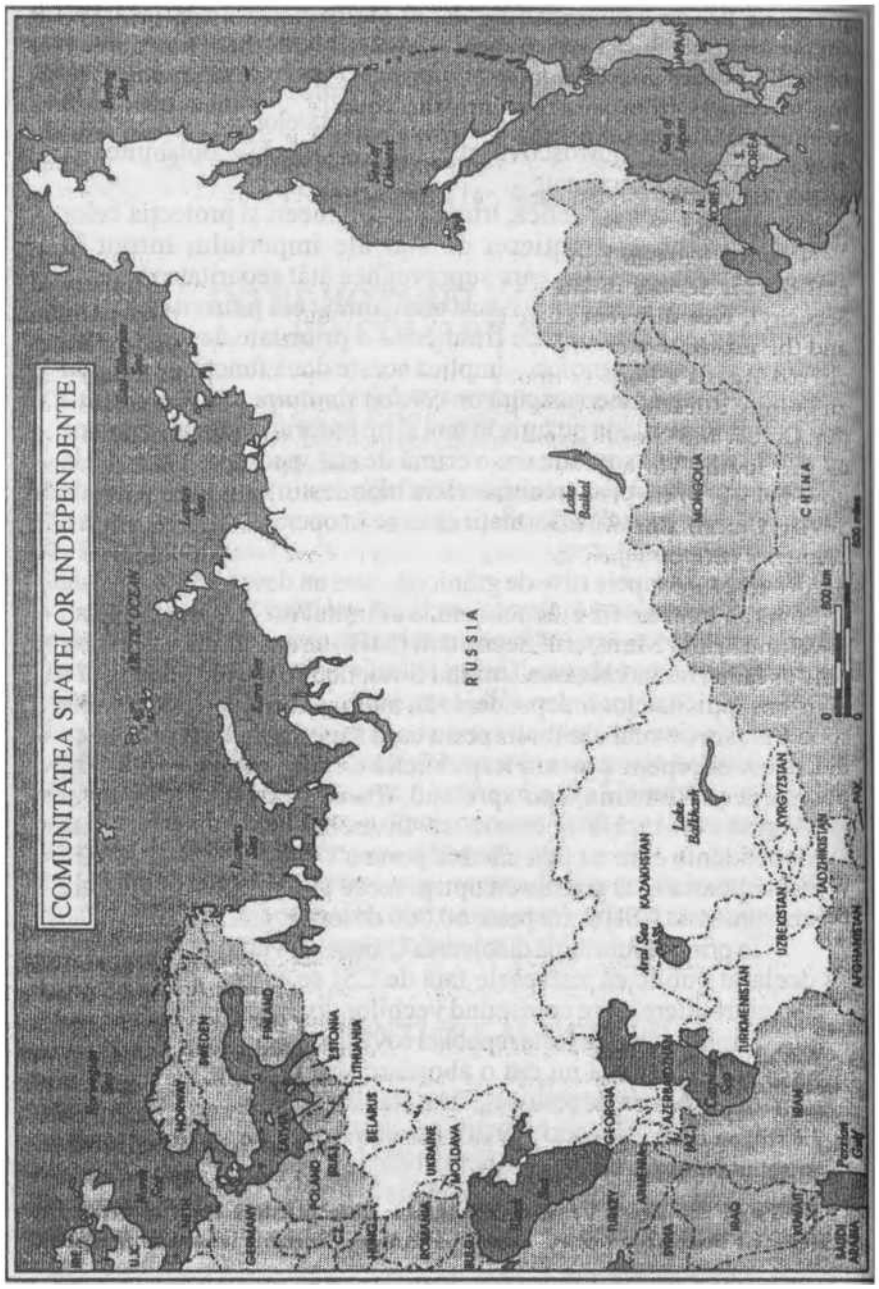
Statutul frontierelor Rusiei și problemele de administrare a regimului de frontieră rezumă problemele complexe de securitate care au apărut ca urmare a dezmembrării Uniunii Sovietice. Crearea noilor state independente, în care au și apărut probleme etnice și teritoriale, a obligat guvernul rus să-și concentreze atenția crescândă asupra politicii sale de frontieră. Oricât de improvizată și ambiguă apare această politică, scopul ei final, urmărit pe câteva fronturi, este corect. Rusia încearcă să folosească politica frontierelor pentru a integra CSI într-o uniune militară, economică și politică. Această sarcină este ușurată de faptul că majoritatea statelor CSI au menținut legături strânse cu Moscova, reîntărite de relațiile obișnuite ale serviciilor lor de securitate

în perioada sovietică, trupele de grăniceri și protecția celor 67.000 de km ai frontierei de stat ale imperiului intrau în responsabilitatea KGB, care supraveghea atât securitatea internă cât și informațiile externe. Acest aranjament era potrivit deoarece administrarea regimului de frontieră - o prioritate de vârf pentru guvernul sovietic xenofob - implica aceste două funcții. Nu numai că trupele de grăniceri asigură un *cordon sanitaire,* împiedicându-i pe străini să pătrundă pe furiș în țară și pe propriii cetățeni să iasă pe furiș (în regimul sovietic era o crimă de stat, pedepsită cu până la trei ani închisoare, să treci frontiera clandestin); ei sprijineau, de asemenea, direcția de informații externe în operațiunile de trecere a frontierei și spionaj.

Acum, trupele ruse de grăniceri, care au devenit Serviciul de Federal de Grăniceri independent la sfârșitul lui 1993, după ce au făcut parte din Ministerul Securității (MB), se confruntă cu diferite dificultăți. Dezmembrarea Uniunii Sovietice și crearea ulterioară a Comunității Statelor Independente au modificat dramatic frontierele ruse. Rusia nu mai are un imperiu care să se învecineze direct cu state est-europene precum Republicile Cehă și Slovacă, Polonia, Ungaria și România, sau spre sud, Turcia, Iran, Afganistan și Pakistan. Hotarele acestora se învecinează cu noile state independente care au fost cândva

parte a Uniunii Sovietice. însă Rusia împarte încă granița cu optsprezece țări diferite (dintre care cinci sunt state CSI) și are peste 60.000 de km de graniță de protejat.

în primele luni după dizolvarea Uniunii Sovietice, guvernul rus a declarat public că interesele față de CSI se extind doar până la noile ei frontiere, care corespund vechilor diviziuni administrative dintre Rusia și celelalte foste republici sovietice. Dar a devenit limpede în curând că aceasta nu era o abordare valabilă. în primul rând, Rusia nu dispunea de resursele de a stabili un regim al frontierelor - cu posturi de grăniceri, fortificații etc. - de-a lungul acestor noi granițe (care se întind pe 11.000 km din totalul de 14.000 de km de frontieră terestră a Rusiei). Să luăm, de exemplu, Kazahstanul, care are cel mai lung hotar cu Rusia din toate statele CSI. După cum a afirmat șeful Serviciului Federal de Grăniceri, generalul Andrei Nikolaev: „Cu ce imagine a frontierei de stat ne-am obișnuit? Sârmă

COMUNITATEA STATELOR INDEPENDENTE
RUSSIA
MONGOLIA
CHINA
JAPAN
KAZAKHSTAN
UZBEKISTAN
TURKMENISTAN
KYRGYZSTAN
TADZHIKISTAN
AFGHANISTAN
IRAN
IRAQ
TURKEY
GEORGIA
ARMENIA
AZERBAIJAN
BELARUS
UKRAINE
MOLDAVA
ROMANIA
POLAND
GERMANY
SWEDEN
FINLAND
NORWAY
ESTONIA
LITHUANIA
LATVIA
Lake Baikal
Lake Balkhash
Aral Sea
Caspian Sea
Persian Gulf
Arctic Ocean
Sea of Japan
Sea of Okhotsk
Bering Sea
North Sea
Baltic Sea
Black Sea
Adriatic Sea
Mediterranean Sea
Red Sea
SAUDI ARABIA
SYRIA
KUWAIT
0
800 km
0
800 miles

ghimpată, soldați, câini.... Dacă încercăm să restabilim acest tip de frontieră, în primul rând oamenii o vor dărâma și, în al doilea rând, ne vom da nu numai hainele de pe noi, dar și lenjeria intimă. De exemplu, lungimea granițelor ruse cu Kazahstanul este de 7.559 km. Un kilometru costă un miliard de ruble. Doar pentru a construi granița în sine - fără nici o infrastructură, condiții de locuit și altele - am avea nevoie de 7,6 trilioane de ruble, cu 150 la sută mai mult decât orice cheltuielile curente pentru întreținerea grănicerilor."

In 1993, pretențiile privind existența unor granițe de stat independente pentru celelalte state CSI a fost abandonată. Guvernul rus declara că prioritatea de vârf era paza frontierelor exterioare ale CSI mai degrabă decât a granițelor comune cu țările CSI. Mai mult, cu cât Moscova a început să strângă lațul în jurul fostelor republici sovietice, ea a început să pledeze pentru „frontiere transparente" cu statele CSI învecinate: Belarus, Ucraina, Georgia, Azerbaidjan și Kazahstan. Aceasta însemna că granițele rămâneau deschise pentru trecerea liberă a oamenilor, mărfurilor și mijloacelor de transport. Singurele locuri unde urma să fie instituit un regim de frontieră strict erau zonele de conflict acut, cum ar fi în Caucazul de Nord. Legea din aprilie 1993 referitoare la Frontierele de Stat ale Federației Ruse reflecta această politică. Ea anula zonele de frontieră, acestea rămânând astfel doar fâșiile late de 5 km și stipula reducerea și simplificarea regimului de frontieră cu toate statele CSI.

Această politică s-a dovedit a avea succes cu Kazahstanul precum și cu Belarus,л care au susținut întotdeauna ideea granițelor transparente cu Rusia. în ianuarie 1995, Rusia și Kazahstan au semnat un acord oficial de cooperare de-a lungul granței lor comune, garantând simplificarea procedurilor vamale și desființarea posturilor degrăniceri.

Ucraina, pe de altă parte, a creat probleme Rusiei. In primul rând, hotarul lung de 2.245 km dintre Rusia și Ucraina trebuie să fie încă stabilit, nemaivorbind despre demarcație. în al doilea rând, cele două țări nu au căzut de acord asupra dimensiunilor integrării frontierelor și a securității la frontiera comună. Deși au instalat unele puncte de control de-a lungul granței cu Ucraina în 1993-1994, rușii au tot declarat că preferă o frontieră deschisă. însă ucrainenii susțineau că, în calitate de stat independent, au nevoie de o graniță controlată cu Rusia. La

începutul lui noiembrie 1991, Ucraina își crease deja trupele proprii de grăniceri și adoptase o lege specială pentru coordonarea lor.

Negocierile îndelungate au dus în final la încheierea unui acord între Rusia și Ucraina asupra problemelor privind granitele, semnat la 3 august 1994. Acordul relaxa regimul vamal și regulamentul comercial, ceea ce urma să faciliteze cooperarea economică dintre cele două țări. Cele două părți au convenit, de asemenea, să coopereze în lupta împotriva infractorilor care încercau să treacă clandestin granița. însă șeful trupelor ucrainene de grăniceri, general-colonelul Viktor Bannik, a continuat să insiste asupra unei granițe de stat oficiale între țara sa și Rusia.

în scopul de a proteja noua sa frontieră cu Azerbaidjanul și Georgia, Rusia dispune de Districtul special de trupe de grăniceri Caucaz, cu statul major la Stavropol. Ca rezultat al conflictului din Cecenia, acest district a fost pus în stare de alertă sporită și reîntărit cu noi trupe la începutul lui decembrie 1994. Rusia și-a închis apoi granițele cu Azerbaidjanul pe motivul că din Azerbaidjan spre Cecenia se deplasează comandouri pentru a lupta împotriva armatei ruse. Comunicațiile aeriene și maritime dintre Azerbaidjan și Rusia au fost, de asemenea, întrerupte, provocând greutăți economice semnificative pentru Azerbaidjan, care primește jumătate din importuri prin Rusia. Azerii au speculat că motivul real al blocadei a fost intenția Rusiei de a face presiuni asupra țării lor de a renunța la un contract petrolier rentabil pe care îl semnase în septembrie 1994 cu un consorțiu occidental. Acest contract cerea ca țițeiul din regiunea caspică să fie pompat prin Iran și Turcia mai degrabă decât prin Rusia. Rusia nu era pregătită să permită Azerbaidjanului să încheie acorduri economice proprii fără a ține cont de interesele ei.

La sfârșitul lui decembrie 1994, Nikolaev a anunțat că a instalat grăniceri de-a lungul graniței dintre Georgia și Cecenia pentru a împiedica scurgerea de armament și mercenari înspre Cecenia. O interdicție provizorie a fost instituită asupra transporturilor de bunuri din Georgia spre Rusia. în câteva zile, guvernul rus a anunțat excepțiile la interdicție, probabil deoarece trebuia să continue livrarea de produse trupelor ruse staționate în Georgia, și o suspendare parțială a restricțiilor de-a lungul granițelor sale și cu Georgia și cu Azerbaidjanul.

GRANIȚELE EXTERNE ALE CSI

în opinia Rusiei, lăsarea securității, de-a lungul granițelor externe ale CSI, în grija fiecărui stat CSI, poate periclita interesele strategice ale Rusiei. Celelalte state CSI, la rândul lor, nu dispun de forța umană și resursele materiale pentru a asigura securitatea
hotarelor lor externe. Un exemplu bun în acest sens este granița dintre Tadjikistan și Afganistan, unde au existat conflicte permanente din momentul dezmembrării Uniunii Sovietice. După cum a subliniat fostul șef al trupelor ruse de grăniceri, Vladimir Șleahtin, tadjicii nu puteau să stăvilească fluxul clandestin de droguri, arme și militanți afgani de-a lungul frontierei. în perioada sovietică, granița fusese apărată de slavi (o politică deliberată a KGB, care considera populația tadjikă ca fiind nesigură din cauza înrudirilor etnice cu Afganistanul). După ce și-au obținut independența, tadjicii nu au reușit să-și creeze un serviciu de grăniceri viabil așa că au trebuit să se bazeze pe ruși, pe care i-au solicitat să preia jurisdicția asupra fostelor trupe sovietice de grăniceri de-a lungul frontierei lor cu Afganistanul și China.

Rușii nu trebuiau convinși: frontiere slabe cu Afganistanul și China erau o amenințare și pentru ei. în opinia lui Șleahtin: „La hotarele externe ale Tadjikistanului noi apărăm interesele Rusiei.“ O situație similară exista și cu Țurkmenistanul, care se învecinează și cu Afganistanul, și cu Iranul. în august 1992, Rusia și Țurkmenistanul au semnat un acord de cooperare pentru protecția frontierei sudice a Turkmenistanului. O unitate mixtă ruso-turkmenă a preluat sarcina pazei graniței comune a Turkmenistanului cu Afganistanul și Iranul. La sfârșitul lui 1993 și începutul lui 1994, Consiliul comandanților trupelor de grăniceri ale CSI s-a reunit de trei ori pentru a discuta chestiuni legate de protecția frontierelor. Rezultatuî a fost o serie de documente generaîe pentru protecția frontierelor externe ale CSI, semnată la Sankt Petersburg, în iulie 1994, de către toate cele unsprezece state cu drepturi depline ale CSI (Moldova nu era încă membru deplin).

între timp, Rusia a continuat să negocieze cu fiecare stat din CSI tratate bilaterale. în octombrie 1992, Kirghizstanul a semnat un acord prin care trecea în responsabilitatea Rusiei paza frontierei sale cu China. Rusia avea, de asemenea, contingente din Serviciul său Federal de Grăniceri care ajutau

trupele locale de-a lungul granițelor externe ale Uzbekistanului, Armeniei, Georgiei și Kazahstanului. Granița dintre Georgia și Turcia, de exemplu, era controlată în 1995 de patru detașamente de grăniceri ruși și un escadron de nave de patrulare. Rusia avea patru detașamente de grăniceri de-a lungul graniței Armeniei cu Turcia și Iranul. Deși în majoritatea cazurilor acordurile stipulau o retragere în final a trupelor ruse, presiunile din partea Moscovei, combinate cu resursele materiale precare și lipsa unui personal instruit în noile state independente vor prelungi fiiră îndoială prezența rușilor.

Belarus, cu o forță proprie de grăniceri destul de mare, a colaborat amical cu Rusia asupra chestiunilor de frontieră. Nu numai că între cele două țări nu există un control la frontieră, dar Belarus și-a asumat responsabilitatea de a păzi granița cu Letonia, Lituania și Polonia (cu sprijin financiar din partea Rusiei). La sfârșitul lunii august 1994, președintele belarus Aleksandr Lukașenko l-a demis pe comandantul forțelor de grăniceri pe motivul că nu-și îndeplinea eficient munca privind paza hotarului cu Polonia. Lukașenko a preluat el însuși controlul direct asupra trupelor belaruse de grăniceri.

Azerbaidjanul și Ucraina au fost mai puțin cooperante. Azerbaidjanul a rezistat presiunilor de a permite trupelor ruse de grăniceri, care au fost retrase la sfârșitul anului 1992, să ajute la paza granițelor externe, în pofida plângerilor Rusiei că arme, droguri și imigranți clandestini pătrundeau în această țară via Azerbaidjan, în mai 1994, comandantul trupele ruse de grăniceri Nikolaev a dezvăluit faptul că Rusia acordase Azerbaidjanului un ultimatum. Dacă Azerbaidjanul dorea ca Rusia să nu închidă granița dintre cele două state, fapt care începuse deja, atunci trebuia să-și păzească mai eficient granițele externe (cu Iranul și Turcia) cu sprijinul unor patrule mixte azero-ruse. însă Azerbaidjanul nu a cedat și chestiunea a rămas nesoluționată. în ceea ce privește Ucraina, șeful trupelor ei de grăniceri, general-colonelul Bannik, a declarat în repetate rânduri că guvernul său se opune forțelor de frontieră mixte.

SERVICIUL FEDERAL DE GRĂNICERI

După cum am menționat mai sus, trupele ruse de grăniceri au fost plasate sub jurisdicția Ministerului rus aî Securității în momentul creării lor oficiale în iunie 1992. Aceasta însemna că statele care permiteau grănicerilor ruși să patruleze la granițele lor externe erau supuse prezenței atente a serviciilor ruse de

securitate - o situație care s-ar putea să fi creat dificultăți părții ruse în timpul negocierilor. Acesta trebuie să fi fost un factor care a influențat decizia administrației prezidențiale de la sfârșitul lui 1993 de a face din serviciul de grăniceri o instituție separată. Serviciul Federal de Grăniceri se afla sub directa conducere a președintelui Elțîn, având statutul unui minister federal. FSK (și apoi și FSB) avea încă responsabilități operaționale de contrainformații de-a lungul frontierei, așa că a continuat să joace un rol în securitatea granițelor.

Din momentul reorganizării^nu au fost date publicității cifre precise asupra foiței de grăniceri. însă șeful trupelor de grăniceri, Nikolaev, a afirmat, în mai 1994, că instituția avea 75 de generali și în cazul în care planurile existente de mărire a efectivelor aveau să fie realizate, acest număr urca la 145. El a adăugat că norma pentru un general era de 1.800 de soldați, ceea ce însemna circa 135.000 de soldați cu o posibilă extindere la peste 250.000 (mai mult decât numărul grănicerilor din perioada sovietică). în iunie 1994 presa rusă relata că cinci unități antiteroriste noi, numărând între cincisprezece și douăzeci de persoane fiecare, au fost adăugate serviciului de grăniceri staționat în „punctele fierbinți.“ în primăvara lui 1995, Nikolaev a anunțat un program ambițios pentru organizarea și îmbunătățirea Serviciului Federal de Grăniceri în anii 1996-2000.

Suplimentarea forțelor pentru a satisface cerințele trupelor de grăniceri și a fondurilor pentru întreținerea acestora, construirea punctelor de control au reprezentat o mare problemă pentru guvernul rus aflat într-o situație financiară incomodă. La începutul lui 1995, Nikolaev s-a prezentat în fața unui grup parlamentar și a vorbit îndelung despre resursele materiale insuficiente destinate trupelor sale. Din cele 3,2 trilioane de ruble cerute de Serviciul Federal de Grăniceri pentru bugetul său pe 1995, guvernul și parlamentul alocaseră numai 2,2 trilioane. Echipamentul era vechi și necesita reparații. Patruzeci la sută din sistemele de semnalizare și comunicații de-a lungul frontierei au depășit perioada de valabilitate și trebuiau înlocuite. în zona Pskov, situată în apropierea frontierei Rusiei cu Estonia, grănicerii au intrat în grevă în 1993 pentru că nu aveau locuințe și nu își primiseră salariile. Punctele de control erau lipsite de tehnica de bază, n-aveau nici telefoane. La începutul lui Î995, Rusia a construit un

nou punct de control modern lângă Pskov, echipat cu tehnologie avansată pentru verificare eficientă a bunurilor și oamenilor, însă asemenea probleme persistă pretutindeni.

De ce are nevoie Rusia de o asemenea forță substanțială de grăniceri? în primul rând pentru că, deși Rusia a reușit să stabilească granițe deschise cu unele state învecinate din CSI, ea trebuie să aibă grăniceri de-a lungul noilor sale frontiere, cum ar fi cele cu Ucraina, Georgia și Azerbaidjan și, de asemenea, cu Letonia și Estonia. în aî doilea rând, anumite granițe externe ale CSI, precum cea tadjikă cu Afganistanul, au fost martorele atâtor conflicte armate, încât necesită trupe suplimentare. în 1994, Rusia și-a dublat forța de grăniceri în Tadjikistan, aceasta ajungând la 15.000 de persoane. Evident, granițele Rusiei și cele ale CSI sunt foarte nesigure. Guvernul lui Elțîn dorește să poată acționa ferm în cazul unui conflict și să-și apere frontierele de fluxul clandestin de contrabandiști, persoane și armament. Dai; de asemenea, cum a fost cazul Tadjikistanului și Georgiei, trupele de grăniceri îndeplinesc funcții de „menținere a păcii“ în interiorul țării în numele Moscovei. Din ce în ce mai mult, trupele de grăniceri sunt folosite ca o prelungire a forței militare ruse în CSI.

Această nouă întărire a dominației Rusiei asupra CSI implică trupele de grăniceri în tipul de intervenție militară rezervată în mod tradițional armatei. Desigur, trupele de grăniceri aufost antrenate în luptă la granița cu China în perioada sovietică. Insă aceasta s-a întâmplat rar și la o scară redusă. Astăzi, de-a lungul frontierei tadjiko-afgane, trupele ruse se angajează în mod regulat în ciocniri violente, care se soldează adesea cu victime, așa cum s-a întâmplat în iulie 1993, când rebelii afgani au organizat un atac surpriză asupra unui post de grăniceri rus.

ANDREI NIKOLAEV^ȘEFUL SERVICIULUI DE GRĂNICERI

După cum s-a menționat mai sus, Elțîn l-a demis pe Șliahtin, șeful trupelor de grăniceri, din cauza acestui incident și l-a numit în locul lui pe general-colonelul Andrei Nikolaev. Născut în 1949, Nikolaev a absolvit Academia Militară „Frunze“ în 1976 și apoi Academia Militară a Statului Major în 1988. în iunie 1992 el a devenit primul adjunct al șefului Direcției pentru Operațiuni Generale din cadrul Statului Major al Forțelor Armate ale Federației Ruse.

Numirea lui Nikolaev a însemnat schimbarea radicală a

sistemului care până acum respecta tradiția de a numi în acest înalt post un militai- de carieră din sânul ofițerilor din trupele de grăniceri. Dat fiind faptul că Nikolaev era adjunct al ministrului apărării Pavel Graciov, unii observatori au spus că numirea lui însemna o afirmare a controlului militar asupra trupelor de grăniceri. Faptul că trupele armatei ruse au fost trimise la frontiera tadjikă pentru a participa la operațiunile de apărare întărea această impresie. Dar s-a dovedit că nu așa stăteau lucrurile. Nu după mult timp, Nikolaev, care avea statutul de ministru și devenise membru deplin al Consiliului Securității Rusiei în aprilie 1994, a apărat independența instituției sale împotriva eforturilor lui Graciov de a o integra în Ministerul Apărării.

La mijlocul lui 1994, între Nikolaev și Graciov s-a iscat o dispută asupra politicii de transferare a resurselor de la armată la trupele de grăniceri, o politică ce a atras mânia generalilor din armată. La ședința Consiliului Securității din 13 iulie, Graciov și-a exprimat supărat nemulțumirea față de politica guvernului privind granițele, în special față de tendința de a spori efectivele de grăniceri și materiale pe seama armatei. El declara că „un stat nu poate avea două armate“, în special când reducerea recrutărilor prevăzută pentru forțele armate era de aproape 50 la sută. Graciov propusese anterior Parlamentului rus ca trupele de grăniceri să fie subordonate Ministerului Apărării, propunere respinsă imediat de Nikolaev. Elțîn a pus capăt disputei prin susținerea lui Nikolaev: „Există forțele armate și există trupele de grăniceri. Așa a fost și așa va rămâne.“Nikolaev nu numai că a reușit să apere autonomia corpului său de grăniceri; el a reușit, la sfârșitul anului 1994, să transfere două mii de ofițeri de armată și marină la trupele de grăniceri și să creeze unități de grăniceri pe baza câtorva unități dezmembrate din cadrul Ministerului Apărării.

Nikolaev a fost un susținător sincer al integrării CSI într-o singură unitate militară și economică și pentru revenirea la regimul de frontieră al fostei Uniuni Sovietice (cu excepția statelor baltice): „Sunt fericit să pot spune că ideologia primelor zile ale independenței este pe cale să dispară, a afirmat el într-un interviu acordat la sfârșitul anului 1984. Președintele Rusiei a afirmat adesea: țările CSI nu au nici o alternativă la integrare.“

Nikolaev a muncit din greu pentru a crea un comandament

unificat de grăniceri pentru paza hotarelor externe ale Comunității, cu granițe deschise între toate membrele acesteia. în acest scop, Rusia a convocat la Moscova o reuniune a comandanților trupelor de grăniceri ale tuturor statelor CSI la mijlocul lui ianuarie 1995 pentru discutarea unui proiect de acord în acest sens. însă Ucraina și Azerbaidjanul nu s-au pronunțat în favoarea acestui acord, în special în lumina celor ce se petreceau în Cecenia, unde cinci mii de soldați din Districtul special de trupe Caucaz, întăriți cu zece grupe motorizate de manevră din alte zone de frontieră, sprijineau trupele militare ale Rusiei. La întrunirea șefilor de stat din CSI la Almatî, capitala Kazahstanului, în februarie 1995, Azerbaidjanul și Ucraina au respins din nou termenii acordului de pază a granițelor externe ale CSI.

DINCOLO DE GRANIȚELE RUSIEI: SERVICIILE DE SECURITATE ALE CSI

Aspectele legate de hotarele statelor CSI interferează strâns cu activitățile serviciilor lor de securitate. Intr-adevăr, o privire asupra celor petrecute cu fostele organizații KGB în statele CSÎ ne lămurește asupra politicii atotcuprinzătoare a Rusiei de a încerca să reintegreze aceste state într-o structură puternică, dominată de Moscova. Când m-am referit, în capitolul trecut, la intențiile Serviciul rus de Informații Externe (FIS) în CSI, a apărut un tablou întunecos. Și nu numai pentru că FIS, cum este normal, nu și-a dezvăluit scopurile. Mai important este faptul că Rusia încă mai consideră, în străfundul inimii sale, că aceste noi state independente sunt de competența serviciilor sale de interne. Așa că Moscova își continuă, în mare măsură, politica cu mij loacele tradiționale - aparatul de securitate internă al fostului KGB.

Cu toată vorbăria despre independență și schimbări democratice, serviciile de securitate din țările CSI s-au schimbat prea puțin din 1991. Majoritatea lucrătorilor KGB au rămas în serviciu și obligațiile lor erau aceleași, exceptând faptul că disidența politică nu se mai afla, deschis, pe ordinea de zi. Cel mai important aspect era acela că legăturile cu Moscova s-au menținut puternice. Rețeaua vechilor băieți de la KGB se întindea peste frontierele de stat. De ce, apare întrebarea, ar permite conducerea politică din noile state continuarea acestor relații, subminându-și astfel independența? în primul rând, majoritatea conducătorilor din țările CSI erau

foști comuniști care au ajuns în poziții puternice în perioada sovietică. Oricare ar fi fost angajamentul lor față de statele lor, ei erau încă loiali Moscovei. în al doilea rând, majoritatea statelor CSI depindeau mult din punct de vedere economic de Rusia și, astfel, aveau motivații puternice să mențină legături economice strânse cu aceasta. în sfârșit, exista problema securității politice și militare, care nu putea fi realizată fără un ajutor de la Moscova.

NOUL SERVICIU DE SECURITATE NAȚIONALĂ AL UCRAINEI

în Ucraina, echilibrarea presiunilor dinspre Moscova cu sentimentul naționalist s-a dovedit a fi o problemă dificilă. A treia țară ca mărime a teritoriului în cadrul CSI, după Rusia și Kazahstan, Ucraina, cu o armată bine formată și armament nuclear, a fost un jucător cheie în *zona apropiată,* iar serviciile sale de securitate reprezintă un interes particular. Chiar înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice, Sovietul Suprem al Ucrainei, la 20 septembrie 1991, a emis o rezoluție specială privind crearea unei noi instituții care să înlocuiască ramura ucraineană a KGB. Scopul noii organizații, Serviciul de Securitate al Ucrainei (SBU) era clar - protejarea suveranității de stat, a structurii constituționale și integrității teritoriale și zădărnicirea activității subversive din partea altor state.

Tabelul 3

Serviciile de Securitate ale Statelor CSI, septembrie 1995 (fârâ Rusia)

Armenia	Administrația de Stat pentru Securitate Națională Șef: Serj Sarghisian numit în mai 1995
Azerbaidjan	Ministerul Securității Naționale Șef: Namik Abbasov numit în martie 1995
Belarus	Comitetul pentru Securitatea Statului (KGB) șef: Vladimir Egorov numit în iulie 1994
Georgia	Ministerul Securității Statului șef: Adtandil loselian (ministru în exercițiu) numit în septembrie 1995
Kazahstan:	Comitetul pentru Securitate Națională Șef: general-maior Sat Tokpakbaev numit în decembrie 1993

Kirghizstan	Comitetul de Stat pentru Securitate Națională Șef: general-maior Anarbek Bakaev numit în februarie 1992
Moldova	Ministerul Securității Naționale Șef: general-maior Vasile Calmoi numit în iulie 1992
Tadjikistan	Ministerul Securității Șef: lt.-col. SaidanwarKamolov numit în august 1992
Turkmenistan	Comitetul Securității Naționale Șef: general-maior Saparmurat Seidov numit în mai 1992
Ucraina	Serviciul de Securitate al Ucrainei Șef: general-maior Vblodimir Radcenko numit în iulie 1995
Uzbekistan	Serviciul de Securitate Națională Șef: general-maior Rustam Inoiatov numit în iunie 1995

Decizia urma să exprime noile obiective de securitate ale Ucrainei ca țară independentă, dar suna familiar. Vechiul KGB avea obiective declarate public aproape identice.

în ceea ce privește organizarea, noul serviciu urma și el tradiția predecesorului său KGB. SBU includea direcții pentru informații, contrainformații și contrainformații militare precum și de combatere a corupției, întreținere funcțională și tehnologică și documentare, analiză, personal și altele. Ramurile SBU înlocuiau ramurile teritoriale ale KGB. Ca și în cazul noii structuri de securitate de la Moscova, unele funcții ale fostului KGB nu erau incluse în noua instituție ucraineană: securitatea comunicațiilor, culegerea electronică a informațiilor și serviciul de pază erau subordonate altor organisme de stat sau constituite în agenții separate. Personalul de 18.000 de angajați a fost redus la jumătate.

Potrivit declarațiilor oficiale, operațiunile SBU urmau să fie diferite de cele ale KGB. Și nu putea fi altfel, dată fiind dorința puternică a ucrainenilor de a-și afirma independența față de Rusia și ura aproape universală fața de KGB. Serviciul nu angaja informatori și nu persecuta disidenții. în schimb, se concentra asupra culegerii de informații, protecția mediului și combaterea terorismului, traficului de droguri și corupției. Dar militanții ucraineni pentru drepturile omului erau suspicioși față de noua instituție de securitate din cauza politicii de menținere

a profesioniștilor KGB în cadrul SBU. La un moment dat, ei chiar au pichetat birourile SBU din Lvov, cerând ca un fost deținut politic să devină noul șef al SBU local, și nu un ofițer de carieră din KGB.

Protestele lor s-au lovit de un zid. Deși un purtător de cuvânt al SBU a afirmat, la începutul lui 1992, că 16 generali KGB au fost trecuți în retragere, toți cei care apăreau în posturile de conducere ale SBU erau ofițeri de carieră ai KGB. Conducerea politică a Ucrainei, ea însăși plină de foști comuniști, a optat pentru experiență și nu pentru o carte de vizită democratică. După cum a afirmat un oficial al SBU: „Desigur, în prezent ne folosim de serviciile vechiului personal cu experiență. Evident, profesionalismul se obține de-a lungul anilor de muncă grea, de muncă foarte dură și ar fi cea mai mare stupiditate să renunțăm la serviciile lor. Nici chiar și bolșevicii nu i-au respins pe agenții speciali ai țarului.“ Nici cartea de vizită naționalistă nu reprezenta o prioritate pentru SBU. O proporție surprinzător de mare de angajați în noul serviciu, (35%), erau ruși. Continuitatea cu vechiul KGB a fost exemplificată prin numirea lui Evhen Marciuk în funcția de șef al noului serviciu ucrainean. Marciuk lucrase ani de zile în KGB, urcând treptele ierarhiei de la simplu ofițer la prim-vicepreședinte sub Nikolai Golușko în 1990. Conștient, fără îndoială, că trecutul era o povară, Marciuk a depus un efort considerabil pentru îmbunătățirea imaginii SBU, subliniind în discursuri și interviuri cât de diferit era acesta de fostul KGB: „Tendința actuală a serviciului ucrainean de securitate s-a modificat cu 180 de grade...
Astăzi nu avem dușmani *a priori;* aceasta înseamnă că nici un serviciu special străin nu ne este ostil până ce nu am primit date concrete despre angajarea lui în activități subversive.“ Marciuk a subliniat că prioritatea principală a SBU era de a proteja interesele Ucrainei independente, nu pe cele ale Moscovei. însă asocierea sa strânsă cu Golușko (disprețuit de democrații ucraineni și care era acum prim-vicepreședinte al Ministerului rus al Securității) și îndelungata sa activitate în KGB generau temerea că Marciuk se afla încă sub controlul foștilor săi șefi. KGB-ul ucrainean fusese principala curea de transmisie pentru menținerea controlului politic asupra Ucrainei și pentru suprimarea naționalismului ucrainean. Marciuk însuși fusese anchetator KGB în cazurile împotriva

disidenților ucraineni în perioada sovietică. Oare să fie în stare Marciuk și ceilalți oficiali să apere independența și democrația Ucrainei?

Ca și în Rusia, unul din primele puncte de pe ordinea de zi a noului guvern ucrainean era legea privind Serviciul de Securitate al Ucrainei, concepută spre a asigura o bază pentru operațiunile acestuia. Adoptată de Parlamentul ucrainean în martie 1992, legea stipula că Serviciul de Securitate al Ucrainei (SBU) era subordonat atât președintelui țării, cât și Sovietului Suprem al Ucrainei. Acesta era un semn încurajator din punctul de vedere al reformatorilor, care erau nerăbdători să creeze un sistem de supraveghere parlamentară. La urma urmelor, parlamentul includea câțiva militanți proeminenți pentru drepturile omului. După cum spunea un comentator: „Oamenii împotriva cărora a acționat cândva KGB, desfășurând operațiuni cu care s-a mândrit Golușko, au devenit legislatori.“ Potrivit legii, SBU trebuia să răspundă întrebărilor puse de comisiile parlamentare și să informeze regulat despre activitățile sale. Se presupunea că serviciile de securitate urmau să asigure informații pe probleme financiare, pe baza cărora trebuia să acționeze parlamentul, însă, ca și în Rusia, împărțirea efectivă a responsabilităților între președinte și parlament, precum și mijloacele de control parlamentar nu erau delimitate.

Cel mai izbitor în privința legii ucrainene referitoare la Serviciul de Securitate, dat fiind că fusese adoptată de parlamentul acestei țări, era similitudinea ei cu legea rusă referitoare la organele securității de stat. Formularea și succesiunea articolelor erau practic identice. Acest lucru se datora faptului că în ambele cazuri, rus și ucrainean, noua lege deriva direct din legile anterioare ale KGB. Dat fiind că KGB, atât cel sovietic, cât și cel ucrainean, era simbolul represiunii ruse împotriva minorităților naționale, este oarecum surprinzător faptul că noul guvern ucrainean nü a făcut nici un efort să se distanțeze de această organizație. Să nu fi avut Kievul pur și simplu resursele juridice de a elabora o lege originală proprie? Posibil. Cu toate acestea, dacă noul guvern intenționa într-adevăr ca SBU să fie complet diferit de predecesorul său - și independent față de Moscova - nu ar fi elaborat o lege care era o copie la indigo a celei sovietice.

OPERAȚIUNI ALE SERVICIILOR DE SECURITATE UCRAINENE

Marciuk a afirmat că această organizație își va concentra operațiunile pe „apărarea ordinii constituționale și integrității teritoriale a Ucrainei“, o sarcină dificilă întrucât exista problema Crimeii, a cărei populație predominant rusofonă revendica independența față de Ucraina. Crimeea era, de asemenea, locul de staționare a flotei din Marea Neagră, obiect al unor dispute intense între Kiev și Moscova. Marciuk i-a avertizat pe cei care susțineau independența Crimeii că încalcă legea, dar poziția sa era evident mai moderată decât cea a unor politicieni ucraineni care doreau ca guvernul să pună piciorul în prag în această chestiune și acuzau Moscova de încurajarea revendicărilor de independență. Marciuk era conștient de necesitatea echilibrării intereselor rușilor (22% din populația Ucrainei) cu cele ale ucrainenilor. SBU era vigilent în suprimarea sentimentelor anti-rusești din Ucraina. De exemplu, conducătorii acestuia au anunțat în iulie 1992 că arestaseră membri ai organizației naționaliste„Ruh“ pentru lozincile antirusești scrise pe pereții caselor.

Ținând cont de amenințarea reprezentată de străini pentru securitatea Ucrainei, Marciuk a fost inițial precaut afirmând doar că anumite organizații străine încercau să influențeze opinia publică din Ucraina într-un mod negativ. Ulterior însă, el a început să facă aluzie la „intențiile dușmănoase“ ale oamenilor de afaceri străini în Ucraina, susținând că întreprinzătorii occidentali se amestecau în politica țării. Șefii locali SBU au adoptat un ton similar. Un responsabil a afirmat că oamenii de afaceri străini furau secrete tehnologice ucrainene și a sugerat ca străinii să fie urmăriți mai atent. La începutul lui 1995, tonul alarmant a crescut, la fel ca și în Rusia. Chiar și sponsorii occidentali voluntari din sfera de cercetare în Ucraina au devenit suspecți în ochii SBU.

Ca și în serviciile de securitate rusești, SBU avea o subdiviziune specială - Administrația „T“ - înființată în august 1992 pentru apărarea Ucrainei împotriva activităților „anticonstituționale“. Potrivit șefului acestei administrații, locotenent - colonel Viktor Burlakov, aceasta se concentra asupra unei game largi de amenințări la adresa stabilității politice a Ucrainei și lucra în colaborare cu alte instituții de aplicare a legii, cum ar fi poliția, Ministerul de Interne.

Burlakov nu avea încredere în occidentali, care veniseră fără restricții în Ucraina după 1991 și care acordau asistență și sprijin financiar pentru cercetare. De asemenea, el se opunea grupărilor religioase străine care, în opinia sa, îi ademeneau pe cetățenii ucraineni să culeagă informații secrete despre armata ucraineană și serviciile secrete. La mijlocul anului 1994, el a declarat că administrația „T" a descoperit numeroase organizații străine antiucrainene care activau pentru subminarea integrității teritoriale și a stabilității politice a țării. Acțiunile lor criminale, susținea el, porneau de la „incitarea" prejudecăților etnice până la plănuirea de atacuri teroriste.

Cum rămânea însă cu culegerea de informații externe? După cum s-a arătat mai sus, statele CSI, altele decât Rusia, au rămas cu un deficit de personal și resurse pentru culegerea de informații din străinătate. Aceasta a reprezentat o problemă pentru Direcția de Informații Externe din cadrul SBU. După cum afirma o sursă: „Culegerea de informații pe cont propriu este o activitate complet nouă pentru SBU; departamentul de informații al KGB ucrainean operase la comanda Moscovei și nu desfășurase operațiuni proprii." în ce privește tipul de informații căutate de Ucraina, spionajul industrial ocupă primul loc. Potrivit unei surse, operațiunile instituției în acest domeniu au economisit guvernului echivalentul a 250 de milioane de dolari din 1992 până în 1994. SBU îi urmărește îndeaproape și pe vecinii Ucrainei, inclusiv Rusia. Deoarece Ucraina a avut dificultăți în formarea unui aparat eficient de informații externe propriu, culegerea de informații în Occident este probabil o activitate limitată, însă Ucraina are câțiva agenți în Europa de Est. în august 1993, ofițerul SBU Anatoli Lîsenko a fost arestat în Polonia sub acuzația de spionaj în favoarea Ucrainei și condamnat la doi ani închisoare. O altă instituție cheie a SBU este Administrația Contrainformațiilor Militare, care asigură sprijin împotriva spionajului în rândul forțelor armate ucrainene, verificând loialitatea politică a ofițerilor și trupelor, păzește instalațiile nucleare și alte obiective militare. Chestiunea loialității politice în forțele armate ucrainene este complexă, dat fiind faptul că un procent semnificativ de ofițeri (peste 50%) și soldați sunt ruși. Guvernul ucrainean a cerut depunerea Jurământului de credință" de către toți membrii armatei, dar există încă motive de îngrijorare legat de devotamentul acestora. Conflictul cu Rusia asupra proprietății

armelor nucleare aflate pe teritoriul ucrainean și asupra flotei din Marea Neagră complică și mai mult lucrurile. Deși s-a spus că grupările naționaliste, cum ar fi Uniunea Ofițerilor Ucraineni, au exercitat presiuni pentru ca SBU să întreprindă acțiuni ferme împotriva tendințelor rusofone din forțele armate, este improbabil ca așa ceva să se întâmple, date fiind legăturile strânse dintre SBU și Moscova.

INFRACTIONALITATEA, SECURITATEA ȘI POLITICA ÎN UCRAINA

SBU a luptat din răsputeri împotriva crimei organizate în cadrul forțelor armate și împotriva vânzărilor clandestine a patrimoniului și tehnicii militare. Judecând după declarațiile din presă, corupția din forțele armate ucrainene este larg răspândită și, astfel, reprezintă un obiectiv central pentru Direcția de Contrainformații Militare. La sfârșitul anului 1993, SBU a anunțat că Direcția sa de Contrainformații Militare împiedicase vânzarea clandestină a două bombardiere ucrainene MIG 25 uneia dintre țările CSI. Un număr de înalți responsabili militari erau implicați în afacere.

Asemenea serviciilor de securitate ruse, SBU și-a asumat un rol principal în lupta împotriva tuturor formelor de corupție la nivel oficial. Noul președinte al Ucrainei, Leonid Kucima, ales în 1994, a continuat politica fostului președinte Leonid Kravciuk, de susținere a unui serviciu de securitate puternic, punând un accent deosebit asupra combaterii infracțiunilor economice. într-un discurs rostit în fața personalului securității, nu mult după alegerea sa, Kucima a cerut SBU să-și sporească eforturile: „Trebuie să acordăm serviciului de securitate ucrainean orice sprijin material, moral, și financiar. Vă promit un asemenea sprijin.“Mai târziu, în februarie 1995, Kucima a anunțat că reorganizează serviciul de securitate și îi sporește prerogativele pentru a-1 face mai eficient în combaterea infracționalității. Pentru cei ce urmăreau evoluția evenimentelor din Rusia acest lucru suna familiar.

Cu puțin timp înainte de a fi învins de Kucima în alegerile prezidențiale, Kravciuk îl numise pe Marciuk în funcția de vicepremier pe problemele securității naționale. Aceasta însemna că Marciuk controla o gamă largă de operațiuni de securitate, nu numai pe cele ale SBU. înlocuitorul lui Marciuk ca șef al SBU a fost Valeri Malikov, anterior adjunctul său, de naționalitate rusă, care lucrase în KGB din 1970. în decurs de

mai puțin de un an, Malikov a fost înlocuit de un alt profesionist KGB, generalul Volodimir Radcenko. Radcenko se bucurase de multă notorietate ca ofițer ce luase măsuri pentru neutralizarea disidenților pe când lucra în KGB în anii ’70 și ’80, iar desemnarea lui cu un an înainte ca șef al Ministerului Afacerilor Interne fusese primită cu consternare de către democrați. După cum remarca un observator: „Este dificil să-ți imaginezi că într-o țară democrată, de exemplu în Germania de astăzi, un fost funcționar din Gestapo, care a luptat împotriva antifasciștilor sau un ofițer STASI [poliția secretă est-germană] care a persecutat disidenții, ar putea fi numit în funcția de Ministru al Afacerilor Interne.“ însă, ca de obicei, interesele au avut câștig de cauză și aceste proteste au trecut neluate în seamă. Când Radcenko a fost numit șef al SBU, a devenit limpede că nimeni din afara sistemului nu va obține funcții superioare în SBU.

Cu oameni ca Marciuk, care în februarie 1995 a fost desemnat prim-ministru în exercițiu, și căruia i s-a acordat o funcție permanentă la începutul lunii iunie, și Radcenko, aflat la conducerea politicii de securitate națională a Ucrainei, se întrevedea tendința către un serviciu de securitate mai puternic și relații mai strânse cu Rusia, într-adevăr, tocmai prin organizații ca SBU și omologul său din Moscova se promovau asemenea legături. în plus față de acordul încheiat cu FIS din Rusia, SBU a semnat acorduri cu Serviciul rus de Contrainformații (pe atunci Ministerul Securității) în 1992-1993, ceea ce a servit ca bază pentru o cooperare extinsă. într-o declarație făcută nu cu mult timp înainte de a-și părăsi funcția de șef al SBU, Marciuk a descris astfel această cooperare: „Avem un acord cu serviciul special rus. în cazurile în care există un interes reciproc, noi mergem la ei și ei vin la noi. Chiar acum, o delegație a Serviciului Federal Rus de Contrainformații [FSK] se află la Kiev și planificăm împreună o operațiune complexă. Nu am avut cazuri în care cineva de la Serviciul Federal Rus de Contrainformații să fi desfășurat activități subversive secrete.“

în mod ironic, în pofida trecutului său din KGB, Marciuk pare să se bucure de un mare respect printre ucraineni. El este considerat, în general, un pragmatic, chiar un liberal, care acționează cu fermitate în situații dificile și este capabil să negocieze cu succes cu rușii. Mulți consideră că experiența sa în serviciile de securitate este un avantaj care îi conferă o

perspectivă din interior și îi permite să se descurce prin haosul problemelor politice și economice ale Ucrainei, în acest sens, Marciuk simbolizează ambiguitățile politicii din fosta Uniune Sovietică, care oscilează între democrație și autoritarism.

SERVICIILE DE SECURITATE ALE BELARUS ȘI MOLDOVEI

Comparativ cu Ucraina, Belarus a făcut mult mai puține progrese în reformarea serviciului său de securitate. Conducerea politică postsovietică nici măcar nu s-a obosit să-i schimbe numele, care rămâne tot KGB (Comitetul Securității de Stat). Când Belarus a devenit stat independent în 1991, generalul Eduard Șircuski, care ocupase funcția de președinte al KGB începând cu octombrie 1990, și-a menținut funcția, în pofida faptului că semnase apelul Partidului Comunist de susținere a puciului. Majoritatea personalului a rămas alături de el. într-adevăr, unii dintre cei aduși de Partidul Comunist în KGB începând chiar cu anii ’50 sunt încă în funcție. în fața sediului KGB din Minsk se află încă statuia lui Felix Dzeijinski, primul șef al poliției sovietice de securitate, deși statuia lui a dispărut de mult timp din Moscova.

Eșecul reformării KGB-ului belarus se datorează, în marc măsură, faptului că guvernul continuă să fie dominat de comuniști, care nu au nici un interes să reducă prerogativele unei organizații pe care s-au bazat în mod tradițional. Guvernul din Belarus nu dorește să rupă legăturile cu Rusia, așa că KGB-ul său a continuat să primească indicații de la Moscova. în ianuarie 1992, Parlamentul belarus a aprobat un statut provizoriu al KGB care îi conferea funcții similare cu cele ale vechiului KGB. Unica schimbare semnificativă față de trecut era că parlamentul, dominat de comuniști, și nu biroul politic al partidului, deținea controlul asupra KGB. Conducerea KGB avea puțin de obiectat împotriva controlului parlamentar. în practică, aceasta însemna doar că șeful KGB, Șirkuski, trebuia să raporteze numai în fața președintelui parlamentului, Stansîav Șușkevici. In 1992 acesta era deja angajat într-o luptă aprigă pentru putere cu premierul belarus Viaceslav Kebici, iar KGB îi furniza o armă puternică - dovezi ale corupției la nivel oficial.

La fel ca în Rusia și Ucraina, problema corupției a devenit obiectivul notoriu al KGB. La sfârșitul lui 1992, Șirkuski a anunțat că organizația sa ancheta două sute de cazuri de delapidare și corupție la nivel superior. întărit cu puteri de

anchetare stipulate de noua Lege privind activitatea operațională de anchetă (aproape identică cu legea rusă), KGB a început să cerceteze activitatea înalților demnitari. Până la sfârșitul lui 1993, Șirkuski a raportat parlamentului că o rețea de corupție cuprindea întregul guvern. O lună mai târziu, deputatul Aleksandr Lukașenko, șeful comisiei parlamentare pentru combaterea corupției, cerea demisia lui Kebici.

Șirkuski însuși a fost îndepărtat din funcție în timpul acestei lupte, pentru a fi înlocuit rapid cu Henadi Laviţki, la începutul lui
1994. După alegerea sa în funcția nou creată de președinte al Republicii Belarus, în iulie 1994, Aleksandr Lukașenko l-a concediat pe Laviţki și pe câțiva dintre adjuncții acestuia, numind un nou președinte al KGB în persoana fostului șef al Ministerului Afacerilor Externe, Vladimir legorov. în calitate de președinte cu prerogative extinse, Lukașenko, fost comisar politic în trupele de grăniceri ale KGB, nu s-a preocupat de ținerea în frâu a KGB-ului, mai ales după cc și-a plasat proprii săi oameni în funcții superioare. După cum aprecia un critic: „Președintele Republicii Belarus a făcut din structurile puterii favoriții săi. Aceștia sunt Ministerul Afacerilor Interne, KGB și armata.... Nu întâmplător, bugetul KGB pe acest an [1995] ar acoperi toate cheltuielile guvernului, Sovietului Suprem, Procuraturii și administrației prezidențiale luate la un loc.“

în august 1994, Lukașenko a emis un decret prin care crea un nou statut provizoriu pentru KGB, care oferea, se pare, baze legale mai largi pentru anchetele politice. Statutul nu a fost dat publicității. Asemenea lui Elțîn, Lukașenko are propriul său serviciu care asigură securitatea președintelui și care lucrează în strânsă colaborare cu KGB.

Din momentul în care Belarus a devenit stat independent, KGB-ul său a întreținut legături strânse cu serviciile de securitate ruse. Responsabili ai KGB Belarus au declarat la început că serviciile de securitate ale CSI erau atât de profund întrepătrunse, încât le-ar fi fost imposibil să funcționeze independent unul de celălalt. Lukașenko, care stabilise un control sever asupra KGB, a continuat această politică. El a pledat deschis pentru unificarea cu Rusia, exprimând și sentimentul popular. în referendumul organizat în mai
1995, bielorușii au votat pentru integrarea cu Rusia și pentru decretarea limbii ruse ca limbă oficială.

în ceea ce privește Moldova învecinată, faptul că Armata a 14-a rusă, condusă până în vara lui 1995 de general-locotenentul Aleksandr Lebed, e o armată care ocupă încă regiunea Transnistria, (care a încercat să se separe de Moldova) a acordat rușilor o putere considerabilă în zonă. După ce Moldova a devenit independentă, guvernul moldovenesc a refuzat inițial să ratifice acordurile de creare a CSI și și-a anunțat intenția de a se reunifica cu România. Rusia a folosit intervenția militară în favoarea etnicilor ruși din Transnistria, precum și șantajul economic pentru a face presiuni asupra guvernului de la Chișinău. Strategia a avut efect și, treptat, Moldova a început să ia în considerație cererile Rusiei.

Președintele Moldovei, Mircea Snegur, a adoptat o poziție favorabilă față de integrarea economică cu CSI, însă a rezistat integrării politice și militare, mai ales din cauza opoziției publice considerabile față de legături mai strânse cu CSI. După cum afirma un analist: „Mai mult decât reunificarea cu România sau subordonarea față de CSI, moldovenii au rezolvat sarcina dificilă de a-și afirma independența și încep să-și exprime propria identitate unică."

Nu este clar rolul pe care l-au jucat serviciile de securitate în acest proces. Moldova are un Minister al Securității Naționale, condus de general-maior Vasile Calmoi, care nu s-a prea bucurat de atenție din partea mass-media, așa că se poate presupune că influența sa politică este limitată. în ceea ce privește relațiile cu serviciile ruse, în iunie 1994 Calmoi a semnat un acord cu șeful FSK, Serghei Stepașin, angajându-se, în maniera cunoscută, într-o colaborare pe o gamă amplă de probleme ale securității. Cele două servicii au convenit să schimbe informații și să conlucreze în combaterea terorismului, traficului de droguri și vânzărilor clandestine de arme. în afară de această posibilitate suplimentară pentru ca Rusia să influențeze politica Moldovei, prezența armatei ruse în zonă și constrângerile economice ar trebui să fie suficiente pentru ca Moscova să fie sigură că Moldova va răspunde solicitărilor sale.

TRANSCAUCAZIA

în Armenia și Azerbaidjan, vechea elită a Partidului Comunist a supraviețuit pentru a domina scena politică. în cea mai mare parte, această elită este favorabilă unei anumite integrări în CSI. în pofida puternicelor sentimente naționaliste și resentimentului profund al populației împotriva amestecului

Rusiei, conducătorii politici cooperează cu Moscova. Nici n-ar putea fi altfel, dat fiind că Moscova a fost activ implicată în politica la vârf din ambele țări. în 1993 Moscova a sprijinit înlăturarea președintelui azer independent Abulfaz Elcibei, promovându-1 în funcția acestuia pe Gaidar Aliev, fostul prim-secretar al Partidului Comunist din republică, iar mai înainte președinte al KGB din propria sa republică. în Georgia, Moscova a pus umărul la izgonirea lui Zviad Gamsahurdia, ales în mod democratic, și venirea la putere a lui Eduard Șevardnadze, fost șef la poliției georgiene și apoi prim-secretar al la Partidului Comunist din Georgia până la sfârșitul anilor ’80.

Susținându-i pe ambii conducători, Moscova i-a silit de atunci să-i urmeze diktatele. Șevardnadze a fost obligat în octombrie 1993 să cedeze în fața cererilor Rusiei de staționare a trupelor ruse pe teritoriul țării sale din cauza conflictului din Abhazia (o regiune a Georgiei care și-a revendicat independența) ce amenința să-1 îndepărteze de la conducere. Moscova l-a convins pe Aliev să nu mai continue contractul petrolier cu Occidentul (care excludea trecerea unui oleoduct prin Rusia), folosind drept mijloc de șantaj continuarea sprijinului militar acordat armenilor. Au circulat chiar zvonuri că serviciile ruse de securitate ar fi jucat un rol în unele tentative de lovitură de stat împotriva guvernelor lui Aliev și Șevardnadze. S-a sugerat că rivalul lui Aliev, fostul prim-ministru azer Surat Guseinov, adept al Moscovei, era încurajat pe ascuns de Kremlin. Mai recent, serviciile ruse de securitate au fost asociate cu un act terorist împotriva lui Șevardnadze în august 1995.

Ca rezultat al instabilității politice, criminalității și violenței din Georgia și Azerbaidjan, serviciile de securitate ale acestor state au fost adânc implicate atât în politica din republică, cât și în treburile CSI. Ministerul Securității de Stat din Georgia a fost creat de Șevardnadze în octombrie 1993, înlocuind vechiul Serviciu de Informații înființat de fostul președinte Gamsahurdia. Șeful acestuia până la sfârșitul lunii august 1995, general-maiorul Igor Giorgadze, a intrat în KGB la începutul anilor 70, ajungând la un post de conducere în contrainformații în 1990. El a ocupat apoi funcția de ministru al afacerilor interne, înainte de a demisiona la începutul lui 1992.

Giorgadze era cunoscut ca fiind „omul Moscovei.“ Ministerul rus al Securității a făcut presiuni puternice pentru a-1 face șef

al aparatului de securitate sub Șevardnadze. După preluarea funcției, Giorgadze a stabilit o agendă riguroasă de acțiuni. Contrabanda cu droguri, terorismul și crima organizată constituiau cele mai serioase amenințări pentru securitatea Georgiei, a afirmat el. Pentru a acorda organizației sale puterea de a lupta împotriva unor asemenea fenomene, el a creat o forță specială formată din trupe de elită bine instruite. Prima provocare a venit din interiorul guvernului. Giorgadze a fost în scurt timp antrenat într-un conflict cu ministrul apărării, care a condus la bombardarea sediului Ministerului Securității de Stat la sfârșitul lui decembrie 1993. Violențele au continuat. Până în iulie 1994 au fost asasinați zece oficiali de rang înalt din „ministerele de ordine“.

Responsabilii din securitate au jucat un rol major în neutralizarea opoziției armate din vestul Georgiei, formată în special din susținători ai președintelui decedat Gamsahurdia. Această opoziție a devenit o amenințare crescândă pentru Șevardnadze care, la sfârșitul lui august 1995, era cât pe ce să fie asasinat și el într-un atentat terorist.

Ce s-ar putea spune despre legăturile dintre angajații din securitatea Georgiei și omologii lor de la Moscova? Plin de cekiști din perioada KGB, Ministerul Securității de Stat al Georgiei nu a încercat prea mult să promoveze interesele acestei țări împotriva celor ale Moscovei. Giorgadze și-a exprimat sprijinul puternic pentru integrarea Georgiei în CSI și hotărârea de a lucra îndeaproape cu colegii ruși. Ideea de a se orienta spre Occident pentru ajutor în rezolvarea unor probleme ale Georgiei nu era acceptată de acesta: „Opoziția noastră dorește o orientare spre Vest, ceea ce nu este o dorință greșită în sine, însă, în circumstanțele actuale, calea Georgiei spre Occident trece prin Rusia.“ Aceasta era, desigur, în concordanță cu strategia lui Șevardnadze de cooperare strânsă cu administrația lui Elțîn, ceea ce i-a atras critici din partea multor georgieni, care îl considerau o marionetă a Moscovei.

In mod ironic, Giorgadze părea el însuși să se fi întors împotriva lui Șevardnadze, sau cel puțin să se fi compromis în ochii acestuia. Procurorul Georgiei I-a acuzat de complicitate în atentatul din august împotriva lui Șevardnadze, ceea ce l-a obligat să fugă la Moscova, unde s-a confruntat cu încercările Georgiei de a obține extrădarea lui. Funcția sa în securitate a fost preluată de primul său adjunct, Adtandil Ioseliani, la

începutul lui septembrie 1995. Nu sunt deloc surprinzătoare speculațiile considerabile despre rolul serviciilor de securitate ruse în această afacere. Oare încercau acestea să submineze poziția lui Șevardnadze - și astfel să câștige sprijin pentru desfășurarea trupelor ruse în Georgia- prin încurajarea dușmanilor lui?

Chestiuni similare au apărut și în Azerbaidjan, unde președintele Aliev se confrunta cu amenințări serioase din partea opoziției politice și trebuia să soluționeze atât problema enclavei Nagornîi Karabah, cât și pe cea a unei economii în curs de dezintegrare. în perioada inițială de independență, înainte de venirea la putere a lui Aliev, fostul președinte, Abulfaz Elcibei, își propusese să scape de vestigiile trecutului KGB prin inițierea de controale și demiterea unui număr de responsabili ai acestui serviciu. Fostul președinte al KGB azer, Vladimir Guseinov, a fost chiar arestat în 1992 din cauza rolului jucat în înăbușirea în sânge de către trupele ruse în ianuarie 1990 a manifestațiilor de la Baku, organizate de naționaliștii azeri.

însă Aliev a răsturnat această tendință. Ministerul Securității Naționale al Azerbaidjanului, condus din martie 1995 de Namik Abbasov, a fost un element-cheie al conducerii sale politice. Legăturile cu serviciile ruse de securitate au rămas strânse. în mai 1995, șeful securității ruse, Serghei Stepașin, a efectuat o călătorie la Baku, unde s-a întâlnit cu președintele Aliev și a semnat un acord bilateral cu Namik Abbasov privind cooperarea în combaterea terorismului și a crimei organizate. Cei doi au convenit, de asemenea, să desfășoare exerciții comune și să facă schimb de personal. „De acum înainte, remarca Stepașin, angajații Serviciului Federal de Securitate vor putea să vină să lucreze la Baku nestânjeniți.“ Nu era astfel subminată independența Azerbaidjanului prin crearea unor noi posibilități prin care rușii să se amestece în politica promovată de Baku? Aliev nu dădea impresia că ar fi îngrijorat. El era plin de laude la adresa acordului, declarând că, în aceste vremuri grele, era important ca serviciile de securitate ale CSI să coopereze îndeaproape.

Petrecându-și întreaga carieră în KGB înainte de a devenit prim-secretar al Partidului Comunist din Azerbaidjan, în 1969, Gaidar Aliev cunoștea regulile jocului cu Moscova și este expert al supraviețuirii politice. Potrivit unui observator: „Vechii bolșevicii își amintesc că Aliev era unul dintre cei mai deștepți

și mai cosmopoliți politicieni.“ „în locul comunismului am început să cred în Dumnezeu“, a afirmat el după ce a revenit în politică în 1993. Dar loialitatea sa față de Moscova era neclintită: „La urma urmelor, simt atât de multe lucruri care mă leagă de Rusia! Aș putea spune că sunt legat prin întreaga mea viață.“ Pentru Aliev, aceasta era retorica de convenienţă. Confruntat cu presiunea constantă din partea Moscovei, în final el a cedat în octombrie 1995 și a fost de acord cu o tranzacție petrolieră cu Occidentul, dar țițeiul urma să fie transportat de pe platforma Mării Caspice prin conducte amplasate în Georgia și Rusia, via Cecenia.

Tranziția politică a Armeniei a luat o cale diferită, deoarece președintele ales prin vot popular, Levon-Ter Petrosian, a reușit să rămână la putere, în pofida tensiunilor generate de îndelungatul conflict cu Azerbaidjanul, care a ținut țara pe picior de război. Ter-Petrosian, fost disident și vechi democrat, nu avea legături cu birocrația de partid și KGB din Armenia și de la Moscova. însă guvernul său avea încă nevoie de un serviciu de securitate. Serviciul de securitate al Armeniei, Administrația de Stat pentru Securitate Națională (GUNS) a fost creată în locul KGB în noiembrie 1992. Paisprezece luni mai târziu, Ter-Petrosian a decis că instituția trebuia revizuită. în ianuarie 1994, el a semnat un decret prin care suspendau toate operațiunile acesteia, cu excepția grănicerilor și a funcționarilor tehnici. El l-a numit apoi pe Davit Șahnazarian în funcția de șef în exercițiu, ordonându-i să verifice personalul instituției și să elaboreze un regulament nou în decurs de trei luni, așa cum a procedat și Elțîn cu serviciul său de securitate.

După cum era de așteptat, acțiunile lui Ter-Petrosian au generat serioase nemulțumiri în cercurile securității, unii susținând că interesele privind securitatea Armeniei vor fi serios afectate. Totuși, majoritatea personalului de securitate a supraviețuit verificărilor - asemenea angajaților FSK din Rusia- și Administrația de Stat pentru Securitate Națională a rămas intactă. Ter-Petrosian a lăudat administrația de securitate, susținând într-un discurs din august 1994 că aceasta realizase mai mult în ultimele șase luni decât pe parcursul anilor precedenți.

Mare parte a eforturilor depuse de serviciului de securitate a fost orientată înspre opoziția politică internă a guvernului lui Ter-Petrosian. La începutul lui 1995, șeful securității,

Șahnazarian (care a fost înlocuit de Serj Sarghistian în mai 1995), a rostit un mesaj televizat în care încerca să justifice măsurile luate de serviciul său împotriva principalului partid de opoziție, pe motive că ar fi fost implicat în traficul de droguri și asasinate politice. Șahnazarian a relevat că FSK rus ajutase instituția sa în investigații.

Un factor important a încurajat relațiile strânse dintre guvernele și serviciile de securitate ale Rusiei și Armeniei, în pofida sentimentului naționalist puternic și coeziunii etnice al acesteia din urmă. Armenia a depins în mare măsură de asistența militară rusă pentru a obține succese în războiul împotriva Azerbaidjanului, început cu câțiva ani în urmă din cauza disputei asupra teritoriului enclavei Nagomîi Karabah. Deși relațiile nu au fost întotdeauna lipsite de tensiuni, Erevanul nu poate risca înstrăinarea de Moscova și, din acest motiv, susține constant politica Rusiei față de CSI.

STATELE DIN ASIA CENTRALĂ

Cele cinci state din Asia Centrală - Kazahstan, Kirghizstan, Tadjikistan, Turkmenistan și Uzbekistan - împărtășesc atitudini similare față de Rusia și CSI. Conducerea politică este dominată de foștii comuniști din perioada sovietică, care consideră ca fiind esențială menținerea legăturilor economice și militare cu Rusia, precum și a relațiilor strânse cu aparatul rus de poliție și informații. Chiar și președintele Kirghizstanului, Askar Akaev, considerat în general ca nn reformator independent, a respins ideea adoptării unei poziții serioase împotriva reunificării cu Rusia. în același timp, conducătorii din Asia Centrală se confruntă cu realitățile unei noi structuri politice postsovietice și cu puternicele sentimente naționaliste din statele lor.

Kirghizstanul are regimul politic cel mai emancipat din toate statele central-asiatice. Președintele Akaaaev, deși fost membru al Partidului Comunist, este unicul lider din această zonă care nu a fost un birocrat din eșalonul superior al partidului și s-a exprimat deschis pentru transformările democratice. Rusia nu a exercitat aceleași presiuni asupra Kirghizstanului așa cum a procedat cu alte state CSI, iar guvernul lui Akaev nu a fost supus tentativelor de lovitură de stat și conflictelor etnice. Cu toate acestea, Kirghizstanul a respectat regulile jocului și conducerea sa nu s-a consolidat suficient pentru a fi în situația de a putea rupe vechile legături cu KGB.

Prezența fostului KGB - Comitetul pentru Securitatea

Națională a Kirghizstanului, condus de general-maior Anarbek Bakaev - poate asigura Moscovei mijloace de a-și exercita influența pe scena politică. însă, după cum reiese în prezent, acest serviciu nu joacă un rol politic important. Președintele Akaev este suficient de bine situat politic încât, aparent, nu are nevoie de serviciile de securitate pentru a suprima opoziția.

în ceea ce privește Kazahstanul, care ocupă cel mai mare teritoriu dintre statele central-asiatice, președintele acestuia, Nursultan Nazarbaiev, este personificarea conducătorului comunist de tip vechi. Câștigându-și mandatul în referendumul din aprilie 1995 care-i permită să rămână în funcția de președinte până în anul 2.000, el deține ferm controlul. Nazarbaiev s-a opus vehement dezmembrării Uniunii Sovietice în 1991 și a cerut, consecvent și puternic, recrearea structurilor economice și militare centrale care să unească membrii CSI. în ianuarie 1995, el și Elțîn au semnat o declarație prin care se cerea crearea unei armate unite ruso-kazahe și a trupelor comune de grăniceri. Puterea vechii elite rusificate și prezența unei mari populații rusofone în Kazahstan (peste 37 la sută) fac ca eforturile pentru independența reală față de Rusia să fie iluzorii. Statutul serviciului de securitate kazah și legăturile lui cu Rusia întăresc această impresie.

în iulie 1992, Sovietul Suprem kazah a adoptat o lege de creare a Comitetului Securității Naționale (Comitet Naționalinoi Bezopasnosti sau KNB) pentru a înlocui KGB. Președintele comitetului, general-locotenent Bulat Baekenov, a asigurat opinia publică că aceasta nu era doar o schimbare de nume, deoarece KNB, spre deosebire de KGB, urma să protejeze interesele individului mai presus de cele ale statului. Reiese, oricum, că prerogativele noii instituții de securitate erau asemănătoare cu cele ale predecesoarei sale. Ca și în cazul Ucrainei, Legea referitoare la organele de securitate națională a Kazahstanului era izbitor de similară cu legea rusă (și prin urmare cu vechea lege a KGB).

Majoritatea foștilor angajați ai KGB, mulți cu cariere îndelungate, continuă să lucreze în noul KNB. Președintele KNB, Baekenov, avea el însuși douăzeci de ani de activitate în KGB. El și-a susținut puternic aparatul de securitate, afirmând în 1993 că spionii străini „și-au întețit activitățile subversive“ împotriva Kazahstanului și, de aceea, KNB avea nevoie de un personal mai numeros și de resurse mai mari. Evident acești

spioni nu îi includeau și pe ruși, pe care Baekenov și alți conducători kazahi îi tratau ca pe frații lor de nădejde. La începutul lui 1993, Baekenov și ministrul rus al securității din acea perioadă, Barannikov, au semnat un acord de cooperare într-o sferă largă de aspecte de securitate, inclusiv patrularea frontierelor și contrainformațiile. Cei doi s-au angajat „să-și unească eforturile în apărarea reciprocă a intereselor și paza instalațiilor militare strategice".

Anul următor, șeful securității ruse, Serghei Stepașin, a vizitat capitala Almafî pentru a elabora detaliile concrete ale cooperării dintre cele două servicii de securitate, împreună cu noul șef al KNB, general-maior Sat Tokpakbaev, care l-a înlocuit pe Baekenov la sfârșitul lui 1993. Au fost semnate câteva protocoale pentru operațiuni comune într-o serie de probleme de securitate. în cadrul unei conferințe de presă la Almatî, Stepașin a justificat acordurile spunând că „dacă Rusia nu va ajuta la crearea serviciilor de contrainformații din statele CSI, aceasta va fi realizat de către alții".

în ceea ce privește celelalte trei state din centrul Asiei, ele au urmat modelul Kazahstanului, menținând vechiul KGB sub denumiri noi. Asemenea Kazahstanului și Kirghizstanului, Turkmenistanul dispune de un Comitet al Securității Naționale (Komitet Naționalinoi Bezopastnosti sau KNB) care a înlocuit vechiul KGB în 1992. Turkmenistanul are sistemul politic cel mai autoritar din toate statele central-asiatice. întreaga putere este concentrată în mâinile președintelui Saparmurat Niazov, al cărui mandat în funcție a fost prelungit până în 1999, iar mass-media este controlată în întregime de stat care nu permite exprimarea punctelor de vedere ale opoziției.

KNB este crucial pentru supraviețuirea guvernului lui Niazov. Condus de general-maior Saparmurad Seidov, KNB își folosește prerogativele atotputernice în primul rând pentru lupta împotriva opoziției politice față de guvern. O tactică frecvent folosită de KNB este aceea de culegere a materialelor compromițătoare asupra adversarilor lui Niazov pentru a-i acuza apoi de corupție. KNB are relații de lucru strânse cu serviciile de securitate ruse, care au sprijinit eforturile KNB de suprimare a opoziției față de guvernul lui Niazov.

în Uzbekistan, președintele Islam Karimov conduce cu pumn de fier, iar parlamentul este controlat de membrii vechii nomenclaturi a Partidului Comunist. După cum remarca un fost

responsabil uzbek: „Independența a fost pentru noi o glumă crudă. Oamenii au fost înșelați. Statul îi domină pe toți în numele păcii și stabilității și, desigur, în numele statului.“

Serviciul Securității Naționale al Uzbekistanului, condus din iunie 1995 de către general-maior Rustam Inoiatov, a fost deosebit de activ în urmărirea celor angajați în activități antistatale și a membrilor opoziției politice. Acest serviciu a luat măsuri severe împotriva infracțiunilor economice și a străinilor. într-un interviu din septembrie 1994, fostul șef de securitate a avertizat: „în cazul în care iese la lumină vreun amestec în treburile noastre interne sau vreo încălcare a legii, renumita ospitalitate orientală va fi înlocuită cu sancțiunile legii. Numai în acest an s-au aplicat sancțiuni economice contra a 910 cetățeni străini. Dintre aceștia, 193 au fost expulzați și trei străini au fost acuzați de infracțiuni penale.“ Dizolvarea Uniunii Sovietice nu a avut un efect prea mare asupra Uzbekistanului; acesta încă mai trăiește în trecutul sovietic. După cum afirma un uzbek: „Trăim într-un stat polițienesc cu care s-ar putea mândri vechii bolșevici.“ Politica Tadjikistanului a fost dominată de conflictul violent din interiorul țării și de-a lungul frontierei cu Afganistanul. A existat o opoziție continuă față de guvernul condus de președintele Emomali Rahmonov. în 1992 opoziția a preluat pentru scurt timp puterea, dar până la sfârșitul anului - după un război civil în care au dispărut mii de persoane - controlul a revenit elitei fostului Partid Comunist. Această elită a depins, pentru a putea supraviețui, de sprijinul forțelor ruse, precum și de aparatul de securitate dominat de ruși.

KGB din Tadjikistan a devenit întâi Comitetul Securității Naționale și apoi, la începutul lui 1994, a fost transformat în Ministerul Securității, condus de către locotenent-colonelul Saidanvar Kamolov. Ca răspuns la critica adusă tacticii sale represive, Ministerul Securității a insistat, într-o declarație difuzată public la sfârșitul lui 1994, că „a apărat plin de abnegație guvernul constituțional, în condițiile complexe ale războiului civil.“ Serviciile de securitate ale Rusiei, împreună cu armata rusă și trupele de grăniceri oferă, fără îndoială, sprijin în această luptă.

Cooperarea dintre serviciile de securitate ruse și ale celorlalte state CSI are rădăcini adânci, care merg până în perioada sovietică, când KGB-urile din republici erau o prelungire a KGB-ului din Moscova. Atunci, ca și acum, aceste ramuri ale KGB erau mijloace-cheie pentru implementarea politicii Moscovei. în 1994, această politică a fost concentrată asupra procesului de reintegrare în cadrul CSI, un proces care a fost accelerat considerabil în 1995, în special din cauza poziției tot mai insistente a Moscovei. Ce a determinat modificarea politicii adoptate de către guvernul lui Elțîn imediat după prăbușirea Uniunii Sovietice? Poate că Elțîn dorea să trimită un mesaj de avertisment Occidentului: în cazul în care nu va primi ajutor de la vestici, va reîncepe refacerea imperiului său. Poate că o altă cauză să fie faptul că Elțîn anticipa alegerile prezidențiale din 1996 și căuta să obțină sprijinul celor care deplângeau dezmembrarea Uniunii Sovietice și îl criticau pe el pentru aceasta. în sfârșit, desigur, Elțîn, pur și simplu, voia să susțină interesele Rusiei în teritoriul pe care, de peste un secol, aceasta îl considera a-i aparține.

CAPITOLUL ȘAPTE
SERVICIILE DE SECURITATE ȘI DREPTURILE OMULUI

Societatea este obișnuită cu o situație în care totul, bun sau rău, îi este dat de undeva de sus. În particular, aceasta se referă la drepturile omului, care nu sunt considerate încă în Rusia ca fiind inalienabile. Ideea acestor drepturie dăinuie, în parte, datorită atitudinii publice și, în mai mică parte, datorită atitudinii autorităților.

(Serghei Kovaliov, președintele Comitetului Rus pentru Drepturile Omului, august 1994)

întrucât Rusia și alte foste republici sovietice au renunțat la sistemele comuniste de guvernare, chestiunea drepturilor omului în fosta Uniune Sovietică pare a-și fi pierdut caracterul de urgență pe care l-a avut în perioada comunistă. Din păcate, totuși, deși atenția lumii numai este concentrată asupra acestei probleme, ea nu a dispărut. într-adevăr, în unele state CSI, securitatea violează drepturile omului pe scară largă, tot așa cum a făcut KGB până spre sfârșitul anilor ’80. Chiar și în Rusia, unde serviciile de securitate sunt ținute în frâu mult mai mult, ele nu au renunțat complet la vechile obiceiuri și încă mai angajează ofițeri KGB care i-au persecutat, în

trecut, pe nonconformiștii politici.

în martie 1995, a fost efectuat un sondaj de opinie printre 650 de moscoviți pentru a stabili punctele lor de vedere privind rezultatele *perestroikăi* după aproape un deceniu. Circa o treime din cei intervievați au afirmat că nu s-a făcut nici un progres în democratizarea țării și apărarea drepturilor omului, iar 26 la sută au afirmat că situația s-a înrăutățit. După cum au indicat organizatorii sondajului, aceste declarații negative s-ar putea să fi reflectat pur și simplu nemulțumirea generală față de guvernul lui Elțîn pentru o serie de motive, inclusiv invazia din Cecenia. Totuși, sondajul sugerează că un număr semnificativ de ruși nu consideră că problema drepturile omului ar fi fost rezolvată. Care este dosarul drepturilor omului pentru Rusia și statele CSI de la desființarea KGB? în ce măsură vechile practici ale KGB sunt încă folosite?

DREPTURILE OMULUI ÎNAINTE DE PRĂBUȘIREA UNIUNII SOVIETICE

în anii ’70, când Occidentul și-a exprimat, pentru prima oară, îngrijorarea față de respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică, în țară exista deja o mișcare pentru apărarea acestora. Scopurile mișcării, formată din câteva zeci de persoane care protestau deschis față de abuzurile regimului, erau modeste. Acești indivizi nu aveau obiective pe termen îndelungat, radical politice, ci încercau să promoveze libertatea de expresie și litera legii prin exercitarea presiunilor asupra conducerii politice. Ei se străduiau, de asemenea, să mobilizeze opinia publică occidentală pentru a obliga regimul sovietic să se schimbe.

Militanții sovietici pentru drepturile omului și-au plătit scump disidența care i-a adus în fața uneia din cele mai represive poliții din lume, KGB. Operând cu binecuvântarea conducerii Partidului Comunist, KGB a eliberat din lesă mii de ofițeri de interne într-o campanie brutală de a suprima mișcarea incipientă. Ca rezultat, mulți disidenți și-au pierdut slujbele și au fost fie exilați, fie încarcerați sau trimiși în lagăre de muncă, unde condițiile dure le-au ruinat sănătate și unora le-au provocat moartea. Unii au fost închiși în spitale de psihiatrie, una dintre pedepsele favorite ale președintelui KGB Iuri Andropov, căci astfel se evita publicitatea unui

proces în justiție.

Deși aceste mișcări au avut mici succese, în special prin atragerea atenției internaționale asupra abuzurilor la adresa drepturilor omului, o schimbare reală nu a venit decât o dată cu era lui Gorbaciov, când arestările disidenților s-au redus treptat la jumătate și libertatea de expresie a devenit o realitate, pentru întâia oară în istoria sovietică. La finele anilor ’80 protestatarii aveau voie să demonstreze fără a fi împrăștiați de poliție, iar publicațiile independente *(samizdat)* au înflorit. Presa oficială a intrat repede în ritm, având curajul să critice regimul și să prezinte deschis faptele.

între timp, KGB-ul, a cărei primă sarcină fusese suprimarea disidenței politice, s-a trezit legat de mâini. Activitățile sale erau limitate la operațiuni în spatele scenei, cum ar fi infiltrarea în grupările independente tot mai numeroase și culegerea de informații pentru a fi folosite în cazul unei inversări a climatului politic. De fapt, o asemenea schimbare nu depășea tărâmul posibilului. Gorbaciov a făcut mult pentru democratizarea țării și pentru limitarea abuzurile la adresa drepturilor omului, însă nu a reușit să realizeze un singur lucru care arfi asigurat durata noilor libertăți: el nu le-a garantat prin lege.

în pofida promisiunilor continui privind reformele majore în codurile penale, care datează încă din perioada 1960-1961, vechea legislație, cu unele excepții, a rămas în vigoare. Justiția nu a devenit independentă, ci a continuat să fie un slujitor al regimului. Deși autoritățile nu mai aplicau vechile legi represive, drepturile cetățenilor sovietici continuau să depindă de voința celor de la putere. în mai 1988, un raport publicat de Comisia de Securitate și Cooperare în Europa afirma următoarele: „Pentru a măsura progresul pe care l-au făcut sovieticii în sfera drepturilor omului, este necesar să privim dincolo de activitățile pe care le-au tolerat sub conducerea lui Gorbaciov, și să vedem libertățile pe care le-au asigurat. Nu e dificil de întreprins o astfel de cercetare pentru a descoperi că în această privință nu s-a făcut mare lucru.“

De fapt, Gorbaciov, în pofida imaginii sale de democrat în Vest, a întărit unele legi împotriva disidenței, deși, datorită naționalismului antirusofon în creștere, atenția se

concentra mai mult asupra mișcărilor etnice separatiste, decât asupra criticilor individuale la adresa regimului. în iulie 1988, guvernul a emis un decret de interzicere a manifestațiilor publice, făcându-i pe participând pasibili de pedeapsă. Nouă luni mai târziu, răspunzând presiunilor din partea democraților, regimul Gorbaciov a amendat draconicul Articol 70 din Codul Penal prin excluderea termenului „agitație și propagandă antisovietică," care oferise KGB scuza de apune laolaltă toate tipurile de nonconformism politic, după bunul plac. Gorbaciov a introdus alte amendamente la Articolul 70 care au contrabalansat această schimbare. Ca rezultat, KGB dispunea, în continuare, de baze legale solide pentru suprimarea disidenței politice sau naționaliste.

Parlamentul l-a obligat pe Gorbaciov, în vara anului 1989, să elimine cele mai stridente trăsături ale acestor amendamente. Dar în momentul în care a devenit președinte în martie 1990, el s-a folosit de prerogativele sale ample pentru a introduce o lege absolut nouă: „Legea privind responsabilitatea sporită pentru încălcarea egalității naționale a cetățenilor și violarea prin forță a integrității teritoriului URSS". Legea adăuga o altă clauză Articolului 70 și întărea sancțiunile penale. De asemenea, consolida legea din 1988 împotriva manifestațiilor prin interzicerea participării la asociații publice, mișcări sau partide care „instigau la ostilitate etnică sau violau integritatea teritorială a URSS". Noile prevederi erau menite să acorde regimului o bază legală pentru combaterea revendicărilor separatiste ale naționaliștilor nerusofoni în locuri precum Georgia și statele baltice, unde Gorbaciov trimisese deja trupe pentru suprimarea tulburărilor naționaliste.

De formație jurist, Gorbaciov și-a concentrat efortul considerabil asupra politicii juridice, redefinind relațiile dintre cetățeni și stat prin modificările aduse legislației. însă, după cum declara Robert Sharlet, „reformele sale juridice erau retrograde și inițiate exact împotriva disidenței, ceea ce sugerează că el avea tradiționala „ambivalență bolșevică" față de lege. Deși a inițiat *glasnosti* și democratizarea, acestea erau reforme de suprafață pe care Gorbaciov dorea să le țină sub control. El a căutat continuu să-și apere guvernul de excesele

reformelor sale, acordând statului mai multe prerogative legale tocmai pentru a diminua efectul acestor reforme. Drept rezultat și atitudinea față de drepturile omului a înregistrat aceeași ambivalență.

DREPTURILE OMULUI ȘI LEGEA SUB ELȚÎN

în calitate de președinte cu largi prerogative legislative și executive, Elțîn a avut posibilitatea să influențeze semnificativ respectarea drepturilor omului în Rusia începând din 1991. în cea mai mare parte, modul său de abordare a acestei chestiuni a fost similar cu cel al lui Gorbaciov. La suprafață - cel puțin până la invazia Ceceniei - atitudinea față de situația drepturilor omului a fost pozitivă. Deținuții politici, represiunile religioase și restricțiile privind libertatea de mișcare sunt, în cea mai mare parte, fenomene ale trecutului. Mass-media rusă, adesea extrem de critică la adresa regimului lui Elțîn, oferă un exemplu demn de luat în seamă în privința exprimării nestânjenite. Dar introducerea fermă a acestor drepturi în legislație a fost un proces îndelungat, încărcat de contradicții.

Ca să nu mai spunem că administrația lui Elțîn nu a făcut nimic pentru ca sistemul juridic să apere mai mult drepturile omului, în iunie 1992, Codul de Procedură Penală a fost amendat pentru a acorda oricărui deținut dreptul imediat la un avocat (nu ca în trecut, după primul interogatoriu), precum și dreptul de a revendica reexaminarea juridică a legalității și temeiurilor pentru detenție. Legea din 1992 privind statutul judecătorilor a fost elaborată pentru a oferi mai mult respect față de această profesie, prin majorarea salariilor și beneficiilor. Noua Constituție a Rusiei, adoptată prin referendumul din decembrie 1993, creează un sistem juridic independent, în care I ndecătorii sunt inamovibili și se bucură de imunitate. Cu toate acestea, este nevoie de timp pentru pregătirea judecătorilor pentru ca sistemul să funcționeze eficient. Iar Procuratura, coruptă și ineficientă, însărcinată să supravegheze sistemul juridic penal, urmează să fie reformată. Deși o nouă lege referitoare la Procuratură urma să fie adoptată în toamna anului 1995, nu era deloc evident faptul că va duce la un sistem eficient de supraveghere care să asigure respectarea legalității de către organele de securitate și poliție.

Mai mult, aceste schimbări pozitive au fost adesea contrabalansate de alte legi, menite să apere mai degrabă statul decât pe individ. Decretul impetuos împotriva infracționalității emis de Elțîn în iunie 1994, prezentat înainte, este un exemplu concludent în acest sens. Printr-o lovitură mârșavă, decretul priva persoanele suspecte dc dreptul de a fi protejate împotriva interceptării convorbirilor telefonice, a percheziților și confiscărilor fără mandat și împotriva unei detenții îndelungate fără condamnare. Mai târziu, în martie 1995, Elțîn a emis un ordin împotriva fascismului, care acorda securității drepturi și mai mari pentru arestarea și anchetarea suspecților.

Noul proiect al Codului de Procedură Penală, în ultima fază de adoptare la sfârșitul verii 1995, este un alt exemplu. Potrivit acestui proiect, elaborat de Administrația Legislației de Stat a președinției, persoanele aflate în arest nu pot depune cereri de apel la tribunal, ci doar la Procuratură pentru a protesta împotriva reținerii lor. Articolul 203 al Codului permite poliției să supravegheze telefoanele și să pătrundă în incinte particulare fără mandat „în cazurile care nu suportă amânarea“. Proiectul stipulează numirea unui „procuror special“ de către președinte pentru a aduce „persoane sus-puse“ în fața justiției, subminând astfel principiul judecătorilor independenți. Toți deținuții, cu excepția celor care intră în categoriile speciale stabilite de legea contra infracționalității a lui Elțîn, pot fi reținuți timp de până la șapte zile (față de șaptezeci și două de ore) înainte de completarea acuzațiilor, în timp ce avocatul apărării nu ia cunoștință cu materialele cazului penal până când nu s-a încheiat cercetarea preliminară.

Asemenea lui Gorbaciov, și Elțîn a „cârpit“ legile privind crimele de stat (politice), de care se ocupă serviciile de securitate. în 1992, Articolul 70 (arma legală împotriva opoziției politice) a fost extins din nou, iar o clauză suplimentară a fost adăugată Articolului 79 (manifestări de masă) referitoare la „zădărnicirea activității organelor constituționale ale puterii“ prin acțiuni de forță, și la nerespectarea rezoluțiilor Sovietului Suprem.

Care era semnificația acestor amendamente? Textul lor

era suficient de vag așa că puteau fi interpretate după voie în instanță și îi asigurau lui Elțîn baza legală de a acționa împotriva oponenților politici și separatiștilor etnici. într-adevăr, confruntarea sângeroasă cu oponenții săi parlamentari în octombrie 1993 a fost justificată dc afirmația că aceștia „violau Constituția.“ Mai recent, la invadarea Ceceniei, președintele și consilierii săi s-au referit în repetate rânduri ia ceea ce numeau eforturile clandestine ale guvemuîui lui Djohar Dudaev de a schimba Constituția prin forță. Dudaev revendica independența Ceceniei și, respectiv, secesiunea de Federația Rusă, al cărei teritoriu este inviolabil potrivit Constituției.

Parlamentul rus, deși s-a opus multor inițiative politice ale lui Elțîn, a fost la fel de înclinat să promoveze legi dure care să asigure poliției o autoritate largă în privința drepturilor omului. în iulie 1995, Duma a adoptat o nouă lege privind *Activitatea de cercetare și anchetă,* care a fost înaintată de administrația președintelui pentru a înlocui legea din 1992. Aceasta lărgea lista instituțiilor îndreptățite să desfășoare operațiuni de anchetă, fiind incluse Garda Financiară federală, Serviciul vamal și Serviciul de Securitate al președinției condus de Koijakov. De asemenea, instituțiile de anchetă se bucurau de prerogative mai mari decât ceîe prevăzute în legea anterioară. De exemplu, anchetatorii aveau acum la dispoziție patruzeci și opt de ore în loc de douăzeci și patru pentru a cere aprobare pentru interceptarea convorbirilor telefonice efectuate deja și pentru percheziții întreprinse fără mandat. Au fost înmulțite motivele pentru desfășurarea acestor acțiuni care violau drepturile individuale, astfel că anchetatori puteau justifica mai ușor legalitatea deciziilor lor în efectuarea unor asemenea investigații.

în aceeași lună, deputății Dumei de Stat au adoptat în sfârșit un nou proiect de Cod Penal al Federației Ruse care fusese supus revizuirii timp de cinci ani. Codul extindea prerogativele legii referitoare la nerespectarea egalității naționale și rasiale, care se poate solda cu închisoarea până la cinci ani. Ambiguitatea acestei îegi a dat frâu liber unor încălcări serioase ale drepturilor omului. Procurorii și judecătorii beneficiau de o mare libertate în a decide ce reprezintă „acte îndreptate spre incitarea la ostilitate și

discordie socială, națională, rasială sau religioasă," o acuzație ce putea fi ușor adusă într-o societate cu atât de multe grupări etnice și religioase.

Experții juridici consideră că noul cod este o sinteză a versiunilor prezentate de președinte și Dumă, reprezentând o îmbunătățire semnificativă față de vechiul cod, care data de la începutul anilor '60 și era lipsit de sancțiuni eficiente împotriva crimei organizate. Acesta este un adevăr. Chiar s-ar putea argumenta că legile din Statele Unite referitoare la anumite infracțiuni, acordă, de asemenea, agențiilor menite a le aplica, o marjă de interpretare considerabilă. Insă, spre deosebire de SU A, Rusia nu are o tradiție în respectarea drepturilor legale și un sistem de justiție bine consolidat și democratic pentru interpretarea și aplicarea legilor. Astfel, apare un pericol mai mare ca legile penale să fie aplicate arbitrar de către organele de securitate.

Tendința ca, în procesul de elaborare a legilor, statul să fie favorizat în detrimentul individului, susținută atât de administrația lui Elțîn cât și de parlament, era și mai îngrijorătoare, întrucât multe din noile legi se refereau la infracțiunile anchetate de forțele de ordine, care aveau o tradiție în încălcarea flagrantă a drepturilor omului. Chiar în atmosfera de pluralism politic și libertate de expresie din timpul lui Elțîn, forțele de ordine nu au încetat să se folosească de lege pentru a adopta tactici de tip KGB-ist.

CAZUL MIRZAIANOV ȘI SECRETELE DE STAT

Cazul Mirzaianov este un bun exemplu în acest sens. în perioada sovietică, păstrarea secretului era un element-cheie al sistemului totalitar juridic. Potrivit unei surse occidentale: „Noțiunea de încălcare a legii în chestiune [dezvăluirea secretelor de stat] s-a extins, de la începuturi foarte modeste, într-un principiu amplu de politică juridică cu întrebuințări variate și multiple și a devenit o armă majoră a mecanismului de control al regimului, în special în anii postbelici. Nu numai că păstrarea secretului justifica cenzura dusă la extrem, dar era folosită și pentru a împiedica oamenii să plece în străinătate (pe motivul că aveau acces la informații secrete) și să aibă relații cu străinii.

Faptul că guvernul lui Elțîn s-a preocupat, în 1993, de elaborarea unei noi legi de păstrare a secretului însemna

că nu era pregătit să se despartă de această armă puternică. Interdicțiile privind dezvăluirea secretelor au rămas un potențial mijloc de control al oricăror exagerări (din punctul de vedere al puterii) în privința drepturilor omului. Legea, aspru criticată de militanții pentru drepturile omului, prevederea în detaliu procedura prin care se stabilește ce informație este secretă și cum trebuie protejată. Conceptul de păstrare a secretului a primit o interpretare amplă. Potrivit legii, clasificarea secretă se putea referi la informațiile privind politica externă, economie, apărare, culegerea de informații și contrainformații. O listă exactă - cuprinzând informațiile care erau clasificate ca fiind secret de stat și instituțiile și departamentele care erau autorizate să clasifice informația în acest fel - urma să fie făcută publică la o dată ulterioară. Deși lista promisă nu a mai apărut, Elțîn a emis totuși un decret în 1994, prin care autoriza șefii a treizeci și opt de ministere și departamente să decidă ce material este secret.

Pedeapsa pentru dezvăluirea unui secret de stat (Articolul 75 din Codul Penal rus, aplicat de organele de securitate) era severă: până la cinci ani închisoare. Mai mult, legea prevedea (datând din perioada lui Andropov) că dezvăluirea secretelor economice, care nu au fost niciodată clar definite, era o infracțiune pasibilă cu închisoarea până la trei ani.

în general, în timpul lui Elțîn forțele de ordine nu au folosit legile referitoare la păstrarea secretului pentru a urmări în justiție pe individ, însă au fost și unele excepții. Pe 22 octombrie 1992, ofițerii de la Ministerul rus al Securității au arestat doi chimiști, Vil Mirzaianov și Lev Fiodorov, autorii unui articol apărut în ziarul *Moskovskie Novostim* septembrie 1992, intitulat „Politica otrăvită“. Deși Fiodorov a fost eliberat în aceeași zi, Mirzaianov a fost acuzat de dezvăluirea secretelor de stat și întemnițat în închisoarea Lefortovo din Moscova. Unsprezece zile mai târziu, ca urmare a protestelor publice crescânde, Mirzaianov a fost eliberat, până la proces.

Ce secrete dezvăluise, chipurile, acesta? Mirzaianov, angajat al Institutului de stat pentru cercetări științifice în domeniul chimiei organice și tehnologiei, a afirmat că oamenii de știință ruși din institutul său elaboraseră o

nouă armă chimică mai toxică decât cele deținute de SUA. Deși Rusia nu a violat efectiv vreun acord internațional (deoarece de abia urma să semneze Convenția ONU asupra Armelor Chimice), dezvăluirea era, totuși, jenantă. Rusia își declarase intenția de a adera la Convenție (ceea ce a și făcut în 1993) și susținea că nu mai face cercetări pentru fabricarea armelor chimice.

Ministerul Securității s-a apărat de acuzațiile aduse de critici că ar persecuta o persoană nevinovată care nu era de acord cu politica oficială. După cum afirma adjunctul pentru relații publice, A.P. Kondaurov: „Ministerul Securității, în conformitate cu Legea Organelor Federale de Securitate, este însărcinat și răspunde de apărarea secretelor de stat. Lucrătorii noștri nu au dreptul - repet, nu au dreptul - să-și întoarcă privirea și să nu acționeze atunci când
sc încalcă legea“. Ministerul Securității a mers înainte cu procesul intentat lui Mirzaianov. în aprilie 1993, anchetatorul-șef al cazului, Viktor Șaharin, a chemat un reporter de la *Baltimore Sun* să se prezinte la închisoarea Lefortovo pentru interogatoriu. Reporterul scrisese un articol pentru publicația sa în care îl cita pe Mirzaianov. A fost pentru prima oară, de la prăbușirea URSS, când un ziarist a fost convocat de către forțe de ordine să depună mărturie într-un caz privind secretul de stat.

Procesul a început în ianuarie 1994, când Mirzaianov a compărut în fața Tribunalului Municipal din Moscova alături de avocatul său. Acuzatul a susținut tot timpul că nu divulgase nici un fel de secrete, pentru că informația din articolul său era de natură generală și nu oferea nici un detaliu tehnic. Nu era, a afirmat acesta, de nici un folos spionilor străini. Pe deasupra, deși exista o lege privind secretele de stat, ea fusese adoptată după arestarea lui Mirzaianov și lista, promisă, cu informațiile care urmau să fie clasificate ca secrete, nu a mai fost publicată niciodată. Elțîn se pare că a semnat „o listă provizorie a secretelor de stat“ la scurt timp după apariția articolului lui Mirzaianov, însă nimeni nu a văzut-o. Mirzaianov și avocatul său au solicitat instanței ca acuzarea să prezinte lista, pentru a vedea exact care erau reglementările încălcate de Mirzaianov, însă curtea a refuzat.

Mirzaianov a ripostat anunțând că nu va mai compărea

în instanță. Ziua următoare, după ce nu s-a mai prezentat la proces, el a fost arestat de către organele de securitate. Arestarea a fost în beneficiul chimistului, întrucât a atras și mai mult atenția publică față de situația sa și a stârnit protestele a numeroase grupări pentru drepturile omului. Sub presiunea unei publicități negative crescânde, administrația lui Elțîn a decis că era momentul să pună capăt cazului. Consilierul pe probleme de securitate națională, Iuri Baturin, de formație avocat, a declarat presei că președintele intenționa să-și folosească prerogativele pentru sistarea procesului împotriva lui Mirzaianov pe motivul că era încălcată Constituția (Articolul 15 al noii Constituții ruse prevede că toate legile și normativele legale care îngrădesc drepturile omului nu pot fi aplicate până când nu au fost date publicității). Pe 11 martie 1994, acuzațiile împotriva lui Mirzaianov au fost brusc anulate și el a fost eliberat din închisoare.

De ce a permis guvernul lui Elțîn continuarea procesului împotriva lui Mirzaianov? Rezultatul final, la urma urmelor, a pus sub semnul întrebării intențiile democratice ale guvernului rus și a suscitat obiecții că Ministerul Securității ar fi apelat la metodele KGB. Răspunsul se află, probabil, în faptul că Mirzaianov era mai mult decât „un ghimpe“ pentru organele de securitate, care supărase prin dezvăluirile sale răspicate. El era un om de știință important care cunoștea ultimele evoluții în cercetarea armelor chimice și care milita, de câțiva ani, pentru a face lumea să înțeleagă daunele pe care producția de arme chimice le poate aduce sănătății. Mirzaianov și-a atras ura crescândă a șefilor, deoarece devenise tot mai critic la adresa celor petrecute în sfera sa de activitate. Iar cele scrise despre intențiile secrete ale complexului chimico-militar de a ocoli acordurile internaționale a fost picătura care a vărsat paharul.

Potrivit lui Mirzaianov, conducerea superioară a acestei birocrații chimico-militare instigase la arestarea și trimiterea lui în instanță. însă numai administrația lui Elțîn putea să aprobe aceste decizii, știindu-se bine că procesul avea să se bucure de multă publicitate în Occident. Ministerul Securității a fost plin de zel în eforturile sale de a-1 pedepsi pe Mirzaianov pentru presupusele sale delicte. Cazul a trimis un mesaj

amenințător democraților: drepturile lor nu erau protejate de sistem. Unica posibilitate de apărare împotriva abuzurilor era publicitatea. însă, oricât de eficientă era publicitatea în a constrânge conducerea politică rusă să dea înapoi, ea nu se putea substitui legii.

CÂND *GLASNOST* MERGE PREA DEPARTE

Guvernul rus nu a mai recurs la urmărirea injustiție pentru încălcarea „secretelor de stat" pentru a închide gura criticilor din presă. însă organele de securitate continuă să folosească legea privind secretul de stat ca mijloc de intimidare a mass-media. în martie 1995, de exemplu, publicației *Moskovskie Novosti* i s-a adus la cunoștință că ziarista Natalia Ghevorkian a publicat date secrete într-un articol despre compania de stat pentru exportul de armament, „Rossvoorujenie". Ea a fost obligată să-și dezvăluie sursele în fața autorităților.

Serviciile de securitate au declanșat o campanie la începutul lui 1995 pentru discreditarea ziariștilor care criticau guvernul și pentru a spori îngrij orarea generală privind încălcarea legilor privind păstrarea secretului. Reacția dură a presei la invazia Ceceniei a reprezentat imboldul imediat pentru această campanie. După declarația televizată a președintelui Boris Elțîn, la sfârșitul lunii decembrie 1994, în care îi acuza pe ziariștii ruși că acceptau bani de la ceceni, Serviciul Federal de Contrainformații (FSK) a pornit ofensiva. Responsabili ai serviciului au început să-i furnizeze lui Elțîn dovezi privind respectivele remunerații și au promis să le facă publice (ceea ce nu au făcut niciodată). Un comentator al ziarului *kvestia* scria: „Acțiunile autorităților sunt de înțeles - ele sunt iritate de unanimitatea rar întâlnită a presei referitoare la prezentarea evenimentelor din Cecenia. Poziția lor trebuie explicată într-un fel rușilor. Metodele folosite provin dintr-un arsenal al trecutului atât de bine cunoscut nouă."

între timp, instituția soră a FSK, Ministerul Afacerilor Interne (MVD), îi avertiza pe ziariștii care prezentau evenimentele din Cecenia că trebuie să respecte legile referitoare la secretul de stat. Centrul pentru relații publice al MVD a emis o declarație la sfârșitul lui decembrie, susținând că ziariștii ruși foloseau toate mijloacele posibile pentru a convinge personalul militar

din Cecenia să divulge informații secrete. MVD a propus publicarea unor reglementări de urgență care să-i împiedice pe ziariști să comită asemenea abateri.

Și mai amenințător era un raport al FSK, care a ajuns pe căi ocolite și la ziarul independent *Nezavisimaia Gazeta* la mijlocul lunii ianuarie. Amintind metodele din vremea războiului rece, raportul arăta cum *serviciile speciale americane* (CIA) foloseau, se pare, fundații particulare și organizații de cercetare, inclusiv cele de pe lângă universități, pentru a desfășura acțiuni de spionaj și subversiune în Rusia. Pretinzând că sunt profesori independenți, oameni de afaceri și cercetători, acești vizitatori americani erau de fapt plătiți de CIA pentru a culege informații în vederea subminării procesului politic din Rusia și a capacității ei de apărare. Potrivit FSK, contactele necontrolate dintre străinii veniți în vizită și rușii deținători ai unor secrete și dezvăluirile necontrolate din presa rusă ofereau spionilor străini un acces fără precedent la informația secretă. Raportul recomanda adoptarea unor măsuri urgente pentru contracararea acestui fenomen și limitarea fluxului de informații pentru străini prin intermediul presei. De asemenea, trebuia instituit un control mai mare asupra persoanelor cu acces la informații secrete care călătoreau în străinătate, se spunea în raport.

în același timp, în presă apăreau relatări despre instrucțiunile speciale transmise de FSK câtorva ministere rusești privind reglementarea contactelor cu străinii. Deși FSK a negat o asemenea știre, purtătorul său de cuvânt a afirmat totuși că „este strict de competența guvernului federal să definească măsurile de protejare a secretelor de stat, așa cum este și de competența instituțiilor și organizațiilor ale căror activități sunt legate de secrete de stat sau comerciale.“

Acesta era și punctul de vedere al președintelui Elțîn. în discursul său în fața FSK, ținut în mai 1994, el a acordat o atenție deosebită problemelor tot mai imperioase de apărare a secretelor de stat și a subliniat că FSK trebuie să-și sporească eforturile în acest domeniu: „Prăbușirea sistemului secretelor de stat provoacă o alarmă serioasă.. .Este esențial să folosiți la maximum prerogativele de care dispuneți. înainte de toate, să

impuneri respectarea întocmai a cerințele privind apărarea secretelor de stat.“

RESTRICȚII PRIVIND LIBERTATEA DE MIȘCARE

La fel ca și în trecut, regulamentul de păstrare a secretului este invocat câteodată de forțele de ordine pentru a-i împiedica pe cetățenii ruși să plece în străinătate, fie în vizită, fie definitiv. Potrivit Legii de intrare și ieșire din Federația Rusă, adoptată în ianuarie 1993, anumite persoane pot să nu primească permisiunea de a părăsi Rusia pe motivul că ar avea acces la secrete de stat. în asemenea cazuri, se impune o perioadă de așteptare de cinci ani de la încetarea accesului la aceste informații. Evident, această restricție este aplicată mult mai rar decât în trecut. Noua lege se referă numai la cei care au avut acces la cele două nivele principale de importanță a secretelor - „strict secret“ și „informații de importanță specială“ - și acordă persoanelor care au fost refuzate dreptul de a depune cerea de recurs asupra deciziei la o comisei specială, care în unele cazuri a anulat refuzul.

Una din problemele generate de lege, după cum a evidențiat organizația pentru drepturile omului „Helsinki Watch“, este aceea că o persoană care solicită permisiunea de a părăsi țara ar trebui să-și dea demisia din funcția pe care o ocupă dacă ea presupune acces la informații secrete de mare importanță, după care mai are de așteptat cinci ani pentru a obține dreptul de a părăsi țara. De asemenea, permisiunea de a pleca în cazurile în care este vorba de persoane care cad sub incidența legii privind păstrarea secretului depinde, în final, de serviciile de securitate care, judecând după declarațiile lor publice, nu sunt înclinate spre flexibilitate. Deși numărul celor refuzați este destul de redus în prezent, oficialii din securitate nu prea pot fi împiedicați să-și modifice politica și să se folosească, după bunul plac, de motivul păstrării secretului pentru a zădărnici emigrarea.

Restricțiile privind libertatea de mișcare în cadrul Rusiei reprezintă o problemă mai mare pentru drepturile omului. Autorizarea de rezidență *(propiskd),* care cere persoanelor să aibă permise de rezidență emise de autoritățile locale pentru a putea locui în majoritatea

orașelor mari, este încă în vigoare, în pofida eforturilor democraților de a o anula. în timpul crizei din octombrie 1993, când Elțîn a decretat stare de urgență la Moscova, primarul Iuri Lujkov a decis să aplice legea prin expulzarea, cu ajutorul poliției, a mii de persoane de naționalitate caucaziană sau central-asiatică din oraș, pe motiv că nu aveau permise de rezidență. Această acțiune, evident discriminatorie, aplicată selectiv pentru anumite grupări etnice, a creat un precedent nefavorabil. După cum afirma un expert occidental: „Etnicizarea politicii este foarte periculoasă într-o țară cu 30 de milioane de persoane de origine nerusofonă și când milioane de ruși trăiesc în alte 14 foste republici sovietice.“ în ianuarie 1995, la scurt timp după invadarea Ceceniei, poliția din Moscova a primit ordin să percheziționeze hoteluri, căminele și alte domicilii ale caucazienilor pentru a-i expulza pe cei care nu aveau permise de rezidență.

ALTE FORME DE REPRESIUNE

Serviciile de securitate se folosesc și de metode extrajuridice pentru a suprima libertatea de exprimare. în timpul crizei din octombrie 1993 de la Moscova, se pare că forțele de ordine au bătut peste douăzeci de ziariști care încercau să prezinte evenimentele, generând proteste vehemente din partea grupărilor pentru drepturile omului. Societatea „Memorial“ a dat publicității o declarație în care se plângea de „tratamentul crud, inuman și umilitor“ al forțelor de securitate în perioada stării de urgență. Chiar și cei care au acceptat decizia președintelui de a lua cu asalt Casa Albă au considerat că reprimarea ulterioară a grupărilor de opoziție și presei era îngrijorătoare. Desigur, era un moment de criză, însă faptul că guvernul s-a bazat pe poliție, pe forțele de securitate și armată demonstra cît de fragilă era democrația în Rusia și cât de ușor putea fi erodată în numele reinstaurării ordinii.

O acțiune similară de reprimare a avut loc și în Cecenia în timpul invaziei începute în decembrie 1994. Potrivit comisarului pentru drepturile omului Serghei Kovaliov, care se afla în Cecenia în acel moment, forțele de ordine „au împiedicat continuu activitatea corespondenților în zona de război, au recurs la forță pentru a-i intimida pe reporteri chiar prin maltratare, amenințări cu moartea și confiscarea materialelor.“

Aceasta a continuat în următoarele câteva luni, ziariștii fiind reținuți timp îndelungat la punctele de control ale poliției și adesea amenințați cu violența.

Deși nu s-a dovedit nimic, este foarte probabil ca FSK și alte structuri ale poliției să fi jucat un rol în instigarea la violență împotriva ziariștilor și militanților pentru drepturile omului. Astfel de acte de violență, incluzând asasinate înfăptuite de criminali neidentificați, făceau parte din tactica standard a KGB folosită împotriva disidenților incomozi. în zilele anterioare politicii de *glasnost,* asemenea practici erau ascunse cu ușurință de KGB întrucât acesta deținea controlul asupra informațiilor și putea acoperi ușor faptele. Deși *glasnost* și anchetele presei au făcut ca ascunderea unor astfel de practici să fie mai dificilă, creșterea rapidă a criminalității și corupției în Rusia a oferit o mult așteptată motivație pentru a se învălui în mister actele de violență inspirate de poliție. Opinia publică s-a obișnuit cu ideea creșterii tot mai mari a nivelului infracționalității și presupune, astfel, că actele de violență sunt comise de mafie.

Mărturii tot mai detaliate privind legăturile dintre serviciile de securitate și mafia au condus, totuși, la părerea că violența este comisă câteodată cu complicitatea sau chiar la cererea serviciilor de securitate. în asemenea cazuri, victima nu are nici o legătură cu crima organizată, ci este cineva care a criticat deschis guvernul. Un prim caz de acest gen a avut loc în martie 1992, când persoane neidentificate l-au bătut pe Boris Pustințev, membru al Societății „Memorial“, care activa într-o mișcare ce revendica desființarea serviciilor de securitate ruse.

Mai recent, fostul disident Serghei Grigorianț, șeful Fundației „Glasnost“ (o altă grupare pentru drepturile omului) și organizatorul unei serii de conferințe pe tema „KGB: Ieri, astăzi și mâine“ a fost victima unei serii de evenimente nefericite, încheiate cu o tragedie personală. Nenorocirile au început în 1994, când secretarul său personal, care a plecat cu mașina de la Moscova spre Kaluga pentru a recupera arhivele lui Grigorianț, confiscate anterior de KGB, a fost lovit de o altă mașină și era cât pe ce să fie ucis. în martie 1994, persoane neidentificate au pătruns în birourile fundației și au furat

documente și materiale. Cinci luni mai târziu, Grigorianț însuși a fost bătut crunt de niște huligani (care nu au fost prinși niciodată) în apropierea locuinței sale din Moscova. Și, în sfârșit, în ianuarie 1995 fiul lui Grigorianț, Timofei, în vârstă de douăzeci de ani a fost lovit mortal de un șofer neidentificat pe când se întorcea seara acasă. În opinia multor democrați ruși, această succesiune de accidente purta amprenta familiară a serviciilor de securitate, care apela la strategiile KGB pentru a-i intimida pe cei care-i erau ostili.

Personalități ale presei au fost adesea victimele unor asemenea acte de violență. În septembrie 1994, Bella Kurkova, director al unei companii de radio și televiziune din Sankt Petersburg, a fost bătută crunt în apropierea locuinței sale. Ea a pus atacul pe seama unor motive politice. Câteva săptămâni mai târziu a avut loc asasinarea ziaristului Dmitri Holodov, prezentată mai sus. Purtătorii de cuvânt ai FSK au continuat să insiste că instituția lor nu avea nimic de a face cu criminalitatea, subliniind că dispozitivul exploziv folosit pentru asasinarea lui Holodov era de tipul celor utilizate de armată. însă nu au oferit nici un indiciu privind făptașii. în ianuarie 1995, FSK a declarat clar că identitatea asasinului nu a fost stabilită, sugerând că nici nu va fi vreodată.

Nici nu a apucat cazul Holodov să se stingă, când o altă personalitate din mass-media a fost ucisă. La 1 martie 1995, Vladislav Listiev, un proeminent ziarist de televiziune a fost împușcat mortal în holul imobilului în care locuia la Moscova. Deși purtătorul de cuvânt al FSK a susținut de la început că toate semnele indică mafia, aceasta părea să aibă prea puține motive pentru a comite crima. Responsabili FSK au fost antrenați în soluționarea cazului, creându-se astfel impresia că ancheta avea o prioritate de vârf. Ca de obicei, nu s-a descoperit nimic. Un ziarist afirma: „Se poate spune că ancheta în cazul Listiev a intrat în sfârșit pe fagașuî normal și obișnuit, unde ucigașii simt necunoscuți și nu se știe dacă vor fi găsiți vreodată“. FSK, între timp, s-a folosit de ocazie pentru a solicita mai multe prerogative și resurse în vederea combaterii infracțiunilor. Indiferent cine o fi vinovat de asasinarea lui Listiev, e sigur că FSK a profitat evident de pe urma incidentului.

Hărțuirea ziariștilor la scară mai redusă e un fenomen de zi cu zi. Interceptarea convorbirilor telefonice, urmărirea și amenințările fac parte încă din arsenalul serviciilor de securitate și folosesc aceste metode atunci când au de-a face cu reprezentanți ai presei. Ziarista Evghenia Albats își amintește cum o colegă a fost chemată, împotriva voinței ei, pentru o *discuție* la serviciul de securitate în vara lui 1993 : „Ce vroiau cekiștii de la ea? Nimic special. Să-și creeze o motivație de a-i telefona, să obțină acele informații care nu erau folosite în cadrul unui articol sau interviu, să afle unele amănunte... Vroiau să știe ceea ce poliția politică din patria noastră - KGB - a dorit să știe întotdeauna din timpuri străvechi.“

Albats și alți critici ai serviciilor ruse de securitate au interpretat aceste acțiuni atât ca pe un semn că acestea recurgeau la vechile trucuri și ca pe o manifestare a puterii sale autonome. Fără îndoială, serviciile de securitate puteau să încalce, încă, drepturile oamenilor. Insă aceasta nu însemna că ar fi acționat pe cont propriu. Ele nu ar fi putut să recurgă la metodele KGB dacă administrația lui Elțîn ar fi luat măsuri pentru a le limita prerogativele și a le face răspunzătoare pentru acțiunile comise. Kremlinului îi revenea responsabilitatea finală.

DREPTURILE OMULUI ȘI INVAZIA ÎN CECENIA

Atacul Rusiei asupra Ceceniei în decembrie 1994 ilustrează foarte bine acest lucru. Deși mass-media, atât rusă cât și occidentală, l-a descris inițial pe Elțîn ca fiind împotriva invaziei, el, de fapt, a aprobat pe deplin operațiunea militară. în mai 1994, Elțîn a evidențiat necesitatea aplicării forței în Cecenia în discursul rostit în fața lucrătorilor FSK: „Conflictele din Cecenia, Osetia de Nord și Ingușetia trenează, ceea ce aruncă țara într-o stare de agitație. Se folosesc resurse enorme pentru a le soluționa și a elimina consecințele. Este necesară intervenția forțelor armate, a organelor de aplicare a legii și altor departamente... Pasivitatea și șovăiala pot conduce la cele mai serioase consecințe.“ Deși nu a apărut deloc în fața opiniei publice în momentul declanșării invaziei (din cauza unei operații la nas), Elțîn și-a făcut simțită prezența ulterior, acordând tot sprijinul acestei acțiuni și chiar concediind câțiva generali din armată care își exprimaseră opoziția față de invazie.

în același timp, atacul asupra Ceceniei a reprezentat un câștig pentru forțele de securitate, în special pentru FSK deoarece, după cum s-a remarcat mai devreme, acestea erau creierul întregii operațiuni. Nu era o simplă coincidență faptul că șeful FSK, Serghei Stepașin, a devenit principalul purtător de cuvânt al politici ruse față de Cecenia în această perioadă. Aflat la Mozdok, în apropiere de granița cecenă, în cea mai mare parte a lunilor decembrie și ianuarie, el și colegii lui erau adânc implicați în planificarea strategică a operațiunii, în pofida faptului că aceasta era îndeplinită de armata rusă, sub comanda ministrului apărării, Pavel Graciov.

De ce era FSK un jucător atât de important în cadrul acestor evenimente, deși era vorba despre o operațiune militară? Deoarece era un conflict intern care izbucnise pe teritoriul Federației Ruse. FSK își îndeplinea munca de „restabilire a ordinii constituționale“. Insă, întrucât aceasta implica subjugarea unui întreg popor, ocuparea unei întregi republici din Federația Rusă, era nevoie de forțe militare. Iată unde zac contradicțiile profunde ale politicii Moscovei față de naționalitățile nerusofone, o politică cu implicații serioase pentru drepturile omului recunoscute pe plan mondial.

Evenimentele care au condus la atacarea Ceceniei au fost deja descrise. Moscova a eșuat în eforturile puse la cale de FSK de a răsturna guvernul lui Dudaev prin mijloace civile și a instala o conducere care să se supună voinței sale. Unica soluție, în opinia administrației lui Elțîn, era folosirea forței. Dar, după cum era și de așteptat, dată fiind hotărârea cecenilor de a lupta până la moarte împotriva asupritorilor ruși, atacul s-a transformat într-un război în toată legea care urma să se prelungească la infinit. Războiul nu a fost numai un război împotriva guvernului recalcitrant al lui Dudaev și a armatei acestuia, ci împotriva a peste un milion de civili nevinovați.

Administrația lui Elțîn a declarat fără echivoc că Rusia era îndreptățită să trimită trupe în Cecenia deoarece noua doctrină militară, ratificată de Elțîn în noiembrie 1993, permitea angajarea unor asemenea trupe pentru anihilarea amenințărilor interne. Ministrul rus al justiției, Valentin Kovaliov, a enumerat amenințările:, Activitatea clandestină a organizațiilor naționaliste, separatiste și de

alt gen care au ca scop destabilizarea țării și violarea integrității ei teritoriale prin recurgerea la operațiuni armate. Crearea de formațiuni armate clandestine. Creșterea crimei organizate și a acțiunilor de contrabandă la un nivel care amenință siguranța cetățenilor și a societății."

Criticii invaziei, atât cei din Rusia cât și din Occident, vedeau lucrurile diferit. în privința integrității teritoriale, ei subliniau că cecenii, o veche grupare etnică cu o limbă unică și cultură musulmană, locuiau pe teritoriul lor de sutede ani. Ei au luptat din răsputeri împotriva ocupării pământurilor lor de către forțele Rusiei țariste în 1864. După revoluția bolșevică, cecenii s-au unit cu alte grupări caucaziene pentru a forma o federație nord-caucaziană independentă în 1918. însă Armata Roșie a bolșevicilor a invadat Caucazul de Nord în 1922 și l-au anexat Rusiei. Cecenia a fost ulterior unită cu Ingușetia pentru a deveni, în 1936, Republica Sovietică Socialistă Autonomă Ceceno-Ingușă, parte a Republicii Federative Ruse.

După cum remarca expertul american Paul Goble: „Federația Rusă și granițele ei sunt creațiile cele mai artificiale din toate statele ex-sovietice. Trasate prin negarea drepturilor altor țări și popoare și cu scopurile politice explicit susținute de Stalin, trăsăturile specifice ale acestor hotare - fără a mai aminti încălcarea de către Moscova a angajamentelor asumate față de Comisia de Securitate și Cooperare în Europa și a principiilor privind drepturile omului, general acceptate

- anulează argumentul celor care vor ca cecenii să fie considerați doar o *problemă internă* a statului rus."

Cecenii nu au acceptat niciodată subjugarea față de ruși și Stalin s-a temut atât de tare de lipsa lor de loialitate (și posibila simpatie față de germani) încât în 1944 a trimis trupe de securitate să-i strângă și să-i deporteze în masă în Asia Centrală, în vagoane pentru vite. Mii de ceceni și-au pierdut atunci viața. Doar în 1957 guvernul sovietic a permis cecenilor să revină în patria lor. Din cauza suferințelor la care i-au supus rușii de-a lungul istoriei, nu este de mirare faptul că cecenii au luptat pentru independență după dezmembrarea Uniunii Sovietice. Este și mai puțin surprinzător faptul că ei au dat dovadă de o rezistență atât de crâncenă față de invazia

rusă în decembrie 1994.

IMPLICAȚIILE PE TERMEN LUNG ALE RĂZBOIULUI DIN CECENIA

Pentru a justifica parțial invazia, autoritățile ruse au invocat în mod repetat activitățile infracționale comise de ceceni pe scară largă

- terorism, trafic de droguri și comerț clandestin cu arme. Savantul american Robert Sharlet scria:„De la începutul crizei, Eltin-și miniștrii săi au declarat că toți cecenii sunt paria societății ruse, etichetându-i ca fiind o națiune de infractori care reprezenta o amenințare serioasă pentru integritatea statului rus... Un număr de alți mafioți de diverse naționalități activează la Moscova, printre care georgieni, azeri, diferite bande din Asia Centrală și, desigur, gangsterii ruși omniprezenți. A devenit o politică de stat ideea de a-i folosi pe ceceni drept țap ispășitor pentru epidemia de infracțiuni din Federația Rusă.“

într-un interviu acordat în ianuarie 1995, Vladimir Tomarovski, șef-adjunct al relațiilor publice din FSK, a explicat că nu era suficient să fie urmăriți numai președintele Dudaev și colaboratorii lui. Rusia avea de a face, a afirmat acesta, cu o „mafie criminală extinsă“. Ce se întâmpla cu toți acești „criminali“ de îndată ce rușii își întăreau poziția în Cecenia? Ei ar fi fost arestați și condamnați, potrivit afirmațiilor procurorului-adjunct al Federației Ruse, Oleg Gaidanov: „Și dacă legea stabilește că acțiunile lor sunt infracțiuni împotriva cetățeanului, a proprietății, împotriva ordinii constituționale sau rezistență armată împotriva reprezentanților puterii federale, atunci trebuie să-i tratăm conform articolelor corespunzătoare din Codul Penal al Federației Ruse.“

Având în vedere numărul mare de ceceni care au participat la „rezistența armată“, sistemul juridic penal rus urma să aibă de lucru din plin. Mai mult, șeful FSK, Stepașin, a apreciat că circa 8 la sută din populația Ceceniei va continua să opună rezistență și după încheierea operațiunii, ceea ce necesita prezența substanțială a poliției. Pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, ale cărui forțe urmau să mențină ordinea după retragerea armatei, FSK a deschis, în Cecenia, un departament important cu un personal de circa opt sute

de oameni.

Stepașin a afirmat într-unul din multiplele sale interviuri acordate presei că misiunea FSK era „similară celei în care ofițerii de securitate dezarmaseră formațiunile banditești din vestul Ucrainei și republicile baltice“ (când acestea au rezistat împotriva ocupației sovietice după cel de-al doilea război mondial). înțelegând că a comis o nouă gafa, el a adăugat repede că: „Nu este o chestiune de analogie istorică, ci de tactică de operare.“

De fapt, analogia era mai mult decât adecvată. Situația din Cecenia necesita aceleași operațiuni brutale și fără discernământ pe care NKVD-ul sovietic (predecesorul KGB) le desfașurase în regiunile de graniță ocupate de URSS după 1945. în acele zone, poliția suspecta întreaga populație locală și nu a ezitat niciodată să aresteze sau să tragă asupra persoanelor care au opus rezistență împotriva dominației sovietice.

Atitudinea rusă poate explica bombardarea fără discriminare a obiectivelor militare și civile și aparenta lipsă de considerație pentru necombatanții din Cecenia. Fără îndoială, cea mai deplorabilă consecință a invaziei din punctul de vedere al drepturilor omului a fost numărul mare de victime în rândul civililor și devastarea fizică a capitalei cecene, Groznîi. La mijlocul lui ianuarie 1995, circa 8.000 de civili muriseră, iar sute de mii rămăseseră fără locuințe. La sfârșitul lui martie 1995, înaltul comisar ONU pentru refugiați a informat că numărul persoanelor refugiate din cauza conflictului din Cecenia atinsese cifra de 220.000. Condițiile de viață ale acestora erau mizerabile; majoritatea duceau lipsă de hrană, apă și medicamente.

Au existat nenumărate mărturii asupra atacurilor deliberate ale trupelor ruse asupra civililor neînarmați. într-unul din cazuri, militarii ruși au deschis focul asupra unui convoi de vehicule încărcate cu civili care se refugiau din calea luptelor. S-a tras fără avertisment, iar cei care încercau să scape erau împușcați pe loc. Zece persoane au fost ucise. Un masacru și mai sângeros s-a produs la începutul lunii aprilie 1995 în satul cecen Samașki, unde trupele speciale de poliție au masacrat între o sută și trei sute de localnici. Potrivit unor observatori din Cecenia, deținuții ceceni erau bătuți și torturați în mod regulat în

celule de detenție denumite „puncte de filtrare.“ Ziaristul occidental David Remniçk, de exemplu, a întâlnit multi oameni care fuseseră „torturați ca pe vremea vechiului KGB“.

Serghei Kovaliov și Societatea „Memorial“ au denunțat asemenea fapte și, în general, toata operațiunea de invadare a Ceceniei ca pe o încălcare flagrantă a drepturilor omului. O altă organizație proeminentă pentru apărarea drepturilor omului, „Helsinki Watch“, care a trimis observatori în Cecenia, a acuzat trupele ruse de încălcarea Convenției de la Geneva privind comportamentul în timp de război, punându-le în seamă jafuri și uciderea populației civile cu salve de artilerie. Numeroase alte organizații naționale și internaționale pentru drepturile omului au denunțat intervenția Rusiei, dar fără nici un rezultat.

Invadarea Ceceniei și justificarea Rusiei pentru aceasta a avut implicații care au depășit cu mult hotarele acestei regiuni. Eforturile de a menține Federația Rusă unită prin intermediul forței, și nu prin înțelegeri și compromisuri, a amenințat să readucă țara înapoi la regimul totalitar. Războiul și ocupația militară, deplânse de opinia publică rusă, păreau doar să întărească tendințele dure în cadrul conducerii, tendințe care situau acum drepturile cetățenilor mult mai jos pe lista priorităților.

DREPTURILE OMULUI ÎN CSI: STATELE VESTICE

Având atenția concentrată asupra Rusiei și a unor chestiuni precum Cecenia, situația drepturilor omului în celelalte state CSI a atras puțină atenție din partea Occidentului. însă drepturile omului nu sunt o problemă exclusiv a Rusiei. KGB și-a lăsat moștenirea în toate statele CSI (precum și în țările baltice). într-adevăr, KGB a fost mult mai neîndurător cu naționaliștii nerusofoni decât a fost cu rușii. Raportul, începând cu 1991, prezintă un tablou amestecat, cu diferențe considerabile între fostele republici.

Ucraina a fost admisă în CSCE în ianuarie 1992 și a făcut progrese considerabile în respectarea angajamentelor față de normele internaționale. Aproape imediat după declararea independenței, noul guvern

ucrainean a început să-și reformeze sistemul juridic care, asemenea celui din alte republici, era o copie la indigo a modelului rus. însă, după cum s-a menționat înainte, faptul că structurile puterii erau împânzite de foști comuniști și responsabili din KGB a stânjenit eforturile pentru realizarea unor reforme juridice democratice trainice. După cum se remarcă într-un raport al CSCE din 1993: „Spus mai simplu, democrația rămâne un concept străin pentru o mare parte a populației. Ea nu s-a născut din experiență, ci a fost doar declarată. De aici, chiar și în împrejurări optime, va trebui să treacă un oarecare timp pentru a se ajunge la o cultură a democrației. în timp ce forma de stat totalitar a dispărut, esența lui mai persistă."

Ucraina a emis o mulțime de legi foarte frumoase afirmând angajamentul guvernului față de respectarea drepturilor omului. Dar ce se poate spune despre codurile de procedură penală care au permis KGB să-i persecute în trecut pe disidenți? în această privință, Ucraina a prezentat un model similar celui rus. Intr-adevăr, când guvernul de la Kiev a introdus modificări în codurile juridice care se refereau la infracțiunile anchetate de securitate, el a preluat modelele direct de la Moscova. Asemenea lui Elțîn, președintele ucrainean Leonid Kravciuk a semnat, la sfârșitul anului 1993, legea prin care erau întărite sancțiunile penale pentru „crime împotriva statului", anchetate de Serviciul Ucrainean de Securitate (S BU).

Legea Secretelor de Stat, adoptată în ianuarie 1994, era aproape un duplicat al legii ruse, adoptată cu șase luni mai devreme. Ambele state au adoptat politica sovietică tradițională de a socoti drept secrete de stat o gamă largă de informații, protejate cu zel. în 1993, președintele Kravciuk a creat chiar Comitetul pentru Protecția Secretelor de Stat, ceea ce a extins puterea cenzurii. Ulterior comitetul a fost dizolvat.

La fel ca și în Rusia, lupta împotriva infracțiunilor a erodat importante drepturi procedurale și i-a făcut pe cetățeni vulnerabili la posibilele abuzuri aîe serviciilor de securitate. în august 1994, noul președinte ales, Leonid Kucima, a emis un decret menit să combată corupția, care permite ca arestării să fie reținuți fără acuzație până la treizeci de zile, la fel ca și în Rusia. în decurs de trei luni,

potrivit Ministerului Afacerilor Interne, 1.680 de persoane au fost în detenție preventivă în conformitate cu noua lege. De asemenea, cu aprobarea procurorului, deținuții pot fi reținuți până la un an și jumătate după ce au fost formulate acuzațiile. Deși mandatele de percheziție simt necesare în majoritatea cazurilor, organele de securitate sunt autorizat să pătrundă în incinte particulare, fără a avea mandat, sub motivul securității naționale, înștiințându-1 pe procuror în decurs de douăzeci și patru de ore.

Ucraina are o opoziție politică militantă, formată din câteva partide politice active, cea mai importantă fiind mișcarea „Ruh“ (Frontul Popular Ucrainean pentru Reconstrucție) care joacă un rol conducător în promovarea unei Ucraine independente și democratice. In general, guvernul ucrainean a fost tolerant față de această opoziție și a permis apariția unei prese necenzurate și adesea foarte critice. Au existat, totuși, și excepții, în special în cazul ziaristicii. în 1992, o anchetă penală a fost descinsă împotriva unui ziarist pentru presupusa calomniere a conducerii. Cazul a fost anulat două luni mai târziu. Mai recent, în februarie 1995, oficiali SBU din orașul Lvov au inițiat procedura penală împotriva unui corespondent al ziarului local, sub acuzația de „divulgare a secretului de stat“. Corespondentul a scris un articol în care cita un document al SBU privind recrutarea agenților secreți din rândul populației locale. în cazul condamnării, el era pasibil de opt ani închisoare.

Au existat și rapoarte izolate de hărțuire și violență atribuite SBU. în mai 1994, Roman Koval, conducătorul grupării politice „Independența de Stat a Ucrainei“, i-a trimis o scrisoare deschisă lui Marciuk, șeful SBU din acea perioadă, susținând că SBU îi supraveghea în secret organizația. Volodia Kuleba, editorul unui important ziar de opoziție care critica vehement guvernul, a avut apartamentul ars din temelii și mai târziu, în octombrie 1993, a fost bătut la intrarea în locuința sa. El a interpretat atacurile ca pe un avertisment care să-l învețe limitele transparenței. La începutul lui 1994, Mihailo Boicișîn, membru proeminent al „Ruh“, a dispărut dintr-o dată fără vreo explicație, suscitând speculații că dispariția sa era motivată politic. O binecunoscută realizatoare de

televiziune, Liudmila Lîsenko, a fost bătută crunt în martie 1995 de persoane neidentificate chiar în centrul Kievului. Seria exemplelor similare poate continua.

Totuși, aceste incidente sunt relativ izolate și, prin urmare, se poate aprecia că Ucraina a făcut pași importanți în direcția respectării drepturilor omului din momentul obținerii independenței. Din păcate, la fel ca și în Rusia, aceste drepturi nu sunt pe deplin înscrise în legislație și de aceea pot fi încălcate, ceea ce creează un pericol tocmai datorită prerogativelor largi de care se bucură serviciile de securitate ucrainene.

în Belarus, guvernul a încetat persecuțiile asupra disidenților politici. însă legile belaruse sunt încă pline de portițe de scăpare care permit abuzurile securității, iar autoritățile din securitate hărțuiesc în mod regulat presa independentă. în decembrie 1994, Comitetul Executiv al Confederației Internaționale a Uniunii Ziariștilor a raportat despre atacuri la adresa libertății de exprimare. Editorul de la *Sovetskaia Belorussin,* de exemplu, a fost concediat fără o justificare anume și uneleziare de opoziție nu au primit permisiunea de a-și publica articolele.

Aceeași modalitate s-a folosit și în 1995. Ziarele erau cenzurate atunci când intenționau să publice articole despre corupția în rândurile conducerii guvernului. în aprilie, ofițeri ai KGB au vizitat o tipografie și au cerut să vadă comentariile următoarei ediții a unui ziar de opoziție, *Svoboda.* Ei l-au sfătuit pe directorul tipografiei să sisteze tipărirea ziarului. Cu o lună mai devreme, directorul adjunct al unui mare post de televiziune neguvemamental a fost bătut cu cruzime de persoane neidentificate. Președintele Lukașenko pare hotărât să se folosească de KGB pentru a fi sigur că prerogativele sale foarte largi nu sunt confruntate, în vreun fel, cu dificultăți majore.

în ceea ce privește Moldova, mare parte a dezbaterilor privind drepturile omului se axează pe conflictul din republica separatistă Transnistria și pe alte probleme de natură etnică, care au făcut ca evoluția aplicării legii în țară să fie dificilă. Cu toate acestea, guvernul din Moldova în timpul președintelui Mircea Snegur a tolerat o presă independentă extrem de critică, cu unele excepții, și a permis libertatea de religie și mișcare. în pofida problemelor sale economice și politice, Moldova a făcut un

progres considerabil înspre crearea unui stat democratic. O nouă Constituție a fost promulgată în 1994, care prevede apărarea drepturilor individuale și asigură separația puterilor în stat, folosindu-se de Curtea Constituțională nou creată.

Președintele Snegur a acceptat, de asemenea, planul CSCE ca bază pentru încetarea conflictului din regiunea transnistreană. După cum afirma un analist: „Moldova este acum într-o situație mai bună decât oricând de la obținerea independenței pentru a depăși impasul care i-a caracterizat viața politică la început și de a încheia criza separatistă. Dacă aceste două sarcini gemene sunt realizate, guvernul ar putea să se concentreze asupra derulării reformelor economice și politice atât de necesare pentru prosperitatea noului stat.“ Să sperăm că serviciile de securitate ale Moîdovei nu se vor opune acestui proces.

DREPTURILE OMULUI ÎN TRANSCAUCAZIA

Avem de-a face, aici, cu o arie unde conflictul civil și ciocnirile interetnice fac dificilă privirea în perspectivă a legislației privind drepturile omului. în Georgia, de exemplu, ostilitățile violente dintre abhazi și georgieni și opoziția vehementă față de guvernul lui Eduard Șevardnadze au făcut ca instituția democrației și respectarea legii să treacă pe un plan secund. Terorismul abundă în întreaga Georgie, unde mafioții își aplică propria formă de justiție. Președintele Șevardnadze, într-un efort de a stabiliza situația și a reinstaura legea și ordinea, a instituit starea de urgență în septembrie 1993. Starea de urgență i-a acordat guvernului lui Șevardnadze puteri largi, printre care și dreptul de a ordona execuții sumare, ceea ce a generat profunde îngrijorări din partea militanților pentru drepturile omului.

Șevardnadze și-a apărat practicile autoritare prin invocarea nevoii de refacere a păcii civile în Georgia, sarcină care revine în mare măsură organelor de securitate: „Ne confruntăm cu un banditism de nestăpânit. Acestea sunt acte de banditism, acte de subversiune... acum este momentul măsurilor decisive din partea Ministerului Securității și întregul sistem al acestuia trebuie să-și demonstreze îndemânarea profesională în combaterea actelor teroriste.“ Nu este surprinzător faptul că au existat numeroase rapoarte privind abuzurile

poliției, în special împotriva adepților fostului președinte georgian, Zviad Gamsahurdia.

în august 1994, reprezentanți de la „Helsinki Watch“ au declarat că unii opozanți politici fuseseră împușcări sau bătuți în timp ce erau încarcerați. Federația Ziariștilor Georgieni și alte organizații de presă au înaintat o scrisoare de protest Parlamentului georgian în februarie 1995, făcând apel la încetarea persecuțiilor poliției asupra mass-media independente. în scrisoare se afirma că ziarele erau confiscate și distribuitorii bătuți sau închiși.

Dat fiind terorismul continuu, guvernul georgian nu are acum posibilitatea de a alege și este nevoit să guverneze cu metode autoritare. într-adevăr, Șevardnadze a cerut Serviciului de Securitate georgian să acționeze mai ferm în combaterea terorismului, lucru complicată acum de recentele acuzații referitoare la amestecul șefului securității, Giorgadze, în tentativa de asasinare a președintelui. Fără îndoială că drepturile omului în Georgia nu reprezintă una din preocupările lui Șevardnadze.

Conducerea din Azerbaidjan se aflăîntr-o situație similară. Pentru a-și menține puterea și a evita amenințările din partea dușmanilor politici, președintele Gaidar Aliev i-a tratat cu duritate pe oponenți. La scurt timp după ce a câștigat puterea în 1993, organizațiile pentru drepturile omului îl acuzau de „renașterea represiunilor staliniste“. Potrivit unui raport din noiembrie 1993, Ministerul azer al Securității Naționale avea cel puțin douăzeci de deținuți politici, unora dintre aceștia refuzându-li se dreptul de a avea avocați. Alte rapoarte susțineau că securitatea aresta ziariștii care criticau guvernul.

Aliev a susținut ferm că nu va declara legea marțială în țară din cauză că„o asemenea măsură ar restrânge drepturile democratice“. însă, după tentativa de lovitură de stat din octombrie 1994, condusă de ministrul-adjunct de interne, el s-a răzgândit. Rezultatul a dus la noi arestări și pedepsirea presei. O altă tentativă, legată din nou de ofițeri de poliție din Ministerul de Interne, a avut loc în martie 1995 și alta în august 1995. Amândouă au fost urmate, după cum era și de așteptat, de zeci de arestări efectuate de poliția secretă. Cu un guvern condus de Aliev,

el însuși un fost profesionist KGB de rang înalt, și asediat de o opoziție violentă, respectarea drepturilor omului, la fel ca și în Georgia, era foarte restrânsă.

Armenia, care se bucură de o stabilitate politică mai mare decât vecinii săi transcaucazieni și are un președinte ales democratic, deținea un dosar relativ bun în privința drepturilor omului până spre sfârșitul anului 1994. în acel moment, organele de securitate au început să ia măsuri aspre împotriva membrilor partidului Dașnak, de opoziție, și a închis mai mult de o duzină de ziare, posturi de radio și reviste patronate de Dașnak. Acțiunile partidului au fost suspendate, împiedicându-1, astfel, să participe îa alegerile parlamentare din iulie î995. Pe motivul că vâna teroriști, poliția a dat buzna fără mandat în incinte particulare și a efectuat multiple arestări.

Unul dintre cei arestați, membra al partidului Dașnak, Artavasd Manukian, a murit în închisoare în mai 1995. Moartea sa a dus la inițierea unei anchete parlamentare și demisia șefului securității, David Șahnazarian. Fostul premier armean era pesimist în privința acestor evoluții: „Nu se poate spune că suntem deja un stat totalitar, însă nici nu se mai poate afirma că acest guvern se îndreaptă către democrație“. Deși aceasta era, probabil, o exagerare, pare limpede că și conducătorii reformiști sunt vulnerabili la tentațiile de folosire a metodelor politice antidemocratice.

DREPTURILE OMULUI ÎN ASIA CENTRALĂ

în ceea ce privește statele din Asia Centrală, majoritatea observatorilor consideră Kirghizstanul ca fiind promotorul cel mai de seamă al progresului pe tărâmul reformei politice și drepturilor omului. Deși în această țară Comitetul de Stat pentru Securitate Națională este foarte puternic, democrația a atins nivelul la care instituția nu îi hăituiește pe oponenții politici. Partidele politice au libertatea de a participa la politică și nu există deținuți politici.

Totuși, câteva evenimente au cauzat îngrijorarea celor care urmăresc respectarea drepturilor omului. în mai 1994, în Kirghizstan s-a promulgat o lege generală referitoare la secretul de stat, prin care se interzice cetățenilor să discute în public chiar banale informații cum ar fi starea drumurilor și anumite aspecte ale

sănătății publice. Deși legea pare să fi avut un impact practic redus până în prezent, existența ei este, cu toate acestea, o amenințare potențială la libertatea de exprimare. în timpul alegerilor parlamentare din februarie 1995, au existat rapoarte despre presiunile și intimidarea candidaților și încercări ale președintelui Askar Akaiev de a cenzura presa. Organele de securitate au închis două ziare care îl criticaseră pe președinte. De atunci au existat cel puțin trei urmăriri injustiție ale reprezentanților presei pentru „insultarea onoarei și demnității președintelui". Deși aceste incidente nu reprezintă o revigorare a organelor de securitate, ele indică limitări clare ale libertății presei în Kirghizstan.

Kazahstanul a făcut mai puține progrese pe calea democrației. Legea kazahă din 1992 referitoare la organele de securitate națională acordă Comitetului pentru Securitate un mandat larg de interzicere a drepturilor constituționale în anumite împrejurări și subliniază obligația cetățenilor și instituțiilor guvernamentale de a sprijini organele de securitate. Dreptul anchetatorilor de a pătrunde în incinte particulare fără mandat (cu înștiințare ulterioară a procurorului) a fost înscris în noua lege, așa cum este și dreptul de recrutare a informatorilor. Legea referitoare la activitatea operațională de anchetă, publicată doi ani mai târziu, a lărgit considerabil aceste prerogative. Un responsabil din poliția kazahă a apărat legea tot așa cum șeful securității ruse, Serghei Stepașin, a încercat să justifice decretul rus împotriva infracționalității: ‚Дп cea mai mare parte, noi încălcăm legea domiciliului (pătrunderea în apartamente) și tragem cu urechea la convorbirile telefonice. însă toate aceste măsuri mu afectează interesele cetățenilor care respectă legea."

Câteva cazuri de represiuni ale poliției împotriva scriitorilor și ziariștilor s-au înregistrat și în Kazahstan de la declararea independenței. în august 1992, Karișal Asanov, scriitor și editor, a fost arestat sub acuzația de calomniere a președintelui Nursultan Nazarbaiev după ce fragmente din viitoare sa carte, unde îl critica puternic pe șeful statului, au apărut într-un ziar kazah. Asanov nu a avut dreptul la un avocat, chiar după prezentarea acuzațiilor, până când militanți pentru drepturile omului

nu au început să protesteze față de reținerea lui Asanov și autoritățile au devenit mai îngăduitoare. Când cazul a ajuns în instanță la începutul lui noiembrie 1992, judecătorii au declarat că nu existau dovezi suficiente împotriva lui Asanoy și au clasat dosarul.

în decembrie 1992, doctorul Ruslan Ciukurov a fost judecat sub acuzația de „insultare a demnității“ unui deputat din Sovietul Suprem, rudă cu Nazarbaiev. El a fost eliberat până la urmă, însă și-a pierdut serviciul. în septembrie 1994, ziaristul rus Boris Supruniuk a fost găsit vinovat de scrierea unor articole care „incitau la discordie etnică“ și a fost condamnat la doi ani închisoare cu suspendare. Supruniuk descrisese poliția guvernamentală ca fiind discriminatorie față de rușii din Kazahstan. El a făcut recurs la Curtea Supremă care a anulat condamnarea în decembrie 1994. Arestarea lui Supruniuk și acțiunile poliției împotriva altor ruși și kazahi proeminenți au îndemnat Duma de Stat a Rusiei ca în mai 1995 să înainteze guvernului lui Nazarbaiev o notă de protest față de „persecuțiile și represiunile drastice“ împotriva populației rusofone.

Organele de securitate kazahe au continuat să folosească legislația sovietică pentru suprimarea criticilor la adresa guvernului, deși într-o măsură mult mai mică decât în trecut. Faptul că tentativele lor au eșuat în final și drepturile victimelor au prevalat în cazurile descrise mai sus este un semn pozitiv. însă drepturile individuale sunt încă fragile. După cum declara cineva: „Kazahstanul nu este o democrație. Mai degrabă, pentru a-1 cita pe Nazarbaiev, care consideră că țara sa are nevoie de cel puțin cinci ani de conducere prezidențială, este o democrație autoritară.“ Această democrație autoritară se bazează mult pe serviciile fostului KGB.

Totuși, Kazahstanul este mult mai avansat în privința drepturilor omului decât alte trei state din Asia centrală. După cum spuneam mai devreme, serviciul de securitate al Turkmenistanului, Comitetul Securității Naționale este la dispoziția președintelui dictatorial Saparmurat Niazov, care impune un control de tip sovietic asupra populației. Opoziția politică este reprimată cu ferocitate. Când secretarul de stat american James Baker a vizitat capitala țării, Așhabad, în februarie 1992, organele de securitate

au ținut cel puțin treizeci de membri ai opoziției în arest la domiciliu. în maniera KGB, securitatea îi hărțuiește și îi amenință permanent pe oponenți. De asemenea, se pare că aceasta a aranjat uciderea unor disidenți incomozi în timpul unor provocări înscenate.

La fel de alarmante sunt și acțiunile ofițerilor de securitate turkmeni peste hotare. în noiembrie 1994, ei au capturat (cu ajutorul colegilor uzbeci) doi disidenți turkmeni la Tașkent și i-au dus la Așhabad unde i-au acuzat de complot terorist. în decembrie 1994, ofițeri ruși ai FSK au arestat, la cererea autorităților turkmène, alți doi disidenți turkmeni care locuiau la Moscova. Deși s-a renunțat la acest caz, el a reprezentat totuși un moment tulburător. Potrivit raportului Comisiei Helsinki: „Incidentul a demonstrat nivelul îngrijorării de la Așhabad în privința activității opoziției, care oricum este nesemnificativă și slabă, precum și dorința în unele cercuri ale conducerii Rusiei de a coopera cu serviciile de securitate ale Turkmenistanului. Niazov pare că intenționează să-și continue campania împotriva opoziției și este hotărât să împiedice exprimarea deschisă a disidenței.“

Situația din Uzbekistan este chiar mai rea, întrucât opoziția politică față de președintele Islam Karimov este și mai activă, ceea ce duce la abuzuri extreme din partea Serviciului Sçcurității Naționale. Karimov, în aprecierea unui ziarist american, „a rămas la putere datorită închiderii multora din oponenții săi. Uzbecii și străinii sunt de acord că puterea lui este absolută.“ Organele de securitate operează la fel ca în perioada sovietică întrucât legile nu au fost schimbate de la declararea independenței, cu excepția cazurilor în care au fost înăsprite. Toate manifestațiile publice sunt complet interzise. în ianuarie 1992, când studenții au demonstrat împotriva creșterii prețurilor, forțele de securitate nu au ezitat să înăbușe manifestația, omorând doi participant.

Legea uzbekă permite reținerea până la trei zile a persoanelor fără a le prezenta acuzațiile, timp în care cel reținut nu are dreptul la avocat. Autoritățile se folosesc de aceste prevederi pentru a hăitui și restrânge acțiunile oponenților politici, reținându-i după bunul plac fără o arestarea oficială. Când senatorul american Arîen Specter

a vizitat Uzbekistanul în iunie 1994, de exemplu, patru disidenți au fost ținuți în regim de carceră. Pulak Ahunov, liderul partidului de opoziție ,,Birlik“, a afirmat că a fost bătut crunt în timpul încarcerării. Organele de securitate rețin militanți politici și pentru fapte inventate, acuzându-i de fals, de deținerea de droguri sau comportament ce contravine bunelor moravuri. Deși legea le permite să aibă un avocat, în realitate acuzații politici sunt adesea privați de acest drept.

în septembrie 1994, Serviciul Securității Naționale a încheiat anchetarea unui caz penal împotriva unor membri ai partidului democrat de opoziție „Erk“. Peste patruzeci de persoane, inclusiv unii care au fugit din țară, au fost acuzați de pregătirea unei lovituri de stat împotriva guvernului. Câțiva au fost arestați pentru că dețineau exemplare ale ziarului editat de partidul „Erk“, interzis la începutul anului 1993, dar care își continua apariția clandestin. Alții au fost arestați pentru presupusa deținere clandestină a armelor de foc. în aprilie 1995, s-au dat sentințele drastice în acest proces. Scriitorul și publicistul Mamadan Mahmudov a fost condamnat la patru ani închisoare, în timp ce editorul ziarului *Erk,* Murad Djuraev, (care a fost arestat de organele de securitate uzbece în Kazahstan) a fost condamnat la doisprezece ani închisoare.

Atacurile violente asupra criticilor guvernamentali, comise după un șablon care sugerează implicarea organelor de securitate, sunt obișnuite. Organele de securitate îngreunează și viața occidentalilor care lucrează în republică, interceptându-le convorbirile telefonice și punându-i sub supraveghere. Lucrurile au devenit, în 1995, atât de netolerat, încât unele agenții de știri occidentale din Tașkent și-au mutat birourile în Kazahstan.

în Tadjikistan, unde s-a desfășurat un război civil până la finele anului 1992 și trupele ruse au o prezență substanțială, este aproape inutil să te referi la drepturile omului. Asemenea altor state CSI, prigonirea oponenților guvernului este ceva obișnuit, deși grupări antiguvernamentale se angajează în acte de violență. Din primăvara anului 1992 până în primăvara anului 1994, cel puțin treizeci și cinci de ziariști au fost uciși în Tadjikistan,

alături de alți opozanți pe față ai regimului. Ministerul tadjik al Securității i-a persecutat în mod regulat pe critici prin sancțiuni penale. La începutul anului 1994, Mirbobo Mirrahimov, un bine-cunoscut lider al opoziției tadjice și ziarist, a fost arestat sub acuzații false. Câteva luni mai târziu, poliția secretă a arestat alți doi ziariști proeminenți, Maksud Huseinov și Muhammadrahim Sazdar. Mai recent, în octombrie 1995, autoritățile tadjice au aranjat ca poliția din Moscova să-1 aresteze pe ziaristul tadjik Abdukaium Kaiumov și să-1 extrădeze în Tadjikistan, din cauza criticilor sale la adresa conducerii tadjice.

Poliția secretă îi bate și îi torturează în permanență pe deținuții din închisori. De asemenea, femeile deținute sunt violate. Legile penale, care nu au fost amendate de la obținerea independenței, permit o detenție îndelungată înainte de judecată (până la cinci luni), dar au existat numeroase rapoarte privind prelungirea cu mult a termenului limită. Patru ziariști arestați în ianuarie 1993 au fost reținuți timp de optsprezece luni înainte de proces. Potrivit oponenților guvernului, securitatea reține adesea persoane fără a le acuza de ceva anume. Deși nivelul violenței fățișe este în ușor declin în Tadjikistan, pe măsură ce situația politică se stabilizează, politica dictatorială a actualului guvern, susținut de o securitate puternică, a băgat frica în mare parte din populație. Aceasta face improbabilă apariția în viitorul apropiat a unui lobby puternic pentru drepturile omului care să revendice încetarea persecuțiilor arbitrare ale poliției.

Respectarea legii și apărarea indivizilor de abuzurile poliției rămâne un țel iluzoriu în multe state CSI. Obiceiurile perioadei sovietice dispar greu, iar din cauza conflictelor etnice și a infracționalității economice în creștere, nu par că vor dispărea prea curând. Ca membru dominant al CSI, Rusia ar trebui, în mod ideal, să preia conducerea în instaurarea drepturilor democratice reale ale cetățenilor săi. însă înclinația crescândă a lui Elțîn de a-și neutraliza criticii prin reintroducerea unor practici nedemocratice, autoritare, și atacul asupra Ceceniei, au creat serioase dubii privind modelul rus al schimbărilor politice.

Faptul că Rusia nu a făcut presiuni asupra guvernelor CSI de a pune capăt abuzurilor la adresa drepturilor

omului este o indicație că acest aspect nu reprezintă una din principalele priorități ale administrației lui Elțîn. Dimpotrivă, autoritățile ruse de securitate au ajutat la represiunea disidenților politici din Asia Centrală prin arestarea și extrădarea acestora, când ei căutau un refugiu în Rusia. In statele transcaucaziene, Moscova a promovat activ instabilitatea politică ce a motivat aplicarea metodelor autoritare de către guvernele respective. în lumina acestor tendințe, dosarul privind respectarea drepturilor omului în Rusiei nu poate fi privit separat de dosarul statelor CSI pe care Rusia caută să le domine.

CAPITOLUL OPT
PAZNICII ISTORIEI

Cea mai importantă întrebare a acestui moment este dacă sursele din arhiva Federației Ruse aparțin societății.
(istoricul Iuri Afanasiev, 1993)

Paznicul materialelor despre represiunile securității este succesorul direct al organizației care a comis represiunile și, mai mult, dosarele victimelor sunt examinate în aceleași clădiri unde acestea au fost torturate și executate.
(Arseni Roghinski și Nikita Ohotin „Arhivele KGB: Un an de Ia puci“, 1992)

Unul din cele mai mari obstacole în fața transformărilor Rusiei într-o democrație totală și, de aici, reducerea pentru totdeauna a prerogativelor serviciilor sale de securitate, este eșecul societății ruse de a se împăca cu trecutul său. Trecutul - un regim totalitar care și-a subjugat poporul și eforturile neobosite de a submina democrația din Occident - este îngropat în arhivele care rămân, în mare parte, sub controlul serviciilor de securitate. După cum remarca istoricul rus Iuri Afanasiev: „Conștiința publică nu a atins încă nivelul cerut. Faptul că a existat un anumit regim și că revenirea la acesta este exclusă este recunoscut de multi, dar nu încă de întreaga societate.“

Nici un stat, oricât de democratic, nu are un dosar perfect în privința confruntării cu petele negre ale istoriei lui. însă dosarul Rusiei este, în mod special, negativ și nu e greu de înțeles din ce motive. în primul rând, deschiderea arhivelor și cunoașterea de către întreaga societate a ceea ce s-a petrecut cu adevărat ar putea declanșa cereri ample pentru schimbarea în întregime a gărzii - și schimbarea

metodelor - la vârf, în special în aparatele de securitate și informații. Aceasta, la rândul ei, ar putea duce la judecare foștilor responsabili, asemenea proceselor din Germania și Polonia. De asemenea, motivul profitului joacă și el un rol. Câteodată, autoritățile din securitate refuză să claseze documentele istorice deoarece doresc să le folosească în scopuri comerciale proprii.

Chestiunea arhivelor nu se referă numai la ceea ce este în arhive, dar și la paznicii actuali ai acestora - o coaliție de foști responsabili KGB și membri ai aparatului de partid care perpetuează „amnezia colectivă“ a societății ruse despre trecut prin controlul asupra documentelor care trebuie văzute și al persoanelor care au acces la ele. Oricare ar fi motivele, rezultatul final este același - o distorsionare a adevărului istoric și a memoriei societății.

ISTORIA CA POLITICĂ

Manipularea istoriei nu este un fenomen nou în Rusia. In statul sovietic, istoria, sau mai degrabă interpretarea istorică, era plină de implicații politice. Aceasta se datora faptului că regimul nu era legitim. Punând mâna prin forță pe putere și impunându-și voința asupra oamenilor, bolșevicii au venit cu o justificare pentru conducerea lor. Ideologia marxist-leninistă, oricât de persuasivă ar fi fost, nu era suficientă, mai ales după moartea lui Lenin. Istoria trebuia reinterpretată în folosul actualilor conducători de partid ca eroi ai unei mișcări radicale care a condus la prăbușirea monarhiei.

Stalin a fost conștient de aceasta, atât de conștient încât a cerut o revizuire totală a istoriei revoluționare pentru glorificarea rolului jucat de bolșevici și, în special, de el însuși. în faimoasa sa scrisoare, scrisă în 1931 redactorului reviste istorice *Proletarskaia Revoluția,* Stalin a cerut istoricilor să evalueze rolul figurilor revoluționare nu pe baza documentelor scoase la iveală de „șoarecii de arhive“, ci pe baza celor cunoscute de ei *a priori* ca fiind adevărul, și anume „adevărul bolșevic.“ începând din acel moment, obiectivitatea istorică devenea imposibilă în Uniunea Sovietică. Istoricii puteau folosi documentele numai pentru a promova versiunea oficială. în timpul conducerii lui Stalin, aceasta însemna promovarea cultului personalității. După cum sublinia Robert Tucker,

idolatrizarea rolului istoric al lui Stalin a devenit una din „ocupațiile majore ale Rusiei,“ atingând proporții ridicole.

Succesorii lui Stalin au fost la fel de zeloși în folosirea istoriei pentru propagandă și la fel de disprețuitori față de faptele documentate. După înfrângerea lui Lavrenti Beria într-o luptă crâncenă la Kremlin și executarea lui în 1953, Hrușciov l-a declarat trădător și a cerut scoaterea numelui lui din manuale. Deși a deschis ușa pentru a aduce la lumină crimele lui Stalin în faimosul său discurs în fața Comitetului Central al Partidului Comunist, Hrușciov nu s-a apropiat niciodată de dezvăluirea întregii realități despre atrocitățile din anii ’30. La fel și Brejnev, care a orchestrat efortul ambițios al istoricilor de a-1 face un erou curajos al celui de al doilea război mondial, când, de fapt, în calitatea sa de comisar politic, nici nu prea văzuse luptele de pe front. Până în ajunul *transparenței* de la finele anilor ’80, istoria sovietică a reprezentat un efort fantasmagoric de a-i convinge pe cititori de infailibilitatea conducerii Partidului Comunist. Arhivele erau închise pentru toți, cu excepția cercetătorilor bine verificați, care trebuiau să documenteze linia oficială a partidului.

în pofida predilecției lor de a ascunde faptele, oficialii sovietici erau foarte meticuloși în ținerea dosarelor și, pentru a folosi expresia lui Tucker, adevărați „șoareci arhi-arhivari.“ Ei cunoșteau valoarea documentelor istorice, care puteau fi oricând extrase pentru a servi scopului politic al vreunui lider și, din acest motiv, arhivele erau păstrate cu grijă și bine organizate. Pentru cercetătorii care au reușit să aibă acces la arhive, acestea s-au dovedit a fi o sursă de prosperitate.

Asemenea atâtor reforme din ultimii câțiva ani, deschiderea arhivelor a fost un proces foarte neobișnuit, arbitrar și mult politizat, în calitate de paznici oficiali ai secretelor de stat, KGB și instituțiile care i-au succedat au fost profund implicate. Legea referitoare la Organele Federale ale Securității de Stat din 1992 a ordonat instituțiilor de specialitate să „participe la activitatea și realizarea măsurilor pentru protejarea secretelor de stat; să exercite control asupra păstrării lor sigure în ministere, comitete și departamente de stat, în întreprinderi, instituții și organizații, indiferent cui ar aparține“. Nu numai că agențiile de securitate ruse își păzesc propriile

arhive; ele păzesc și arhivele altor organisme de stat, inclusiv pe cele de partid. Oricine pășește într-o clădire unde se află documente de arhivă va da peste reprezentanți ai serviciilor de securitate.

ÎNĂUNTRUL ARHIVELOR

Arhivele ruse au un patrimoniu vast, estimat la șaizeci și cinci de milioane de dosare, care simt răspândite prin câteva agenții. Astfel, există Arhivele Centrale ale Partidului, care includ documentele Partidului Comunist până în 1952; Centrul de depozitare pentru documentarea contemporană, cu dosare ale Comitetului Central din 1952 până în august 1991 ; Arhivele Prezidențiale, care sunt închise, însă care se pare că ar conține cele mai sensibile dosare ale conducerii de partid, inclusiv actele personale ale lui Stalin; Arhivele de Stat; Arhivele Ministerului de Externe, Arhivele Ministerului Apărării etc. Din cauza activității sârguincioase a registraturii, sovieticii au făcut adesea copii ale documentelor importante, așa că în toate aceste arhive există rapoarte și memorandumuri ale KGB-ului și predecesorilor săi. însă, întregul tablou în multe chestiuni arzătoare ale trecutului se află în arhivele KGB care, pe lângă Arhivele Prezidențiale, reprezintă „perla coroanei“ pentru cercetătorii perioadei sovietice.

Ce se află în arhivele fostului KGB și de ce sunt ele atât de importante? Aceste arhive nu reprezintă o entitate unică, ci sunt împărțite în diferite depozite. în perioada sovietică, nu numai ramurile teritoriale ale KGB, ci și anumite direcții aveau arhive proprii. Arhivele serviciului de informații externe erau separate de cele ale contrainformațiilor și securității interne (Direcția a 2-a Generală a KGB) și sunt depozitate la lasenevo, unde se află sediul FIS (Serviciul de Informații Externe). Direcția a 8-a Generală (în prezent Agenția federală pentru comunicații guvernamentale) are, de asemenea, arhive proprii.

Se pare că multe dosare din arhivele KGB din republici au fost trimise în Rusia înainte de august 1991. Acesta a fost fără îndoială cazul Lituaniei, de exemplu, unde, după puci, accesul la arhivele KGB era liber. Savantul american Romuald Mishinas, care și-a petrecut câteva săptămâni în aceste depozite, a găsit dovezi că un număr mare de dosare ale KGB a fost trimis în orașul Omsk din Rusia.

Aproape toate dosarele legate de colaboratorii KGB și agenții secreți dispăruseră. Misiunas a remarcat, de asemenea, că un număr mare de documente fusese distrus: „Există pretutindeni dovezi considerabile asupra grabei cu care au plecat ultimii ocupanți în august 1991. întreaga clădire din Vilnius a fost părăsită plină de moloz, hârtii rupte, documente arse sau parțial arse și echipament abandonat."

La Moscova, distrugerea documentelor începuse mai devreme și a fost mult mai sistematică. Potrivit reprezentanților Societății „Memorial", securitatea obișnuia să distrugă documente începând cu anul 1920 pentru a face ordine^ însă au existat anumite perioade când acest proces a depășit rutina. înainte și după război, de exemplu, multe documente au fost arse pentru a nu ajunge în mâinile nemților, între 1954 și 1955, legat de amnistierile post staliniste, autoritățile au ars mii de dosare.

Apoi, în 1989, cea mai mare parte a dosarului de 550 de volume asupra lui Andrei Saharov, incluzând și jurnalele confiscate, a fost distrusă, iar la fmele anului, șeful KGB, Kriucikov, a ordonat eliminarea tuturor dosarelor celor acuzați conform Articolului 70 al Codului Penal (agitație și propagandă antisovietică), care tocmai fusese amendat. Ca urmare, mii de dosare ale disidenților au fost arse sau rupte în bucăți. La mai puțin de un an, a urmat epurarea dosarelor agenților KGB, care a continuat până în iulie 1991. Cercetători dm cadrul Societății„Memorial", remarcând că acțiunile lui Kriucikov erau motivate de teama pentru viitorul KGB, au conchis: „Zvonurile care circulă în societatea rusă despre *documentele arse* de la KGB au fost în mare măsură confirmate."

în pofida acestor distrugeri, totuși, continuă încă să existe peste cinci milioane de dosare în diferite arhive ale KGB pe teritoriul Rusiei. La Lubianka se află întreaga documentație despre persecuțiile poliției asupra victimelor inocente de-a lungul perioadei sovietice. *Colecția operativă* conține dosare ale poliției asupra cetățenilor sovietici, cu rapoarte de urmărire secretă și copii ale denunțurilor, dosare ale agenților, rapoarte de lucru ale agenților și aprecieri ale performanțelor

acestora. Această colecție a avut cel mai mult de suferit de pe urma „epurării“ de către KGB. Un alt grup de dosare, colecția cu anchete penale, include rapoarte ale cazurilor penale cercetate de poliție începând cu anii ’20. Colecția, conținând rapoarte ale arestărilor, interogatoriilor și proceselor este masivă însumând, se pare, dosare asupra a patru milioane de cazuri.

O a treia colecție de la Lubianka include corespondența de afaceri, cu documente asupra organizației și administrației organelor securității de stat, începând cu anul 1917. Dosarele conțin instrucțiuni și directive, statistici, planuri și contabilitatea diferitelor departamente etc. Există, de asemenea, o colecție cu dosarele personale ale angajaților securității și, în sfârșit, o „colecție de filtrare“ cu materiale care au avut o importanță operațională pe care însă nu o mai au în prezent.

Arhivele FSI, depozitate la Iasenevo, nu sunt atât de controversate pe plan local precum cele legate de securitatea internă, întrucât ele acoperă operațiunile externe ale KGB (îndeplinite de Direcția I-a Generală și predecesoarele ei) și puțini ruși pun sub semnul întrebării legitimitatea activității KGB în această sferă. Cu toate acestea, arhivele FSI nu pot fi considerate apolitice. Ele conțin răspunsuri la întrebările care i-au preocupat pe politologii și istoricii occidentali de-a lungul anilor. întrucât aceste arhive rămân închise. cercetătorii pot doar să-și imagineze ce conțin și cum sunt organizate. Dar surse din afară promovează o anumită idee. Fostul ofițer KGB Oleg Gordievski a copiat câteva documente strict secrete de la Direcția I-a Generală înainte de a fugi în Vest în 1985 pe care le-a și publicat. Aceste materiale, care se află în arhivele FCD, includ instrucțiuni din partea Moscovei pentru ofițerii KGB din străinătate privind desfășurarea campaniilor de dezinformare și metode amănunțite pentru recrutarea agenților.

în Lituania, arhivele Direcției I-a Generală a KGB au fost accesibile și câteva din dosare proveneau de la Moscova. Savantul american Misiunas a descoperit că, deși multe documente fuseseră distruse, arhivele o mină de informații asupra operațiunilor externe ale KGB: „în plus față de aspectele generale ale activității KGB, precum

dezinformările, transferul de tehnologie și crearea și menținerea identităților duble pentru agenții clandestini din străinătate, care traversează Lituania, arhivele au furnizat până acüm și singura sursă primară disponibilă asupra extinderii, scopului și succesului (sau insuccesului) în relațiile sovietice cu emigrația componentelor sale naționale.“

Misiunas a găsit dosarele FCD lituanian organizate în șase colecții principale, probabil într-o manieră similară cu dosarele FCD de la îasenevo. Prima, denumită *dosare pentru studiu preliminar,* conține informații asupra străinilor care locuiau în străinătate și care au atras atenția și au fost puși sub supravegherea KGB. A doua include *dosare de observare a agenților,* rapoarte informative asupra grupărilor și organizațiilor politice de emigranți lituanieni sau baltici. In categoria a treia sunt conținute instrucțiuni de la Moscova precum și dosare asupra așa-numitei Linii S, departamentul pentru acțiuni clandestine, care descrie în amănunt stabilirea dublei identități pentru rezidenții sub acoperire din străinătate. Colecția a patra include documente asupra persoanelor avute în vedere ca ținte ale dezinformării. Colecția a cincea conține *dosare de informare* asupra unei game largi de aspecte, cea mai mare parte asigurând informația-cadru. Colecția finală acoperă *selecția operativă,* dosare asupra străinilor care se aflau în vizorul KGB ca posibili recruți. In plus, Misiunas a dat peste documente de spionaj tehnologic, incluzând „liste de cumpărături“ pentru ofițerii KGB și materiale dezvăluind eforturile ample de dezinformare peste hotare.

Judecând după ceea ce poate fi găsit în arhivele lituaniene, cercetătorii vor descoperi documente de valoare istorică fără precedent în dosarele FIS de la lasenevo, chiar dacă li s-ar acorda accesul doar la o mică parte din ele. însă acesta rămâne un scop îndepărtat. Deși șeful FIS, Evgheni Primakov, a promis că instituția sa va pune la dispoziție dosare din arhivă pentru cercetătorii independenți, el nu a făcut așa ceva. Așa cum este cazul tipic al organizațiilor de informații externe, inclusiv al celor din Occident, FIS nu dorește să renunțe la secretele sale. în contrast cu alte instituții de stat precum Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Apărării, care au permis

accesul limitat la dosarele datând de câteva decenii, FIS și-a ținut istoria zăvorâtă, cu excepția a câtorva cazuri prezentate în continuare în acest capitol.

MOMENTELE ADEVĂRULUI

Ce mai mare parte a presiunii interne pentru deschiderea arhivelor s-a concentrat mai mult asupra celor de la Lubianka, decât a celor de la lasenevo. Presiunea a început sub Gorbaciov, când *glasnost* a dat frâu liber cererilor democraților pentru adevărul istoric și o reevaluare a trecutului sovietic. După cum era de așteptat, puțini dintre membrii puternici ai aparatului de partid au favorizat ideea accesului public la arhive, însă aceasta a devenit platforma politică centrală a programului democraților. Potrivit unor membri ai Societății „Memorial“: „Nu este o exagerare să afirmi că, în 1987-1989, istoria a devenit arena principală a luptei dintre cei care încearcă să-și păstreze pozițiile prin intermediul ideologiei de partid și noile forțe sociale care au apărut de nicăieri, luptând pentru schimbare.“

Ca de obicei, KGB, simțind presiunea din partea reformatorilor, a luat rapid hățurile în mână. Pentru multi cetățeni sovietici chestiunea istorică principală se referă la epurările din anii ’30 și represiunile staliniste. însă arhivele dețin și documentații asupra unor represiuni politice mai recente, așa că accesul la arhive are implicații politice actuale. în efortul de a satisface cererile democraților privind o informație potențial explozivă, KGB a încurajat Biroul Politic al partidului să formeze Comisia pentru studierea materialelor și documentelor legate de represiunile din epoca stalinistă în toamna anului 1987. Deși comisia includea reformatori din partid, precum Aleksandr Iakovlev, unul dintre arhitecții *perestroikăi,* oficialii KGB predominau. Cercetându-și vastele dosare, aceștia au început să „reabiliteze“ oamenii care fiiseseră acuzați de diferite crime politice în timpul erei staliniste - și în majoritatea cazurilor fuseseră executați sau muriseră în lagăre de muncă.

KGB a folosit comisia ca pe o tactică în relațiile cu publicul, descriindu-și organizația ca fiind pe primele locuri în eforturile de a se delimita de crimele trecutului și de a se reabilita în fața victimelor. După cum afirma vicepreședintele KGB, Vladimir Pirojkov:,,Munca privind

reabilitarea numelor onorabile ale cetățenilor și pentru instaurarea unei justiții istorice și sociale pentru victimele represiunilor reprezintă, în prezent, o prioritate în operațiunile organelor securității de stat. Pentru noi, cekiștii din noua generație, soarta fiecărei victime nevinovate este extrem de dureroasă..., fiecare caz falsificat trece prin inima și mâinile noastre. Fiecare conține o tragedie personală.“ Insă „tragediile personale“ care au avut loc ca rezultat al represiunilor poliției în primii ani ai puterii sovietice sau după moartea lui Stalin nu au fost aduse în discuție. Procesul de reabilitarea era strâns controlat și extrem de selectiv.

KGB s-a străduit mult timp să sublinieze că cekiștii care purtau responsabilitatea represiunilor nu mai făceau parte din organizație, iar mulți dintre ei fuseseră pedepsiți pentru ilegalitățile comise. La o întâlnire în 1989 cu membrii Societății „Memorial“, un purtător de cuvânt al KGB a declarat emfatic: „în prezent, în KGB al URSS nu mai există nici o persoană care a fost în vreun fel implicată în comiterea represiunilor... începând cu 1953 au existat 1.342 de condamnări (inclusiv la moarte) ale angajaților NKVD și Ministerului Securității pentru încălcarea ordinii socialiste... Circa 2.370 au fost concediați, deposedați de rangul militar și lipsiți de pensie și premii guvernamentale. Fiecare acuzat era sever tras la răspundere de partid.“

însă au existat și momente ocazionale de jenă. Ziarista Evghenia Albats a descoperit câțiva foști membri ai NKVD-ului stalinist (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne) care scăpaseră de represiuni și aveau cariere prospere. în 1988, ea a publicat o serie de articole despre coloneluî Vladimir Boiarski, fost anchetator NKVD cu un trecut deosebit de sângeros. El torturase deținuți și purta responsabilitatea morții a peste o sută de victime inocente. Ca ofițer de securitate în retragere, Boiarski era un profesor respectat de istoria tehnologiei la un institut de prestigiu atunci când a fost demascat de Albats. De ce el și alții ca el nu fuseseră pedepsiți? Potrivit lui Albats: „Pentru că erau necesari. Erau necesari ca experți care să lucreze pentru KGB sub altă acoperire - în cazul lui Boiarski la Academia de Științe. Ei erau necesari ca agenți profesioniști pentru a ține oamenii dm diferitele instituții

sub supraveghere (informatorii amatori nu puteau să fie la același nivel). Erau necesari pentru selectarea și susținerea oamenilor *potriviți* să fie promovați în toate domeniile științei, culturii, industriei și guvernării.“

Albats a obținut dosarele lui Boiarski - prin relații personale - din arhivele Procuraturii. Citind printre stivele de documente, ea s-a convins de necesitatea ca toate dosarele epurărilor și victimele acestora să fie date publicității: „Cred că oamenii ar trebui să știe ce li se poate face - ce li s-a făcut - în propria lor țară de către concetățenii lor: *oameni ca noi.“* însă oficialii KGB vedeau diferit lucrurile. Deși în 1990 ei au început să transmită victimelor NKVD și rudelor lor anumite documente legate de cazurile penale în chestiune, ei au refuzat cu tărie să permită accesul cercetătorilor la arhivele referitoare la epurări. Motivul era, afirmau aceștia, că informațiile din aceste dosare ar fi putut dăuna reputației victimelor întrucât acestea erau adesea forțate să mărturisească crime pe care nu le săvârșiseră. Pirojkov a afirmat: „Aspectul principal nu este de a păta numele nevinovat al unei persoane care și-a dedicat sincer viața cauzei partidului, oamenilor și socialismului prin așa-numita declarație de mărturisire.“ Acest raționament, deși tipic pentru orice birocrație de stat care are ceva de ascuns, era evident invocat pentru protecția instituției. Refuzând accesul populației la dosarele de epurare nu proteja numai victimele, dar și pe executori.

Linia KGB a continuat necontestată până în august 1991, când puciul a întunecat atât de mult imaginea securității încât mulțimi furioase au amenințat să ia cu asalt Lubianka. înăuntru, funcționari nervoși ai KGB au început să distrugă documentele, în special pe cele legate de evenimentele recente. După câteva zile lucrurile s-au calmat și amenințarea a scăzut. însă KGB nu putea să riște. Albats susține că multe documente importante, în special liste ale agenților KGB și dosarele lor profesionale, au fost transferate la baze militare aflate sub conducerea KGB în regiuni îndepărtate ale Rusiei. Oficialii KGB s-au temut de presiuni pentru deschiderea arhivelor. Și aveau de ce. Potrivit lui Vadim Bakatin, care a preluat funcția de președinte al KGB în acel moment: „Nu există probabil nimic legat de KGB care să atragă o asemenea atenție din

partea ziariștilor, savanților și publicului precum arhivele sale.“

ACCESUL LA ARHIVE DUPĂ PUCI

Unul din primele țeluri ale democraților era accesul la arhivele KGB prin punerea lor oficială sub controlul noului guvern rus. Dând ascultare cererii, Elțîn a emis un decret la 24 august 1991 prin care ordona transferul arhivelor KGB și pe cele ale Partidului Comunist în depozite ale Republicii Ruse. Părți semnificative ale arhivelor dc partid au fost puse sub jurisdicția Comitetului rus pentru Arhive (Roskomarhiv), nou creat, care a început să desecretizeze documentele pentru folosința publicului. KGB, totuși, nu era pregătit să se conformeze decretului, evident din cauză că Elțîn nu avea nici o intenție să forțeze nota. Potrivit afirmațiilor lui Bakatin:, Am ajuns la o înțelegere cu Boris Nikolaevici și el a fost de acord că nu trebuie să luăm pur și simplu totul și să-l predăm... Așa ceva categoric nu trebuie făcut. Societatea nu trebuie să fie perturbată, și nici noi nu trebuie să insuflăm din nou în fiecare familie acest fel de teamă, acest fel de reglare a conturilor. Așa ceva nu poate fi tolerat.“

Reformatorii democrați au considerat, cu toate acestea, ca fiind esențială elaborarea unui set de reguli și reglementări care să guverneze accesul la dosarele KGB, precum și la alte arhive rusești. Cu acest scop, câțiva democrați proeminenți, printre care și istoricul Iuri Afanasiev, au devenit membri activi al Comisiei pentru transferul arhivelor PCUS și KGB în folosința statului, înființată de către Parlamentul rus în octombrie 1991. Comisia, condusă de istoricul militar și consilier al lui Elțîn, Dmitri Volkogonov, a elaborat procedurile pentru transferarea documentelor KGB la arhivele publice, însă nu s-a ocupat de chestiunea delicată a accesului. Comisia a decis că KGB trebuie să transfere toate dosarele care se ocupau de cazurile penale *încheiate,* acele cazuri în care se luase decizia de reabilitare a acuzatului; cazurile active datate în urmă cu cincisprezece ani; întreaga colecție de filtrare; corespondența *secretă* de afaceri datând de peste cincisprezece ani și mai mult; dosarele personale ale angajaților KGB care se pensionaseră cu mai mult de treizeci de ani în urmă. Aceasta însemna că peste 80 la sută din arhivele KGB urma să fie predat.

Decizia a fost întâmpinată imediat cu rezistența din partea KGB, care a propus unele excepții. De exemplu, oficialii din securitate susțineau că printre dosarele care se ocupau de cazurile active și corespondența secretă de afaceri existau documente care nu ar fi trebuit transferate din motive de securitate și pentru că erau încă folosite în scopuri oficiale. Ei s-au referit în mod special la cazurile legate de spionaj și crima organizată. Existau, de asemenea, probleme legate de spațiu, în special în regiunile îndepărtate de Moscova, unde deputății poporului, grupurile de muncitori, arhivarii și oficialii din securitate trebuiau să efectueze transferul dosarelor KGB ale serviciilor locale. în multe regiuni, arhivele publice erau deja pline și
nu mai era loc și pentru dosarele KGB. în asemenea cazuri s-a decis să se permită KGB să fie custode provizoriu.

în decursul anului 1992, în timp ce membrii liberali ai comisiei parlamentare făceau presiuni pentru realizarea transferului, oficialii din securitate au continuat să se exprime evaziv, folosindu-se de orice scuză posibilă pentru obstructionarea procesului. Guvernul lui Elțîn era pe aceeași lungime de undă cu ei, sprijinindu-le eforturile de a pune frâne în calea transferului. La începutul anului 1992, Roskoarhiv (redenumit Rosarhiv), condus de Rudolf Pihoia, numit de Elțîn, a emis o directivă comună cu Ministerul Securității, în care se susținea că transferul dosarelor KGB se va face în două etape. Pentru început erau transferate doar dosarele victimelor abuzurilor poliției care au fost reabilitate. Această decizie a fost o lovitură pentru cei care sperau în realizarea rapidă a transferului.

Avându-1 pe generalul Dmitri Volkogonov ca șef al comisiei parlamentare pentru arhive, cauza democraților nu a fost susținută. Deși și-a câștigat notorietate ca biograf al lui Stalin, faima lui Volkogonov ca savant și istoric erau de dată recentă. Cea mai mare parte a carierei sale s-a desfășurat în armată unde s-a specializat în instruirea ideologică și propaganda printre soldați. El era autorul cărții *Războiul psihologic,* un pamflet la adresa Occidentului, în care îi critica pe americani pentru laudele aduse unor *renegați* precum Soljenițîn și Saharov, și l-a numit pe curajosul militant pentru drepturile omului Piotr

Grigorenko (a cărui sănătate a fost distrusă în timpul încarcerării în spitalele de psihiatrie ale KGB) „un antisovietic rău intenționat... care și-a pierdut de tot mințile.“

Volkogonov avea legături bune în fostele cercuri ale KGB. Astfel, nu a avut dificultăți în obținerea accesului personal la dosarele strict secrete ale KGB, pe care îe-a folosit pentru a scrie biografiile lui Stalin, Troțki și Lenin, foarte profitabile. Se pare că nu a avut nici un imbold să deschidă arhivele KGB și pentru alți cercetători, în pofida faptului că se afla la conducerea comisiei parlamentare pentru arhive. La fel și Pihoia, șeful arhivar al lui Elțîn. Intervievat de ziarul *Literaturnaia Gazeta* în primăvara anului 1993, el a declarat, cu totală lipsă de sinceritate, că transferul arhivelor KGB „se desfășura normal în întreaga Rusie“. Când a fost supus presiunilor, el a recunoscut totuși că nu se făcuse nimic cu arhivele centrale din Moscova. Pihoia a expus o serie de motive tehnice vagi pentru care arhivele nu fuseseră mutate, după care a declarat șovăielnic: „Fiindcă veni vorba, comparativ cu volumul mare al documentelor de partid, arhivele KGB sunt mici ca volum, neînsemnate.“

Arseni Roghinski, membru al comisiei de arhivă, s-a plâns în acel moment că predarea arhivelor KGB se făcea în ritm de melc și era cu mult în urma programului stabilit. Aceasta nu era numai o chestiune de obstrucționare din partea Ministerului Securității. De asemenea, a adăugat el, Rosarhiv adoptase o „atitudine foarte pasivă.“ Autoritățile ruse nu erau interesate de proces deoarece „le este indiferent dacă documentele din arhivele de la Lubianka sunt depozitate în buzunarul drept sau în cel stâng. în ambele cazuri, materialele sunt pe deplin la dispoziția lor.“

Arhivarul-șef al Ministerului Securității, Anatoli Kraiușkin, a răstălmăcit altfel situația. Intervievat în aprilie 1993, el s-a lăudat cu progresul făcut de instituția sa în predarea arhivelor KGB, deși, asemenea lui Pihoia, el a spus de fapt că transferurile se desfășurau mai mult în arhivele regionale decât la Moscova. Kraiușkin a afirmat, de asemenea, că în cadrul Ministerului Securității din Moscova și în ramurile sale regionale au fost create comisii pentru anularea restricțiilor privind caracterul

secret al milioanelor de documente. Cercetătorii vor putea să aibă acces la aceste materiale la sala de lectură pentru public din cadrul Ministerului Securității.

MLAȘTINA JURIDICĂ

Unii cercetători au sperat să li se ușureze posibilitățile de acces la dosarele KGB prin mult promisa Lege a Colecțiilor de Arhivă ale Federației Ruse, care a fost adoptată în final de parlament în iulie 1993. însă legea nu a atins chestiunea transferului arhivelor KGB către domeniului public. Dosarele securității de stat și ale serviciului de informații externe au continuat să fie obiectul unor proceduri speciale, care au fost incluse în legile referitoare la serviciile de securitate. Istoricul Mark Kramer a evidențiat faptul că legea arhivelor a adus mai multe restricții asupra documentelor deoarece spunea că accesul la documentele secrete nu putea fi acordat decât după treizeci de ani de la apariția lor. înainte de această lege, a existat o politică de treizeci de ani, însă ea nu a fost respectată întotdeauna și arhivarii au avut o anumită flexibilitate în scoaterea la lumină a documentelor.

Legea stipula că prin decizia „departamentelor corespunzătoare“ și a serviciului rus de stat al arhivelor, perioada de treizeci de ani ar putea fi scurtată, iar documentele ar putea fi scoase de sub secret mai devreme. însă aceasta îi plasa pe cercetători la mila birocraților care, în primul rând, nu aveau motive pentru scoaterea de sub secret a documentelor. Mai mult decât atât, legea stipula și că perioada de păstrare a secretului putea fi prelungită. în privința arhivelor KGB, Kramer a conchis: „Majoritatea documentelor KGB ar putea să devină și mai puțin accesibile decât înainte, cu dosare sigilate pentru următorii 50-70 de ani, sau mai mult.“ într-adevăr, doar la câteva zile după adoptarea legii, Parlamentul rus a prelungit cu încă douăzeci de ani limitele accesului la documentele de informații externe secrete. Aceasta însemna că aceste documente urmau să rămână inaccesibile timp de cincizeci de ani de la apariția lor.

Forțele opuse au pornit la treabă când a fost vorba de accesul la arhive (o situație pe care cercetătorii au întâlnit-o și în cazul documentelor serviciilor de securitate din țările democrate). Lucrurile păreau să se

îmbunătățească atunci când, în septembrie 1994, Elțîn a semnat un decret menit să accelereze procedura de scoatere de sub secret a documentelor Partidului Comunist, în special pe cele mai vechi de treizeci de ani. însă în martie 1995 guvernul a stabilit o perioadă mai lungă pentru „procedura de scoatere de sub secret și prelungirea limitelor statutului de secret privind documentele de arhivă ale guvernului URSS.“ Se definea un proces laborios pentru scoaterea de sub secret a arhivelor guvernului (incluzându-le pe cele ale KGB), ceea ce încetinea considerabil lucrurile.

în vârful unei mari piramide de oficiali implicați în scoaterea de sub secret (sau repunerea la secret) se afla așa-numita Comisie Interinstituțională pentru Apărarea Secretelor de Stat. Această comisie, care avea ultimul cuvânt în ridicarea restricțiilor de păstrarea a secretului, era formată dintr-un grup interinstituțional de experți, reprezentanți ai serviciului de contrainformații (succesor aî Ministerului Securității care urma să-și schimbe denumirea în Serviciul Federal de Securitate), ai serviciului de informații străine și FAPSI (Agenția pentru comunicații și informații), precum și oficiali ai altor ministere și arhivari. Acești experți aveau de urmat o procedură complexă pentru scoaterea de sub secret, care implica revizuirea pagină cu pagină a tuturor documentelor în cauză și apoi obținerea aprobării de la Comisia de stat pentru păstrarea secretului. Cu acest statut în vigoare, nu mai conta dacă arhivele KGB se aflau încă la Lubianka sau fuseseră transferate la Rosarhiv. în ambele cazuri, oficialii din securitate puteau folosi mlaștina reglementărilor birocratice pentru a împiedica accesul la documente.

CÂT DE MULT SE DEZVĂLUIE

în pofida acestor obstacole, procesul de reabilitare a continuat și unele dosare de anchetă ale poliției (dosare de cazuri penale și interogări) din perioada stalinistă au fost făcute disponibile. Comisia parlamentară de arhivă, care nu mai există în prezent, a dedicat mult timp dezbaterii accesului la aceste dosare. Legea referitoare la reabilitare, adoptată de Parlamentul rus în Octombrie 1991, stipula că victimele represiunilor poliției și rudele lor avea dreptul să-și vadă dosarele de anchetă. Legea nu

prevedea nimic în legătură cu accesul altora, lucru ce urma să fie inclus într-o lege mai generală a arhivelor. Deloc surprinzător, organele de securitate au interpretat legea reabilitării ca dând posibilitate *numai* victimelor și rudelor să-și vadă dosarele. Astfel, de exemplu, istoricii nu puteau să ajungă la dosarul lui Nikolai Buharin, faimosul bolșevic, sau la dosarul poetului sovietic Osip Mandelstam.

Deși comisia a fost de acord că interpretarea oficialilor din securitate este eronată, membrii ei nu au putut ajunge la un consens asupra problemelor legate de accesul la dosarele de anchetă. Unii susțineau accesul nelimitat, alții erau îngrijorați că dosarele ar conține informații de natură personală, putând fi jenante pentru victime și familiile lor, sau că datele false din dosare ar putea prejudicia reputația unor nevinovați. Un exemplu în acest sens, citat de un istoric rus, a fost publicarea unui material al NKVD privind interogarea, în 1992, a renumitului fizician și câștigător al Premiului Nobel, Lev Landau. Landau a semnat acuzații false împotriva sa și a colegilor în timpul unui interogatoriu la NKVD. în final s-a ajuns la un compromis și, în noiembrie 1992, comisia a adoptat propunerea prin care victimele represiunilor și rudele lor puteau împiedica publicarea informațiilor de natură personală înscrise în dosar.

Ce se poate spune despre controversatele dosare operative din arhivele de la Lubianka (dosare ale persoanelor aflate în urmărire secretă, rapoarte ale agenților etc.)? Oficialii din securitate erau neclintiți în ideea că acestea trebuiau să rămână secrete. Ei nu permiteau dezvăluirea informațiilor despre agenții KGB, informatori și colaboratori. Administrația lui Elțîn a fost de acord. De fapt, unele informații din aceste dosare - legate de colaboratorii secreți ai KGB din Biserica Ortodoxă Rusă - au ajuns în presă. Deputății Gleb Iakunin și Lev Ponomariov, care au găsit copii ale acestor documente în arhiva Comitetului Central al PCUS, le-au „șoptit“ presei la începutul anului 1992. Serviciul de securitate a ripostat prin publicarea unei legi asupra activității operative de anchetă, stabilind că dezvăluirea numelor agenților KGB, clasificate ca secrete de stat, este o infracțiune.

Controversa privind demascarea agenților și

informatorilor KGB a incitat la dezbateri aprinse în Rusia. Deși mulți îi lăudau pe lakunin și Ponomariov pentru publicarea acestor documente incriminatorii, alții și-au exprimat rezerve puternice. De exemplu, fostul consilier al lui Gorbaciov, Aleksandr Iakovlev, se temea că o campanie de demascarea a foștilor agenți KGB va duce la demoralizarea societății. Alții au subliniat că rapoarte KGB precum cele publicate adesea nu erau demne de încredere, întrucât ofițerii KGB tindeau să-și exagereze realizările prin includerea chiar și a contactelor celor mai neînsemnate în rândul „agenților.“ Adesea, cei numiți nici măcar nu aveau idee că KGB îi considera agenți sau „persoane de încredere“ și fuseseră introduși în fișierul KGB. în lipsa oricărui acord oficial de colaborare, era dificil de confirmat dacă o persoană activase, într-adevăr, ca agent sau informator KGB.

Recunoscând că au de-a face cu o chestiune politică potențial explozivă, oficialii din securitate și-au dat toată silința să o dezamorseze, prin minimalizarea importanței dosarelor operative. Un arhivar al Ministerului Securității, Kraiușkin, a subliniat că volumul colecției operative era de fapt destul de redus, deoarece dosarele cu cazuri concrete fuseseră sistematic distruse de-a lungul anilor. Existau numai câteva dosare operaționale, în primul rând cele păstrate pentru interesul istoric. Insă aceasta nu a pus capăt dezbaterilor. Mulți erau convinși că informațiile asupra agenților și informatorilor KGB trebuiau făcute publice, în special pentru a preveni folosirea lor în scopuri de șantaj asupra politicienilor care aveau un trecut legat de KGB. O citățm pe ziarista Albats: „Dacă nu se va proceda astfel, atunci aceste dosare vor ajunge pe piața neagră și vor fi folosite de diferite forțe pentru manipularea politicienilor noștri.“

CHESTIUNEA LUSTRATIEI

9

Unii reformatori au făcut presiuni pentru adoptarea unei legi a lustrației (termen care derivă din latinescul *lustratio,* însemnând purificarea prin sacrificiu) asemenea celei adoptate în Cehoslovacia, unde oficialii și politicienii au fost „radiografiați“ pentru a se stabili legăturile, din trecut, cu poliția secretă - Statni Bezpecnost sau StB. O asemenea lege ar fi reglementat publicarea dosarelor

operaționale de informații ale KGB și, în același timp, ar fi interzis foștilor colaboratori ai KGB de a ocupa anumite funcții în guvern. Membri ai mișcării „Rusia Democrată“ au propus o lege ce interzicea foștilor funcționari și agenți KGB, precum și responsabililor de partid, să ocupe funcții guvernamentale executive și în învățământ. Totuși, cei aleși în parlament sau pentru funcția de președinte nu urmau să fie cercetați pentru colaborarea cu KGB, dar după cum a afirmat deputatul parlamentar Galina Starovoitova: „La urma urmelor, putem acorda oamenilor posibilitatea de a vota iarăși în favoarea unui regim totalitar.“

Experiența cehoslovacă după adoptarea principiului *lustrației* a fost departe de a fi pozitivă. Intr-adevăr, modul greșit în care a fost folosită și răzbunarea pe care a generat-o, i-au făcut pe multi, inclusiv pe președintele Vaclav Havel, să regrete că a fost adoptată vreodată. Dosarele au rămas închise pentru public, însă comisiile speciale aveau acces pentru a descoperi amănunte legate de candidații la funcțiile publice. Cea mai mare problemă legată de lustrație a fost aceea că se baza pe registrele și dosarele poliției secrete care conțineau numele a circa 140.000 de agenți ai poliției secrete, colaboratori și persoane de contact din perioada comunistă. Aceasta însemna să acorzi încredere tocmai organizației care înșelase populația timp de patruzeci de ani. După cum a reieșit, chiar unii foști disidenți, care își consacraseră toată viața luptând pentru drepturile omului, s-au găsit înregistrați în calitate de colaboratori. Posibilitatea de a extrage din dosare doar ceea ce interesa o parte sau alta a fost folosită ca armă politică și mijloc de atac contra personalităților politice.

în Germania, dosarele STASI (Poliția secretă est-germană) au fost deschise spre sfârșitul anului 1991. Parlamentul german a adoptat o lege asupra dosarelor, care stipula condițiile de acces și detalia drepturile atât ale victimelor STASI și cât și cele ale foștilor agenți. Ea stabilea și reglementările pentru publicarea materialelor STASI în presă. Deschiderea arhivelor STASI și dezvăluirea ulterioară a numelor a mii de colaboratori ai poliției au traumatizat imens societatea și a făcut ravagii în viețile personale ale multor cetățeni est-germani. Ea a

generat probleme juridice, politice și etice complexe cu care politicienii și responsabilii guvernamentali încă se mai luptă pentru a le rezolva. însă, după cum a remarcat un expert, Germania a avut un avantaj față de celelalte state postcomuniste datorită faptului că avea un sistem juridic bine consolidat.

în Rusia, cu tradiția sa juridică precară, ar fi fost și mai dificil să se facă față problemei complexe care ar fi fost generată de legea lustrației sau chiar numai de o lege care să permită deschiderea dosarele operative ale KGB conținând numele agenților. Să spunem lucrurilor pe nume: cu vechea nomenclatură, atât de partid cât și KGB, care încă domină politica, asemenea legi nu aveau vreo șansă să fie adoptate. Intr-adevăr, ziarul de factură comunistă *Pravda* și săptămânalul *Glasnost* susțineau amândouă că autorii legii lustrației, prezentată la o conferință despre KGB, au fost influențați de serviciile secrete occidentale. Șeful relațiilor publice din cadrul Ministerului Securității, Alexei Kondaurov, care a fost la conferință, a obiectat că această lege ar fi discriminatorie față de veteranii KGB întrucât prezentarea fișei postului lor oficial, pe care s-ar fi bazat lustrația, nu însemna neapărat că ar fi comis abuzuri.

Chiar militanți pentru drepturile omului, precum Serghei Kovaliov, se opuneau unei legi a lustrației. Kovaliov se temea că aceasta va diviza societatea rusă și pleca de la premisa că întreaga națiune purta responsabilitatea celor petrecute. însă chestiunea colaborării în trecut cu KGB nu va dispărea. După cum s-a exprimat istoricul Iuri Afanasiev: „Trebuie încă să se stabilească câți oameni au colaborat cu KGB; dar este evident că numărul lor se ridică la câteva milioane. Ce vom face cu ei? Ar trebui să le dezvăluim numele în fața tuturor sau, din diferite motive, ar trebui să sigilăm documentele pentru vreo cincizeci sau șaptezeci de ani de acum înainte? Iată o problemă morală imensă pentru întreaga Rusie și pentru întreaga fostă Uniune Sovietică. Ea ar atinge nivelul unei căințe naționale. Cum am putea să supraviețuim unei asemenea maladii, cum am putea să o depășim, cum să trecem dincolo de totalitarism, nu cronologic, ci în noi înșine?“

După cum a subliniat istoricul Mark Kramer, ideea că arhivele și documentele oficiale sunt parte ale domeniului public continuă să fie străină rușilor. Potrivit lui Kramer, care a petrecut câteva luni făcând cercetări în arhivele partidului și statului rus: „Politica Rusiei privind arhivele este încă determinată de curentele politice dominante, iar arhivarii profesioniști sunt obligați să răspundă cererilor și capriciilor birocraților de la vârf.“

Au existat numeroase rapoarte despre persoane cărora li s-a acordat accesul special la documentele care nu sunt la dispoziția tuturor. Reprezentanți ai Societății „Memorial“, de exemplu, au susținut că anumiți cercetători și ziariști, având legături cu fostul KGB, au primit permisiunea de a vedea dosarele victimelor represiunilor poliției sau cel puțin de a obține copii ale documentelor. Fostul general KGB Serghei Kondrașev a vândut documente ale poliției secrete din anii ’30 ziarului german *Die Zeit* pentru o sumă necunoscută. Iar Iuri Afanasiev a declarat că Dmitri Volkogonov „petrece zile și nopți în arhive, lucrând cu documente secrete; și alții ajung acolo - nu pot preciza câți. Așa că, deși nu există un acces general, un număr semnificativ de istorici pot ajunge la documente secrete“. Acești istorici au un avantaj imens față de cercetătorii care nu au acces și nici nu au bani să le cumpere.

Legea arhivelor stipulează destul de ambiguu că „documentele din secțiunea de stat a Fondului de Arhivă nu pot fi cumpărate, vândute sau să constituie subiectul altor tranzacții, decât doar prin decizia organelor reprezentative ale puterii sau pe baza unui verdict al justiției.“ Totuși, dacă anumiți istorici cu relații pot cita aceste documente în lucrările lor, se ajunge la același lucru.

Un alt exemplu de acces privilegiat este cel al lui Oleg Țarev, fost ofițer KGB din cadrul Direcției l-a Generală. Țarev a colaborat cu scriitorul britanic John Costello pentru a scrie cartea *Deadly Illusions* (Iluzii mortale), publicată în 1993 despre spionul rus Aleksandr Orlov care a fugit în SUA în 1953. în timp ce mai lucra încă pentru KGB (în final el s-a retras mai devreme și a devenit consultant cu jumătate de normă la KGB), Țarev a obținut

permisiunea specială din partea lui Kriucikov de a scotoci prin arhivele securității pentru a găsi materialul necesar cărții sale. El nu a avut nici o restricție și chiar a primit asistență din partea arhivarilor KGB. „Documentarea pentru această carte, scrie Țarev în prefață - s-a făcut din stive de dosare care, din cauza noilor reglementări stricte, nu au putut fi scoase din arhivă. Aceasta a necesitat multe excursii la sediul FIS de la lasenevo pentru verificarea și răsverificarea documentelor“.

într-un interviu acordat ziarului *Pravda,* Țarev a refuzat să dezvăluie câți bani au primit el și Costello de la editura americană *Crown Books.* însă a dat limpede de înțeles că își va însuși partea sa de beneficiu: „Autorii cărții despre Orlov, John Costello și cu mine, vom primi drepturile de autor care sunt normale pentru acest tip de lucrare.“ De ce i-a permis KGB - și succesorul său, Serviciul de Informații Externe - lui Țarev să folosească arhivele KGB pentru cartea sa? Una din explicații ar fi că oficialii din FIS au primit și ei o parte din beneficiu. Dar s-ar putea să fi avut și un alt motiv.

Deadly Illusions dă o nouă turnură cazului Orlov care este, probabil, pe placul FIS. Potrivit cărții, bazată pe dosarul în șaptesprezece volume din arhivele KGB, Orlov nu a fost un dezertor autentic, așa cum au crezut CIA și FBI. El a rămas un comunist devotat care le-a furnizat americanilor suficiente informații pentru a-i convinge să-i acorde azil în SUA, însă niciodată nu le-a spus ceva de valoare: „El a reușit în această sarcină dificilă prin furnizarea către CIA și FBI a unui amestec de jumătăți de adevăruri, banalități și dezinformări pe care le-a transmis ca pe o sinceră mărturie. KGB a înțeles cât de inteligent îi înșelase acesta pe cei de la FBI și CIA după ce cinci ani s-a străduit să ia legătura cu Orlov, reușind să aibă două contacte clandestine cu acesta, în 1969 și 1971. Raportul ofițerului KGB care condusese întreaga operațiune a dovedit fără urmă de îndoială loialitate lui Orlov față de serviciul de informații sovietic, agenții acestuia și față de patrie.“

Dacă e să le dăm crezare lui Țarev și Costello, fuga lui Orlov, pe care americanii au considerat-o o reușită de mare valoare pentru serviciile de informații, a fost de fapt o realizare extraordinară pentru KGB; Reușind să nu

dezvăluie numelor agenților KGB în SUA și să-i convingă pe americani că nu exista de fapt nici unul, Orlov a slăbit atenția CIA și FBI și a permis agenților să opereze în continuare fără teamă. *Deadly Illusions* face oarecare publicitate fostului KGB și, fără îndoială, a provocat neliniște în cercurile de spionaj americane.

AFACEREA „CROWN“

Deadly Illusions se înscria într-o colaborarea strânsă între Serviciul de Informații Externe și editura *Crown Publishers.* în primăvara anului 1992, a fost semnat un contract prin care editura se angaja să publice cel puțin cinci cărți scrise pe baza documentelor aflate în arhivele de informații externe. Subiectele urmau să cuprindă cazul lui Lev Troțki, criza Berlinului, operațiuni ale spionajului sovietic în SUA și Marea Britanie și criza rachetelor din Cuba. Evident, pentru a evita orice controversă, FIS nu era parte directă a contractului. Partea rusă era reprezentată de „Asociația veteranilor din. informații“, o grupare particulară. însă persoana care a condus toate negocierile și a semnat contractul din partea asociației era șeful relațiilor publice al FIS, Iuri Kobaladze.

Potrivit acordului, *Crown Publishers* a plătit un avans de 1,8 milioane de dolari, obținând astfel dreptul exclusiv la documentele de arhivă ale KGB care urmau să apară în aceste volume. Accesul publicului la documénte era interzis pentru următorii zece ani. In mod normal, cărturarii și istoricii au văzut în aceasta un precedent supărător. Accesul la acele documente le era refuzat celorlalți cercetători până la publicarea cărților contractate, iar suma imensă plătită de Crown Publishers făcea ca accesul la alte dosare de informații să devină mai dificil în viitor dacă cei interesați nu erau dispuși să plătească destul de mult.

Cine urma să primească banii? Asociația veteranilor din informații obținea 10 la sută, iar autorii cărților primeau avansuri substanțialeₖDar oficialii FIS, precum Kobaladze și șeful lui, Evgheni Primakov? într-un interviu din iunie 1992, Kobaladze insista: „Nu deschidem arhivele pentru a vinde vreun fel de documente. Le garantăm autorilor acestor cărți doar faptul că le vom furniza materiale care le vor permite să scrie pe bază de documente.“ Cu toate acestea, este greu de imaginat că

Kobaladze și Primakov nu au fost recompensați pentru eforturile lor.

Evident, deoarece nu exista nici o lege a arhivelor în acel moment, cei care întrețineau arhivele puteau să facă ce doreau cu dosarele, acționând ca întreprinzători particulari. Potrivit deputatului parlamentar Nikolai Arjannikov, care a obiectat vehement împotriva afacerii „Crown“: „Primakov crede că este proprietarul arhivelor și are dreptul să dispună de ele. Eu obiectez bazându-mă pe faptul că arhivele sunt proprietatea statului și reprezintă istoria noastră^ațională. FIS, totuși, s-a decis să facă comerț cu proprietatea noastră națională.“

Mai întâi, afacerea „Crown“ a scos în relief faptul că accesul la documente însemna privilegii și bani. Apoi s-a văzut că, întrucât funcționarii FIS erau cei care urmau să selecteze documentele, ei ofereau, de fapt, versiunea lor asupra istoriei. Evident, serviciile de securitate și informații aveau prioritățile lor în privința subiectelor istorice: de a se prezenta pe sine în cea mai bună lumină posibilă. Aceasta implica extragerea documentelor care arătau că așa-numitele eșecuri și dezertări, precum cea a lui Orlov, nu erau cum păreau a fi și că, de fapt, serviciul sovietic de informații știa tot timpul ce face. Nu este o coincidență faptul că atunci când KGB a început să publice materiale din aceste dosare la sfârșitul anilor ’ 80, cititorii au văzut rapoarte nesfârșite de la NKVD din 1940 și 1941 care avertizau asupra unui atac german iminent contra Uniunii Sovietice, rapoarte pe care Stalin a preferat să le ignore. Invariabil, documentele publicate de serviciile de securitate zugrăveau o imagine romantică a momentelor din trecut, menite să glorifice operațiunile aparatului de securitate și informații. Excepție o fac documentele referitoare la epurările staliniste, comise de ramura notorie de securitate internă a NKVD. Aici, abordarea vrea să sublinieze că, după moartea lui Stalin și a lui Beria în 1953, totul s-a schimbat și noul aparat polițienesc, KGB, a fost reformat.

MISTERELE RĂZBOIULUI RECE

Controversele care au apărut în Occident din cauza dezvăluirilor din arhivele KGB demonstrează puterea care se află în mâinile celor care au acces la materialele de arhivă. *Dezvăluirile* generalului Volkogonov despre Alger Hiss în 1992 sunt un exemplu bun în acest sens. Alger Hiss, fost responsabil superior la Departamentul de Stat al SUA sub președinții Roosevelt și Truman, a fost acuzat în 1948 că fusese spion sovietic. Deși a negat vehement aceste acuzații, Hiss a fost în final condamnat la patru ani închisoare pentru speijur. Cazul „Hiss“ a suscitat controverse enorme care au divizat opinia publică americană: unii erau convinși de vinovăția lui, alții că el fusese ținta unei înscenări puse la cale de către acuzatorul său, Whittaker Chambers.

Disputa nu a fost niciodată soluționată. însă Hiss a încercat, de-a lungul anilor, să-și restabilească

nevinovăția. în vara lui 1992 el s-a decis să profite de *glasnost* și i-a scris lui Volkogonov, solicitându-i materiale despre cazul său sau despre Whittaker Chambers care ar fi putut exista în arhivele KGB și ar fi putut să-1 reabiliteze. Hiss a cerut ca documentele să fie predate unui intermediar, istoricului John Lowenthal. în septembrie 1992 acesta s-a întâlnit cu Volkogonov care a promis că va căuta materialele în arhivele serviciului de informații externe și le va vedea personal. Când Lowenthal a revenit la Moscova în lima octombrie, Volkogonov i-a înmânat o scrisoare bătută la mașină în care se afirma că cercetările amănunțite în arhivă nu scoseseră la iveală documente care să susțină afirmația că Hiss ar fi fost spion sovietic: „Pe baza unei analize foarte atente a tuturor informațiilor obținute, vă pot informa că Alger Hiss nu a fost niciodată agent al serviciilor de informații ale Uniunii Sovietice."

Cercetătorii care s-au ocupat de istoria sovietică s-au îndoit de afirmațiile lui Volkogonov, întrebându-se cum presupusa absență a unei documentații putea fi considerată o dovadă convingătoare, mai ales că generalul nu specificase în care anume dosare de arhivă căutase. Cum putea să facă o declarație atât de fermă despre un caz atât de complex precum cel al lui Hiss, care generase atâtea comentarii și dovezi contradictorii de-a lungul anilor? Mai mult, după cum sublinia un ziarist rus, era greu de crezut că arhivele informațiilor externe nu conțineau nici un raport despre afacerea „Hiss". Fără îndoială, serviciul sovietic de informații externe urmărise îndeaproape acest caz senzațional la vremea respectivă și comentariile lui ar fi oferit dovezi utile despre rolul real jucat de Hiss.

Se pare că Volkogonov nu și-a dat seama că va deschide cutia Pandorei implicându-se în cazul „Hiss". în urma potopului de articole negative din j>resă, el s-a decis să se retragă strategic din această dispută. Intr-o scrisoare trimisă la 24 noiembrie săptămânalului moscovit *Nezavisimaia Gazeta,* el și-a nuanțat declarațiile despre Hiss astfel: „Nu pot să judec decât ca istoric eventualitatea că A. Hiss a fost sau nu spion. în plus, după câte știu, agenția care a deținut documentele din anii '50 nu a fost singura implicată în operațiuni de culegere a

informațiilor. Mai mult, nu există nici un fel de garanții că astfel de documente ar fi supraviețuit.“

PRIZONIERII AMERICANI ȘI CEI DISPĂRUȚI ÎN MISIUNE

Volkogonov era implicat și într-o altă problemă - cea a prizonierilor de război americani și a celor dispăruți în misiune in timpul Celui de-al doilea război mondial și a războiul din Vietnam. El era co-președintele Comisiei ruso-americane pentru cercetarea celor întâmplate cu prizonierii și dispăruții, creată după vizita lui Elțîn la Washington în iunie 1992. La acel moment, președintele rus câștigase mult în ochii americanilor datorită promisiunii că guvernul său va asigura informații ferme despre prizonierii și persoanele dispărute în misiune în Rusia. însă, în pofida promisiunilor, comisia nu a avut prea mult rezultate până în toamna anului 1992. Membrii americani ai comisiei s-au plâns de tărăgănarea celor răspunzători de arhive, care au oferit prea puține date valoroase.

Informațiile furnizate de ruși erau, în primul rând, din interviuri și nu din documente de arhivă. Cu toate acestea, Volkogonov susținea că americanii primiseră multe date. în decembrie 1993, el afirma: „Am reușit să strângem și să comunicăm Statelor Unite informații asupra a peste 20.000 de cetățeni americani care au fost repatriați din lagărele de concentrare germane... Numai o mică parte dintre aceștia au ajuns pe teritoriul Uniunii Sovietice în timpul Celui de-al doilea război mondial, din diferite motive.“

în timp ce membrii ruși ai comisiei preferau să se concentreze asupra informațiilor despre americanii dispăruți în Cel de-al doilea război mondial, fapt mai puțin sensibil politic, preocuparea părții americane era îndreptată spre cei dispăruți în anii ulteriori. Evident, datele importante se găseau în dosarele fostului KGB, atât în ramura internă cât și în cea externă. Peste cincizeci de americani au fost dați dispăruți după ce avioane de recunoaștere au fost doborâte în spațiul aerian sovietic sau în apropiere de acesta în perioada războiului rece. Este posibil ca Agenția sovietică de informații. militare, GRU, să fi răspuns inițial de aceste cazuri și astfel să dețină date în arhivele sale (fostul ambasador american

Malcolm Toon, co-președintele american al comisiei, a făcut aluzie la aceasta când a criticat GRU pentru nefumizarea de informații). Dar și KGB trebuie să fi supravegheat îndeaproape cazurile acestor americani datorită importanței lor politice, iar KGB era meticulos în ținerea documentelor. Atunci cum putea Rudolf Pihoia, arhivarul-șef al lui Elțîn, să susțină că vor fi necesari ani pentru a găsi informații despre persoanele dispărute?

Să nu fi avut Elțîn și subordonații lui, Pihoia și Volkogonov, autoritatea de a ordona celor răspunzători de arhivele KGB - sau arhivele GRU - să furnizeze date sau nici ei nu aveau un motiv puternic pentru a proceda astfel? La o conferință de presă din septembrie 1993, Volkogonov a afirmat că SUA primiseră întreaga informație, inclusiv din partea serviciilor de securitate despre avioanele doborâte deasupra teritoriului sovietic în timpul războiului rece. Totuși, soarta americanilor dispăruți, cu excepția câtorva, a rămas necunoscută.

La fel de presantă, din punctul de vedere al Washingtonului, era problema americanilor dispăruți în războaiele din Coreea și Vietnam. La aceeași conferință de presă, președinții comisiei au declarat că nu existau dovezi că cetățenii americani luați prizonieri în aceste două războaie fuseseră aduși vreodată în Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, date fiind relațiile strânse dintre URSS, Coreea de Nord și Vietnamul de Nord, nu era lipsită de rațiune presupunerea că rușii dețineau informații despre ceea ce se întâmplase cu prizonierii americani și persoanele dispărute în misiune. De fapt, așa stăteau lucrurile. Absolut întâmplător s-a descoperit în Rusia un document despre prizonierii de război din Vietnam.

Documentul, descoperit în arhivele partidului de către un cercetător de la Harvard, Stephen Morris, era traducerea în limba rasă a unui raport trimis de comandantul-adjunct al armatei vietnameze Biroului Politic din Vietnamul de Nord, în 1972. Raportul furniza detalii despre 1.205 de prizonieri de război americani care se aflau în captivitate, însă cifra dată publicității i de către guvernul nord-vietnamez Ia acel moment era de 368, iar numărul publicat anul următor era dc 591. Raportul era însoțit de un memorandum din partea șefului GRU, Piotr

Ivașutin, care a acceptat evident cifra mai mare ca fiind valabilă și a declarat că este mulțumit de succesul Vietnamului în obținerea de informații valoroase despre tehnologia militară americană de la prizonierii interogați.

Nu în mod surprinzător, documentul, primul care arunca o lumină semnificativă asupra prizonierilor din Vietnam, a provocat senzație în Statele Unite. însă, deși majoritatea experților l-a acceptat ca pe un raport real al GRU, ei au pus sub semnul întrebării corectitudinea cifrelor despre prizonieri. Probabil acestea fuseseră exagerate de către nord-vietnamezi din anumite motive. Câteva luni mai târziu, destul de curios, rușii au preluat inițiativa și au prezentat o altă copie a unui document din arhiva GRU, din nou o traducere a unui raport al Partidului Comunist Vietnamez și din nou despre numărul prizonierilor de război. însă membrii americani ai comisiei au primit numai două pagini ale raportului, iar fără originalul după care a fost tradus sau orice altă documentație era imposibil de verificat autenticitatea documentului.

CAZUL WALLENBERG

Se părea totuși că arhivele dețineau materiale care ar fi putut arunca lumină importantă asupra chestiunii prizonierilor de război și celor dispăruți în misiune. Chiar dacă KGB și GRU au refuzat să prezinte dosare relevante, copii ale multora din documentele lor se aflau în arhivele Partidului Comunist sovietic, sub controlul direct al subordonaților de încredere ai lui Elțîn, Pihoia și Volkogonov. Aceste arhive urmau să clarifice, fără îndoială, alte aspecte ale războiului rece care i-au preocupat pe istorici și politicieni de-a lungul anilor, însă membrii administrației prezidențiale au preferat să fie precauți.

Vladimir Abarimov, un ziarist rus care a cercetat multe din misterele războiului rece, și-a exprimat supărarea în urma eșecului tentativei de a obține dovezi din arhivele serviciului rus de informații externe: „Oricine a avut vreodată de-a face cu arhivele din Rusia știe că aprobarea accesului la anumite documente nu înseamnă neapărat și obținerea documentelor în cauză. La fiecare pas, cercetătorul se lovește de obstacole ridicate de oameni. Examinarea capitolelor celor mai înspăimântătoare ale

trecutului nostru este adesea blocată de către autorități și chiar și atunci când noi, ziariștii, știm deja totul sau aproape totul, suntem obligați să așteptăm permisiunea autorităților."

Un caz elocvent este istoria lui Raoul Wallenberg, diplomatul suedez care a salvat viața a mii de evrei unguri în cel de-al doilea război mondial. După ce a fost arestat de sovietici în Ungaria, în 1945, Wallenberg a dispărut. Sovieticii au susținut că nu știau nimic despre soarta acestuia, până în 1957, când au recunoscut că îl capturaseră și că acesta murise din cauza unui atac de cord în închisoarea de la Lubianka. întrebați după dezmembrarea Uniunii Sovietice despre informațiile de arhivă asupra lui Wallenberg, arhivarii KGB s-au eschivat de la un răspuns precis. Dosarul personal al lui Wallenberg nu putea fi găsit, susțineau ei. Apoi, inexplicabil, ei au prezentat câteva documente noi despre diplomatul suedez, inclusiv rapoartele a trei interogatorii cu acesta. Paginația arăta că înregistrările fuseseră scoase dintr-un dosar mai mare. Totuși, responsabilii din securitate continuau să insiste că nu aveau nici un dosar Wallenberg.

Mai târziu, în aprilie 1993, câțiva redactori de la ziarul *Izvestia* au informat despre descoperirea unui fost ofițer NKVD care avea cunoștințe directe despre executarea lui Wallenberg în 1947. Acești ziariști l-au confruntat pe generalul Anatoli Kraiușkin, șeful arhivelor de la Lubianka, cu datele lor. Toate materialele despre Wallenberg fuseseră dezgropate, a afirmat Kraiușkin, și se stabilise că Wallenberg decedase subit în celula sa. Totuși, el a continuat misterios: „Desigur, nu pot să înlătur și o altă eventualitate: execuția fără condamnare. Altfel, numele lui nu ar fi fost șters din fișele închisorii, ar fi existat un certificat medical, un raport al autopsiei și o fișă de incinerare." Două luni mai târziu, *Izvestia* a putut să confirme ipoteza într-un alt articol, în care era citat un memorandum din 1947 al ministrului adjunct de externe, Andrei Vîșinski, adresat șefului său, Viaceslav Molotov, referitor la propunerea de *lichidare* a lui Wallenberg. A reieșit că arhivarii KGB tăinuiseră lucrurile. După cum remarca istoricul britanic Christopher Andrew, difuzarea treptată de către ruși a informațiilor despre cazul

„Wallenberg“ era „un fel de dans obscen al celor șapte văluri“.

AFACEREA „SUDOPLATOV“: MANIPULAREA ISTORIEI

Fără îndoială că niște istorici serioși nu pot scrie o istoric obiectivă pe baza unor documente care le sunt oferite din arhive bucățică cu bucățică sau, și mai rău, doar pe baza unor fragmente din documente. Singurul mod pentru savanți de a sta pe un teren solid în arhive este de a extrage independent documentele și de a le verifica autenticitatea. Altfel, sunt vulnerabili la falsificări sau la materiale eronate care distorsionează întregul tablou. Și, desigur, documentele trebuie interpretate în context. Un bun exemplu ar fi documentul sus-menționat despre Vietnam. Era, într-adevăr, „autentic“, dar nu însemna că tot ceea ce se spunea în raport era și adevărat.

• Din nefericire pentru materialele istorice din perioada sovietică, scriitorii nu au respectat întotdeauna aceste precauții. Judecând după felul în care a fost primită în Occident cartea *Misiuni speciale* de Pavel Sudoplatov, publicului larg nu-i pasă dacă o fac, atâta timp cât oferă dezvăluiri senzaționale. *Misiuni speciale* (apărută și la editura Elit în versiune românească), publicată în primăvara lui 1994, făcea tocmai acest lucru. Cartea prezenta memoriile lui Pavel Sudoplatov, fost responsabil superior în directoratul de informații externe a aparatului sovietic de securitate până la arestarea sa, sub acuzația de a fi fost colaboratorul lui Lavrenti Beria, căzut în dizgrație în 1953. însă, de fapt, *Misiuni speciale* este o „istorie orală“ bazată pe douăzeci de ore de interviuri înregistrate cu Pavel Sudoplatov, co-autorul cărții fiind fiul său Anatoli, împreună cu doi americani, Jerrold și Leona Schlecter. După cum remarca istoricul Thomas Powers într-o recenzie a cărții: „Este imposibil să deosebești memoriile adevărate ale lui Sudoplatov, oricât de confuze ar fi din cauza vârstei și anilor trecuți de la evenimente, de cercetarea personală a lui Schlecter și redactarea finală a editorului.“

Pentru cititorii din Occident, cea mai șocantă dezvăluire din *Misiuni speciale* era afirmația că, începând din 1942, Robert Oppenheimer și alți câțiva savanți atomiști proeminenți implicați în Proiectul „Manhattan“ au

transmis secrete nucleare sovieticilor. După cum era de așteptat, afirmațiile lui Sudoplatov au generat furori. Cartea, prezentată în fragmente în revista *Time,* a devenit imediat un best-seller. Multi cititori au găsit-o credibilă, în special capitolul despre Oppenheimer, căruia i s-a retras permisiunea de acces h date secrete în 1954 și era cunoscut pentru vederile lui de stânga. însă cartea a fost denunțată de savanți și istorici care au evidențiat mulțimea erorilor și șubrezimea relatărilor despre experții atomiști occidentali, ceea ce distruge din rădăcini acuzațiile lui Sudoplatov. Confruntați cu aceste erori, co-autorii americani, familia Schlecter, au insistat că dețin materiale documentare pentru sprijinirea aserțiunilor lui Sudoplatov. De fapt, cartea are un apendice de documente din arhivele Serviciului de Informații Externe care probabil că trebuia să dea mai multă credibilitate poveștii cu spionii atomiști. Totuși, nici unul dintre documente nu era nou - fuseseră deja publicate - și nici unul dintre ele nu venea în sprijinul afirmațiilor lui Sudoplatov. Familia Schlecter a insistat apoi că ar fi existat alte documente în arhivele serviciului care ar fi confirmat declarațiile și au promis că acestea vor fi date publicității în scurt timp. Ceea ce nu s-a mai întâmplat.

Sudoplatov era unica sursă de acuzații împotriva oamenilor de știință americani. Aceasta reprezenta o problemă din două motive. In primul rând, el fusese unul dintre cei mai sângeroși membri ai poliției secrete staliniste. Specialitatea sa fuseseră „afacerile murdare“ - asasinate, terorism și sabotaj îndreptate împotriva oponenților regimului sovietic, în special împotriva naționaliștilor nerusofoni care protestau împotriva politicii brutale de sovietizare dusă de Stalin. In ceea ce-1 privește, Sudoplatov era un asasin și, asemenea colegilor săi din NKVD, un expert în dezinformări și minciuni. Iar cititorii urmau să-l creadă pe cuvânt în privința spionilor atomiști occidentali.

în al doilea rând, majoritatea dezvăluirilor lui despre oamenii de știință din Vest, în special cele despre Oppenheimer, se refereau la intervalul 1941 - 1943. Totuși, contrar celor afirmate în carte, Sudoplatov nu avusese de a face cu spionajul atomic până la sfârșitul anilor 1944 sau 1945. Volumul menționează crearea Comitetului special

pentru fabricarea bombei atomice în 1942 și numirea lui Sudoplatov ca „director pentru culegerea informațiilor.“ însă comitetul nici măcar nu fusese creat până în august 1945, când sovieticii au început să lucreze din plin la fabricarea bombei. Deși Sudoplatov fusese, într-adevăr, un înalt oficial în NKVD și astfel cunoștea multe despre operațiunile acestuia, el (sau poate Schlecter) au interpretat complet eronat rolul lui în culegerea de informații despre bomba atomică.

Interesant este că această încercare de fraudă a fost dezvăluită de o declarație a Serviciului rus de Informații Externe la scurt timp după apariția cărții: „Pavel Sudoplatov a avut acces la aspectele nucleare pe o perioadă relativ scurtă de timp, circa douăsprezece luni, din septembrie 1945 până în octombrie 1946, când răspundea de Departamentul Special S. Departamentul S nu avea contact direct cu rețeaua de agenți.“ Serviciul de Informații Externe a mers și mai departe: „Judecând după materialul de arhivă pe care îl are serviciul, se poate declara că volumul *Misiuni speciale* al lui P.A. Sudoplatov este un mozaic amestecat de fapte autentice, jumătăți de adevăr și scorneli evidente.“

De ce s-o fi abătut FIS de la calea sa și a discreditat cartea lui Sudoplatov? La urma urmelor, după cum scrie ziarista Natalia Ghevorkian de la *Moskovskie Novosti,* care a discutat cu șeful relațiilor publice ale FIS, Iuri Kobaladze despre *Misiuni speciale,* FIS nu dezaprobă, în principiu, memoriile sau relatările foștilor săi ofițeri. într-adevăr, ca și în cazul lui Sudoplatov, FIS chiar le permite să folosească documentele din arhivă, atâta timp cât cunoaște conținutul lucrării și o poate vedea înainte de publicare. E dificil de spus ce nu a mers cum trebuie în privința *Misiunilor speciale.* Probabil FIS nu își dăduse seama cât era de inexactă și nu se așteptase la reacțiile stârnite în Occident de afirmațiile despre savanții atomiști. Era momentul de a opri prejudiciile. Oficialii ai FIS s-au temut, poate, că piața occidentală a memoriilor și poveștilor de spionaj pe care o sponsorizau putea fi afectată de asocierea instituției lor cu *Misiuni speciale.*

CONFESIUNI NEAUTORIZATE

După cum ilustrează și controversa în cazul lui Sudoplatov, cărțile despre spionajul din timpul războiului

rece au potențialul de a atrage un larg public cititor. în pofida faptului că războiul a luat sfârșit, istoria sa este de dată recentă și există încă un interes imens pentru acea eră de spionaj și intrigi, transpusă atât de bine în literatură de John Le Carré. Conștienți de piața de desfacere a secretelor lor comerciale, numeroși foști spioni KGB s-au pornit pe calea carierei literare fără a fi împiedicați de foștii lor patroni. în aceste cazuri, nu există documente de arhivă, doar amintirile lor proprii.

Dar există câteva probleme legate de acest gen, înfloritor în prezent, de amintiri de spionaj. în primul rând, în privința *Misiunilor speciale* se pune întrebarea fundamentală a credibilității. Cititorul ar trebui, chipurile, să creadă un autor instruit la școala KGB de dezinformare și care și-a petrecut întreaga carieră străduindu-se să submineze cu minciuni democrațiile occidentale. Care ar fi motivele autorului, cuexcepția banilor, de a se strădui să relateze toate aceste povești? Foștii spioni KGB nu sunt, de obicei, scriitori foarte buni (din acest motiv cărțile lor au, de obicei, un co-autor) astfel că, pentru a-și vinde lucrările, trebuie să vină cu dezvăluiri senzaționale. Ceea ce poate fi o pantă foarte lunecoasă. Chiar dacă au părăsit serviciul de informații, ei trebuie să fie atenți să nu stârnească furia serviciului prin prea multe dezvăluiri, mai ales dacă locuiesc încă în Rusia.

Aceasta a fost problema generalului Oleg Kalughin în momentul în care și-a scris memoriile intitulate *Direcția l-a: 32 de ani petrecuți în culegerea de informații și spionaj împotriva Occidentului,* care au apărut în 1994. După cum s-a remarcat mai sus, Kalughin ocupase o funcție înaltă în ramura de informații externe a KGB și avusese acces la unele din cele mai ascunse secrete. Dar, oricât de nerăbdător ar fi fost să împărtășească cititorului străin unele din aceste secrete, el a trebuit să fie precaut. Rezultatul a fost o lucrare care oferă dedesubturi ale operațiunilor secrete ale KGB, însă cu jumătăți de adevăr și fapte omise, ea nu-1 lămurește pe cititor asupra nici unei chestiuni cheie din relațiile est-vest din perioada sovietică. într-adevăr, în unele privințe, legate tocmai de aceste relații, cartea este confuză. în memoriile sale, Kalughin afirmă în repetate rânduri că Edward Lee Howard, un spion CIA care s-a refugiat la Moscova

înl985,arfîfost autorul demascării ulterioare a unor ruși care colaborau cu CIA. Dar acum știm că nu Howard, ci Aldrich Ames îi trădase pe aceștia. Kalughin insistă, de asemenea, că Vitali Iurcenko, ofițerul KGB care a fugit în SUA în 1985, după care s-a răzgândit și s-a întors în țară, era un transfug real și nu un implant al KGB. Dar, după cum am remarcat mai devreme, afacerea Ames a pus sub semnul întrebării această versiune.

în ceea ce-1 privește pe transfugul KGB Iuri Șveț, autorul cărții *Gara Washington: Viața mea ca spion KGB în America,* problema este diferită. Șveț nu fusese la vârful KGB și astfel nu cunoștea atât de multe precum Kalughin. Dar el trebuia să vină cu ceva care să-i incite pe cititori. Așa că le-a relatat despre recrutarea, în 1985, a lui „Socrate", pe care l-a etichetat ca fiind o achiziție excepțională. Potrivit lui Șveț, KGB îi acorda o importanță covârșitoare acestui agent, fost funcționar la Washington în timpul administrației lui Jimmy Carter. Dar atunci când a fost recrutat, „Socrate" nu mai era în guvern de ani de zile și nu mai avea acces la documentele secrete. Ce ar fi putut să transmită el KGB-ului? După cum a reieșit, toate informațiile pe care le furniza proveneau din discuțiile cu prietenii și vecinii care lucrau pentru guvern. Totuși, Șveț susține că KGB aprecia atât de mult aceste informații, încât Biroul Politic le folosea ca bază pentru deciziile luate în cadrul relațiilor sovieto-americane.

După cum indică exemplele prezentate, cărțile scrise de foști spioni KGB, fie transfugi, fie deveniri disidenți care trăiesc în Rusia, nu pot fi luate în considerație ca relatări autentice. Chiar și atunci când sunt utilizate docunjente de arhivă, nu există garanția adevărului istoric. Paznicii istoriei sovietice o repovestesc, folosindu-se câteodată de arhivele KGB pentru publicațiile lor proprii, prezentând presei documente selectate și chiar vânzând documente autentice celor dispuși să plătească un preț destul de ridicat Prin lege, FIS și omologul său intern simt arbitrii finali în procesul de scoatere din regimul de secret și ei pot bloca de câte ori consideră de cuviință accesul la documentele de arhivă pe motivul păstrării secretului. Acest lucru le acordă o putere considerabilă.

Savanții occidentali care lucrează în arhivele ruse,

precum cele care adăpostesc documentele Partidului Comunist, au relatat că după politica inițială de deschidere care a prevalat în anii 1991-1993, accesul a început să fie limitat. La începutul lui 1995, autoritățile au înăsprit considerabil restricțiile. Și chiar mai de rău augur, prezența ofițerilor de securitate în arhive și institutele de cercetare era cu mult mai evidentă.

Aceste schimbări se înscriu în tendințele generale care au fost discutate: puterea crescândă a serviciilor de securitate, voința de a folosi forța militară pe plan intern, o politică externă mai agresivă, neliniștea crescândă față de presa independentă, neîncrederea tot mai mare față de străinii care vin în Rusia. Toate acestea sunt tendințe aprobate de Elțîn. Având în vedere în mod special arhivele, el personal a emis decrete și regulamente care au oferit succesorilor KGB o mare putere în luarea deciziilor. Și a închis ochii în fața a ceea ce devenise un sistem de privilegii speciale când este vorba de acces. Un ziarist moscovit, plângându-se că arhivele prezidențiale sunt închise tuturor cu excepția celor cu relații politice, remarca: „Este regretabil faptul că toate se fac în numele președintelui, pe domeniul lui și cu ajutorul lui. Am dori să credem că o face neintenționat și că a fost prost informât.“ Din păcate nu așa stau lucrurile, se pare.

CAPITOLUL NOUĂ 1995: IMPERIUL KGB RENĂSCUT

înainte, KGB se afla sub controlul strict al partidului... In lipsa PCUS și în statul nostru de democrație nedezvoltată, organele de securitate, lăsate să se ocupe singure de supravegherea conducerii țării, devin extrem de periculoase.
(ziaristul Rustam Sabirov, ziarul *Nezavisimaia Gazeta,* **martie 1995)**

în primăvara lui 1995, cu puțin timp înainte de vizita președintelui american Bill Clinton la Moscova pentru a comemora, împreună cu omologul său rus, Boris Elțîn, Ziua Victoriei, experții occidentali s-au divizat în două tabere distincte în privința prognozele asupra democrației în Rusia. Optimiștii vedeau un progres considerabil în tranziția politică și economică a Rusiei de la dizolvarea Uniunii Sovietice, în urmă cu trei ani și jumătate, și se așteptau ca acest progres să continue. Desigur, fuseseră și unele regrese, cum ar fi confruntarea sângeroasă a lui Elțîn cu Parlamentul rus în octombrie 1993 și invadarea,

în decembrie 1994, a Ceceniei. Necazurile economice își spuseseră cuvântul asupra rușilor. Și noua atitudine a Rusiei față de „zona apropiată“ era îngrijorătoare, însă tabloul general, din punctul de vedere al optimiștilor, era favorabil. Ei dădeau de exemplu comerțul înfloritor cu amănuntul din orașele rusești, magazinele încărcate de bunuri și încetinirea ratei inflației. Presa independentă se putea exprima mai mult decât oricând, iar partidele politice se pregăteau deja pentru alegerile parlamentare stabilite pentru decembrie 1995.

Pesimiștii vedeau lucrurile cu totul altfel și prognozele lor pentru viitorul Rusiei erau întunecate. Valul crescând al violențelor de stradă, tulburările etnice și crima organizată, sărăcirea tot mai mare a păturii sociale ce devenise clasa inferioară din Rusia, declinul serviciilor sociale de bază și deteriorarea continuă a mediului înconjurător erau alarmante pentru membrii acestei tabere. Tot așa și autoritarismul din ce în ce mai mare al lui Elțîn, manifestat printr-o avalanșă de decrete care întăreau puterea guvernului de a-și impune voința asupra cetățenilor. Pentru pesimiști, invazia Ceceniei se înscria într-o tendință alarmantă și primejdioasă de folosire a forței în relația cu opoziția. Mai mult, aceasta avea implicații amenințătoare în politica Rusiei față de noile state independente care au făcut parte, cândva, din URSS.

Desigur, existau prea mulți jokeri în joc pentru a face previziuni ferme. însă evoluțiile serviciilor de securitate dădeau apă la moara pesimiștilor, în special în privința tendințelor politice autoritare și a agresivității ruse peste hotare. Războiul din Cecenia, care fusese orchestrat de FSK, făcea încă ravagii fără ca Moscova să dea vreun semn că ar fi fost dispusă să facă concesii, cu excepția unei încetări a focului, din politețe, în timpul vizitei lui Clinton. Șeful securității, Serghei Stepașin, care tocmai urma să fie înaintat la gradul de general de armată, continua să se exprime cu duritate. Linia adoptată de directorul Serviciului de Informații Externe, Primakov, în legătură cu NATO și Parteneriatul pentru Pace, se menținea fermă. Iar la începutul lunii aprilie 1995 a fost adoptată o lege nouă care lărgea semnificativ prerogativele organelor de securitate.

CE SE ASCUNDE SUB O DENUMIRE?

în interviul din ianuarie 1995, menționat mai sus, șeful-adjunct al Departamentului de Relații Publice din cadrul FSK, Tomarovski, a vorbit despre noua lege cu efect iminent asupra organizației sale și s-a plâns că se va schimba din nou denumirea acesteia. FSK urma să devină Serviciul Federal de Securitate (Federalnaia Slujba Bezopastnosti) sau FSB. Aceasta însemna, a subliniat el plin de frustrare, că trebuia schimbat antetul pe toate hârtiile. O dată ce legea a fost adoptată de Duma de Stat și urma să intre în vigoare peste trei luni, a devenit limpede că schimbarea în denumire nu era doar de fațadă. Ea reflecta o extindere evidentă a funcțiilor instituției cu sediul la Lubianka. Era mai potrivit ca aceasta să fie un serviciu de securitate, decât doar o simplă instituție de contrainformații. După cum remarca șeful lui Tomarovski, directorul pentru relații publice Mihailov: „Contrainformațiile au o definiție mai îngustă și înseamnă numai opunerea față de serviciile secrete străine. Noi am primit treptat alte însărcinări."

Noua Lege a Organelor Serviciului Federal de Securitate era notabil mai cuprinzătoare ca proporții, chiar și pentru standardele rusești. De ce a considerat conducerea rusă ca fiind necesară promulgarea și publicarea unei noi legi detaliate asupra serviciilor sale de securitate? (în legislația Statelor Unite nu există un act echivalent, în schimb există o serie de legi și ordine executive diferite referitoare la securitatea națională, informații și contrainformații). Din nou, asemenea altor legi anterioare de acest gen, conducerea a dorit să demonstreze adeziunea sa față de legalitate, deși reglementările în sine ofereau noii instituții prerogative covârșitoare.

FSB a recâștigat o serie de drepturi care fuseseră pierdute pe parcursul diferitelor reorganizări post KGB. Autoritatea sa de anchetare a fost complet restabilită - deși, după cum s-a menționat, FSK efectua deja anchete pe baza unui decret prezidențial emis cu câteva luni înainte - iar închisorile de arest preventiv (paisprezece în total) au revenit sub administrația sa, precum și câteva detașamente de soldați. După cum era de așteptat, presa liberală a reacționat negativ. Un ziar moscovit scria că

„legea crea im serviciu special cu mult mai puternic decât defunctul KGB“.

Și mai semnificativ era faptul că legea acorda FSB dreptul de a efectua operațiuni de culegere a informațiilor atât în țară cât și peste hotare în scopul de a „spori potențialul economic, tehnico-științific și de apărare“ al Rusiei (Articolul 2). Pentru unii observatori acesta era un lucru îngrijorător. Un ziarist nota: „Prerogativele FSB în interiorul țării, chiar dacă sunt impresionate, nu pot șoca pe nimeni; toți am fost obișnuiți de mult cu libertatea deplină de acțiune a serviciilor speciale (indiferent de rezoluțiile de partid sau legi). însă extinderea sferei de activitate a FSB dincolo **de** hotarele Rusiei este ceva fără precedent“. Deși operațiunile **de** culegere a informațiilor urmau să se desfășoare în colaborare cu Serviciul de Informații Externe, specificul colaborării nu era prezentat. Este greu de imaginat că FIS a reacționat favorabil la o asemenea încălcare a sferei sale.

Noul serviciu, potrivit acestei legi, încălca și funcțiile Agenției Federale pentru Comunicații și Informații Guvernamentale (FAPSI). Legea cerea FSB să detecteze semnale de la transmițătorii radio-electronici, să efectueze o activitate cifrată în cadrul propriei instituții și să protejeze informația codificată din alte organizații de stat și chiar întreprinderi particulare. Nu era clar cum urmau să fie trasate delimitările dintre funcțiile FSB și FAPSI în cifrare și comunicații, ceea ce putea conduce la speculații privind includerea acesteia din urmă în FSB.

Un decret prezidențial semnat la începutul lui aprilie 1995 a aruncat o oarecare lumină asupra noilor aranjamente. Menit să protejeze sistemele de telecomunicații, decretul stabilea o procedură prin care FAPSI era autorizat să acorde licențe instalațiilor de securitate pentru cifrare și informare, în timp ce FSB și GRU urmau să asigure respectarea regulamentului de licență. Cu toate acestea, fără îndoială ca exista o oarecare suprapunere - și competiție - într-o arie care implica accesul la date de importanță economică și strategică crucială. Aceasta se petrece intenționat, dat fiind că șeful FAPSI, Starovoitov, făcea presiuni pentru a obține un rol mai puternic pentru instituția sa. El a început, de exemplu, să emită avertismente asupra

amenințării tot mai intense la adresa datelor economice secrete (inclusiv cele ale Băncii Centrale a Rusiei) din partea serviciilor secrete occidentale, o amenințare care, în opinia sa, solicita măsuri de securitate sporite.

ROLUL DUMEI DE STAT

Legea reflecta un oarecare aport al delegărilor democrați din Dumă, care au adoptat-o în a doua lectură cu unele modificări. Legea prevede, de exemplu, că „exercitarea activității de contrainformații care afectează păstrarea secretului corespondenței, convorbirilor telefonice, mesajelor poștale, telegrafice și de alt gen“ este permis numai cu aprobarea instanței (Articolul 9). însă legea autoriza organele de securitate să intre în locuințele particulare fără restricție în cazul în care existau „motive suficiente pentru a crede că acolo era sau fusese comis un act ilegal, sau în cazul urmăririi unor persoane suspectate de comiterea unui act ilegal“. în asemenea cazuri, în conformitate cu alte legi, ofițerul trebuia să-l anunțe pe procuror în decurs de douăzeci și patru de ore (Articolul 13).

După cum a fost și cazul statutului FSK, noua lege stipulează că președintele „coordonează activitatea“ serviciului de securitate care este un organ executiv federal. Articolul 23 dă, de ochii lumii, și parlamentului niște puteri atunci când spune că președintele, Adunarea Federală și organele judiciare vor supraveghea serviciul de securitate, însă singurul drept pe care îl au deputății Dumei în această privință este vag: „să obțină informații referitoare la activitatea organelor FSB în conformitate cu procedura stabilită de legislația Federației Ruse“. (Prin contrast, legislația SUA este foarte precisă în privința sistemului de supraveghere din partea Congresului). Impresia de neclaritate e completată de faptul că, potrivit acestei legi, „acte normative“ nepublicate guvernează mare parte din activitatea FSB.

De ce a adoptat Duma o asemenea lege, mai ales că acorda președintelui controlul direct asupra noului Serviciu Federal de Securitate? Procesul nu fusese lipsit de asperități. Existaseră neînțelegeri între președinte și Dumă asupra unor anumite aspecte. într-adevăr, ambele părți elaboraseră versiuni diferite ale proiectului de lege. La sugestia lui Elțîn, s-a creat o comisie de conciliere, cu

reprezentanți ai Dumei, Consiliului Federației (Camera Superioară a Parlamentului) și administrației prezidențiale pentru aplanarea divergențelor. Șeful comisiei era deputatul Alexei Aleksandrov, fost anchetator de poliție din cadrul Ministerului Afacerilor Interne. El se pronunța deschis în favoarea unei legi care să întărească organele de securitate, deoarece, în opinia sa, acestea erau ultimul bastion în lupta împotriva infracționalității. Corupția nu se infiltrase la nivelul lor, susținea Aleksandrov, așa că era important să se prevină acest lucru prin îmbunătățirea moralei și eficienței lor cu ajutorul noii legi.

Alți membri ai comisiei erau Victor Iliuhin, președintele Comitetului pentru Apărare și Securitate din cadrul Dumei și Iuri Baturin, consilier prezidențial pe probleme de securitate națională și expert juridic. Faptul că Iliuhin era membru al facțiunii comuniste din Dumă a contribuit, fără îndoială, la adoptarea legii. Iliuhin era un susținător vehement al legii și ordinii, îngrijorat de problema spionilor. El afirma: „Mulți consideră că astăzi, când Rusia este atât de prietenoasă cu ceilalți, și toate statele sunt, de asemenea, atât de prietenoase cu Rusia, nu ar mai fi nevoie de organisme de securitate sau servicii speciale puternice și eficiente. Dar lucrurile nu stau astfel. Vă pot cita o mulțime de servicii speciale și de informații din țări străine care își sporesc în prezent activitatea pretutindeni de-a lungul frontierei ruse și în interiorul țării.“

Evident, mulți membri ai Dumei i-au dat dreptate. Deloc surprinzător, dată fiind linia politică intransigentă a deputaților care, probabil, aveau de ce să fie îngrijorați. Totodată, crima și violența erau preponderente în mințile cetățenilor ruși, așa că o lege care să acorde organelor de securitate puteri suplimentare de combatere a acestor manifestări era populară atât în Dumă, cât și în întreaga țară. Teama de abuzul poliției asupra drepturilor individuale pălea în fața îngrijorărilorprivind siguranța publică. Potrivit unui raport, starea de spirit din Dumă era următoarea: „O mașină, chiar o mașină de stat, va merge în direcția în care răsucești volanul. Un sistem de securitate bine uns nu va călca, fără motiv, un liber cugetător, dar va putea să-i apere pe cetățeni de gangsteri, societatea de tulburări și încercările de

subminare și distrugere din partea dușmanilor săi pe față sau ascunși".

DECRETUJL LUI ELȚÎN ÎMPOTRIVA FASCISMULUI

Pe lângă spectrul subversiunii străine și criminalități, o altă amenințare plana la orizont - fascismul. în primăvara anului 1995, termenul „fascism" sau, jieofascism" devenise o îngrijorare crescândă în cercurile politice ruse, în special cele apropiate președintelui. Fascismul, potrivit partizanilor lui Elțîn, se răspândea cu o viteză alarmantă și trebuia făcut ceva în acest sens. Autoritățile au încercat fără succes să-l urmărească injustiție pe Viktor Bezverhi, un renumit antisemit din Sankt Petersburg, care a scris o carte de instigare la exterminarea evreilor, și pe Alexei Vedekin, liderul partidului de extremă dreapta - Unitatea Națională Rusă, care amenințase că va ucide doi militanți pentru drepturile omului din Dumă, pe Serghei Kovaliov și Serghei lușenko. în opinia administrației lui Elțîn, era nevoie de măsuri mai eficiente pentru combaterea fenomenului fascist.

Să fi exagerat guvernul? Desigur, manifestațiile fasciste deveneau din ce în ce mai evidente. Podoabele și tricourile cu zvastici se vindeau foarte bine în magazinele din Moscova. Ziarista Evghenia Albats susținea că, pe la începutul lunii mai 1995, în Rusia existau patruzeci și trei dé organizații profasciste și 154 de publicații cu aceeași orientare. Cu toate acestea, după cum remarca Valeri Soloviov în *Nezavisimaia Gazeta,* grupări fasciste există aproape în fiecare țară și simpla lor existență nu înseamnă că ar reprezenta un pericol pentru societate. Grupările considerate fasciste în Rusia erau îipsite de strategia, organizarea și obiectivele politice necesare pentru a câștiga o influență reală. în opinia lui Soloviov, administrația lui Elțîn se folosea de campania antifascistă pentru a-i speria pe oponenții politici și pentru a restabili relațiile dintre Elțîn și democrați, care își pierduseră încrederea în el din cauza invaziei în Cecenia. Lupta împotriva fascismului era o cauză care plăcea democraților și, atrăgând atenția asupra fasciștilor din Rusia, Elțîn a făcut ca autoritarismul și naționalismul lui să pară mai moderate.

Oricât de serioasă ar fi fost maladia fascismului în

Rusia, tratamentul propus de Elțîn oferea prea puțină consolare reformatorilor democrați. Decretul său referitor la Combaterea Fascismului și a Altor Forme de Extremism Politic, emis la sfârșitul lunii martie 1995, era un exemplu concludent al abordării arbitrare a procesului de elaborare a legislației, fapt ce i-a caracterizat administrația chiar de la început. Decretul începea cu acuzarea pe larg a celor care „incită la ură socială, rasială, etnică și religioasă“ și a extremiștilor politici care desfășoară alte „activități anticonstituționale“. Printre altele, decretul ordona forțelor de ordine să aresteze și să aducă în fața justiției oameni care Răspândeau materiale tipărite, filme, fotografii, materiale audio și video pentru propagarea fascismului și incitarea la ură socială, rasială, etnică sau religioasă“. De asemenea, organele de securitate erau instruite să interzică adunările publice și demonstrațiile organizate de grupări care instigau la ură.

Folosindu-se de aceste categorii largi, organele de securitate puteau să aresteze nu numai persoane precum Bezverhi sau Vedekin, ci pe oricine își exprima opoziția față de regimul lui Elțîn. Ele puteau, teoretic, să împiedice orice grupare politică să organizeze manifestații publice. Anticipând critica la adresa decretului pe aceste motive, autorii au inclus o clauză care stipula că Academia de Științe a Rusiei trebuia să prezinte Administrației Legislației de Stat o „definiție științifică a conceptului de fascism și a altor concepte și termeni“ astfel ca amendamentele cerute pentru legislația penală să poate fi introduse. Sarcina era provocatoare. Cum să dai o definiție legală exactă a unor asemenea termeni precum „fascism“ și „extremism politic“? Ce însemna „incitare la ură socială“?

între timp, întrucât decretul intra în vigoare în ziua în care era semnat, era la latitudinea organelor de securitate să dea o definiție acestor termeni. Stepașin nu a ezitat deloc în implementarea imediată a decretului lui Elțîn. La doar câteva zile după apariția documentului, el a prezidat la Lubianka o conferință pe tema combaterii fascismului și extremismului politic. Chiar înainte ca Duma să sancționeze această legislație, a afirmat Stepașin, manifestări precum fascismul trebuiau înăbușite. Instituția sa urma să înceapă imediat prin urmărirea surselor

financiare ale periodicelor fasciste și confiscarea materialelor extremiste tipărite. Cu noua lege care transforma FSK în Serviciul Federal de Securitate pe cale să fie promulgată, Stepașin și oamenii lui urmau să fie înzestrați cu puteri legale fără precedent pentru a urma programul lui Elțîn.

NOUL GRAD AL LUI STEPAȘIN

Conducerea noului Serviciu Federal de Securitate includea cel mai înalt grad militar, cel de general de armată. Nici un șef al securității nu ajunsese la acest grad de la ultimul șef Ia KGB, Kriucikov, așa că aceasta era o realizare majoră pentru Stepașin, care doar cu câțiva ani în urmă fusese un funcționar mărunt la Ministerul de Interne. Promovarea lui Stepașin a fost o surpriză pentru cei care îi preziseseră demiterea din cauza invaziei nereușite în Cecenia. Un ziarist moscovit scria la începutul lunii ianuarie: „A început căutarea frenetică a unui țap ispășitor care să fie acuzat de compromiterea operațiunii... Deși șefii ministerelor de interne și apărării joacă pe o carte - soldații lor își pierd viața - FSK nu are după ce se ascunde. Chiar și CIA a făcut o treabă mai bună în felul în care a scos-o la capăt cu Contras.“

în februarie 1995, generalul rus Evgheni Podkolzin a declarat public că pierderile grele în rândul militarilor din Cecenia și eșecul lor în luptă se datorau în mare măsură informațiilor eronate furnizate de FSK. Sincronizarea nu era corectă, a afirmat acesta. Opinia publică nu a fost pregătită adecvat în privința invaziei și era stupid să declanșezi ostilități într-un moment al anului în care recruții care își efectuaseră serviciul militar erau demobilizați. Aceasta însemna că soldații instruiți erau înlocuiri cu unii fără experiență. De asemenea, lunile de iarnă grea din Caucaz erau cele mai nepotrivite pentru inițierea unei campanii. Iar în ceea ce privește capacitatea de luptă și gradul de înarmare al inamicului, acestea erau cu totul necunoscute, ceea ce era o altă greșeală a FSK, susținea generalul, deoarece GRU (serviciul de informații al armatei) nu se implicase în culegerea de informații în Cecenia decât după declanșarea invaziei.

Șeful relațiilor publice al FSK, Mihailov, a răspuns rapid acuzațiilor, subliniind că generalul Podkolzin nu participase la operațiune și, prin urmare, nu cunoștea datele. Generalii direct răspunzători, a continuat Mihailov, lăudaseră FSK pentru modul în care furnizase informațiile. într-adevăr, părea tardiv să acuzi FSK pentru eșecul de a atrage atenția generalilor militari asupra sincronizării. Generalii ar fi trebuit să fie conștienți de situație. Și este greu de imaginat că GRU nu culesese informații militare înainte de invazie. Culegerea de informații militare era, la urma urmelor, treaba GRU și nu a FSK. (De fapt, o altă sursă a făcut o afirmație la fel de neverosimilă și anume că șeful serviciului de. pază al președintelui, Aleksandr Koijakov, nu ar fi permis rapoartelor GRU să ajungă la președinte, întrucât GRU făcuse recomandări împotriva invaziei). Totuși, eșecul în anticiparea rezistenței cecene violente poate fi pus, măcar în parte, pe seama lui Stepașin și a instituției sale. Chiar o cunoaștere precară a poporului cecen și impactul pe care vechile represiuni le-au avut asupra atitudinii cecenilor față de Rusia erau suficiente pentru a prezice că vor lupta până la moarte.

Cu toate acestea, chiar dacă Elțîn își pierduse încrederea în Stepașin din cauza Ceceniei, nu o afișa. Apariția frecventă în public a lui Stepașin în lunile următoare și declarațiile sale autoritare despre situația din Cecenia au contrazis speculațiile că era pe cale să-și piardă slujba. Iar el nu dădeajiici un semn că ar fi regretat decizia în privința unui atac puternic. în ianuarie, chiar în momentul în care premierul rus Viktor Cemomîrdin se întâlnea cu o delegație de oficiali ceceni la Moscova, pentru a discuta termenii unei posibile încetări a focului, Stepașin, de la comandamentul său din Mozdok, a respins posibilitatea oricăror negocieri. „Sunt categoric împotriva negocierilor cu reprezentanții regimului lui Dudaev“, a afirmat el în fața reporterilor. în mai 1995, el și-a exprimat neîncrederea în soluționarea rapidă a conflictului din Cecenia: „Aș dori să remarc că nu sperăm într-o rezolvare ușoară a conflictului. Iată de ce FSB a creat un departament pentru Republica Cecenă, una din cele mai mari diviziuni teritoriale, pentru a include o forță specială care să combată banditismul “ Faptul că linia fără compromis a lui Stepașin predomina asupra punctelor de

vedere conciliante ale altor persoane din administrația prezidențială dădea impresia că statutul său în guvern nu scăzuse. însă, după cum vor demonstra evenimentele, el se afla, de fapt, pe un teren instabil și prezicerile privind demiterea lui s-au dovedit a fi adevărate în final.

CURTEA BIZANTINĂ A LUI KORJAKOV

Speculațiile la adresa lui Stepașin erau alimentate și de zvonurile despre concurența sa intensă cu Koij akov, eminența cenușie de la Kremlin, a cărui influență asupra lui Elțîn - comparată adesea de ruși cu cea a lui Rasputin asupra țarului Nicolae al II-lea - devenise subiectul principal de discuții la Moscova. Obsesia presei ruse față de Koijakov începuse cu razia la banca Most Bank, la începutul lui decembrie 1994, efectuată de forțele lui de securitate. După cum remarca chiar Korjakov într-un interviu acordat ziarului *Argumentî i Faktî:* „Pot spune data când a fost declanșat acest val uriaș (de publicitate negativă), - la 2 decembrie anul trecut, când personalul nostru a neutralizat personalul de securitate de la Grupul Most“.

Afacerea Most a continuat să aibă repercusiuni, presa liberală condamnând tentativele lui Koijakov de a-i intimida pe criticii lui Elțîn. Mass-media a reacționat, de asemenea, foarte puternic, la publicarea în ziarul *Izvestia* a memorandumului lui Korjakov adresat premierului Cemomîrdin în care se evidențiau motivele pentru care guvernul rus nu ar fi trebuit să permită accesul liber la oleoductele rusești prin anularea licențelor de stat și a taxelor de protejare și export al petrolului. Ce legătură avea Koijakov, garda de corp a președintelui, cu petrolul? Koijakov a încercat, din nou, să se apere într-o scrisoare trimisă ziarului *Izvestia* în care argumenta că oricine, inclusiv șeful serviciului de securitate a președintelui, avea dreptul să-și exprime liber opinia. însă explicațiile lui nu au convins presa independentă. După cum scria ziarul respectiv: „Când este vorba despre petrol - un bun care aduce anual miliarde de dolari - menținerea unui sistem de privilegii în acest domeniu, în locul unor drepturi egale pentru toți, dă posibilitate unui birocrat să facă milionar orice om de afaceri, după cum are poftă. îi oferă, de asemenea, și birocratului posibilități de a-și vinde favorurile astfel că orice discuție despre combaterea

corupției devine pur și simplu hilară“.

Protestele vehemente împotriva implicării lui Koijakov în afacerile economice ale guvernului au continuat. La începutul lunii februarie, *Izvestia* a publicat un articol despre crearea unei companii speciale mixte pe acțiuni pentru exportul petrolului care urma să finanțeze personalul prezidențial al Administrației Afacerilor. Era o coincidență, se întreba autorul, că această nouă companie a fost inclusă pe lista comercianților de petrol la doar o lună după memorandumul trimis de Koijakov lui Cemomîrdin? Autorul susținea că Korjakov supraveghea compania de stat Rossvoorujenie, creată la finele lui 1993, pentru vânzările de arme peste hotare. Aceste rapoarte au generat următorul comentariu despre Korjakov, apărut *vnNezavisimaia Gazeta:* „Observatorii politici cu autoritate continuă să susțină că influența acestui oficial guvernamental asupra politicii ruse este în creștere. Principala gardă de corp a țării stabilește strategia dezvoltării industriei petroliere, se ocupă de comerțul cu arme, este expert în afacerile bancare, inginerie nucleară, metalurgie neferoasă, are propria sa opinie despre privatizare și așa mai departe... Aleksandr Koijakov nu se mai mulțumește numai cu sarcina de a asigura doar securitatea fizică a șefului statului.“

Au urmat afirmațiile că el ar fi creat un fond electoral„murdar“ pentru Elțîn din presupusele câștiguri ilicite. Potrivit ziaristului Seghei Parhomenko, alegerile parlamentare și prezidențiale apropiate vor necesita sume mari de bani pentru tabăra lui Elțîn, bani care urmau să vină din „ciubucuri“ obținute din vânzările de arme, petrol și metale prețioase. Parlamentul a prezentat noi dovezi asupra implicării lui Koijakov în controlul vânzărilor de armament în străinătate, citând crearea, în decembrie 1995, a Comitetului de Stat pentru Politica privind Tehnologia Militară, aflat sub directa administrare a președintelui și condus de Koijakov și protejații săi. Mai mult, toate posturile cheie în Rossvoorujenie, potrivit lui Parhomenko și altor surse, se aflau în mâinile unor foști cekiști, oamenii lui Koijakov. în acel moment, Rossvoorujenie era anchetată de procurorul-general referitor la dispariția inexplicabilă a unor sume mari de bani, însă puțini se așteptau ca ancheta să conducă la

acuzații, întrucât procurorul-general în exercițiu, Iliușenko, era un adept al lui Elțîn.

Deși Korjakov era ultimul sponsor ale acestor operațiuni în numele lui Elțîn, persoana care controla, de fapt, lucrurile, era un alt „Rasputin“, generalul Gheorghi Rogozin, „temut și urât de sute de oameni“. Rogozin, poreclit „Magicianul Negru“ în cercurile președintelui, era un veteran al KGB. El își câștigase tresele în contrainformațiile militare, după care a lucrat la sfârșitul anilor ’80 în Institutul pentru Studiul Problemelor de Securitate al KGB. Supraviețuind puciului din august 1991, Rogozin s-a mutat în aparatul prezidențial, devenind adjunctul lui Koijakov în Serviciul de Pază a Președintelui și conducând echipa de consilieri ai lui Elțîn. Descris de cei din interior ca un fanatic al științelor oculte, Rogozin studia stelele pentru a elabora analize politice și pentru a recomanda întâlnirile președintelui. Și mai amenințător era obiceiul său de a-i spiona pe ceilalți membri ai administrației, creând o atmosferă de paranoia printre consilierii președintelui.

Parhomenko, un ziarist reformator și cu o reputație solidă, și-a bazat relatarea pe interviuri luate oficialilor apropiați de administrația lui Elțîn, așa că nu poate fi respinsă ca fiind o fantezie. Chiar dacă admitem existența unor exagerări, putem trage concluzia că Korjakov și oamenii lui nu se limitau doar să-l păzească pe președinte. Dacă rapoartele privind ilegalitățile financiare puteau fi crezute, atunci Elțîn era înconjurat de persoane corupte însetate de putere, a căror grijă era menținerea lui în funcție pentru ca ei să poată culege recompensele. Problemele de sănătate ale președintelui rus - soldate cu spitalizarea îndelungată în iulie 1995 dm cauza unui boli de inimă- ofereau grupului lui Korjakov și mai multă libertate în urmărirea scopurilor sale.

EVOLUȚII ÎN DIRECȚIA DE PAZĂ

Ce rol jucau Barsukov și GUO (Direcția Generală de Pază) în aceste intrigi bizantine? După cum s-a spus mai devreme, Serviciul de Securitate a Președintelui, condus de Korjakov, nu mai depindea acum de Direcția de Pază a lui Barsukov, iar Korjakov nu mai era adjunctul acestuia. Din punct de vedere operațional, totuși, această schimbare nu era nicidecum atât de importantă. Cei doi responsabili

lucraseră împreună mult timp - Barsukov fusese șeful lui Korjakov în Direcția a 9-a - și încă mai colaborau strâns. Ei împărțeau departamentul analitic care începuse să supravegheze situația economică și politică din țară. După cum aprecia un observator: „Este greu de înțeles unde se termină GUO și începe Serviciul de Pază a Președintelui; cele două iau măsuri comune și au un serviciu de presă comun, precum și alte subdiviziuni.“

în calitate de succesor al Direcției a 9-a a KGB, GUO, ca și serviciul lui Koijakov, a continuat să crească. Personalul său ajunsese, se pare, de la 8.000 de angajați la 20.000 spre sfârșitul anului 1994. Aceștia păzeau responsabilii de vârf ai Rusiei, birourile, mașinile, apartamentele, casele de vacanță ale acestora, precum și o serie de „obiective de stat“. Cum s-a menționat mai devreme, GUO era autorizat de lege să se implice în operațiuni de anchetă. Ofițeri ai GUO puteau să urmărească persoane, să asculte convorbirile telefonice etc. Potrivit relatărilor din presă, GUO a lui Barsukov avea un buget nelimitat și cumpăra chiar tehnologie occidentală foarte complexă pentru a ascunde microfoane în birourile din Kremlin. Birourile cui? Interpelat cu ocazia unui interviu dacă se număra printre cei vizați, consilierul prezidențial pe probleme de securitate, Iuri Baturin, a răspuns discret: „Datorită poziției mele, cunosc posibilitățile tehnice ale diferitelor servicii speciale. Din acest motiv respect următoarea regulă: nici în biroul meu, nici la telefon, nici în altă parte nu spun ceva ce nu aș putea spune în public.“

GUO era, astfel, o altă instituție cu funcții care se suprapuneau parțial celor îndeplinite de serviciul lui Stepașin. Având la dispoziție FAPSI (comunicații și informații), care se pare că se bucura de posibilități tehnice nelimitate pentru supravegherea comunicațiilor și culegerea de informații, birocrația din securitate și serviciul de informații al Federației Ruse erau mai ghiftuite decât oricând, într-adevăr, deși, cam în aceeași perioadă, a luat ființă un alt departament pentru „obținerea de informații“ cu mijloace tehnice: așa-numita Administrație a Securității Informaționale și de Documentare pentru Administrația Prezidențială, acest departament, sub conducerea șefului statului major,

Serghei Filatov, se situa, se pare, deasupra FAPSI.

Proliferarea instituțiilor care păzeau, supravegheau și interceptau convorbirile telefonice sau dirijau alte „măsuri operaționale și de anchetă“ era cel puțin derutantă. Un comentator rus declara: „Era mai simplu și mai ușor de înțeles înainte: erai ascultat fie de KGB, fie de MVD. Dar acum nu poți fi sigur cine o face.“

De ce crease administrația lui Elțîn o asemenea structură amplă și aparent greoaie? Desigur, existase o supraîncărcare a personalului KGB în perioada sovietică, datorită spionomaniei și a intoleranței față de disidența politică. însă KGB era o organizație ierarhică unde responsabilitățile erau bine delimitate. Iar societatea se temea atât de mult de KGB, încât puține lucruri scăpau de sub control când era vorba de politica internă. Administrația lui Elțîn, prin contrast, se simțea asediată de opoziția politică și amenințată de violența crescândă din țară. De aici, cu cât mai multă securitate, cu atât mai bine. Potrivit unei surse: „Foștii angajați din Direcția a 9-a KGB se îndeletniceau cu paza persoanelor și instalațiilor de pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice. De atunci, țara s-a micșorat perceptibil, însă paza s-a extins. înainte, de exemplu, zece sau douăzeci de paznici erau suficienți pentru toate vilele de vacanță ale nomenclaturii, în timp ce astăzi fiecare din ele este păzită de douăzeci de ofițeri ai GUO... în plus, numărul specialiștilor antrenați în urmărirea electronică și interceptarea convorbirilor telefonice a crescut recent foarte mult.“

Asta fără a mai menționa prezența sporită a securității în anumite puncte fierbinți ale teritoriul rus, în special în Caucazul de Nord și, desigur, în Cecenia, unde serviciul lui Stepașin a deschis o importantă filială.

NOI PAȘI SPRE REINTEGRARE

în plus față de extinderea agendei sale de securitate internă, guvernul rus devenea tot mai ambițios în privința „zonelor apropiate“. Aceasta ar putea explica de ce legea din aprilie 1995 autoriza FSB să se angajeze în culegerea de informații alături de FIS și în stabilirea de relații oficiale cu serviciile speciale din alte state, concretizate în semnarea de tratate de colaborare cu acestea în conformitate cu „actele normative“ ale FSB (Articolul 13). Termenul de „alte state“ se referă, în primul rând, la

fostele republici ale Uniunii Sovietice care fac parte acum din Comunitatea Statelor Independente.

De fapt, serviciile de securitate din CSI adoptaseră deja decizia „de a-și uni eforturile“ înainte ca legea să fie promulgată. La mijlocul lunii martie 1995 a fost organizată la Moscova o conferință de două zile a șefilor serviciilor secrete din cele douăsprezece state. înaintea conferinței, responsabilul KGB Iuri Demin a afirmat că nu vor exista structuri organizate, doar o cooperare relaxată între diferitele servicii, însă lucrurile au luat o turnură diferită. Participanții au votat în unanimitate pentru crearea unui secretariat permanent, cu sediul la Moscova și prezidat de Serghei Stepașin, care să le coordoneze operațiunile. Având o bancă de date comună (tot cu sediul la Moscova), ei au convenit să colaboreze în combaterea crimei organizate, traficului clandestin de droguri și spionajului din partea „țărilor străine învecinate“. Un acord final referitor la extrădarea criminalilor și alte chestiuni juridice a fost semnat la reuniunea șefilor serviciilor de securitate din CSI în Georgia, la finele lunii mai.

Aceste acorduri nu au fost chiar o surpriză, căci rușii cooperau de mult timp cu colegii lor din CSI. Cu toate acestea, semnarea unor acorduri oficiale era semnificativă, deoarece însemna că Moscova abandonase așa-zisul neamestec în treburile de securitate internă a celorlalte state din CSI. Se pune întrebarea cum poate un stat să-și mențină independența dacă împărtășește cu alte state informațiile despre infractori, spioni și alte amenințări la adresa securității, chiar permițând acestor state să aibă jurisdicție legală pe teritoriul său? Oare schimbul de personal de securitate între statele CSI nu crea posibilități ca acestea să adune informații unul despre celălalt? Dat fiind că rușii coordonau acest efort comun de securitate și operațiunile, ei aveau, desigur, cel mai mult de câștigat. într-adevăr, acesta este fără îndoială motivul pentru care Stepașin promova atât de vehement cooperarea. însă omologii săi din CSI nu aveau, probabil, nevoie să fie convinși, căci erau obișnuiți cu cooperarea cu Rusia din timpurile KGB și ar fi putut să salute sprijinul Moscovei. Stepașin susținea: „Nu este o simplă întâmplare faptul că serviciile speciale din republicile fostei URSS s-au strâns recent și au ajuns la un acord asupra unei game

întregi de aspecte. Aceasta va coordona eforturile serviciilor noastre speciale. Nimeni nu a ieșit învingător în urmă prăbușirii fostului sistem - toți au pierdut“. Acum lucrurile reveneau la normal. KGB dispăruse ca denumire, dar renăștea ca spirit.

Un proces similar continua la serviciile de grăniceri, deși existau unele asperități care au împiedicat adoptarea unui tratat referitor la apărarea granițelor. La sfârșitul lunii mai 1995, la Minsk, reprezentanți ai șapte state din CSI au inițiat acorduri de cooperare privind paza graniței externe a CSI. Turkmenistanul, Uzbekistanul, Azerbaidjanul, Moldova și Ucraina nu au semnat proiectul de acord. Turkmenistanul avea deja un acord bilateral cu Rusia, așa că nesemnarea documentului nu era, de fapt, mare lucru. Oficialii ucraineni își susțineau poziția că Ucraina, ca stat independent, considera că existența unei granițe externe oficiale a CSI era inacceptabilă. Insă șeful trupelor ruse de grăniceri, Nikolaev, era optimist și socotea că și celelalte state vor adera la tratat în viitorul apropiat. După cum prezentase mai devreme situația: „Spre deosebire de o Europă unită, de exemplu, noi nu avem nevoie să ne unim: am fost un singur stat și multe legături nu au fost încă întrerupte; *inter alia,* s-a păstrat, în mare măsură, un singur hotar“.

Conflictul de la frontiera tadjiko-afgană s-a intensificat în primele luni ale anului 1995. în pofida eforturilor de menținerea a încetării focului, ciocnirile armate dintre grănicerii ruși și rebelii tadjici, susținuți de afgani, erau tot mai dese. Moscova a continuat să-și declare sprijinul pentru guvernul comunist tadjik al președintelui Emomali Rahmonov, prin ajutor economic, susținere militară pentru armata tadjikă și o „forță de pace“ a CSI formată din 1.500 de combatanți. Nikolaev, la rândul său, a dat limpede de înțeles că cei 18.000 de soldați nu urmau să fie retrași de la granița tadjikă.

Punctele lui de vedere erau sprijinite de membri ai diferitelor facțiuni din Dumă, care au vizitat granița tadjikă în aprilie 1995. Grupul din care făcea parte și ultranaționalistul Vladimir Jirinovski a fost de acord cu întărirea forței de grăniceri din zonă. Rusia avea o mizăuriașă în menținerea dominației sale în această zonă prin împiedicarea unei posibile preluări a puterii de către

opoziția islamică, anticomunistă, mai ales din cauza celor douăzeci de milioane de musulmani din Federația Rusă care resping profund politica Moscovei după războiul din Afganistan, conflictul tadjik și invazia din Cecenia. „Dacă abandonăm astăzi Tadjikistanul, sublinia Nikolaev, pe scenă vor apărea imediat noi sponsori".

Datorită convingerii că interesele strategice ale Rusiei se extindeau spre statele CSI, „îndemnul la reintegrare" nu se limita numai la aparatul de securitate și spionaj'al Rusiei. Acesta eță un sentiment larg răspândit în administrația lui Elțîn, deși nu era întotdeauna expus atât de explicit. Chiar și ministrul de externe, Andrei Kozîrev, care avea reputația de a fi moderat și democrat în gândire, a început să vorbească despre interesele Rusiei în „zona apropiată" cu o nouă convingere. El i-a surprins pe mulți occidentali atunci când a afirmat, în aprilie 1995, că Rusia nu va ezita să trimită trupe în orice țară CSI unde erau încălcate drepturile minorității rusofbne. Era o exprimare neobișnuit de dură din partea lui Kozîrev, dar era la unison cu orientarea generală a guvernului, orientare ce putea fi definită ca „neoimperialistă", o tendință devenită extrem de evidentă după invadarea Ceceniei. Deși Cecenia face parte din Federația Rusă și astfel nu poate fi considerată o victimă a imperialismului rus, războiul împotriva acestei republici a demonstrat că Rusia nu va ezita să folosească forța militară pentru a-și apăra interesele împotriva celorlalte grupări etnice recalcitrante.

SERVICIUL DE INFORMAȚII EXTERNE ÎN OFENSIVĂ

Judecând după declarații, șeful FIS, Evgheni Primakov, și colegii săi de la lasenevo erau susținători puternici ai acestei orientări neoimperialiste. Deși Primakov nu a făcut prea multe afirmații despre Cecenia, el a avertizat totuși asupra extremiștilor musulmani în raportul public prezentat în septembrie 1994. De fapt, acest raport, amintit mai sus - o afirmare virulentă fără precedent a privilegiilor Rusiei față de alte naționalități - prevestea invazia din Cecenia și atitudinea rapace ulterioară adoptată de oficiali precum Kozîrev. După declanșarea războiului din Cecenia, FIS s-a preocupat de redresarea imaginii deteriorate a Rusiei în străinătate. După cum afirma un oficial: „Sarcina noastră este de a ne asigura că

persoanete publice din străinătate înțeleg corect evenimentele din Cecenia. încercăm ca, într-un fel sau altul, să-i ferim de aprecieri incorecte, reacții absurde, decizii politice pripite.“ O altă sarcină importantă, a adăugat oficialul, era de a „facilita procesul de integrare în zona apropiată“.

Când Primakov și-a preluat funcția de șef al FIS, observatorii politici l-au considerat o figură provizorie, o rămășiță a erei lui Gorbaciov care urma să dispară rapid de pe scenă. La începutul lui 1995, totuși, el ocupa deja de trei ani funcția respectivă, dăduse trei declarații majore despre politica externă și, ca membru deplin al Consiliului Securității Rusiei, era un jucător-cheie al echipei de securitate națională a lui Elțîn, întâlnindu-se cu acesta în fiecare luni dimineață pentru a-1 informa pe scurt despre evoluțiile din străinătate. Cum se poate explica abilitatea lui Primakov de a rămâne în funcție și succesul lui evident de menținerea a influenței FIS asupra politicii? Potrivit unei surse: „Ca analist experimentat în fruntea serviciului secret, gata să lucreze pentru noua putere, el era evident de folos. Mai mult, este riscant să deranjezi prea mult serviciile de securitate - autoritățile știu bine ce scandaluri internaționale și interne poate stâmi serviciul secret.“ Cavechi membru al instituției de politică externă obișnuit să lucreze cu KGB, Primakov a adus continuitate în FIS în perioada dificilă a tranziției. Luând în considerație schimbările dramatice ale mediului internațional, el a oferit serviciului de informații externe o misiune care a continuat multe din funcțiile tradiționale ale KGB.

Culegerea de informații economice este un bun exemplu al continuității acestei misiuni. Spre sfârșitul perioadei sovietice, când conducerea de la Kremlin a devenit conștientă că țara se afla în urma Occidentului în multe domenii tehnologice-cheie, Direcția I-a Generală și GRU au elaborat un program ambițios de obținere a secretelor tehnologice occidentale, atât pentru uz militar cât și de alt gen. Potrivit adjunctului lui Primakov, Trubnikov, în 1995 FIS își lărgise acest tip de culegere a informațiilor pentru a include întreaga gamă de relații economice dintre întreprinderile rusești și firmele economice din Vest. Ofițeri FIS era ocupați cu studierea piețelor, a brokerajului, în special în privința armelor și

materieiprime strategice și în urmărirea capitalului rus care pleca peste hotare. în principiu, FIS efectua aceste servicii numai pentru întreprinderile aparținând statului rus. Purtătorii de cuvânt ai FIS au dezmințit, de exemplu, relatările conform cărora serviciul furniza informații unor firme particulare precum Grupul Most sau Menatop Bank. Cu toate acestea, foști ofițeri de informații care lucrează acum pentru aceste firme își folosesc, fără îndoială, contactele din FIS pentru a obține informații din interior.

Această nouă misiune economică ar putea explica de ce FIS și-a asumat un rol activ în controversata afacere încheiată de Rusia pentru vinderea de reactoare nucleare Iranului. în pofida puternicelor obiecții ale SUA, care și-au exprimat neîncetat îngrijorarea față de intenția Iranului de a-și crea un potențial militar nuclear, Rusia a decis să continue vânzările în primăvara anului 1995. (Guvernul rus a cedat totuși în fața cererii americanilor privind anumite restricții care să îngreuneze folosirea reactoarelor în scopuri militare). FIS a promovat activ afacerea, lansând o propagandă puternică în sprijinul ei. La sfârșitul lunii martie, când FIS a emis un raport referitor la extinderea propusă a Tratatului de Neproliferare a Armelor Nucleare (pe cale să expire), conducătorii FIS au profitat de ocazie pentru a se exprima puternic în favoarea afacerii cu Iranul.

Generalul Ghennadi Evstafiev, șeful direcției FIS pentru arme și neproliferare nucleară, a afirmat că reactoarele nucleare propuse nu conțineau plutoniu pentru armament și, deci, nu puteau fi folosite pentru fabricarea bombei atomice. Mai mult, Iranul semnase tratatul de neproliferare și, prin urmare, activitatea sa putea fi supravegheată de Agenția pentru Energie Atomică. în sfârșit, potrivit informațiilor adunate de instituția sa, programul iranian privind armele nucleare era în stadiu embrionar și nu urma să dea rezultate decât peste mulți ani. Adoptând o poziție mult mai fermă, Primakov a declarat fără echivoc: „FIS și-a definit clar poziția în această problemă delicată, care este acum un măr al discordiei în relațiile dintre Rusia și SUA. Dacă americanii reușesc să-și impună din nou voința asupra noastră și să împiedice tranzacția, oricine va putea să acuze FIS de nesocotirea intereselor naționale“. Iată că

Primakov făcea iarăși o declarație ostilă față de încercările americanilor de a influența politica Rusiei, cu puțin timp înainte de întâlnirea planificată dintre Elțîn și Clinton.

Primakov a protestat și față de planurile americane de extindere a NATO. Aceste planuri, a afirmat el, „vin din dorința unor anumite forțe de a deposeda Rusia de statutul de mare putere“. Pentru a crea condiții favorabile reformei, a explicat Primakov, Rusia trebuia să-și mențină statutul. Vederile lui asupra NATO nu erau singulare; majoritatea consilierilor lui Elțîn și membrii administrației acestuia își exprimau obiecțiile similare față de lărgirea Alianței. însă implicațiile comentariilor lui erau clare: FIS nu va rămâne impasibil când va fi vorba de decizii-cheie ale politici externe.

Era remarcabil faptul că Serviciul de Informații Externe exercita o influență atât de mare asupra politicii ruse într-un moment în care, comparativ cu schema de personal și resursele din perioada sovietică, acționa pe o scară cu mult mai restrânsă, fără a avea la dispoziție o rețea vastă de agenți în Europa de Est și cooperarea serviciilor de securitate ale statelor satelit. în această privință FIS stătea mai rău decât omologul său intern. Deși, după dezmembrarea Uniunii Sovietice, serviciile ruse de securitate internă și-au pierdut ramurile teritoriale care aparțineau republicilor sovietice până în 1995, ele au reușit să realizeze multe lucruri legate de reconstituirea fostei lor organizații. Singurele pierderi evidente erau serviciile din fostele republici baltice. Prin contrast, organizațiile est-europene care colaboraseră cu KGB trecuseră acum sub controlul statelor cu adevărat independente. Cu toate acestea, FIS nu a fost supus reorganizării continue și schimbărilor la vârf suferite de serviciile de securitate interne. Primakov părea că reușește să-și izoleze organizația de lupta politică intensă care se ducea în cercurile guvernamentale. Din acest punct de vedere, principalul său omolog intern, Stepașin, era mult mai vulnerabil.

CRIZA DE LA BUDIONNOVSK ȘI CĂDEREA LUI STEPAȘIN

Antiterorismul era o responsabilitate-cheie a serviciului lui Stepașin și colegii lui se lăudau adesea cât de bine antrenați și echipați erau oamenii lor pentru

misiuni antiteroriste. în toamna anului 1994, Stepașin a condus personal exercițiile speciale pentru pregătirea unităților antiteroriste pentru lupta operativă, iar instituția sa (atât FSK cât și succesorul său, FSB) avea chiar o direcție specială pentru combaterea terorismului. Activitățile acesteia erau coordonate cu cele ale unităților speciale din Ministerul de Interne și cu grupul special Alfa, care se afla încă sub conducerea oficială a GUO, însă era la dispoziția altor instituții de securitate pentru misiuni speciale.

Stepașin purta o responsabilitate considerabilă pe umerii lui când a fost confruntat cu criza teroristă care a erupt la 14 iunie 1995 - capturarea a câteva sute de ostatici de către rebelii ceceni în orașul Budionnovsk din Caucazul de Nord. Criza a fost soluționată, în final, de premierul Viktor Cemomîrdin, care i-a convins pe rebelii conduși de Șamil Basaev să-i elibereze pe captivi în schimbul libertății de a se reîntoarce în Cecenia. Dar soluționarea a venit după asaltul nereușit asupra spitalului unde erau ținuți ostaticii, soldat cu morți și răniți (în total au fost omorâte 120 de persoane). Incidentul a generat o furtună de proteste în rândul populației, care a văzut în aceasta dovada că războiul din Cecenia era o greșeală și a condus la un vot de neîncredere în guvernul lui Cemomîrdin, adoptat de Dumă la 21 iunie.

Evident, Elțîn trebuia să întreprindă ceva pentru a liniști parlamentul și a preveni adâncirea crizei. După sesiunea Consiliului Securității la 29 iunie, Elțîn a anunțat demisia a trei oficiali federali: Viktor Erin, șeful MVD, Nikolai Egorov, vicepremier pe probleme ale naționalităților, și Serghei Stepașin, împreună cu guvernatorul regiunii Stavropol (unde se află orașul Budionnovsk). Trucul a reușit și Duma și-a retras ulterior moțiunea de neîncredere.

Este interesant de remarcat că Duma ceruse demisia lui Erin, Egorov și a ministrului apărării, Pavel Graciov, dar nu pe cea a lui Stepașin. De ce l-au sacrificat pe acesta? Stepașin purta evident o parte din vină pentru criza de la Budionnovsk. El fusese acolo împreună cu Egorov și Erin, care conduceau operațiunea, pentru a ajuta la soluționarea situației ostaticilor, astfel că lui Elțîn i-ar fi venit greu să-l păstreze în timp ce-i demitea pe

ceilalți doi. Potrivit specialiștilor în terorism, asaltul grupului Alfa asupra spitalului a fost o eroare gravă. în primul rând, condițiile nu cereau așa ceva: ostaticii nu erau uciși, iar negocierile privind eliberarea lor nu ajunseseră încă în impas. Mai mult, situația era nefavorabilă pentru trupe deoarece complexul medical nu putea fi capturat printr-o singură intervenție rapidă. Unitatea Alfa era și prost echipată, numai cu puști, fără alte blindate, și nu avusese suficient timp pentru a-și pregăti atacul asupra spitalului.

Stepașin poate fi acuzat și pentru eșecul instituției sale de a descoperi înainte planurile de atac ale rebelilor la Budionnovsk. Oameni ai FSB se aflau pretutindeni în Cecenia. De ce nu reușiseră să se infiltreze în acest grup de rebeli sau cel puțin să culeagă ceva informații despre acesta? După cum aprecia un critic al ziarului guvernamental *Rossiskaia Gazeta'.* „Cum au reușit bandiții să străbată sute de kilometri fără a fi opriți? Reprezentanți ai MVD și FSB continuă să sublinieze în fața ziariștilor, la conferințele de presă: bandiții s-au pregătit cu mare grijă pentru operațiune. E ciudat să auzi așa ceva. Dudaev și echipa sa au declarat în nenumărate rânduri că vor transfera ostilitățile din Cecenia în Rusia și au amenințat în public că vor recurge la acte teroriste. Deci ei erau pregătiți, iar MVD și FSB nu?“

Deși vinovăția lui Stepașin în afacerea Budionnovsk era de netăgăduit, aceasta nu constituia, probabil, unicul motiv pentru demitere, mai ales că Duma nu ceruse îndepărtarea lui din funcție, așa că Elțîn nu putea invoca pretextul că ar fi fost un „târg“. Stepașin comisese, la urma urmelor, o gafa și mai mare la sfârșitul anului 1994, când ofițerii lui eșuaseră în încercarea camuflată de a dărâma regimul lui Dudaev, dar Elțîn nu l-a concediat atunci. Nici pe Erin, ale cărui trupe, responsabile cu apărarea zonelor capturate din Cecenia, fuseseră acuzate de jaf șii comiterea de atrocități asupra populației civile. Elțîn a trecut cu vederea aceste greșeli până la tragicul incident de la Budionnovsk, care a fost, probabil, ultima picătură care a umplut paharul.

Cu toate acestea, el l-a salvat pe Pavel Graciov, (cel puțin pentru moment) a cărui credibilitate publică era cu mult mai scăzută decât cea a lui Stepașin. Presupusa

implicare a lui Graciov în corupție și eșecul armatei ruse de a subjuga cu succes și rapid pe ceceni au generat nemulțumirea tuturor. După cum a recunoscut el însuși într-un interviu ulterior, și Graciov purta responsabilitatea tragediei de la Budionnovsk. Trupele sale de recunoaștere îi lăsaseră pe combatanții lui Basaev să traverseze în voie teritoriul cecen, iar garnizoana armatei din Budionnovsk nu fusese în stare să acorde sprijin suficient miliției în atacul inițial. Graciov a susținut că s-ar fi oferit singur să-și dea demisia la ședința Consiliului Securității. Elțîn, a continuat el, i-a acceptat propunerea, împreună cu șeful trapelor de grăniceri Nikolaev, premierul Cemomîrdin și președintele Consiliului Federației, Șumeiko, însă ea a fost respinsă de alții. Totuși, dacă Elțîn ar fi dorit cu adevărat să-l concedieze pe Graciov ar fi putut, desigur, să o facă; Constituția îi conferă dreptul de a desemna sau demite pe comandamentul superior al forțelor armate rase. Elțîn ar fi putut, de asemenea, să-i demită pe Koijakov și Barsukov, cărora li se subordona grupul Alfa, însă cei doi au scăpat complet neatinși.

Deși Stepașin și Erin îl slujiseră bine pe Elțîn, ei puteau fi, la urma urmelor, îndepărtați fără dificultăți. Acest lucru era mai cu seamă valabil în cazul lui Stepașin care, spre deosebire de Korjakov, Barsukov și Graciov, nu fusese niciodată un apropiat al președintelui (el nu l-a însoțit pe Elțîn la saună, așa cum făcuse predecesorul său, Barannikov). Mai mult, Graciov, cu toate eschivările din timpul crizei din octombrie 1993, a devenit în final prieten cu liderul de la Kremlin. întrucât armata juca un rol tot mai mare în suprimarea dezordinii interne din cadrai Federației Ruse - 30.000 de trape păzeau străzile Moscovei și clădirile guvernamentale în acel moment - Elțîn trebuia să aibă un ministru al apărării pe care să se poată baza.

Elțîn nu l-a aruncat pe Erin pe drumuri. Spre marea surpriză a tuturor, el a fost numit șef-adjunct al Serviciului de Informații Externe, supraveghind combaterea crimei organizate pe plan internațional. Potrivit unei surse: „Elțîn nu putea să spună pur și simplu *nu* unui erou al Rusiei (titlu conferit lui Erin după octombrie 1993). Ultima dorință a unui ministru demis (la fel ca și în cazul unui condamnat la moarte) era obținerea unui nou loc de

comandă. La scurt timp, el a avut o discuție cu directorul FIS,>Evgheni Primakov. Fiind conștient că este inutil să nu accepți compromisul în asemenea cazuri, Primakov s-a decis să vină în întâmpinarea președintelui găsind o sinecură pentru fostul său coleg.“

Stepașin nu a avut parte de aceeași șansă. Era al patrulea șef al securității concediat în mai puțin de patru ani și a rămas fără serviciu. Demiterea lui, atât de curând după ce fusese înaintat la gradul de general de armată și când părea că va ajunge foarte sus, a relevat, o dată în plus, vulnerabilitatea acestei funcții. Șeful securității și contrainformațiilor se afla întotdeauna pe „locul fierbinte“, mai ales sub un președinte ca Elțîn, care a implicat această instituție în luptele dezgustătoare cu oponenții lui și i-a acordat *carte blanche* în operațiuni militare interne riscante. Dat fiind faptul că el nu era un vechi cekist și nu a avea prea multă experiență în acest serviciu, nu este deloc surprinzător că Stepașin a dat de bucluc. Deși a luptat viguros și cu succes pentru a spori prerogativele instituției sale, el nu a avut un grup de suporteri loiali în cadrul FSB care să-1 susțină. Sub el se aflau cekiști profesioniști, dintre care multi erau nemulțumiți că aveau drept șef un tânăr din afară.

Cel mai important aspect era puterea crescândă și influența celor de la Direcția a 9-a, conduși de Korjakov și Barsukov care, după cum o vor demonstra evenimentele, aveau motive serioase să dorească retragerea de pe scenă a lui Stepașin.

NOUL SERVICIU AL LUI MIHAIL BARSUKOV

Continuând să fie foarte interesată de treburile securității și poliției, presa rusă abunda de speculații privind succesorii celor doi miniștri. Știrea despre succesorul lui Erin nu a întârziat și nu a fost chiar o surpriză: era vorba despre Anatoli Kulikov, comandantul trupelor ruse din Cecenia și ministru-adjunct de interne din 1992. Kulikov, considerat un *uliu,* fusese comandantul MVD din Caucazul de Nord înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice. Ca omul momentului în Cecenia, Kulikov părea că poartă întreaga responsabilitate pentru comportamentul trupelor MVD acolo. însă se pare că administrația lui Elțîn nu vedea așa lucrurile.

Decizia privindu-l pe succesorul lui Stepașin nu a fost anunțată oficial până la 24 iulie, când membrii Colegiului FSB au fost invitați la sanatoriul unde se afla președintele pentru recuperare după problemele sale cardiace. Președintele l-a prezentat personal pe noul director. Acesta nu era altul decât general-colonelul Mihail Barsukov, 47 de ani, anterior șef al GUO. Numirea lui Barsukov era oarecum neobișnuită. Barsukov lucrase ani în șir în serviciile de securitate, dar fusese întotdeauna la direcția de pază, al cărei personal semăna267 mai degrabă cu soldații decât cu polițiștii sau spionii. într-adevăr, ca pregătire, Barsukov, care frecventase Școala superioară de comandă a armelor combinate (cadeții de la Kremlin) și Academia Militară „Frunze“, înainte de a fi în regimentul de la Kremlin, fusese om de armată. Deși crucială pentru securitatea fizică și politică a conducerii, paza se afla, tradițional, la periferia serviciilor de securitate, în sensul că nu făcea parte din aparatul de anchetă, contrainformații sau informații. Sub Elțîn, totuși, rolul pazei a evoluat de la protecția fizică la funcții de securitate și informații mai largi. Și dacă Barsukov era lipsit de experiență, noul său prim-adjunct, Viktor Zorin, care răspundea simultan și de Direcția Antitero a FSB, era un om de valoare. Zorin condusese Direcția a 7-a a KGB (urmărire) în anii ’80.

Barsukov, fără îndoială, nu se bucura de încrederea președintelui în aceeași măsură ca Korjakov. într-adevăr, la început intrarea sa la Elțîn se făcea prin intermediul lui Koijakov. Dar, după perioada furtunoasă din toamna anului 1993, când trupele lui Barsukov nu au vrut să-1 sprijine pe Elțîn, Barsukov a câștigat, se pare, atenția lui Elțîn și a început să-l însoțească în călătorii, atât de afaceri cât și personale. în portretul făcut de ziarul *Komsomolskaia Pravda* el era descris ca un mare amator de vodcă, căruia îi plăcea să prezideze petrecerile cu oaspeții străini, în timpul cărora ajungea să-i îmbete. Aceasta amintea de dineurile infame de la casa de vacanță a lui Stalin, unde Beria, care conducea poliția politică, rostea toasturi și îi forța pe oaspeți să bea peste măsură. într-adevăr, mașinațiile lui Koijakov, Barsukov, Rogozin și alții și tentativele lor de a influența luarea deciziilor și numirile prin mijloace viclene, semănau cu politica dusă în ultima

parte a perioadei staliniste, când, profitând de declinul mintal și fizic al lui Stalin, intrigile și luptele interne dintre subordonații acestuia deveniseră extrem de intense.

Numirea lui Barsukov, care a fost însoțită de transferul unității de elită Alfa la FSB, sugera că cei de la Direcția a 9-a se bucurau de o influență fără precedent în administrația lui Elțîn. Pentru Korjakov personal aceasta era o victorie deosebit de importantă; el avea acum un aliat de încredere la cârma FSB. Poate că Stepașin nu fusese un dușman, dar era o personalitate puternică și își urmărea propriile intenții, ceea ce fără îndoială că interfera cu planurile lui Koijakov în anumite momente. Noul aranjament a adus paza lui Elțîn și FSB sub o conducere unitară.

Roadele adevărate ale victoriei lui Korjakov au venit la o săptămână, când s-a anunțat o reorganizare de proporții a administrației prezidențiale. Conform unui decret emis de Elțîn: „Serviciul de Pază al Președintelui Federației Ruse (SBP) va fi considerat un organ de stat în cadrul Administrației președintelui federației și un organ de coordonare zilnică a sistemului organelor federale de protecție a statului“. Spre deosebire de alte organisme din administrația președintelui, SBP nu urma să fie sub supravegherea șefului administrației, Serghei Filatov, ci raporta direct președintelui. Mai mult, un decret simultan a plasat conducerea GUO, condusă de fostul adjunct al lui Barsukov, Iuri Krapivin, sub controlul SBP, sporind astfel cu mult autoritatea lui Koijakov.

Korjakov, care fusese înaintat la gradul de general-locotenent doar cu trei zile înainte, era acum șeful unui serviciu de securitate cu mult mai puternic și, avându-1 pe prietenul său la conducerea Lubiankăi, dispunea de o linie directă de influență asupra FSB. De fapt, unii analiști au interpretat decretul privind SBP, care îi conferea administrarea „sistemului organelor federale de protecție a statului“, ca pe un semn că Korjakov câștigase controlul asupra tuturor instituțiilor de securitate. Un ziarist scria: „Este posibil ca această structură colosală să fi fost transferată sub jurisdicția lui Korjakov? Aceasta nu este doar o consolidare a puterii sale, ci dobândește astfel o putere nelimitată, care seamănă aproape cu o uzurpare a puterii supreme.“

Ce însemnau toate acestea pentru Elțîn? Privind retrospectiv, se pare că, prin concesia pe care a făcut-o Dumei, s-a găsit un mijloc convenabil de a-i îndepărta din funcție pe oficialii care s-ar fi putut opune consolidării aparatului de securitate de sub administrația sa. SBP, care nu avea o bază legală în statul rus - statutul său era secret - și fusese total scos de sub controlul guvernului, era acum la cârma serviciilor de securitate. Nici Filatov (apropiat, se pare, de Stepașin), nici Cemomîrdin, nemaivorbind de parlament, nu aveau autoritatea de a influența operațiunile acestuia.

într-un timp destul de scurt, echilibrul puterii în cadrul instituțiilor de securitate s-a schimbat dramatic. Mult-lăudata separare a funcțiilor și reducerea treptată a operațiunilor deveniseră ficțiune. Cum alegerile urmau să se desfășoare doar peste câteva luni, „monstrul de securitate“ al lui Elțîn va face tot ce-i stă în putere să influențeze aceste eveniment în favoarea sa. Ziarista Vera Selivanova, de la ziarul *Segodnia,* remarca la scurt timp după adoptarea legii referitoare la FSB: „în contextul apropiatei campanii electorale, sub acoperirea evenimentelor politice și economice mult mediatizate, absolut de necontrolat de către mecanismele democratice de orice fel și fără știrea poporului, se decide asupra unei probleme care, de fapt, este foarte importantă pentru cetățeni: dacă sistemul securități de stat va deveni un sistem de apărare a securității cetățenilor sau dacă va câștiga forță și va rămâne un sistem pentru protecția statului împotriva tuturor cetățenilor laolaltă și a fiecăruia luat în parte.“

PARLAMENTUL CONTRA ADEPTILOR LUI ELȚÎN

Oricât de amenințătoarea păreau aceste evenimente, ele trebuie privite într-un context politic mai amplu, care în vara anului 1995 arăta că parlamentul avea un rol activ tot mai mare, în special în privința Ceceniei. Budionnovsk fusese catalizatorul ce declanșase un proces de întărire a opoziției din toate părțile spectrului politic față de politica lui Elțîn în Cecenia. Printre cei 241 de deputați care au votat în favoarea demiterii guvernului lui Cemomîrdin la sfârșitul lunii iunie se numărau nu numai cei din partidele de extremă-dreapta, dar și cei din grupurile liberale

precum „labloko“ și chiar câțiva din partidul lui Elțîn „Opțiunea Rusiei“.

La insistențele Dumei, Curtea Constituțională a Rusiei, condusă de președintele Vladimir Tumanov, a fost de acord să desfășoare audieri asupra legalității a două decrete secrete emise de Elțîn în decembrie 1994 privind autorizarea atacului asupra Ceceniei. Audierile, începute la 10 iulie, au devenit o confruntare între parlamentari și reprezentanții ramurii executive care apărau decretele președintelui ca în fața unui tribunal. Unul dintre cei chemați de deputății Dumei să depună mărturie împotriva președintelui era fostul său comisar pentru drepturile omului, Serghei Kovaliov, care, în mod ironic, fusese demis din funcție în urma votului Dumei din martie 1995. Acum Duma era de partea lui. în replică la critica severă a lui Kovaliov în fața Curții Constituționale, administrația prezidențială a anunțat, la începutul lui august, desființarea Comisiei pentru Drepturile Omului, care era înlocuită cu „Secția de scrisori și plângeri legate de încălcarea drepturilor cetățenilor“ în cadrul administrației prezidențiale. Astfel, nu mai exista o instituție independentă de supraveghere a abuzurilor organelor de securitate.

Deși Curtea Constituțională a decis în favoarea lui Elțîn, faptul că parlamentul a putut să inițieze audieri în acest caz era un lucru încurajator. Și, evident, opoziția parlamentară crescândă față de războiul din Cecenia a fost cea care a împins administrația lui Elțîn să negocieze un acord de pace cu conducătorii ceceni la sfârșitul lunii iulie 1995. Mai mult, Duma a făcut unele progrese în domeniul legislației, adoptând la 20 iulie noul cod penal mult așteptat. Codul, deși criticat pentru ambiguitățile lui în unele domenii, permitea teoretic ofițerilor însărcinați cu aplicarea legii să urmărească mai eficient în justiție persoanele vinovate de ilegalități economice, deoarece introducea o gamă largă de infracțiuni necunoscute anterior în jurisprudența sovietică.

Măsurile de urgență împotriva a infracționalității și corupției erau un subiect cu care majoritatea politicienilor ruși, în parlament și în administrația prezidențială, erau public de acord. La începutul lunii august 1995, directorul-adjunct al Departamentului pentru combaterea

crimei organizate din cadrul MVD a relatat despre existența, în Rusia, a peste 8.000 de bande cu 35.000 de membri. Putea oare noua lege să îmbunătățească situația? Nu acesta era punctul de vedere al unui grup de oameni de afaceri proeminenți care au participat la funeraliile unui important bancher, Ivan Kivelidi, asasinat la 4 august 1995 de o persoană necunoscută. Ei au criticat vehemență eșecul guvernului în combaterea crimelor comandate în stil mafiot, sugerând că, întrucât nu fuseseră nici un fel de condamnări pentru asemenea asasinate, poliția era, probabil, în cârdășie cu criminalii. Sentimentul din Dumă era similar, însă membrii acesteia nu puteau face mai nimic în această problemă, ci doar să ceară demiterea unor oficiali din poliție precum Erin și crearea unei comisii speciale pe problema corupției, care părea să nu aibă nici un efect. Ei au refuzat, de asemenea, să confirme candidatura lui Iliușenko, propus de Elțîn, la funcția de procuror-general pe motivul că acesta era corupt și ineficient. Când rapoartele despre corupția lui Iliușenko au început să sporească, Elțîn a fost obligat să-1 elibereze din funcția de procuror în exercițiu în octombrie 1995. Din păcate nu prea existau motive să se creadă că succesorul lui, Oleg Gaidanov, va face o treabă mai bună.

MÂNA INVIZIBILĂ A KGB?

în opinia multor observatori, corupția pătrunsese adânc în interiorul poliției; era atât de larg răspândită în cadrul conducerii politice încât motiva mare parte din politica internă și externă a Kremlinului. Scriind în *Moskwski Komsomoleț,* Aleksandr Budberg discuta despre profiturile imense câștigate din vânzările de arme celor implicați în conflicte civile în locuri precum Cecenia, Georgia și Nagomîi Karabah. Traficul clandestin cu droguri cunoștea o înflorire în timpul acestor situații de criză, datorită granițelor mai ușor de trecut și a controlului mai slab. Astfel, spunea Budberg, anumiți oficiali militari și civili influenți erau direct interesați în întreținerea conflictelor și suprimarea anchetelor de corupție și crimă organizată.

Oricare ar fi fost membrii acestui „lobby al războiului", pe lângă Graciov și apropiații lui, serviciile de securitate le erau aliați de valoare și esențiali în asemenea speculații. într-adevăr, implicarea lui Korjakov în exportul de

armament și petrol și operațiunile camuflate ale serviciilor lui Stepașin în diferite conflicte din CSI, precum și în Cecenia, creau certitudinea că profiturile ilicite erau motivul multor operațiuni conduse de serviciile de securitate.

Dar acesta era un tablou sumbru, întunecat și mai mult de obsesia presei ruse care vedea pretutindeni conspirații și mârșăvii din partea fostului KGB. De exemplu, o grupare denumită „Felix“ (după numele primului șef al poliției politice) a fost, chipurile, creată către sfârșitul anului 1991 de către ofițeri din fostul KGB și GRU în scopul de a schimba cursul politicii Rusiei și a împiedica evoluția reformei. Planurile lor includeau, după cum se spune, asasinarea oficialilor „insuficient de patrioți“ și corupți din guvern, inclusiv a premierului Viktor Cemomîrdin.

Gruparea „Felix“ putea fi o fantomă, scornită în scopul dezinformării - într-adevăr, unii susțineau că în spatele poveștii se afla Korjakov. însă numeroasele asasinări nesoluționate ale unor personalități publice continuau să sugereze că serviciile de securitate, asemenea predecesorilor lor din KGB, erau încă implicate în crima politică. Acesta era punctul de vedere al militantului pentru drepturile omului Serghei Grigorianț, care a anunțat la o conferință de presă la mijlocul lunii iulie că vede mâna FSK/KGB în câteva decese suspecte din ultimul timp. Oficiali din cadrul relațiilor publice ale FSB au respins, evident, cu mare vehemență, acuzațiile lui Gregorianț. Purtătorul de cuvânt al FSB, Serghei Vasiliev, afirma: „Nu suntem pe placul apărătorilor legalității. Nu dorim să le fim pe plac, dar dorim să fim respectați. Să intrăm în amănunte în privința unei asemenea pălăvrăgeli confuze precum cea emisă de Grigorianț ar fi neavenit. Am' declarat de mai multe ori și declarăm și acum: FSB nu este implicat în asasinate politice. Nu ne confundați cu KGB.“

Printre asasinatele nesoluționate, cel mai tulburător a fost cel al americanului Frederick Cuny, specialist în acordarea de ajutor în caz de dezastru, care a fost omorât în aprilie 1995, în timpul unei misiuni de stabilire a nevoilor rcfiigiaților ceceni. Potrivit afirmațiilor membrilor familiei lui Силу, care au petrecut mult timp în Cecenia încercând să afle ce i se întâmplase acestuia, FSK/FSB a

răspândit intenționat informații false în rândul rebelilor ceceni că Frederick Сипу ar fi fost spion, pentru ca aceștia să-l ucidă. Care erau motivațiile? Сипу scrisese un articol în care critica puternic operațiunea militară a Rusiei în Cecenia și activa din partea Fundației Soros, acuzată nu o dată de serviciul lui Stepașin ca fiind un camuflaj pentru CIA. Din nou învinuirile împotriva FSB au fost întâmpinate cu contestații ferme și indignate. De această dată de șeful relațiilor publice din FSB, Alexandr Mihailov. El a respins acuzațiile ca fiind un „nonsens“ și chiar a făcut declarații greu de crezut, printre care aceea că dl. Сипу era încă în viață, făcând aluzie că acesta ar lucra pentru CIA.

Dacă serviciile de securitate se aflau în fapt în spatele acestor crime - și nu se va ști probabil sigur niciodată - implicarea lor însemna o amenințare asupra politicii Rusiei, mai ales în ajunul alegerilor. Crima și violența de nestăvilit destabilizau și așa situația precară, dar posibilitatea ca o parte din acestea să fie generate chiar de cei aflați la putere era și mai tulburătoare. Indiferent cine era responsabil, autoritățile, în special FSB și MVD, păreau hotărâte să împiedice anchetarea eficientă a crimelor. Referindu-se la ceea ce el numea „un sistem de asasinate nesoluționate“, președintele Subcomitetului pentru legislație în sfera securității naționale din cadrul Dumei, Alexei Aleksandrov, a afirmat că era convins că aceste crime ar fi putut fi ușor cercetate cu succes dacă autoritățile ar fi dorit acest lucru: „Situația existentă mă intrigă. în general nu creșterea criminalității în țară este cea care înspăimântă - lucru este de la sine înțeles - ci creșterea numărului de asasinate nesoluționate comise împotriva unor persoane binecunoscute... Am impresia că cineva este deja pregătit să le spună oamenilor: Ei bine, nu v-ați săturat de democrație? Vedeți că v-a adus numai sânge și nenorociri!“

Nefacând mai nimic pentru a dispersa temerile crescânde la adresa violenței susținute de poliție, FSB a început să-și arate curajul prin angajarea deschisă a unor vechi tactici în stilul KGB. La începutul lui august, de exemplu, autoritățile FSB au reținut o ziaristă pe aeroportul din Groznîi, când aceasta a refuzat să predea filmul din aparatul de fotografiat. Apoi a venit știrea

tulburătoare că Viktor Orehov, un erou pentru foștii disidenți, fusese condamnat la trei ani muncă silnică într-un lagăr cu regim special pentru posedarea clandestină de arme (în timpul unei percheziții clandestine, FSB descoperise la locuința acestuia un pistol). Pe când era ofițer KGB, în anii ’70, Orehov îi avertizase pe disidenți asupra perchezițiilor și arestărilor iminente ale KGB, salvându-i astfel pe mulți de la închisoare. După ce superiorii lui au descoperit că el fusese sursa de scurgere a informației, a fost judecat și condamnat la opt ani muncă în lagăr, încheindu-și condamnarea în timpul lui Gorbaciov. Anchetatorul acestui caz, în mod ironic, fusese actualul director adjunct al FSB și șeful FSB din Moscova, Anatoli Trofimov. KGB se răzbuna pentru a doua oară.

Totuși, acum exista o diferență. în timp ce povestea arestării și condamnării inițiale a lui Orehov a circulat în secret în publicațiile independente pentru încunoștințarea unui grup restrâns de militanți pentru drepturile omului, știrea celei de-a doua condamnări a apărut pe primele pagini ale unor ziare de mare popularitate și respectate în Rusia, astfel ca întreaga opinie publică să fie informată. Mesajul era limpede: dacă serviciile de securitate urmau să recurgă la metodele KGB, aceste servicii nu se vor bucura de imunitatea de care avusese parte KGB în fața presei. Presa le va cere socoteală pentru acțiunile lor.

Dacă apropiatele alegeri se soldează cu un parlament - și un președinte - mai ferm decis să țină în frâu prerogativele poliției și să protejeze drepturile individuale, implicarea presei ar putea genera măsuri concrete și de durată pentru reformarea aparatului de securitate rus. Nu este, totuși, de așteptat ca serviciile de securitate să stea pasive și să permită acest lucru fără a se opune. Ele ar putea trage concluzia că șansele lui Boris Elțîn de a rămâne în funcția de președinte sunt slabe. Dar fără îndoială că vor face totulpentru a păstra influența politică a altor oficiali și politicieni care doresc ca succesorii KGB să fie la fel de puternici cum a fost KGB.

CAPITOLÙL ZECE
CONCLUZII

Câteodată ai impresia că întreaga viață a rușilor a fost contaminată de aceste subproduse umane ale descompunerii comunismului.
Vasili Axionov, 1994

La patru ani după ce o mulțime euforică dărâma, la 27 august 1991, statuia lui Felix Dzeijinski din fața sediului KGB de la Lubianka, acțiunea părea mai degrabă un gest inutil decât un simbol al decesului KGB, cum fusese intenția la început. Lubianka era încă în picioare și, deși se produseseră schimbări la cârma ei, mult-așteptata reformă a serviciilor de securitate era de domeniul viitorului. Intr-adevăr, în august 1995, serviciile de securitate au recâștigat mult din terenul pierdut în primele zile după puciul din august 1991.

Această carte, urmărind evoluția aparatului de securitate după desființarea KGB din Rusia, începând cu 1991, a descris numeroasele reorganizări ale serviciilor de securitate și mulțimea de legi adoptate pentru conducerea activității lor. După cum se demonstrează în carte, în loc de a ține în frâu prerogativele serviciilor de securitate și de a le restrânge funcțiile, aceste măsuri au servit doar la amplificarea rolului lor.

Democrația a evoluat, cu toate acestea. Și, cum alegerile parlamentare au loc în decembrie 1995 și cele prezidențiale în iunie 1996, există motive să se spere că tranziția politică a Rusiei va continua în această direcție. Dar, dacă instituțiile democratice se dezvoltă, ele vor

rămâne fragile până când serviciile de securitate nu sunt reformate. Democrația reală, permanentă, este incompatibilă cu un aparat de securitate care are puterea și influența pe care o deține încă în Rusia.

După cum s-a subliniat la începutul cărții, nu este ușor să reformezi un aparat de securitate și informații care, de decenii, a avut un asemenea rol dominant în politică și societate. Dacă avem în vedere țările care au trecut cu succes la democrație în secolul XX, devine limpede că este cu mult mai ușor pentru un regim democratizat să se înțeleagă cu o armată puternică, decât cu o securitate puternică. Samuel Huntington, în cartea sa *Al Treilea Val,* descrie cum, în America Latină, forța-cheie de care au trebuit să țină seamă conducătorii politici a fost armata. Reducerea implicării armatei în politică a fost ceea ce Huntington numește „problema pretoriană" cu care s-au confruntat acești conducători. Pentru a depolitiza armata, noile guverne - în țări precum Brazilia, Peru și Uruguay - au permis armatei să-și mențină autonomia și profesionalismul, în timp ce o îndrepta înspre misiuni pur militare. Ei au eliminat misiunile de securitate internă ale forțelor armate, însă, în același timp, au avut grijă să satisfacă statutul material și nevoile militarilor.

Este cu mult mai dificil pentru conducătorii democrați să încheie asemenea învoieli cu o forță de securitate represivă deoarece, spre deosebire de armată, aceasta nu are de jucat un rol legitim într-o societate stabilă, democratică, cu excepția contrainformațiilor și a combaterii crimei organizate (respectarea legii și ordinii fiind în sarcina poliției). Forța de securitate are un interes permanent în menținerea vechiului sistem totalitar sau autoritar.

Serviciile de securitate au constituit unul din principalele obstacole în calea democrației în Rusia, și astfel situația de aici nu poate fi ușor comparată cu cea din țările Americii Latină care au parcurs tranziția de la totalitarism la democrație. Dar ce se poate spune despre statele est-europene ale căror structuri politice au fost modelate după cea a Uniunii Sovietice? Și ele au avut de-a face cu polițiii secrete puternice în depășirea problemei

pretoriene. Cât succes au înregistrat guvernele din Europa de Est în reformarea serviciilor lor de securitate și informații? O privire scurtă asupra experiențelor acestor state ar putea arunca lumină asupra problemelor cu care se confruntă Rusia în tranziția spre democrație și cursul posibil al evoluției sale politice în viitor.

EXPERIENȚA EST-EUROPEANĂ

Noile state postcomuniste din Europa de Est au dorit să înceapă o pagină nouă și să-și demonstreze eforturile sincere de a crea instituții de securitate conform standardelor democrației, dar și ele, ca și Rusia, au avut nevoie de forțe eficiente împotriva terorismului, traficului de droguri și criminalității. Și ele s-au axat pe serviciile de securitate ca bază pentru alte sarcini practice. După cum remarca un oficial ceh: „Oamenii né cer să desființăm imediat poliția secretă și au dreptate din punct de vedere moral și legal. Dar aceasta ar însemna că nu vor mai fi emise pașapoarte sau vize întrucât tocmai poliția secretă controlează serviciile respective și așa mai departe“. Evident, noile guverne nu puteau să piardă ani în șir creând noi servicii pornind de la zero, dar nici nu puteau să permită poliției lor secrete să pună bețe în roate procesului de reformă politică.

Gradul de succes în soluționarea acestor dificultăți majore a variat considerabil de la țară la țară, în funcție, desigur, de amploarea democrației instalate. Toate fostele state satelit ale Uniunii Sovietice au eliminat vechiul birocratism și au abandonat comunismul ca ideologie oficială. în procesul edificării noilor instituții democratice, ele au căutat să-și redefinească interesele de securitate și să stabilească structuri legale care să susțină reformele reale în serviciile de securitate. Aceasta a fost o sarcină formidabilă, date fiind represiunile din trecut ale poliției secrete. După cum afirma un expert: „Nici un alt aspect al dezmembrării structurilor comuniste nu a generat atâta iritare și nu a polarizat mai mult atenția opiniei publice cum a fost deciderea soartei serviciilor secrete“.

România și Bulgaria, care a au avut în perioada comunistă o securitate extrem de neîndurătoare și omnipotentă, au înregistrat cele mai mici succese în

confruntarea cu moștenirea represiunilor poliției și în depășirea acestor dificultăți. Specialiștii consideră că doar în aceste două state ar fi posibil ca securitatea să-și recapete fosta putere. Securitatea din România era o mașină a terorii politice care a subjugat cu succes populația introducând frica pretutindeni. La fel ca și KGB-ul sovietic, principalele elemente ale Serviciului de Securitate din România au fost transformate, după prăbușirea regimului comunist, în instituții separate, care continuă însă să funcționeze cu același personal. Ele și-au menținut controlul asupra arhivelor poliției secrete și astfel au putut să stranguleze în mare măsură glasul opiniei publice care cerea pedepsirea celor vinovați.

România are în prezent o presă relativ independentă, partide de opoziție, și un parlament care dispune de un organ special pentru supravegherea serviciilor de securitate restructurate. Dar proliferarea instituțiilor de securitate și informații care operează sub diferite instituții guvernamentale - cel puțin nouă - au îngreunat controlul parlamentar. Mai mult, Frontul Salvării Naționale, de guvernământ, era condus de foști comuniști care nu au dorit să țină în frâu securitatea. Au trecut zilele când civili nevinovați erau arestați în toiul nopții pentru a dispărea în închisorile securității. Totuși, România mai are de parcurs o cale lungă până când cetățenii ei vor putea să nu-și mai facă griji în privința represiunilor poliției.

Situația Bulgariei este similară. Eforturile guvernului ei postcomunist de a reforma serviciile secrete au dat rezultate amestecate. întrucât comunismul bulgar a avut o istorie îndelungată și Bulgaria, prin tradiție, avea relații de prietenie cu Rusia, dominația sovietică postbelică nu era general respinsă ca în celelalte state satelit. Bulgaria era statul-client cel mai supus al Uniunii Sovietice, iar poliția sa secretă, a cărei organizare și structură o reflecta pe ce a KGB-ului, nu a ezitat niciodată să îndeplinească servil ordinele acestuia. Majoritatea ofițerilor poliției secrete au învățat și au fost antrenați în Uniunea Sovietică, unde au stabilit contacte personale cu omologii lor sovietici. Faptul că, practic, nu au existat concedieri în rândul lor înseamnă că mare parte din

personalul de securitate întreține astăzi legături cu vechii lor colegi din Rusia. Acesta poate fi unul din motivele pentru care dosarele poliției rămân inaccesibile.

Serviciile de securitate restructurare sunt controlate acum direct de către Adunarea Națională, dominată de foști comuniști care continuă să se opună unei reforme totale. Dat fiind faptul că mulți oficiali guvernamentali bulgari au colaborat strâns cu poliția secretă în trecut, ei au toate motivele să țină închise arhivele și să evite ofensarea serviciilor,secrete prin încercări de a-i restrânge prerogativele.

Oricât de diferită ar fi fost chestiunea confruntării unei țări cu istoria sa, țările care au făcut față confruntării cu trecutul lor și care au mers înainte și au scăpat de moștenirea comunistă au avut cel mai mare succes în realizarea reformelor permanente. Moștenirea totalitarismului a fost dezrădăcinată absolut decisiv în Polonia, Ungaria și fosta Cehoslovacie, toate acestea având experiența democrației și sisteme juridice după tipul occidental înainte ca sovieticii să le impună comunismul. Din cele trei țări, Polonia a mers cel mai departe în tranziția de la comunism. Aceasta reflectă faptul că comunismul nu a fost niciodată atât de brutal în Polonia cum a fost în alte părți. Pe parcursul anilor ’80 Polonia avea o mișcare de disidență foarte puternică. Chiar înainte de transferul puterii de la comuniști la disidenți, în 1989, guvernul polon luase măsuri de desființare a regimului totalitar, inspirat de sovietici, prin introducerea libertăților democratice și eliberarea deținuților politici.

De îndată ce guvernul condus de Solidaritatea a intrat în funcție, a început și reformarea Serviciului Polon de Securitate. în 1990, Parlamentul Poloniei a desființat serviciul, a împărțit funcțiile acestuia între patru instituții noi și a introdus constrângeri legale eficiente asupra activităților instituțiilor nou create. Polonia nu a adoptat legea lustrației, dar se luptă deschis cu implicațiile reformei, întrebându-se ce să facă cu fosta poliție secretă și colaboratorii ei. în opinia multor polonezi, dacă guvernul intenționează să-i demaște pe toți, aceasta ar

genera un nesfârșit șir de acuzații și contraacuzații, iar dacă închide de tot ușa trecutului poate crea un teren de vânătoare pentru șantajiști.

Victoria surprinzătoare a comuniștilor în alegerile din septembrie 1993 a generat temeri că procesul reformelor democratice în Polonia va cunoaște un reflux. Este, însă, foarte puțin probabil ca Polonia să fie martora unei reveniri a vechiul stil comunist care să permită poliției să-și recâștige prerogativele și să comită abuzuri la adresa drepturilor omului. Activitatea de disidență din Polonia a fost atât de răspândită încât părea născută din însăși rădăcina acestui. Această experiență i-a făcut pe oameni conștienți de nevoia de apărare a drepturilor omului și ar trebui să aibă un efect permanent în conștiința poporului polonez.

Cehoslovacia, care a trecut prin represiuni politice extreme în anii postbelici, a fost la fel de hotărâtă să distrugă moștenirea serviciilor de securitate după prăbușirea comunismului. în primele luni după „revoluția de catifea“, noul guvern al președintelui Vaclav Havel a luat măsuri importante pentru a asigura respectarea drepturilor omului. Poliția secretă a Cehoslovaciei, StB, a fost desființată oficial în februarie 1990. Guvernul a început atunci sarcina mult mai importantă de creare a unor stâlpi de bază ai statului de drept, precum sistemul justiției și cel judecătoresc care să apere drepturile individului.

Singura pată întunecată a tabloului de altfel luminos al unei tranziții de succes spre democrație a fost legea lustrației, adoptată în octombrie 1991, în scopul de a-i împiedica pe foștii comuniști, membri ai poliției secrete și pe colaboratori să ocupe funcții în instituțiile guvernamentale. După cum am discutat mai înainte, legea a fost puternic criticată deoarece deschidea calea spre abuzurile la adresa drepturilor omului. Iar această acțiune se baza pe dosarele poliției care au fost adesea intenționat întocmite pentru a duce în eroare. în mai puțin de doi ani, peste 200.000 de persoane au fost victime ale lustrației.

Cum se poate ca într-o țară unde principiile legale

democratice fuseseră declarate prioritate maximă să apară vânătoarea de vrăjitoare în asemenea măsură? După cum sublinia scriitorul american Laurence Wechsler, moștenirea StB era foarte vie în Cehoslovacia și dăinuia sentimentul general că foștii angajați ai acestuia manipulau încă lucrurile din spatele scenei. Când această paranoia colectivă va lua sfârșit, noua Republică Cehă, acum separată de Slovacia, se va plictisi fără îndoială de cruciada sa anticomunistă. Faptul că serviciile sale de securitate au fost complet restructurate și se află sub controlul ferm al unui consiliu special, condus de primul ministru, ar trebui să contribuie Ia acest proces.

Ungaria a început să-și reformeze serviciile de securitate în anii ’90, prin dezmembrarea poliției politice și epurarea acelor ofițeri de securitate care comiseseră abuzuri la adresa drepturilor omului. Un fost disident maghiar remarca: „Disidenții sunt acum în guvern; dușmanii noștri sunt acum amicii noștri. O forță mare de securitate ar fi greu de justificat.“ Ungaria a introdus un sistem riguros de control asupra fostei poliții secrete. După cum afirma un parlamentar ungur: „Avem nevoie de un sistem cu mult mai strict decât cel din democrațiile bine stabilite. Trebuie să fim atenți.“

Deși multe dosare ale poliției secrete din Ungaria au fost distruse, chestiunea colaborării în trecut cu regimul comunist și poliția a devenit miezul unor dezbateri aprinse. în primăvara anului 1993, Adunarea Națională Ungară a adoptat o lege de verificare a anumitor categorii de foști polițiști și colaboratori, care le interzicea acestora să ocupe poziții-cheie în guvern. Din fericire, totuși, Ungaria a reușit să evite „vânătoarea de vrăjitoare“ de tipul celei din Cehoslovacia.

Lituania, Estonia și Letonia s-au confruntat, și ele, cu moștenirea represiunilor poliției. în cazul acestora, totuși, poliția secretă nu fusese nici măcar cu numele a lor, ci era o ramură a KGB-ului cu sediul la Moscova. Deși șeful KGB era, de regulă, membru al naționalității locale, restul organizației era formată în principal din ruși și alți slavi. în privința personalului KGB autohton, acesta era verificat cu atenție pentru a se siguri de loialitatea acestuia față de

Moscova. KGB-ul din cele trei republici era principalul instrument prin care guvernul sovietic își asigura dominația. Desigur, aparatul de partid și trupele militare staționate în republicile baltice serveau, de asemenea, pentru menținerea lor în frâu. Dar KGB reprezenta ochii și urechile Kremlinului, supraveghind societatea, atent la orice semne de lipsă de loialitate și suprimând toate formele de exprimare a independenței. Să nu mai amintim de brutalitatea extremă a predecesorului KGB, NKVD, răspunzător de arestarea și executarea a mii de cetățeni baltici în 1941 și, din nou, după război.

Nu este de mirare, atunci, că populația noilor state baltice independente și-a vărsat asupra KGB-ului toate sentimentele antirusești. Când au fost create noile servicii de securitate în statele baltice, după ce acestea și-au obținut independența, ofițerii KGB au fost dați afară și înlocuiți cu oameni noi. Noile guverne au adoptat legi ce restrângeau angajarea și activitățile fostului personal KGB, iar în Letonia au fost inițiate chiar urmăriri injustiție împotriva lor.

Foștii oficiali KGB, fie ruși fie autohtoni, sunt tratați ca niște paria în statele baltice. Este mai mult decât o chestiune de resentiment față de trecut. Populația rusofonă numeroasă care trăiește în statele baltice și prezența trupelor ruse în Letonia și Estonia până în 1994 au creat un sentiment de teamă și nesiguranță față de Rusia care nu era nejustificat. Deși puțini se așteptau ca rușii să revendice țările baltice sau să fie agresivi în mod deschis, ei au înțeles că Moscova are o mulțime de posibilități pentru operațiuni clandestine împotriva acestor state, mai ales dacă se bazează pe serviciile foștilor angajați ai KGB.

Tocmai aceste temeri au motivat vânătoarea foștilor colaboratori ai KGB în toate cele trei state, care s-a asemănat cu campaniile anticomuniste din Europa de Est. Chestiunea colaborării lovește o coardă adâncă în țările baltice din cauza numărului mare de persoane suspectate. Deși aceasta a aruncat o umbră asupra procesului reformei politice, toate cele trei state baltice sunt mânate de dorința de a scăpa de un trecut dominat de ruși și au

făcut progrese substanțiale în desființarea vechilor structuri guvernamentale sovietice și crearea instituțiilor democratice.

ANTIREVOLUȚIA DIN RUSIA

Ce ne spune experiența variată din Europa de Est și statele baltice despre cursul democrației în Rusia posibil în viitor? în țările baltice și Europa Răsăriteană, moștenirea represiunilor poliției și colaborarea cetățenilor a fost cel mai mare obstacol în calea democratizării, fără a micșora importanța problemelor lor economice imense, devastarea mediului, nemulțumirea etnică și creșterea criminalității. Dar problema trecutului - cercul vicios al urmăririi și acțiunile represive ale poliției, cel al informatorilor care s-au infiltrat în aceste societăți - a cauzat cea mai adâncă prăpastie în conștiința acestor țări și a pus serioase piedici în calea instaurării unui stat de drept. Un raport asupra Republicii Cehe, elaborat de Comisia americană Helsinki, prezenta astfel problema: „Dacă noile guverne sunt extrem de zeloase în eforturile lor de demascare a colaboratorilor și agenților fostei poliții secrete pentru a-i exclude de la conducere, ele devin pasibile de a fi acuzate că se angajează într-o vânătoare de vrăjitoare, folosind aceleași tactici la care au recurs predecesorii lor pentru a comite epurările politice și stârnind o reacție contrară."

Totuși, unele încercări de readucere în actualitate a unor nedreptăți din trecut ar putea fi inevitabile, căci fără ele nu se poate edifica o democrație de durată. După cum a spus scriitoarea Tina Rosenberg despre Germania de astăzi, care se luptă cu dubla povară istorică a fascismului și comunismului: „O *reevaluare a istoriei* este crucială pentru sănătatea permanentă a democrației". Dacă un regim nou trece superficial peste abuzurile trecutului, din cauza intereselor ascunse care dăinuie în guvern sau a influenței continue exercitate de vechii conducători, atunci el poartă cu în sine germenii corupției vechiului regim.

Acest lucru s-a petrecut cu Rusia. într-adevăr, este ironic faptul că în timp ce statele din Europa de Est și țările baltice se luptă deschis cu moștenirea represiunilor

poliției, Rusia, care a avut cea mai mare și puternică organizație de poliție secretă dintre toate acestea, de abia s-a confruntat cu acest aspect. Este cu mult mai mult decât o chestiune legată de teroarea din timpul lui Stalin, ai cărei făptași sunt, majoritatea, morți deja. La fel de importantă este era poststalinistă, când oficialii KGB au privat oamenii de libertăți elementare, au ucis și încarcerat cetățeni nevinovați și au creat o societate de spioni și informatori. Cine poartă responsabilitatea acestor fapte? De ce nu întreabă nimeni cum au putut să facă așa ceva?

Scriitorul rus Vasili Axionov, aflat în emigrație, apus în discuție această întrebare când a vizitat Rusia în vara anului 1994 și s-a întâlnit cu un fost ofițer KGB care supraveghease expulzarea scriitorilor disidenți (printre care și Axionov) din Uniunea Sovietică. Acum tocmai acest ofițer organiza un eveniment literar în onoarea lui Andrei Saharov și îl invitase și pe Axionov. El se metamorfozase peste noapte într-un democrat și nimeni nu-i ceruse scrisorile de acreditare. Și nu era singurul caz; Axionov a aflat că multi dintre cei care deținuseră funcții importante în KGB și partid se aflau, din nou, în vârful societății. Observațiile lui sunt concludente: „Fără denazificare, Germania nu ar fi ajuns atât de repede la democrația și prosperitatea de azi. însă debolșevizarea este de neconceput în Rusia. Uniunea Sovietică nu a fost înfrântă pe câmpul de luptă, nu a fost ocupată de forțele democrației. Nici nu a fost ruinată ca rezultat al unei rebeliuni populare. Chiar și așteptata luare cu asalt a sediului KGB în august 1991 nu s-a produs; mulțimea a fost convinsă să renunțe... într-un fel sau altul această versiune ciudată a revoltei populare, cu elementele sale de inspirație și de farsă, a ajutat Rusia să evite o altă vărsare de sânge îngrozitoare, de tip stalinist. Dar s-a creat o ambiguitate extremă. Distrugerea monstrului mafiei totalitare a dat naștere la numeroase bande mici care dirijează partitura politicii.“

în contrast cu eforturile de impunere a justiției politice în Europa Răsăriteană, regimul postcomunist din Rusia n-a făcut decât să organizeze un proces-spectacol al celor

acuzați de puciul din august 1991. Numiți-1 cum doriți, dar înfrângerea puciului nu a fost o revoluție și decesul ulterior al partidului și Uniunii Sovietice nu a dus la reînnoirea elitei conducătoare. Faptul că vechii membri ai aparatului, printre care și Elțîn, se află încă la cârmă, reprezintă unul din principalele motive pentru care Rusia nu și-a reformat serviciile de securitate. Conducerea de partid și KGB erau aliați apropiați care conduceau împreună țara. Nu te poți aștepta ca foștii birocrați de partid să întoarcă spatele foștilor lor susținători. în aceste vremuri tulburi, mai mult decât oricând, oameni precum Elțîn au nevoie de oameni precum Koijakov. Elțîn a evitat reforma reală a serviciilor de securitate prin inițierea unei reorganizări și schimbarea unei denumiri cu alta, lăsând pe seama oficiahlor din securitate să elaboreze detaliile și să-și scrie propriul statut. în aceste circumstanțe, nu este surprinzător că ei se agață de prerogativele și privilegiile pe care le au. Un observator nota: „Aș cum nimănui nu i-a trecut prin minte, în 1945, să însărcineze Gestapoul cu denazificarea, la fel nimeni nu se poate aștepta ca actualul KGB să realizeze desovietizarea la noi.“

Chiar dacă conducătorii ruși fac eforturi sincere de reformare a serviciilor de securitate, ei se confruntă cu o sarcină dificilă. Nu este suficient doar să faci schimbări în modul de operare al acestor organisme și să aduci un personal nou. Ceea ce se cere este o infrastructură legală- coduri penale, legi procedurale, sistem juridic, avocați - pentru a impune restricții organelor de securitate, precum și un sistem eficient de supraveghere parlamentară. Deși guvernul și parlamentul au făcut progrese în reforma legislației, acesta a fost un proces lent și dureros, iar Rusiei îi lipsesc încă multe din noțiunile de bază necesare unui sistem de justiție eficient și democratic.

Rusia nu are o tradiție juridică pe care să construiască. Spre deosebire de țările baltice și statele est-europene, Rusia nu a trecut niciodată printr-o perioadă de conducere democratică. în secolul nouăsprezece și la începutul secolului douăzeci, guvernul țarist s-a străduit oarecum să modernizeze și să facă

ordine în societate, dar nu a reușit să depășească autoritarismul și să instaureze dominația legii. Când bolșevicii au câștigat puterea în 1917, au murit toate speranțele că această reformă va avea loc. Legalitatea socialistă, susținută de o poliție politică fără scrupule și arbitrară, s-a impus asupra societății. Rușii trebuie să-și creeze acum statul de drept pornind de la zero.

Dar aceasta necesită și o societate care este pregătită pentru schimbări democratice. Șaptezeci de ani de dictatură comunistă nu numai că au creat probleme economice, politice și ecologice severe Rusiei, ci au provocat daune morale și psihologice considerabile. Obișnuiți ca multe decizii să fie luate în numele lor, oamenii vor trebui să-și dezvolte sentimentul responsabilității publice, înclinația spre activitatea politică și, cel mai important, credința necesară în noul sistem căruia îi pun bazele.

Este dificil pentru oameni să aibă încredere într-un guvern plin de oficiali corupți, urmași ai vechiului regim comunist. Mita și furtul din averea statului nu sunt fenomene noi. în perioada sovietică ele au servit ca *modus operandi* al responsabililor de partid și de stat. Nu putea fi altfel, dat fiind că sistemul economic era atât de inflexibil și ineficient, încât nu putea funcționa fără aceste canale dosnice și o economie subterană. Practicile acceptate în perioada sovietică sunt considerate acum infracțiuni și cei care se implică în asemenea practici sunt infractori. în situația în care economia este așa cum este și lipsește o legislație clară asupra procesului de privatizare, o mare parte a oficialilor sunt angajați în afaceri ilicite. Aceasta a generat o creștere a criminalității și un regres în respectarea legii și ordinii, creând un sentiment larg răspândit pe care Huntington îl numea „nostalgia autoritarismului“. Nevoia de combaterea a infracțiunilor și corupției este folosită pentru justificarea întăririi prerogativelor poliției și, respectiv, limitarea drepturilor individuale. Asta a făcut Elțîn în campania sa împotriva infracționalității și prin noile legi dure pe care le-a introdus în numele legii și ordinii.

Există, de asemenea, problema pierderii imperiului și

renașterea ulterioară a tendințelor naționaliste ruse, care au un efect contrar asupra dezvoltării democrației. După cum reiese, prăbușirea Uniunii Sovietice nu a fost salutată chiar pretutindeni, nici dc ruși, nici de alții. O mulțime de oameni, inclusiv cçi din adminislia|ia lui l l|in, aveau o mizã în Uniunea Sovietică și nu au fost Ici ICI|I să o vadă dispărând. Chiar și rușilor de rând nu le-a plăcut să vadă cum Rusia și-a pierdut vastul imperiu și cum statutul ei de mare putere este amenințat Ei sunt receptivi când îl aud pe șeful FIS, Primakov, afirmând că Rusia are toate drepturile să apere interesele rusești în *zona apropiată* (țările din CSI), și pe responsabilii cu securitatea internă susținând că reintegrarea este inevitabilă. Pentru mulți ruși, democrația și autodeterminarea nu trebuie să se extindă neapărat și în celelalte state CSI.

Huntington sublinia că dezvoltarea unei culturi politice democrate depinde în mare măsură de cât de mult cred oamenii în valorile democratice. Judecând după voința lor evidentă de a se supune unor legi autoritare și de a permite serviciilor de securitate să joace un rol mai mare în societate, poporul rus poate afirma că dorește democrația, dar nu neapărat și crede în aceasta. Instituțiile democratice, precum alegerile și parlamentul, nu rezultă automat într-o societate bazată pe dominația legii. Potrivit unui observator rus: „Democrația este doar o formă exterioară care poate fi folosită pentru bine sau rău. Hitler a venit la putere în mod democratic și tot așa ar putea veni și Jirinovski... Dacă nu avem tradiție morală, nu avem viitor.“

Probabil, la fel ca în Europa de Est, această tradiție morală poate fi dezvoltată, permițând oamenilor din Rusia să urmeze calea altor state care s-au democratizat cu succes. Acest proces s-ar putea să necesite timp, dar capacitatea presei libere de a demasca faptele și experiențele alegerilor populare ar putea crea, în final, un popor care să perceapă mai mult decât numai formele exterioare ale democrației. Ca rezultat, Rusia va avea o nouă generație de conducători care nu vor fi pătați de istorii trecute de colaborare cu KGB și vor putea realiza, în sfârșit, o ruptură de vechiul regim.

Atunci când se va întâmpla acest lucru, dacă se va întâmpla, va exista și un aparat rus de securitate și informații, dar nu va mai fi un succesor al KGB.

Lista Abrevierilor

(vezi Introducerea pentru explicații mai detaliate)

CSI Comunitatea Statelor Independente
PCUS Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
CSCE Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa
EEC Comunitatea Economică Europeană (Uniunea Europeană)
FAPSI Agenția Federală pentru Comunicații și Informații Guvernamentale
FCD Direcția întâia (KGB)
FIS Serviciul de Informații Externe
FSB Serviciul Federal de Securitate
FSK Serviciul Federal de Contra-informații
GRU Direcția Centrală de Informații (în cadrul Ministerului Apărării)
GUO Direcția Centrală de Pază
KGB Comitetul de Securitate al Statului
MB Ministerul Securității
MVD Ministerul Afacerilor Interne
NKVD Comisariatul poporului pentru Afaceri Interne (URSS)
SBP Serviciul Prezidențial de Securitate
SBU Serviciul de Securitatea ucrainean

CSSE Comitetul de Stat pentru Starea Excepțională

CUPRINS

INTRODUCERE 5
CAPITOLUL UNU
KGB și mitul puciului din august 15
CAPITOLUL DOI
Construirea aparatului de Securitate al Rusiei 45
CAPITOLUL TREI
Serviciile de securitate supuse testului:
Crizele politice din 1993 72
CAPITOLUL PATRU
1994: Un rol mai mare pentru securitatea internă 98
CAPITOLUL CINCI
Contrainformațiile externe: Imperiul de la lasenevo 126
CAPITOLUL ȘASE'
între hotarele Rusiei și dincolo de ele 156
CAPITOLUL ȘAPTE
Serviciile de securitate și drepturile omului 185
CAPITOLUL OPT
Paznicii istoriei 215
CAPITOLUL NOUĂ
1995 : Imperiul KGB renăscut 245
CAPITOLUL ZECE
Concluzii 274
ABREVIERI
285